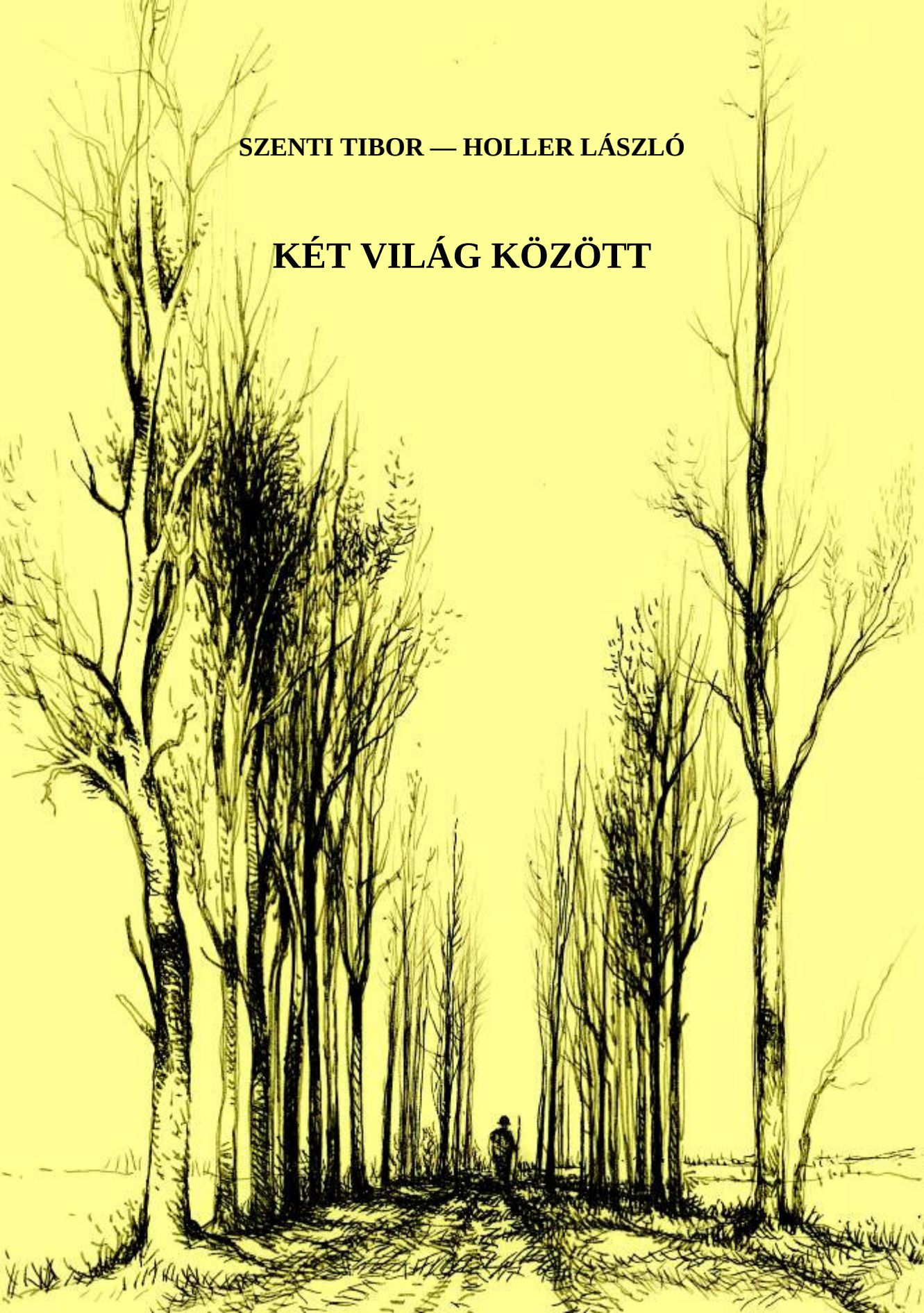

SZENTI TIBOR — HOLLER LÁSZLÓ

KÉT VILÁG KÖZÖTT

Szenti Tibor – Holler László

KÉT VILÁG KÖZÖTT

**IRODALMI OLVASMÁNYAIM
(ÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLETEK)**

2010

Lektorálta, szövegét gondozta és szerkesztette:
SIMON FERENC

A kötet tollrajzait
HOLLER LÁSZLÓ
alkotta

A nyomdai előkészítésben közreműködött:
VÁRSZEGI TIBOR

© Szent Tibor
© Holler László

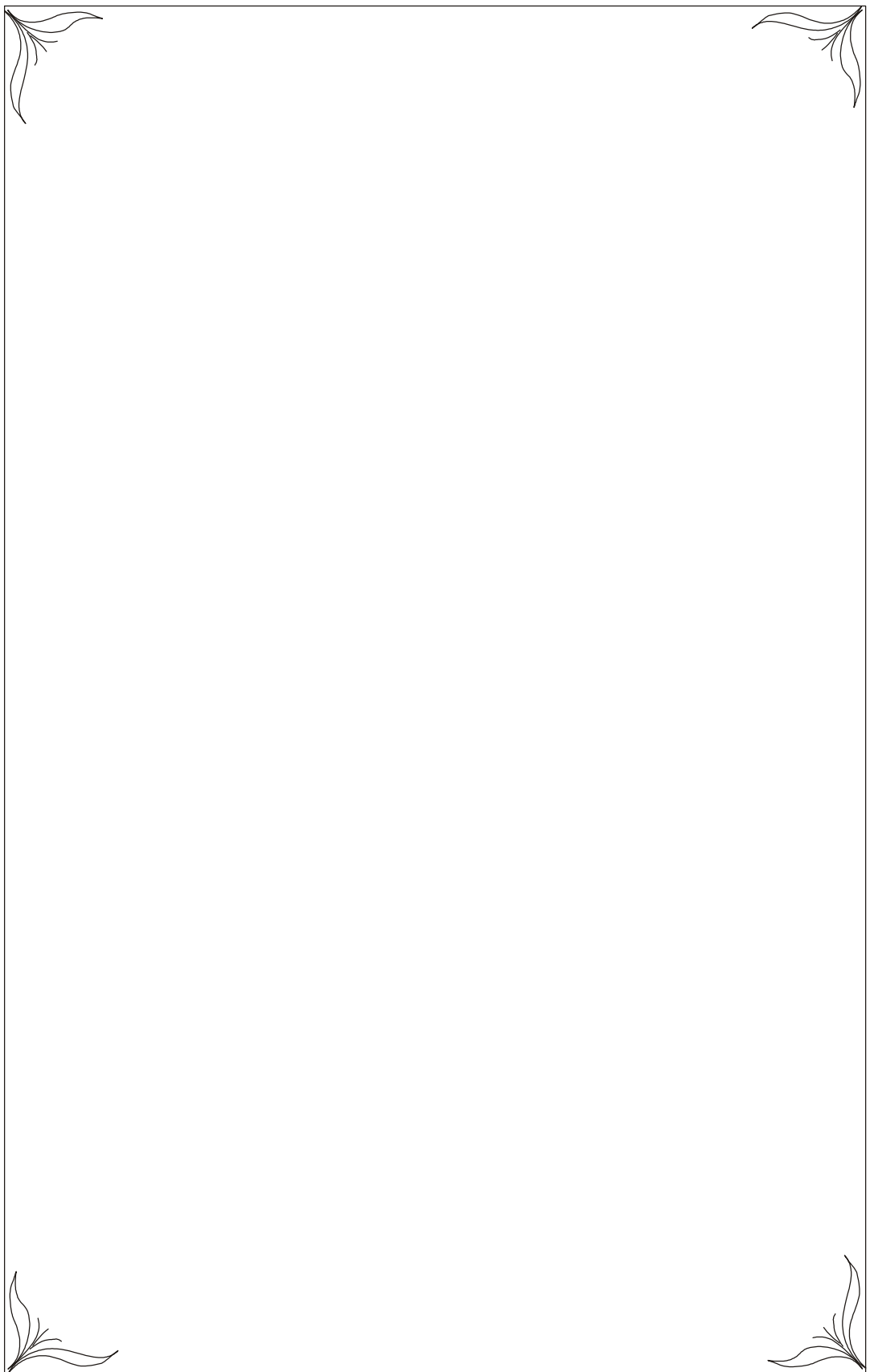
TARTALOMJEGYZÉK

KÉPJEGYZÉK.....	5
KÖNYVAJÁNLÓ	7
BEVEZETŐ	9
GILGAMES ÜZENETE	13
Bevezető	13
Ki volt Gilgames?.....	14
Mit tudunk Enkiduról?	16
Halálos ágyán	19
Enkidu halott	20
Az alvilágban.....	22
A vándorút.....	23
Találkozás a boldog őssel.....	25
A vízözön	28
Az élet füve	29
A fal továbbépítése.....	31
Befejezés	33
Eredeti illusztrációk a Gilgames eposzhoz.....	34
SZOPHOKLÉSZ: ANTIGONÉ	37
RÁADÓ ÉS ANYICSKA	54
FRANZ KAFKA: AZ ÁTVÁLTOZÁS (1912)	71
A HALHATATLAN FEHÉRLÓFIA.....	78
DERSZU UZALA, AZ ÖREG VADÁSZ	91
Derszu.....	93
A gold vadász és az „ember” fogalma	94
A fészekrakó.....	96
Az öreg vadász istenképei	98
Erkölcsei felfogása	102
A harmadik expedíció, 1907 nyarán	103
Az öreg vadász visszatérő lelki vívódásai.....	103
A tajga	107
Derszu halála	109
KÉT SZOMSZÉDOS NÉP ÉLETMÓDJÁNAK RÉSZLEGES VIZSGÁLATA AZ ÍRÓ SZEMÉVEL.....	111
MIHAIL SADOVEANU: A BALTA (1930).....	113
MÓRICZ ZSIGMOND: BARBÁROK (1931)	131
JÓZSEF ATTILA SZEMÉLYISÉGE ÉS AZ ÓDA.....	137
AIGO, A HÓVILÁG FIA	166

GRACILIANO RAMOS: ASZÁLY (1938)	186
Vándorlás	186
Fabiano	187
Börtön.....	188
Vitória asszony.....	190
A kisebbik gyerek.....	191
A nagyobbik gyerek	191
Tél.....	193
Ünnep	194
A Bundás	195
Számadás	196
A sárgaképű katona	197
A tollakkal borított világ	199
Menekülés	199
DINO BUZZATI: A TATÁRPUSZTA (1940).....	202
ERNEST HEMINGWAY: THE OLD MAN AND THE SEA (1952) ..	221
Bevezető	221
Salao	222
A halászat	226
Küzdelem a cápákkal	232
Ami a jéghegy csúcsa alatt van	236
Utóirat.....	237
A MEGHÍVOTT HALÁL.....	244
Az éhezés.....	244
A koplalás és „művészete”	244
A diéta a mérsékletesség alapköve!	246
FUKAZAVA HICSIRÓ: ZARÁNDOKÉNEK.....	249
Bevezető	249
A zarándokének.....	250
SÁNTA FERENC: SOKAN VOLTUNK	257
TOM NEALE: AN ISLAND TO ONESELF (1967).....	264
Bevezető	264
Fölkészülés az utazásra	266
A szigeten	267
BIBÓ LAJOS: A FÖLD TEREM TOVÁBB	281
Bevezető	281
Bibó tájbrázolása	282
A dráma kibontakozása	285
Befejező gondolatok.....	291

KÉPJEGYZÉK

Gilgames.....	12
Sárkányfű	30
Gilgames pusztá kézzel öli meg az oroszánt.....	34
Gilgames legyőzi az égi bikát	34
Humbaba ábrázolása	35
Enkidu és Gilgames egyik közös hőstettének	35
A Gilgames eposz 11. táblája, a vízözön legendával, Ninivéből.	35
Antigoné.....	36
Karvaly.....	43
Mesebeli hattyuk	53
És éltek boldogan... ..	68
Utálatos bogár	70
Ebszóló.....	74
Fehérlófia	77
Tavaszi dal.....	82
Öreg vadász	90
Nyilfű	110
A balta	112
Vihar után.....	130
József Attila.....	136
Elvirágzott napraforgók.....	149
A hóvilág fia.....	165
Rénszarvas.....	170
Enyészet	185
Szártalan bábakalács	198
Az erőd	201
Iringó	214
Öreg halász	220
A nagy fogás.....	228
A meghívott halál	243
Taigetosz	248
A sziget ura.....	263
Gólyaorr	270
A fekete sereg.....	280
Volgamenti hériés	283

KÖNYVAJÁNLÓ

Szenti Tibor: KÉT VILÁG KÖZÖTT

Irodalmi olvasmányaim
Értelmezési kísérletek

Szenti Tibor új esszékötete szépirodalmi olvasmányainak értelmezéseit tartalmazza, amelyben visszatér az esszé valódi, eredetileg kísérletet jelentő fogalmához. Bevallottan és vállaltan szubjektív magyarázatokat fűz legkedvesebb könyveihez, amelyben sokrétű asszociációs bázisára támaszkodva élményszerűen és önmagán keresztül mutatja be érték- és világszemléletét. A mű szerkezete az irodalmi szövegek keletkezési sorrendjének lényegi megtartása mellett a „varietas delectat”, a „változatosság gyönyörködtet” régi bölcsességének elvére épül. A kötet legfontosabb motívuma, hogy Szent Tibor, miképpen mindannyian, több értelemben is, két világ között állunk. Ez a két világ, amint ez a könyvből kiderül, lényegében hármat jelent. Az első a felső, az isteni, a természeti világot, a másik, az alsó, a földi, a társadalmi világot, és a harmadik a közöttit, a létet, a gondot, az ember világát jelenti, amelyben mind a kettő tükröződik. Olykor az egyik világ a másikba hatol: egyszerre pusztítva és megtartva az embert. A két világ közöttiség motívuma mindegyik esszében megjelenik, így a különbözőségek fonata adja a szövet, vagyis a szöveg, a könyv erősségét, egész-ségességét. *Gilgames* ős-egységét *Antigoné* követi, ami a phüszisz (ebből ered fizika szavunk) és a nomosz, a természeti-isteni törvény és az állami törvény, a jog drámája; (a görögök az istenit a természettől fogva adottnak tekintették!). Ennek ellenpontja és feloldása *Ráadó és Anyicska* népmesei csodája. Ezt cáfolja Kafka az elidegenedéssel, a bogárrá változás abszurd meséjével, majd a *Fehérlófia* mint a természetes képtelenségek tárháza mutatja fel ennek ellentettjét, amit *Derszu Uzala* természetközelsége folytat, hogy mindezt lefejezze a társadalmi barbárság Sadoveanu és Móricz Zsigmond baltájával. A kötet centrumában a szerelem, az isten-, az ember- és a természetszerelem áll József Attila *Ódájával*. Ennek konfliktusa folytatódik *Aigoban*, majd a természet ereje az *Aszályban*, és a lét nyomasztó idegensége *A tatárpusztában*, hogy a kötet tetőpontján, az arany-metszésben, Hemingway öreg halászában összegződjön a heroikus pesszimizmus hősiesen reménytelen magatartása. Ennek tragikus ellenpontja a *Zarándokének*, amelyet Tom Neale bölcs menekülése követ az *Egyszemélyes szigetre*. A könyv zárlatában Szent Tibor Bibó Lajos és Galyasi Miklós műveinek kapcsán Vásárhelyből és saját nézőpontjából kiindulva foglalja össze gondolati kísérleteinek eredőjét.

Simon Ferenc

BEVEZETŐ

Már nem emlékszem mióta fogalmazok, de azt tudom, hogy kisgyerekkorom óta születnek bennem történetek, amelyek kikíváncsoznak. Azok az esték világosan élnek, amikor az egész napos munka után Terka nagynéném elővette a *Magyar Népmesék* kötetet, és a nagycsalád közös étellerében, a konyhában fölolvastam. Eleinte ritkán fordult elő, majd könyörgésemre egyre sűrűbben szórakoztatott. Egyiken sem aludtam el, ahogy várták. Anyám bevitt a szobába és lefektetett. Behunytam a szemem, de nem bírtam elaludni. A mese az idegeimet néha a végsőkéig fölkorbácsolta. Forgolódtam. Beleéltem magam a hősök helyzetébe, máskor rémülten figyeltem a sötétben, hogy mikor jön elő egy szörny, vagy a legyőzött gonosz, és próbáltam megfejteni azt a számtalan kérdést, amely sokasodott bennem. Különösen két történet fogott meg: *Fehérlófia*, valamint *Ráadó és Anyicska*.

Amikor Terka néném anyámmal éjjeleken a mások ruháit varrta, a szobában apám olvasott föl a Körmendy nagyapám vásárolta *Tolnai Új Világlexikona* köteteiből. A korai kettős hatás: évezredek kultúráját magába foglaló, szürrealista álmvilág, és a valóságot tudományos magyarázatokkal bemutató értékrend a későbbi tanulmányaim, olvasmányaim során összekapcsolódott bennem. Gondolataimat akkor kezdtem papírra vetni, amikor hetedik éves¹ koromban megtanultam írni és olvasni.

Tizenéves koromban volt olyan tél, hogy Zola *Rougon-Macquart* regényciklusának valamennyi kötetét elolvastam, majd jöttek az orosz, skandináv és amerikai klasszikusok. Szégyellem, de Francois Villon költészetét három különböző fordításban hamarabb ismertem, mint a később imádottá vált Petőfi Sándort, Arany Jánost, Ady Endrét, József Attilát, Juhász Gyulát, és az erdélyi magyar költők² verseit. Ma mintegy tizenkétezer kötetes könyvtáram van, amelyből a változatlanul táguló érdeklődésem szerint szellemileg táplálkozom.

Ezek a hatások juttattak hozzá, hogy a világot ne csak egy síkban lássam. Látóköröm fejlődését egyik részről növelte az, amikor kenyérkereső szakmában, az egészségügyben negyvenhárom évet töltöttem el – ebből huszonháromat kórházban –, ahol egyszerre láttam emberek születését, kínokban vergődését, elmúlását, vagy azt az örömet, hogy gyógyultan távoztak. Az általam élt korban megismerhető, hozzám eljutott természettudományok sohasem hagyták, hogy eredményeit figyelmen kívül

¹ Késő ősszel, 1939. november 9-én születtem, ezért év vesztesként kerültem iskolába.

² Kányádi Sándortól például van olyan kötetem, amelyiket előbb Kolozsvári otthonában, majd egyik hódmezővásárhelyi látogatásakor is dedikált nekem.

hagyjam, és letérjek a valóság ösvényéről. Másik részről a néprajzzal való foglalkozás során szereztem tapasztalatokat. Ehhez történelmi ismeretekre volt szükségem. Előbb a vásárhelyi nagy határban a tanyavilágot akkor kutattam, amikor pusztulását, és a hagyományos paraszti élet fölbomlását tárta elém a történelem. A Nagy Rendező micsoda tragédiák közé vetett be szemlélőnek! Itt jöttem rá, hogy minden sors a régmúltban kezdődött. Ekkor mélyebbre ástam. Több levéltárban kutatva, az élet egyre újabb fejezetei bontakoztak ki előttem.

Eljött az idő, amikor a szétforgácsolt kövek mozaikképpé összeálltak, és a kezdeti csölátás többdimenziós³ világgá tágult bennem. Öntudatlanul így váltam a reneszánsz ideál késői, szerény követőjévé. Valamennyi történetben az Embert kívántam ábrázolni és megismerni, majd mélylélektani és etológiai megfigyeléseken keresztül minél hűbben megformálni. Ebből kihagyhatatlan Isten, aki a megismerésekhez Utat⁴ mutatott. Ahogy a kézimunkának is van színe és fonákja, minden sorshoz valóság és ábránd egyaránt kellett, amelyeket művészi szinten, teljes hűséggel csak úgy érzékelhetünk, ha előbb befogadjuk, hogy bennünk éljen tovább.

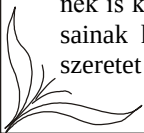
Kötetem megalkotásában tollrajzaival társszerzőm Holler László országosan ismert festőművész. Fiatal házaskorunk óta kedves barátom, aki pályája kezdetén tanyai tanítóként és vadászként életének javát a természetben töltötte, hozzá máig hű maradt, és páratlan megfigyeléseivel értékes ismeretekre tett szert. Ennek köszönhetem, hogy esszéimhez nem illusztrációkat készített, hanem sajátos látásmódjával az olvasóhoz a témát és a mondanivalót az írásokkal azonos értékű rajzaival hozta közelebb. A szó és a grafika segítségével így vallottunk közös világlátásunkról.

Fontos volt táguló kombinatív készségem kihasználása is, hogy a közel hetvenéves tapasztalatommal kialakított sok információból milyen adatokkal tudom összekapcsolni a bemutatásra váró történet magyarázatát, amikor kultúrát, civilizáltságot és életformát kellett egymás mellé rendezni. Párhuzamot vonni, szétszedni vagy összerakni, tagadni és bizonyítani, elismerni, befogadni, netán elutasítani. Ezek közben lehetett bizonyosságot tenni arról, hogy az agysejtjeimben elraktározott adatokat hogyan lehet kiválogatni és mondatokba fogalmazva új minőségben közzé tenni.

Egész életemben küzdöttem az elmagányosodás ellen, mert amit ismeretből összegyűjtöttem, bár még mindig igen kevés, ahhoz elég

³ Az eleve háromdimenziós Tér, valamint az Idő, a Szellem és a Lélek együttese, amelyek Sorsot alkotva meghatározzák az emberi életet.

⁴ Krisztushívő keresztény vagyok, de a világvallások és a természeti népek túlvilági hitének is kulturális befogadója. Senki se vallja magát hívőnek és emberszeretőnek, aki társainak hitét, vele kultúráját kirekeszti! Világlátás nincs Isten-, ember- és természet-szeretet nélkül! (Tao talán legjobb fordítása: az Út.)

lenne, hogy egy lakatlan szigetre kerülve, azt benépesítsem velük, és ne vágyjak vissza a mai civilizációba. Urbánus környezetben szellemi egyedüllétemet csak értékeim másokkal való megosztása enyhítheti.

Természetesen olyan terjedelmű, számomra nagyon kedves művek bemutatásával, mint Lev Tolsztoj *Háború és béke* vagy W. S. Reymont *Parasztok* című regénye, nem kísérletezhettem, mivel ezek újramesélése külön könyvet igényelt volna. Ez a kötet nem más, mint a saját lelki szűrőmon keresztül, az agyamba és szívembe elraktározott világ néhány részletének bemutatása úgy, ahogy bennem kikristályosodott. A történeteket újramesélem az én olvasatomban. Fejezeteit nem szabad összetéveszteni az irodalomtörténeti tanulmányokkal. József Attila *Ódáját* például számos kiváló szakember vette már górcső alá. Miért vetélkedtem volna velük én, az outsider? Még fölöslegesebb lett volna „száz könyvből megírnom a százegyediket”, innen-onnan idézeteket hüen kiollózni és hivatkozni szerzőikre.

Hemingway esetében kellett szomorúan látnom, hogy kezdetben mennyire magasztalták, később egyesek már írónak sem nagyon tartották. Megítélése tele van zagyva ellentmondásokkal. Ezt a csapdát akartam elkerülni, amikor a magam ítélőképességére hagyatkoztam. Előbb megírtam saját véleményemet, utána kezdtem el a vonatkozó szakirodalomban búvárkodni, és bizony gyakran kritikusan csóváltam a fejem, és bosszankodtam, mennyire más nézetet vallok. Az egyes szakmai elemzésekből jóformán hiányzik az ember- és lélekismeret. De nem vagyok döntőbíró, sem öntelt, aki magát csalhatatlannak képzei. Az objektív világban a legszubjektívebb az ember és alkotásának megítélése. Olyan vizsgálódás ez, mint amikor a taot boncolgatjuk: ettől már nem azonos a taoval.

Hódmezővásárhely, 2007. július 27.

Szenti Tibor

Gilgames

GILGAMES ÜZENETE

Bevezető

Eddigi ismereteink szerint a *Gilgames* eposz⁵ a világ egyik legrégebbi irodalmi műve, amely az ókori Mezopotámiában egymást váltó sémi eredetű népek⁶ újrafogalmazásában, kibővítésében, de sumer⁷ nyelvű előzményre épült. Magyar szépirodalmi átültetése Komoróczy Géza akkád eredeti prózai fordításából, és a két, korábbi német nyelvű kiadásból történt. „Rákos Sándor műfordításai jelen formájukban öntörvényű, szuverén *költői* alkotások” – jegyezte meg Komoróczy.⁸

„A sumér–akkád irodalom sajátos módon kétszer került a világ-irodalom áramába. Először évezredekkel ezelőtt, a világirodalom forrásvidékén, a zsidó és görög irodalommal való kölcsönhatása folytán. Másodszor a XIX. század második felétől napjainkig” – fogalmazta Rákos Sándor, majd az ékírásos irodalomnak ezt a terjeszkedését így jellemezte: „...talán nemcsak egy ismeretlen múlt idő birtokbavételére hosszabbítja meg a világirodalom körének sugarát, hanem az elképzelhető hatások láncreakció-törvénye szerint a jövő felé is.”⁹

Rákos Sándor szavaival teljesen azonosulni tudok. Aki elolvassa ezeket az eredetileg ékírással, nyers agyagtáblákba nyomott szövegeket, különösen a *Gilgames* eposzt, érzékelheti, mennyire hozzánk is szólnak a bennük rejlő, mély filozófiai bölcsességek és tanítások. Ahogy az idő múlik, világunk bonyolódik és elembertelenedik. Akár a *Bibliát*, ezeket a könyveket is egyre sűrűbben veszem elő, hogy aggasztó kérdéseimre feleletet kapjak. A köteteket mindig megnyugvással helyezem kéz közel-

⁵ A *Gilgames* eposz mint a sumer és akkád mítoszok általában, szoros rokonságban állnak a *hősi énekek* műfajával. Ezek egy kiváló történelmi személyiségnek az egész közösség életét befolyásoló, csodás tetteit beszélik el.

⁶ Akkád = a sémi nyelv keleti ágának legkorábbi ismert tagja. A Kr. e. III. évezred közepétől a Kr. u. I. századig tartott. Két nyelvjárása alakult ki: az asszír és a babilóniai. Sumertől északra telepedtek le. I. Sarrukín, Agade város királya egyesítette az akkád városokat, majd meghódította a sumer területet, és Kr. e. 2350 táján létrehozta a világtörténelem első ismert birodalmát.

⁷ Sumer = a nép eredete ismeretlen. Az ékírás feltalálói. Kr. e. a 33–29. század között már városokban laktak.

⁸ 1966. 344. (Mind a *Gilgames*, mind az *Agyagtáblák üzenete* több magyar kiadást megért. Esszémhez az Európa Könyvkiadó 1966-os kötetét használtam föl.)

⁹ 1966. 9. (A *Gilgames* eposz idézetei betűhíven követik a kiadásban jelzett kötet általam fölhasznált szövegrészleteit. Továbbiakban jegyzettel tanulmányomat csak akkor terhelem, ha szavakat, fogalmakat kell magyaráznom.)

be. Ahányszor ismét föllapozom, még a korábbi kérdésekben is újabb megvilágosodást nyerek. Nem véletlen.

Az emberi lélek együtt változik a szellemmel és a hittel. Az ékírással született gondolatok olyan mély mentális rétegünket érintik, amihez nekünk kell fejlődni, hogy egyre többet megértsünk az ember örökérvényű természeti törvényeiből, amelyeket az évezredekkel korábban megfogalmazott eposzok tükröznek. Ahhoz, hogy megértsük, hová megyünk, világosan kell látni, honnan jöttünk, és érezni annak szellemi súlyát, amit elődeink hagytak ránk. Ha ezt tudásbatyunkban nem cipeljük magunkkal, könnyebben lépdelünk, de nem a fölemelkedés, hanem a kultúra hanyatlása felé.

Ki volt Gilgames?

Az első, újasszír tábla szerint, Gilgamest Aruru, a sors-teremtő istenasszony formálta:

„Kétharmadrész belőle isten, egyharmadrész belőle ember,
senki más emberfia nincsen kívül-belül hozzá hasonló.

Olyan, mint szarvak öklelése,
vagy sújtó kardok zuhanása...”

Gis – ahogy az óbabiloni táblák rövidítve írják a nevét – észben és erőben páratlan volt. Az élet és a hír örökkévalóságát kereste. Átlátott múlton és eljövendő. A vízözön utáni második államban, Uruk városban 126 évig¹⁰ királyként uralkodott. „...éjjel-nappal falakat épít”. Felügyeli, hogy a városállam munkára fogott egész népessége jó minőségű, égetett téglát használ-e, netán napon szárított, porlandót; hatékonyan dolgozik, és szakszerűen rakja föl a falakat, bástyákat vagy sem?

A közel-keleti *oikumenében*¹¹ a jégkorszak elmúltával, a korábbi gyűjtögető, vadászó közösségek letelepedtek, és gyarapodó városállamokat alapítottak. Megkezdték a földművelést és állattartást. Mintegy nyolc évezrede olyan anyajogú települések jöttek létre, mint a szent földi Jerikó, vagy a törökországi Chatal Hüyük. Mezopotámiában – A Gilgames eposz korában – ezeket követi a már apajogú, megszilárdult városállamok sora, egyeduralkodókkal.

¹⁰ A Bibliából is ismert, az emberi időhatárokat jelölő, hihetetlenül nagy számok reális megfelelői máig nincsenek megoldva. Lehet, hogy az évek számukra a holdhónapokat jelentették, vagy egyéb, nekünk ismeretlen időmérték-rendszert tükröztek.

¹¹ A már lakottá váló földön.

Az agrárkultúra hatására élelemfölhalmozódás következett be, amely a tömegeltartás biztonságát garantálta, megindította a rendszeres kereskedelmet és az árucserét. A gazdagodás lehetővé tette, hogy a társadalom elkülönüljön, és olyan, nem termelő rétegeket is foglalkoztasson, amelyek a közösség számára nélkülözhetetleneknek bizonyultak. Többek között ezek voltak az írnokok, papok és katonák. Utóbbiak védték a közösséget és a raktárakban fölhalmozott értékeket.

Gilgames, Uruk félisten-királya, a védők munkájához szükségesnek tartotta, hogy a települést erős fallal körülvégye, amely megakadályozza az ázsiai puszták felől időszakosan betörő, még le nem települt népes-ségek fosztogatását. Ezzel védte a rábízott közösség létét és kultúráját. Példája futótűzként terjedt. E nélkül nem fejlődhettek volna ki azok a csodálatos városállamok, amelyek máig értékes leletekkel gazdagítják az emberiséget. (A robbanásszerű haladásra jellemző volt, hogy Hódmező-vásárhelyen is, a dr. Horváth Ferenc szegedi régész által föltárt, közel hétezer éves, világhírű gorzsai *tell*¹² ásatásánál a település körül erős védelmi földfalat talált.)

Uruk város esetében a gond az, hogy Gilgames rendkívül kemény-kezü uralkodó volt. Éjjel-nappal dolgoztatta alattvalóit, akik elfáradtak, nem bírták a sok munkát, és lázongani kezdtek. Kérték Aruru teremő istent, hogy Gilgamesnek alkosson ellenfelet, aki majd párharcukban lekötí energiáját, és az elhúzóó küzdelem alatt végre pihenhetnek. Csakhogy Gis tökéletesebbnek bizonyult. Az, hogy átlátott „múlton és eljövendő”, jelezte, korábbi történelmi tapasztalatokkal rendelkezett, és ezekből megítélte a közösség várható sorsát.

Ma világos előttünk, hogy a jelen csak elmeszülemény, az idő harmadik dimenziójaként az ember találta ki, de számunkra nem létezik. Az anyagi világ állandó mozgásban van, így az emberi testet fölépítő atomok szintén. Mire érzékszerveinken a jelent fölfogjuk, majd bio-elektromos áramként az idegsejteken keresztül eljuttatjuk agyunkba, és ott azonosítjuk, ez már a múlt. Ha a vázolt élettani folyamat a másodperc töredéke alatt játszódik is le, amelyet rövidsége miatt nem érzékelünk, a jelenről lekéstünk. Csak a múltat tudjuk megtapasztalni, mert közben az idő tovább futott. Gilgames, aki isteni képessége szerint a jelenben élt, jobban érzékelte az idő sürgető folyását, és népének nem hagyott időt ahhoz, hogy a múltban éljen. Ezt azzal érte el, hogy folyamatosan, megállás nélkül dolgoztatta őket; vele a jövőt: a biztonságot és az életet

¹² Tell = lakódomb, ahol egymásra rétegeződve kerülnek elő a különböző időszakokban ott élt közösségek lakóhelyei. Ezek időben a neolitikumban keletkeztek, az agyag meg-munkálásának kezdetén, majd a réz- és bronzkorszakban folytatódtak.

állandósította. Ehhez természetesen becsvágy is kellett; az a képesség, amellyel megmutatta, mire képes. Gilgames az a sokat akaró, korszerű és ésszerű hős volt, aki végleg kilépett a korábbi vadászéletmódból, s a városiasodó, civilizált fölemelkedés felé vezette népét.

Ha a mondavilágról lehámozzuk a mítoszt, az istenit, a történelemben számtalan olyan alakot találunk, akinek archetípusa Gilgames volt. Az erőszakos, a zsarnok figurája, aki magát csalhatatlannak, pótolhatatlannak érezte, minden korban megjelent. Ott élt Odüsszeusz alakjában, aki hajójában egyre embertelenebb utakra űzte társait. A római kor beteg lelkületű, akarnok császárajainak viselkedéséből létrejött a *cezarmánia*. Születtek hódító Dzsingisz kánok, Napóleonok; a XX. század történelmi poklában találkoztunk Sztálinnal, Hitlerrel, Pol Pottal, akik népüket éppen úgy sanyargatták, mint fajgyűlöletből más nációkat. Elfajulásuk mindig azon múlt, hogy örületük mekkora teret kapott, és meddig hagyták őket ténykedni.

Gilgames sohasem jutott el a negatív történelmi utódok példájáig. Őt leginkább Nagy Péter orosz cárhoz lehetne hasonlítani, akinek személye az orosz történelem egyik legnagyobb formátumú, egyben legvitatottabb alakja volt. Uralkodása nemcsak a korát, de az utókort is megosztotta. Mitikussá vált. Egyesek Antikrisztust véltek benne fölismerni, mások az erőszakos nyugatosítása miatt nagy államépítőként tisztelték. Az bizonyos, hogy miközben puritán életet élt és maga is keményen dolgozott, 1703-ban, a Néva folyó torkolatánál új várost kezdett építeni, amely 1712-ben Szentpétervár néven Oroszország fővárosává vált. Költői a kérdés, vajon akár Gilgames, akár Nagy Péter, boldogult volna a fal építésén elbóbiskoló, esetleg ledér asszonyokat hajkurászó, semmire való munkásokkal? Szükséges-e a keménykezű pallér szerepében élni annak, aki a biztonságot nyújtó jövőt építi, amely áldozatokat kíván a jobb élet reményében?

Mit tudunk Enkiduról?

Az agyagtábla így ír róla:

„Tetől-talpig szőr borítja, haja asszonyhajként zuhog le;
teste tömött gabona-asztag...

Semmit nem tud a városokról, semmit nem tud az emberekről;

.....

Füvet eszik, mint a gazellák, gyökéren él, bogyón, gyümölcsön,
a szomszédhozó szarvasokkal együtt tér meg az itatóhoz.

A víz eleven nyüzsgésével telik szíve az itatónál.”

Enkidu a természet tiszta életű vadembere, aki együtt lakik az állatokkal, amelyek értik és figyelnek rá. Elfogadják vezérüknek. Mai szakszóval élve, közöttük ő az alfa hím. Kipling: *Dzsungel könyvében* a főhős, Maugli egyik első elődje. Ő az emberiség előző életformáját, a hordákban vadászó, gyűjtögető archetípust testesíti meg, aki ekkor, a nagy társadalmi átalakulás idején, még nem volt ismeretlen. Gilgames ellene való fegyverül ki is használja tudatlanul naiv őstermeszetét. Egy vadással Istár¹³ *szerелеm-őrző templomából* örömlányt hozat neki. Enkidu

„...majd összeforr véle, megismeri a nő szerelmét
s azután már nem ura többé az ártatlan föld erejének:
megutálja tulajdon testét s nyája is menekül előle!”

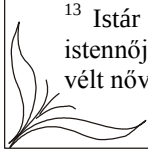
Tipikus esete ez a megrontásnak, amikor a szűz hamvasságát letörlik. Milyen érdekes az ellentétes párhuzam. Idézzük föl Bartók Béla *Cantata profanájának* székely-román balladatörténetét:

„Volt egy öreg apó,
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia...
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre...
Hanem csak nevelte
Hegyet-völgyet járni,
Szavasra vadászni...

Erdő sűrűjében
Szarvasokká lettek...

Az ő édes apjuk...
...őket hívó szóval hívta...
Gyertek vélem haza,
Jó anyátok vár már!...

¹³ Istár = a szerelem, a tavasszal megújuló természet, a termékenység és szaporodás istennője. (Istárnak Ereskigál, a holtak birodalmának istennője – mintegy ellenpárja – a vélt nővére.)

A legnagyobb szarvas,
– Legkisebb fiuk –
Hozzá imígy szóla...
De mi nem megyünk:
Mert a mi szarvunk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A mi karcsú testünk
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt;
Karcsú lábunk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak puha avarba;
A mi szájunk többé
Nem iszik pohárból,
Csak hűvös forrásból.”

Az Enkidu által megélt történelmi fejlődés megfordul a népballadák keletkezésének idejére. Az ember kezdi megelégni a civilizációt, és visszavágyik a természetbe. A folyamat ma ott tart, hogy a nagy városok már alig élhetők. Elfogadjuk azokat a kulturális és civilizációs adományokat, amelyek nélkül életünk sivárabb és küzdelmesebb lenne, de mobil telefonostól, televízióstól, számítógépestől együtt kivonulunk az agglomerátum kertes övezetébe, ahol reggelenként nem villamos csörömpölésére, hanem madárcsicsergésre ébredünk.

A következő esemény – amelyet a második, óbabiloni tábla beszél el – korunkra ugyancsak megfordult. A nő társaságában a városba igyekvő Enkidu

„Ivott, hej, ivott a borból
hét kancsóval!

Fölujjongott szíve tőle,
fölragyogott az orcája.
Cirógatta magát, becézgette magát,
gyapjas testét végigsimította.
Iromba tagjait olajjal
dörzsölgette... Máris-máris emberré lett!”

A bor jótékony hatással volt rá, tőle megszelídült. Nem kezdett el törni-zúzni, mint korunkban, ha a fiatalok az éjszakai tivornya után hazafelé tartanak, hanem „emberré vált”. Ennek is köszönhet, hogy bár Gilgamesh-
szövegével összemérték erejüket és nem bírtak egymással, nem gyűlöltek ellenséggé távoztak, hanem

„Megölelték-csókolták egymást
s örök barátságot fogadtak.”

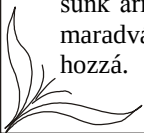
Első közös, hősi cselekedetük is Uruk város további fejlesztésével függött össze. Elmentek az erdőhöz, hogy az építkezéshez fontos, legkiválóbb fát, a cédrust kivágják, amelyet Humbaba, a mitikus cédrus-szörny őrzött. Enkidut félelem fogta el, amely érzés ismeretlen volt Gilgamesh szívében. Legyőzték az erdőt védelmező vadállatot. Kivágták az építkezések folytatásához szükséges cédrusfát, és leűsztatták az Eufráteszen. Tettükkel a mítosz istenei közül többnek az ellenszenvét és haragját váltották ki. Következő harcukban az Ishtar szerelmével dacoló Gilgamesh ellen égi bikát teremtett a megbántott istennő, de ezt is legyőzik. Enkidut ettől kezdve riasztó álmok gyötrik, fogy az ereje és megbetegszik.

Halálos ágyán

„Előhívhatja hű barátját, Gilgamesh, s így búcsúzik tőle:
»Gonosz rontás szállott meg engem, azért kell vesznem nyomorultul!
Ágyban rothadok el, barátom – ne úgy sirass, mint azt, ki harcban,
méltó ellenfél fegyverétől találva, hullott le a porba.
A küzdés elől meghátráltam: kétes halál lesz hát a bérem!
Pedig csak az boldog s szerencsés, aki fején büszke sisakkal,
karján vassal¹⁴, karddal kezében, harcmezőre jut odaútra!«”

Az emberi szellem nemcsak fejlődik, hanem érett állandóságot is elárul sok olyan erkölcsi kérdésben, amely az együttélés alapvető normáit foglalja magában. A hősökre vonatkozó elvárásokat már e korai történelmi időszakban megalapozták. Az idézett mondatokról Petőfi 1846 decemberében írt verssorai jutnak eszembe, pedig ekkor a Gilgamesh-legendát őrző táblák, és a magyar fordításuk még ismeretlenek voltak:

¹⁴ A korabeli vasfelhasználással kapcsolatban komoly aggályaim vannak. Ez magyar „ferdítési” tévedés lehet! Hitelesebbnek tetszik a réz- vagy bronz karvéd. Nincs tudomásunk arról, hogy Gilgamesh korából, e területről vaskohó vagy vasmegmunkáló műhely maradványát tárták volna föl a régészek; avagy cserekereskedelem révén jutottak volna hozzá.

„Egy gondolat bánt engemet:
Ágyban, párnák közt halni meg!

.....
Ne ily halált adj, istenem,
Ne ily halált adj énnekem!

.....
Ott essem el én,
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjúi vér ki szivemből,
S ha ajkam örömteli végszava zendül,
Hadd nyelje el azt az acéli zörej,
A trombita hangja, az ágyúdörej...”

Enkidu halott

A nyolcadik, újasszír táblában Gilgames olyan búcsúra fakadt, amely máig mintájául szolgál a népi siratásnak, de belőle nagy költőink is tanultak. Gis előbb felsorolta, hogy kik és mik sirassák barátját. Részlet a hosszú énekből:

„Sirassanak a bekerített Uruk vénei, akik egykor
kinyújtott karjuk áldásával kísérték az útrakelőket!
Sirasson meg a zöld mező is, anyádként gyászoljon, sirasson!
Sirassanak a kősziklák is, amelyek látták vonulásunk!
Sirasson a tigris, oroszlán, párduc, vadmacska és hiéna,
medve, vadbivaly, szarvas és őz, sirasson a kőszáli kecske,
a kormos-szarvú – erdő-mező vadja sirasson!

.....
Sírjanak nővérek, fivérek – ezek megtépve dús szakálluk,
azok hajuk zuhogó fürtjét sírod fölött lenyesve!”¹⁵

¹⁵ Az emberi szőrzet több kultúrában éppen úgy hozzátartozott a testhez, akár a végtag, vagy a fej. A szőrzettől való megfosztás megcsonkítást jelentett, tehát komoly áldozatot. Nem véletlen, hogy az ókori kínai kultúrában, de még jóval később is, a levágott haját és körmöt életem át gyűjtötték, és együtt temették el viselőjével, mert nélkülözhetetlenül hozzátartozott. Megcsonkítva nem térhetett meg ősei közé. Ennek a szokásnak egyik késői változata az volt, hogy még a XVIII. században is, a súlyos vétségen kapott európai nőknek rövidre vágták a haját, mivel ez a társadalmi halálukat, a teljes megszégyenítéssel járó kivetetésüket jelentette.

Gilgames föltette magának a kételyéből eredő kérdést: meghalt-e valóban a barátja?

„Hős Enkidu, szívem barátja,
milyen álom béklyóz, felelj hát! Milyen sötétség hullt szemedre,
milyen süketség dőlt füledre, hogy csak fekszel s nem mozdulsz többé?”

Ezután fizikális halottkém vizsgálatot végzett, ahogy egykor a természeti népek, vagy nálunk a föld gyermekei még a XX. század elején is tették:

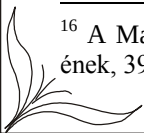
„Megérintem szemed – nem néz föl!
Megérintem szíved – nem dobban!”

A magyar, de az eurázsiai népi siratóénekek is ősi elemeket tartalmaznak. Eredetileg az anyajogú társadalom korára nyúlhatnak vissza. Elsősorban a nők adták elő, a halottra vonatkozó jellemző tulajdonságok felsorolásával. Bennük gyakran pogány elemek említése éppen úgy jelen van, mint a keresztény egyház temetési szertartásából a pap és a kántor búcsúszövegének egyes, gyakran idézett részletei. Állandó szöveggel nem rendelkeznek, improvizórikusak. Az ismétlődő részek monotóniája – a magyarság körében a kevésbé irodalmi értékű „jaj”-gatás – a halál nyomasztó érzését fokozzák. Versjellegüket a gondolatritmus, a hasonló sorkezdetek, és ha éneklük, a recitáló, parlando dallam adják. Rövid részlet egy dávodi (Bács-Bodrog megyei) siratóénekből:

„Ja-ja-ja-jaj, aranyos jó bátyám
jaj de nem is gondótam,
hogy ijen hamā elmentél tőlünk!
Jaj, jaj, jaj, Istenēm, Istenēm,
hogy is sirassam? Jaj, de nagyon hamā
itt hagyott bennünket!...”¹⁶

Gilgames fájdalmát semmi sem enyhíti. Fölsejlik benne, hogy egyszer talán neki is így kell az élettől búcsúzni. Egyáltalán mi az élet és a halál? Erre az állandó emberi kérdésre feleletet vár. Emlékszik, hogy Um-

¹⁶ A Magyar Népzene Tára, V. Siratók. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 88. siratóének, 397. old. Szekeres Kálmánné, Robár Mária 49 éves nő előadásában.

napisti¹⁷ a vízőzönkor örök életet kapott ajándékba. Elindul a hosszú, veszedelmekkel teli vándorúton, az örök élet lehetőségének elnyerését megismerni.

Az alvilágban

Fontos kitérőként idézem a kötetből az *Istár pokolra száll* című eposzt, amelyben a termékenység buja istennője leszáll az enyészet világába, ahogy a természet is minden ősszel meghal. Az alvilág úrnője megijed, hogy húga hatalmára tör, ezért megparancsolja, éppen úgy bánjanak vele, mint a halandókkal. Birodalmának – a számmisztika korai említésével találkozunk itt – hét kapuja van.¹⁸ Ezek egyre mélyebbre vezetnek az alvilágba. Az örök a bejáratoknál elveszik tőle ruházatának egy-egy darabját. Minden testét takaró tárgytól megfosztva, ahogy a halandóknak, neki is mezítelenül kell belépni a holtak birodalmába.

Az első szigorú jelzés ez az emberiség történelmében, hogy még a leggazdagabb, a legkiváltságosabb is azon mód távozik az élők sorából, ahogy oda megszületett. Hiába gyűjtöttünk vagyont, tartottunk családot, mindent el kell hagyni. A kifosztásnál és megszégyenülésnél azonban a halálnak sokkal súlyosabb büntetése az, hogy pőrék maradunk. Amíg, ha más nem, akár egy nyakunkban hordott függő is takar valamit, amelyben még kapaszkodhatunk. Amikor a természet megfosztott bennünket szőrzetünktől – ahogy Desmond Morris angol etológus írta – nem maradt más, mint a „csupasz majom”.¹⁹ Vagyis, már nemcsak testünk titkát nem tudjuk elfödni, de lelkünk is mezítelen marad. Egy idő után ugyanis minden ember felelős a saját arcáért! Ez a kiszolgáltatottság szörnyűbb kín, mint a test födetlensége.

Gilgamesnek hasonló, nehéz utat kell megtennie, mint Istárnak. Vándorlása során isteni mivoltával nem nagyon törődnek. A fáradság, az elgyötrődés, az elpiszkolódás és ruháinak elrongyolódása testi-lelki lefoglalására utal, de barátjáért ezt is vállalja, ahogy Orfeusz sem félt az alvilágba menni szerelméért. A tizenegyedik táblából megismerjük Gis szenvedését:

¹⁷ Noé megfelelője.

¹⁸ A tizenkettedik, újasszír táblában az alvilágban Irkalla (az alvilág istennőjének egyik mellékneve) szentélyét elérni „küzdelmes próba – sikerét hétszeres pecsétű, szigorú parancshoz kötötték!”

¹⁹ Európa Könyvkiadó, 1989.

„Hogyan kell viselkednem, ó, mondd, hová szökhetek innen? Tagjaimat már megragadta a Ragadó²⁰, velem kél s fekszik – akárhová is menekülnék: előttem jár s vár a küszöbnél!”

Um-napisti megenyhül és így szól Ur-sanábihoz, egykori hajóstársához:

„Az embert, kit idevezettél, kinek testét rongyok borítják, szépségét durva, pácolatlan bőrök fedik el, vidd az embert a fürdő-hely sekély vizébe, hogy rongyait tisztára mossa; testét hófehérre sikálja; a durva bőroket levesse és az elsodró tengerárba dobálja sorra valamennyit! Teste szépségben fölragyogjon, villanjon meg fején a kendő; meztelensége hőshöz méltó köntösbe s ingbe öltöztessék!”

A vándorút

E kitérő után térjünk vissza a kilencedik újasszír táblához, amelyben Gilgames beszámol az őséhez vezető vándorútja elejéről. A gyönyörű szöveg így fogalmazza meg fölismerését, hogy ő is áldozat lesz, és többé nem térhet vissza az élők közé, valamint a további szándékát:

„Én is, én is meghalok holnap,
holnapután, vagy még korábban; miként is tudnám elkerülni
párducléptű Enkidu sorsát? Félelem ragad meg engem,
halálfélelem szállt szívembe; ezért járok a pusztaságban,
ezért sietek, a Nap útját követve, Um-napisti őshöz...”

Előbb skorpió-emberpár állja útját, de megesik rajta a szívük, és a „halottak útján” tovább engedik. Ezután a hegy gyomrában, „ős-sötétségben” jár, míg ismét fényre ér, és „az istenek tündöklő gránátalma-kertjében” találja magát. Csábítják a gyümölcsök, de ő nem enged a kísértésnek és tovább halad. Ha bűnbe esik és gyümölcsöt szakaszt, úgy jár, mint Éva a Paradicsomban, vagy Orfeusz az alvilágban, amikor Euridikét kereste.

A tizedik, újasszír tábla szövegéből megtudjuk, hogy Gis a halál tengeréhez ért, ahol Szidurival, az istenek kocsmáros nőjével találkozott. Ebben a részben olvashatjuk a világirodalom egyik legszebb halálbánatát zengő sorokat. Gilgames így szól:

²⁰ Értsd: a Halál, amely senkit sem ereszt vissza az élők közé.

„Arcom bőre a csontra száradt, orcáim gödrösen beestek,
hátam görbe, mint aggastyáné, ifjú testem megtörtnek látszik
s komor tekintetem mutatja, milyen fáradt lehet a szívem?
Ezt mondod-é, te csaplárosnő? S miért buzog a gond a szívemből?
Miért merült lábam bokáig vége-hossza-nincs út porába,
Miért surranok hátrafülelve, mint akit gonosz ellenség űz?
Miért bújok árnyam elől is, mint aki fél a napvilágtól?
Ezt kérded-é, te csaplárosnő? Istenasszony, halld hát a választ:

.....
Hány harcon és mennyi halálon gázoltunk át, gyors vér-folyókon,
mellettem járt, velem jött mindig hős Enkidu, a párdücléptű.
Hol van a hős? Enkidu hol van? Hová lett ő, ki pusztá kézzel
ment neki a fenevadaknak? Szörny-ereje, mondd meg, hová szállt?
Utolérte őt is a minden embert sújtó hatalmas átok!
Hét éjjel és hat nap sirattam s csak mikor a hetedik hajnal
láng-fogata az égbe szökkent – akkor engedtem eltemetni!”

Gilgames elbeszélésében meglepett fordulat következett be, amit egy kétharmad rész istentől nem vártunk volna. Érzelmi ellágyulása után – amely jelzi a benne lévő harmadrész ember lelki megnyilvánulását – az a Gis, aki pusztá kézzel ölte meg az oroszlánt, látva barátja elmúlását, rettegni kezd:

„Félek, mivel balsorsát láttam, rettegek a halál szelétől,
menekülnék, elfutnék tőle, de érzem, mindenütt utolér:
barátom sorsa követ engem, ránehezedik vállaimra,
előle szöktem messze földre, vége-hossza-nincs utat járva;
Enkidu sorsa követ engem, ránehezedik lábaimra,
előle szöktem föld alá is, leszállva az alsóbb világba.
Gyöngé vagyok a hallgatásra és még gyöngébb méltó fennszóval
világgá kiáltani gyászom, hogy a kőszál is megremegjen:
hős Enkidu, szívem barátja, elment, s többé vissza se tér már,
ó, Enkidu, gyors vizek árja, ó, Enkidu, árnyék a szélben!
Melléd hullok, zuhanok én is, elfutnék bár, sorsod utolér;
mint két szobor, fekszünk a porban, moccanatlan, örök halálban.”

Félelmemben elfutnék, de szobrokként fekszünk az „örök halálban” – vagyis végleg ráeszmél, hogy hiába több benne az isteneredet, az a kevesebb emberi, amivel bír, halálra ítélte, mert megszületett, és emiatt elvesztette örök életét. Együtt már nem csak vadászni képtelenek, de Istár papnőinél asszonyszerelmet kapni, kancsó borokat meginni, napfényes

mezőkön versenyt birkózni sem tudnak; semmit, ami örömet és boldogságot okozott, mert ettől a halál előbb-utóbb megfosztja. Gis rájön arra, hogy az élet egyszeri és megismételhetetlen, csodálatos ajándéka az isteneknek, mert a legnagyobb küzdőteret kaptuk, a természetet, amelyet épített környezetünkkel és szellemünkkel betölthetünk. Minden emberre rábízott, hogyan él ezzel az ajándékkal, és miként használja ki az értékeit.

Találkozás a boldog őssel

Gilgames nem adja még föl a reményt. Ur-sanábit, a vízőzön bárkakormányosát megnyeri, aki átviszi a holtak tengerén arra a szigetre, ahol őse van, „kinek teste halált nem ismer”.

„...a tökéletes Um-napisti, eképpen szólott a halálról:
»Ami teremtetett, elmúlik. Halál az élők büntetése.
Még alighogy világra jöttek s már el is kell menniök innen.
Nézd a karám apró gidáit, amint a fényben tántorognak:
szőrükről a születés lucskát az erős nap még föl se szívta
s te már tudod, mi végre nőnek! Így van minden halálra szánva.
Mert a halál dühöngő isten, vérszomjas, mint a hím-oroszlán
s alattomos, mint sima párduc – jaj az egyszer megszületettnek!
Építesz kő- meg téglaházat? Veszél magadnak feleséget?
Megosztazol testvéreiddel? Kötéseket cserépre vésed?
Mire mindez? Mi tart örökké? Ház? Egyesség? Jelek? Kötések?
Tudod: mindez nagyon múlandó! Sírtábláid is elenyésznek!

Ember-e még, mondd, a halott is? Ugye, hogy nem? Ő már nem ember!
Alvóhoz hasonlít, de mégsem! Aki meghalt, nem álmodik már!
Szoborhoz hasonlít, de mégsem! Holt kő az, de nem is volt élő!
A halál mindenhez hasonlít, de nem azonos semmivel sem!

Sokat tudnak az Anunnakik²¹ s Mammétu is, a sors-teremtő,
hajsza se hull le úgy fejünkről, hogy rovásunkról hiányoznék –
élet-halál ura ők, de annak napját, mikor az élő
elhívatik, még ők se tudják!«”

²¹ A sumer pantheon főbb isteneinek összefoglaló neve.

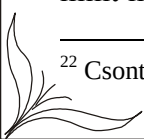

Van-e valóban különbség élet és halál között? Hiszen a boldog és a halottról azt vallja, hogy „Holt kő az, de nem is volt élő!” Vajon mit tud a világról az okatlan állat, amely életfunkciókat mutat, de nem tudja, hogy létezik? Az értelmes, tehát emberi életet az öntudatra ébredés, az eszmélés során nyerjük el. Ha ez megtörtént, jön a cél megjelölése? Miért vagyunk e-világon, mi dolgunk itt, és kívánságunkat miként nyerhetjük el? Van, aki azt vallja: „Ora et labora”, „Imádkozzál és dolgozzál”, mások hiszik, hogy „In vino veritas”, „Borban az igazság”. Az állat alapvető célja a szaporodás, vele a fajfenntartás, ehhez az egyén megtartásához, vagyis az anyagcserén keresztül vezet az út. Ez a vegetálás. A vegetáló, ösztöneinek élő embert a legtöbb társa lenézni, nem veszi emberszámban. Az állatnak nincs jövőképe, ezért az életéért küzd. Az ember a jövőképevel a halál elől menekül. A különbség óriási.

Nemcsak kultúrnépek évezredes vallásaiban, de több törzsi társadalomban is ismert, hogy a halált csak „köztes létnek” értelmezik. Vagyis az emberi lét a test pusztulásával nincs befejezve. Egyesek szerint többé nem tér vissza, hanem az életében végzett cselekedetei szerint szenved, vagy élvezi tovább a létet. Mások szerint annyiszor karnálódik, vagy reinkarnálódik, amíg el nem éri a teljes megvilágosodással a vágyak kialvását, és része lesz a természetnek, annak a nagy mindenségnek, amely nem köthető egyedül a földi valósághoz. Át kell éreznünk, hogy az univerzum részei vagyunk, akkor nem félhetünk az elmúlástól, mert megértjük: nincs halál, csak az egyéni sorsunknak jutottunk a végére. Nem semmisülünk meg, mert részecskéink visszatérnek és belekötődnek az „eredendő őszanyaölbe”.

Még érdekesebb, ha a halált csak „néma állapotnak” tekintjük. Ennek értelmében gondoskodni kell elhalt szeretteinkről, akik nem hagyhatják el a közösséget, annak minden tevékenységében továbbra is részt kell venniük, hiszen hozzánk tartoznak, mert az elhaltak változatlanul észlelik az elhagyott világot. Ezért testüket kiszárítják, mumifikálják, és vagy elrejtik a világ elől, vagy batyuban hordozzák, akár az ausztrál-néger bennszülöttek egyes csoportjai. Amikor körbeülik a tüzet, ahol döntéseket hoznak, maguk közé odaültetik őseik maradványait is. Máshol a halottjukat eltemetik, majd, amikor minden puharész lefoszlott róla, kiszedik a csontokat és újratemetik, vagy *osszárumba*²² helyezik, gyakran elérhetetlen hegyi barlangokba fektetik. Ezek a tevékenységek is beleillettek abba a szemléletbe, hogy az ember semmiképpen sem nyugszik bele a végső elmúlásba. Hiába korunk természettudományos gondolkodásmódja, az elhalt tetemével soha, egyik időszakban sem foglalkoztak annyit, mint manapság. Nem tudunk tőle teljesen elszakadni. Ide tartozik a gyász

²² Csontkamrába.

földolgozásához szükséges sírlátogatás és karbantartás is, amely az elhalt-
nak szól. A hamvak rózsaligetbe történt szétszórása szintén belső igény
arra, hogy az elköltözött a természetben tovább folytassa beépülését, és
ahogy a népballadákából ismert, ha életükben nem, halálukban majd virág-
ként találkozzanak.

A haláltól való menekülés annál inkább érvényesül a társadalomban,
minél inkább eltávolodik az ember a közösségétől. A csoportjában nincs
halál, hiszen folyamatosan gondoskodnak róla, még a halála utáni meg-
annyi látogatással és szertartással is emlékeznek rá. A közösségében utódo-
kat hagyott, akik genetikailag éltetik tovább. Ha értelmes életet élt, a szelle-
me ragyoghat könyvekben, műalkotásokban, házak falára helyett figyelem-
keltő táblákban; ha pedig családjában érzelmi kötődéssel élt, még nemzedé-
kek múltán is emlegetik, mint azt a nagy-, déd- ükanyát, aki szeretetét úgy
adományozta nekünk, hogy kellő pillanatban, amikor nagy szükségünk volt
rá, megszimogatta a fejünk. Ezt az érzést és kötődést magam is átéltem. Déd-
anyám arcképe ott van szobám falán a többi „szent kép” között. Naponta ta-
lálkozom vele, és tekintete ma is átmelegít; tehát láthatóan is ott van velünk.

A haláltól való félelem akkor erősödik, amikor az egyén elszakad a
közösségétől és egyre inkább magányos *individuummá* válik. Jelentkezik
az önsajnálát: én, a nagy szellem semmivé válok, nincs rám szükség, én a
pótolhatatlan ember, örökre távozom. Menyire üres lesz nélkülem a világ!
Milyen lesz szembenézni a halállal? Elfog-e a rettegés, ahogy Gilgames
is szinte bánattébolyodottan kutatott őse után, hogy támaszt nyerjen.
Csakhogy korunk elmagányosodott embere már nem talál megfelelő
fogódzót, mert nincs mögötte segítő közösség, aki életkedvét fenntartaná,
egész szemléletét átformálná, és a természet megbékélése felé irányítaná.

A jóléti társadalmakban nő az öngyilkosok száma, de az önmagunk
ellen irányuló agresszió is menekülés a halál elől. A céltalansággal,
létbizonytalansággal és megkapaszkodási képtelenséggel vívódó ember
kiszabadulása abból a földi pokolból, amelyet magának teremtett, vagy
vétlen belejutott. Zsákutcás fejlődés felé tartunk. Visszalépés ez egy jóval
korábbi időszakhoz, amikor még az emberi közösségek természetfélelme
uralkodott, és mindentől menekültek, amit nem ismertek; vagy éppen
azért bújtak előle, mert már szembesültek vele, legyőzni képtelenek
voltak, és rettegtek tőle. Ebben a világban az ember védtelennek érezte
magát. A mai sorstársunk sokkal kiszolgáltatottabb, mint a hordatársada-
lomban az a közösség, amelyik barlangba bújt, ha hallotta a kardfogú
tigris közeledő ordítását, vagy a kitörni készülő tűzhányó mennydörgő
szavát. Van-e kiút ezekből a visszatérő halálfélelmekből, vagy az ember
teljesen magára maradt? Milyen következtetést vont le Gilgames, amikor
Um-napistivel találkozott?

A vízözön

Kövessük nyomon a megrázó történetet a tizenegyedik, újasszír tábla alapján, amely többek között a vízözönt beszéli el. A „boldog ős” úgy kezdi a történetet, hogy valamikor ott élt az Eufrátesz-menti városban, Surippakban, a „...gazdagság nyúgén vonzólván”. Mit mondhatunk ma, a globalizáció korában, a fogyasztói társadalom kényelmét és renyhességét élvezve, miközben nő a szakadék a szegények és gazdagok között? Biztosak vagyunk-e abban, hogy kivezető úton járunk, miközben a világ nem jó irányban halad? Tudunk-e lemondani és kilépni kívánságaink özőnének teljesítéséből? Éa²³ isten így szólt Um-napistihez:

„Surippak férffia, te jámbor! Ubar-tutu bölcs fia! Bontsd le az ékes házat, melyben annyi sok öröm és gond vala részed; bontsd le a házat mindenestül, építs erős hajót helyette;

.....
Építs hajót s vesd meg ezentúl – hiszen amúgyis elhagyod majd – vesd meg a birtoklás hatalmát, mely odakötöz javaidhoz, vesd meg a házat, kertet, földet, ezt a múlandó gazdagságot s keresd az életet helyette – életet mentesz a hajóval!”

Ma is csak szegény segít a nyomorulton, míg a gazdag kevélyen dőzsöl. A halál elől egyik kiút az lehet, ha birtokod megosztod másokkal, és vele „életet mentesz”, mert a megsegített lét téged is hordoz. Nem lök ki magából, ahogy Um-napisti is benne maradhatott a hajóban. A Bárka jövőképünk. Ha az ember féktelen vágyának engedelmeskedve tönkre teszi a Földet, vajon készít-e legalább lélekvesztőt, amelyen elindul egy másik égitesten jobb világot építeni; vagy bárhová veti a sors, ott is saját fajának önmérsztő poklát gyújtja meg? Menekülése a halál elől nem más, mint a romlott világ elhagyása. Jézus ugyanezt mondja gazdag követőjének, csak úgy üdvözölsz, ha mindenedet megosztod és követsz engem.²⁴

A halál bennünk él. Micsoda különös szójáték ez, amely nem költői termék, hanem a természet törvénye. A molekuláris biológia kimutatta, hogy a pusztulás a sejteinkben a fogantatástól életünk befejeződéséig kódoltan van jelen. Azt is hírül adták, már ismert az a *gén*, amely az öregedésért, leépülésért felelős, amit az örökítő sejtek is továbbadnak

²³ A víz istene, aki az emberekhez jóindulatú; egyben forrása bölcsességnek és varázslatnak.

²⁴ Lukács 18. A gazdag ember.

utódainknak, de ha a génebézészet odáig fejlődik, hogy ezt a DNS-be csomagolt molekulát el tudjuk távolítani, a sejt nem örepszik, az élet nem halad a halál felé, hanem „halhatatlanná” válik. Ki tudja, ez az illúzió mikor lesz elérhető? A XX. század elején még nem hittünk abban, hogy a levegőnél nehezebb anyagból készült járművel röpködhetünk, és ma felhők fölött szálló, súlyos fémtestekkel megatonnákat emelünk a magasba.

Kérdés csupán, hogyan tovább? Ki nyeri el az örökélet titkát, kinek lesz rá pénze, hogy megfizesse, és kik maradnak változatlanul halandók, akik a halhatatlanokért végzett szorgos munkájuk során nem érdemelték annyit, hogy őket is megváltsák, miközben elhasználódtak, és előbb-utóbb nyomorultul elpusztulnak, hátrahagyva hasonló sorsra ítélt utódaikat? Vagy Aldous Huxley *Szép új világa*, benne a *bokanovszkizálás*²⁵ rémálma már csak karnyújtásnyira van? Az oktatás, az egészségügy, a kultúra és az Um-napistit megillető kényelem csupán a kiváltságosok passziója lesz, hogy velük életüket széppé tegyék, megmentsek, vagy meghosszabbítsák? A többiek pedig kihullnak a társadalom e különös ítéletét hordozó rostáján?

A vízőzön elmúltával jön a romlást előidéző Enlil,²⁶ akit Éa, az értelmetlen pusztulást látva, felelősségre vonó bánatával megnyihít, majd a főisten megáldja a hátramaradó házaspárt, s

„...fennen kiáltá, hogy mindenek hallják:
»Ember volt eddig Um-napisti, embermódra küzdött, törődött –
mostantól asszonyával együtt hozzánk, istenekhez hasonló!
Lakozzék távolban ezentúl, a folyamok torkolatánál!«”

Az élet füve

Um-napisti a hozzá vezető hosszú úttól és a lelki fájdalmától elgyötört Gilgamesnek fölkinált egy lehetőséget, hogy elnyerje az örök életet, ha hat nap és hét éjjel át virraszt. Tudta, hogy ezt a próbát úgy sem állja ki.

²⁵ Akiből teljes értékű embert akarnak nevelni, annak a lombikban tartott embriójához folyamatosan elegendő oxigént juttatnak, akiből engedelmes szolgát, az az értelmes élethez szükséges gázból fejlődéséhez egyre kevesebbet kap.

²⁶ A „levegő ura”, a sumer pantheon főistene, a világ elrendezője.

Sárkányfű

„Ült Gilgames a föld porában s lelkéből figyelt e szavakra,
melyek őse szájából folytak s az öröklétet jelentették –
és ímé, ülő helyzetében orkánként reáfűtt az álom.”

Az asszony látván az alvó Gist, megsajnálta, és kérte férjét:

„Érintsd meg őt! Hadd ébredjen föl!
Hadd térjen meg épségben újra övéihez! Hadd lépjen vissza
a zárt kapun, mely a halandók országát elrejti előlünk;
hadd haladjon e m b e r i ú t o n, mely házába visszavezérli!”

Megesett Um-napisti szíve a halandón, akit, mint előbb olvastuk,
megfürdetett, szép ruhába öltöztetett, és elmondta neki, hogy ajándék-
képpen a tenger alól hozza föl magának a „nyílvessző-formájú füvet”,

„Az é l e t f ü v é t, ha lenyelted, fiatal maradsz, nem fog rajtad
a vénülés őrlő hatalma!”

Gilgames boldog. Humanitása lépett előtérbe, mert a varázsszert
gyarló önzéssel azért nem falta föl azonnal, hogy hazavigye és megossza
övéivel. De a poros úton kis tavat látott, levetkőzött és megfürdött. Ekkor
ingéből kiejtette a csodafüvet, amelyet egy kígyó észrevett, és azonnal
elragadta. Gist elfogta a bánat és így kiáltott:

A fal továbbépítése

„Beleuntam a küzdelembe,
fáradtan meghátrálok innét...”

Szomorúságához az is hozzájárult, hogy látta ősét, amint tétlenül
hever, renyheségre ítélve, további vágyak és hasznos tettek nélkül.
Visszariadt a halhatatlanságtól. Ő nem ilyen létre áhított. Amikor hajós
kísérőjével hazaértek Uruk városába,

„Megállott Gilgames s a falra, (melyet olyan sok vér s verejték
öntözött már) pillantva szólott: »Ur-sanábi, hágj föl e falra,
vizsgáld meg gondosan legalsó tégláitól a legfölsőig:
vajjon égetett téglából való-é a téglafal? S vajjon a Hét Bölcs
vetette-é meg alapjait?
S azt is, milyen módon rakattam lőréseit, s tornyai boltját?
Mert újabb gond a hazatérés s nekem, ki már mindent föladtam,
új terveim vannak e fallal...«”

Az eposz mondanivalója és tanulsága itt csúcsosodik ki. A mitikus világból szinte visszazökken a halandók reális küzdőterére. Gilgames fölébred elérhetetlen vágyainak álmából. Beletörődik, hogy Enkidut sem tudja többé visszahozni a holtak közül, sem ő nem lehet halhatatlan. Hiába kétharmad részt isten, a maradék egyharmad rész ember olyan hatalom rajta, amely végleg fölülírja felsőbbrendű származását.

Túljut a gyászon, a siránkozáson, barátja életre keltésének értelmetlen küzdelmén. Beletörődik és megbékül a földön kapott korlátaival. Nem álmodozik tovább, hanem ráébred: a behatárolt területe is hatalmas és élni kell vele, hogy lehetőségeit kihasználhassa. Tervei vannak a fallal! A Fal szimbóluma az életerőnek és az élet védelmezőjének. Nem a két oldalán lévő semmit választja ketté. A fal ettől kezdve reális céllá vált, hiszen még nincs befejezve, ezért nem nyújt teljes oltalmat, pedig a falon belül sokan élnek, akik tőle, Gistől függnek. Olyan emberek, akik maguk képtelenek saját életük megjobbítására, de ha kis segítséget kapnak, szorgosan munkálkodnak rajta. Uruk városa őt választotta elöljárónak, neki az égiektől is több tehetség adatott, mint a többi halandónak. Aki pedig bővebben kapott, attól a közössége többet várhat el, mint azoktól, akiknek az útravaló tarisznyájában kevesebb hamuba sült pogácsa került. Visszaköltözik belé az az elszántság, amelyet Madách Imre gondolkodása így tükrözött: „Ember küzdj, és bízva bízzál!” Ha nem a halállal foglalkozunk, és nem az örök élet nyitját kutatjuk, hanem a jelen feladatait igyekszünk teljes erőnkkel megoldani, számunkra ez jelenti a túlélést. Fizetségül derűs arcok mosolyognak ránk, akiknek örömet és megelégedést okoztunk. Urukban Gilgames a *Boldogság szigetét* hozza létre – melyről Hódmezővásárhelyen Németh László álmodott –, amelyben ő a gyújtóláng, amit örök tűzként táplál a hála és a szeretet. Egy mindenkiért. A közösségért végzett munka adja az ember valódi hatalmát a halál fölött.

Az eposz itt még nem ér véget, hiszen a tizenkettedik táblában, amely jóval korábbi, sumer nyelvű eposz második felének fordítása, majd újasszír szöveggel fejeződik be, még egy fontos tanácsot kapunk. Nem mindegy, hogyan halunk meg és miként élünk. Rákos Sándor így foglalja össze az eposz utolsó tábláját: „...az alvilágban sívár, vigasztalan az élet. De az, aki hősként halt meg, becsülésben részesül. A halál után is csak az jut kivettetésre, csak az semmisül meg igazán, aki élőként sem volt méltó arra, hogy éljen.”

Befejezés

Gilgames holt barátjához idézett kérdéseivel az eposz így fejeződik be:

„»Szólj, barátom, Enkidu, szólalj! Beszéld el, amit alant láttál!
Akire már lélek se gondol, találkozót-e lenn olyannal?«
– »Igen, találkoztam olyannal! A fazékbeli hulladékot, az utca
szennyét gyűjti-falja!«”

Az agyagtáblák sumer–akkád nyelvű, ékírásos üzenettartalma ma is érvényes. A közösségben minden jóakarátú embernek helye van, csak meg kell találni azt a szolgálatot, amelyben hasznossá és időtlenné válhatunk. A hitvány, a csak magának harácsoló, akár a konkoly a búza tisztításakor, kihull a rostán, és szemétdobra vetik!

Hódmezővásárhely, 2007. július 2.

*

Eredeti illusztrációk a Gilgames eposzhoz

Gilgames pusztá kézzel öli meg az oroszlánt

A Kr. e. III. évezred második feléből.
(Hengerrészlet, a British Múzeumból.)

Gilgames legyőzi az égi bikát

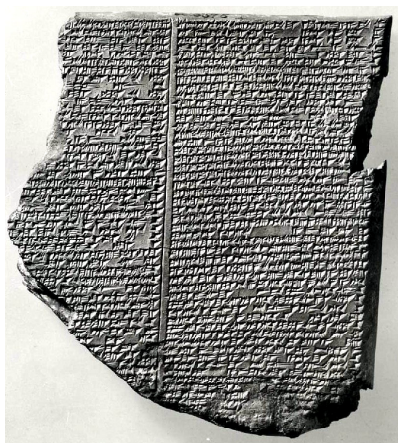
(Máshol: megfékez egy bivalyt.)
Akkád hengerrészlet Mariból.
(A Damaszkuszi Múzeumban őrzik.)
A Kr. e. III. évezred második feléből.

Humbaba ábrázolása
a British Múzeumból.
Babiloni lelet a Kr. e. II. évezred kezdetéről

Enkidu és Gilgames egyik közös hőstettének
a vadak megfékezésének ábrázolása.
(Kr. e. a III. évezred első feléből.)

A Gilgames eposz 11. táblája, a vízözön legendával, Ninivéből.
Londonban, a British Múzeumban őrzik. Mérete: 13.5x15.3cm.
(Fotónagyítást 1965-ben hozattam meg.)

Antigoné

SZOPHOKLÉSZ²⁷: ANTIGONÉ²⁸

Trencsényi-Waldapfel Imre fordításában

Az *Antigonét* úgy jellemzik, hogy cselekménye ott kezdődik, ahol Aiszkhülosz:²⁹ *Heten Théba ellen* című drámája³⁰ befejeződött. Szophoklész élete Athén aranykorára, a perzsák fölött aratott győzelem (479) és a Földközi-tenger partvidékének elfoglalásának idejére, a Kr. e. V. századra, Periklész uralkodásának időszakára (443–429) esett. A drámák előadása a Dionüszosz³¹ ünnepekhez fűződött, amelyek kezdetben szakrális szertartások voltak.

A tragédiában, a thébai királyi palota előtt Antigoné Iszménéhez szól. Emlékezteti, hogy Oidipusz atyjuk után³² rájuk, a még élő testvérekre is további bajokat halmoz Zeusz.

„Mert nincs átok és nincs semmi fájdalom,
Nincs becstelenség és nincsen megcsúfolás,
Amit ne látnánk rajtunk teljesedni be.”

Iszméné tud arról, hogy újabb családi tragédia történt. Bátyjaik testvérháborúban megölték egymást. Antigoné fölvilágosítja: a vérrokon Kreón király vitatott ítéletet hozott. A házát és hazáját védő Eteoklészt tisztességesen eltemettette, de Polüneikészt, aki „Argos harci népével” támadt hazájára, nem engedte. Szophoklész így beszélgeti Antigonét:

„Hát nem megvonta két testvér közül Kreón
A másiktól, mi egyiknek kijárt, a sírt?
Eteoklészt, mint mondják, jog s törvény szerint,
A föld göröngyével takarta el, hogy őt

²⁷ Kr. e. 497–06. A görög drámaíró több mint száz drámájából csak hét maradt fenn, és egy rövid töredék. Többször első a drámaíró versenyeken. Megannyi színpadi újítása volt. A kar számát 12 főről 15-re emelte, a jelenetekben három szereplőt alkalmazott, a díszleteket megreformálta. Általános emberi és mély társadalmi gondokat fejezett ki. A szophoklészi drámák hatása máig nem kopott meg, jelezve, hogy a történelmi átalakulás gyorsabb, mint az emberi lélek változása.

²⁸ Oidipusz lánya, aki Kreon király tiltása ellenére eltemeti testvérét, Polüneikészt. Tettével óriási vihart kavart, amely gyilkossághoz és öngyilkosságokhoz vezetett.

²⁹ Kr. e. 525–456. Hasonló sorsra jutottak drámái, mint Szophoklészéi. Kilencven drámájából csak hét maradt fenn.

³⁰ A dráma szó cselekvést jelent. Az ókorban két műfajjal rendelkezett: tragédia és komédia. A színmű később terjedt el.

³¹ Zeusz és a halandó Szemelé fia. A szőlő, a bor, a szüret, a lakomák és a mámor istene.

³² Oidipusz leszármazottai, így Antigoné és testvérei a Labdakidák.

Az alvilágiak közt várja tisztelet.
De Polüneikészt, mert elhullt vesztett ügyért,
Ilyen parancs fut szét a város népe közt,
Hogy eltemetni, sem siratni nem szabad...”

Antigoné bevallja, hogy Polüneikész „vesztett ügyért” halt meg. Soha nem illet, különösen Szophoklész korában, hogy egy királyi leszármazott, de akár az egyszerű kecskepásztor vagy városi polgár is hazája ellen támadjon. Az író idejében, az V. századi háborúk általában a görögök győzelmével végződtek. Hősies cselekedetek jellemezték a görög népet, mint amikor Kr. e. 490-ben Miltiádész Marathónnál győzelmet aratott I. Dareiosz perzsa uralkodó fölött, de a becsülettel helytálló, vereséggel végződő háborúk is fokozták a hősöknek kijáró tiszteletet. Valamennyien egy cél érdekében, a hazájukért harcoltak, s ha kellett, életükkel fizettek. A hősi halottakat mindig pompával temették el, és emléküket megőrizték, de az árulókat elkaparták vagy temetetlenül hagyták, emléküket kitörölték, vagy meggyalázták.

A halott már nem ellenség, még akkor sem, ha kárt okozott. Mint embernek, akiről Xenophon³³ azt írta, hogy Fenség, legalább az elhantolás jár. Ezt követeli a túlélők védelme is, hiszen a felszínen bomló holttest, különösen a görög mediterrán vidéken, súlyos járványok kiindulópontja lehet. Halálában a test már védtelen. A humánus miatt – amit mindig a győzőknek kell(ene!) alkalmazni – a tetemet etikátlan vadak, férgek, iszonykeltő és meggyalázó marcangolásának kitenni.

Emberré válásunk óta is halottaink egy része temetetlen. Nem valami természeti csapás következménye ez, hanem az emberi gyűlöleté. A temetés nem mindig az elföldeléssel egyenlő, hanem az emberi végtisztesség megadásával. A holt akkor is méltatlanul „temetetlenül” marad, ha gyilkosa jelöletlen, közös sírba rejti, hogy rá se találjanak. Gondoljunk csak a második világháborúban a katyáni erdőre, ahol a lengyel katonatiszteket mészárolták le, és földelték el jeltelen tömegsírokban. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc megtorlása során az Új köztemető 301-es táblájában dróttal összekötözött, arccal lefelé, a „pokol irányába” fordított mártírjainkra, vagy az 1990-es évek háborúinak brutális tömegmészárlása során elrejtett közös sírmezőkre.

Gróf Széchenyi István fogalmazta: „Ha tudni akarod, hogy egy nemzet mennyire becsüli meg múltját, nézd meg temetőjét!” Aki nálunk a török hódoltsággal kapcsolatos megemlékezéseket vizsgálja, már jóval

³³ Kr. e. 426 (?)–354 (?) között élt. Athénban született, a peloponnésosi háború első év-tizedében. Katona, száműzött, gazdálkodó, majd író.

humánusabb kegyeletet talál. Az emberi természet „megszelídüléséhez” valószínű évszázadokra van szükség. A mohácsi vész tömegsíraiban magyar és török egyaránt nyugszik. Újkori föltárásakor, és a Történelmi Kegyeleti Emlékhely kialakításakor egyetlen ellenség csontját sem szórták ki, hanem becsülettel visszahantolták. Szigetváron, az itt meghalt Szulejmán szultánnak török adományként szobrot állítottak.

Fölmerül az alapvető kérdés, hogy egyáltalán van-e értéke az emberi életnek? Egy másik megközelítésben: az Ember mennyire értékeli az Életet? Értéknek tekinthető-e az élettel kapcsolatos fogalom? Mindez lélekfüggő. Formálja a társadalom, a megélhetési gond, az irigység, a gyűlölködés, az erkölcstelenség. A média naponta ad hírt olyan bűnesetekről, amikor embereket jelentéktelen dolgokért, vagyontárgyakért, fillérekért kegyetlenül megölnek. A humánus minduntalan repedt tojáshéjként lepattan rólunk, s kiderül, hogy belőle nem érző, hanem ösztönös vadállat kel ki, amely élet és halál között nem mérlegel. Számára az a fontos, hogy győzzön.

Antigoné nem titkolja, jelzi, hogy mi vár a tiltást megszegőkre: „Nyilvánosan fogják azt megkövezni majd.” Ettől függetlenül, kéri testvérét, legyen fivérük eltemetésében segítségére. Iszméné emlékezteti, hogy apjuk is milyen szörnyű sorsra jutott, amikor kiderült förtelmes tette: a gyilkosság és a vérfertőzés. Már csak ketten maradtak. Az élet drága nekik. Vajon drágább kincs-e, mint a becsület, vagy a törvény követése?

„Meg kell, hogy ezt is értsd: mi gyöngé nők vagyunk,
A férfiakkal nem tudunk megküzdeni,
Erősebbek, s ha már felettünk ők urak,
Szót kell fogadni, bármiként is fáj e szó.”

Antigoné nem fogadja el az érvet. Ő bár szeretett nő, de nem gyöngé! A földi élet rövid, akkor legalább becsülettel fejezzük be. Még a valóban esendő nő sem bújhat védtelensége mögé, amikor nem a test kizárólagos ereje a győzelem záloga, hanem a szellemé, mely nemesebb, és fölülemelkedik a porhüvelyen.

„A jámbor bűn után, hiszen sokkal tovább,
Mint itt fenn, kell az Alvilágban tetszenem.
Mert ott lenn fekszem majd örökre...”

Antigonében a fivére iránti szeretet vagy az erkölcsi felfogás működött-e erőteljesebben, amikor cselekedeteivel az öngyilkosság felé sodródott? Úgy érzem, erősebb az erkölcsi készítés. Becsület is van,

amelyet holtunk után számon kérnek tőlünk, hogyan sáfarkodtunk vele. Az Alvilág³⁴ itt nagyon hasonlít a keresztény pokolra, ahol a bűnös lelkek örökké szenvednek, de nem mindegy, hogy milyen bűnért. Antigoné megkérdőjelezi Kreón ítélkezésének jogosságát. Két bűn között kell mérlegelnie – az egyik az egyéni tiltás megszegése, a másik az általános emberi norma eltiprása –, majd azt szükséges választani, amelyet szíve és erkölcsi ítélete diktál. Nem mindegy, hogy az Alvilágban fölemelt fejjel léphet-e, vagy hitvány bűnözőként, akit mindenki megvet.

Vannak személyiségek, akikben szeretet és erkölcs úgy vegyül, mint két aranyrög olvad tiszta nemesfémmé, és ez a hazaszereteten csúcsosodik ki, ahogy ezt Periklész korában minden athénitől elvárták. Antigoné ellophatná, és titkos éjen elvihetné halottját egy másik városállam területére, ahol akár pompával is eltemethetné, nyíltan meggyászolhatná, de ő kockázatot vállalva, itt akarja bátyját elhantolni. A hősnek, bár milyen körülmények között is, de honi földben kell nyugodni. Van erre példa a magyar történelemben is. Zrínyi Miklós írta:

„Elfussunk? Nincs hová, sohun másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem mégyen, hogy minket helyeztessen belé.”

Vörösmarty a Szózatban ezt így fogalmazta újra:

„A’ nagy világon e’ kívül
Nincsen számodra hely,
Áldjon vagy verjen sors’ keze,
Itt élnek, halnod kell!”

Rákóczi, Kossuth, Horthy, Bartók és mások hamvait hazahozták Magyarországra. Tornyai és Koszta, a két nagy alföldi realista festőművész porait még a hazán belül is visszahozták: egyiket szülővárosába, másikat megtelepedése és alkotása színhelyére. Antigonében föl sem merült, hogy királyi házból származó testvérét ne a palota közelében helyezze végső nyugalomba. Erős akaratából – amely jelzi, hogy valóban nem gyöngé, befolyásolható nő – születik meg az elhatározása, hogy szembeszáll a király parancsával és fölálldozza magát.

³⁴ A holtak birodalma. (A drámafordító az *Alvilág* szót következetesen mindenütt nagy kezdőbetűvel, mint földrajzi helynevet írta – bár a magyar helyesírás nem így rendeli –, ezért alkalmaztam én is ezt az írásmódot.)

A tragédiában bevonul a színpadra a Kar,³⁵ és összefoglalja az eddig ismert történetet. Megtudjuk, hogy a városfalnál „Hét vezérük a hét kapunál” állt, és ott estek el.

„Csak két nyomorult nem,
Kit egy atya nemzett, egy anya szült,
S egymás ellen győzni rohantak,
Két testvér a közös halálban.”

A számmisztika többször föltűnik, például a „Hétkapujú Thébai...” Nemcsak egy emberfajunk, de egy emberi kultúránk is van, s ezt a népcsoportok a maguk alkotó tehetsége szerint árnyalják. Így lehetséges, hogy térben és időben egymástól nagy távolságokra lévő nemzetek hasonlóan gondolkodnak, éreznek és fogalmaznak. Amikor a sumer-akkád eposzban „Istár pokolra száll”, az Alvilág hét bugyrának hét kapujában elrabolják öltözkédének egy-egy darabját. Olyan ez, mint amikor valakitől elveszik a mozgás- és életteret, s ezzel lassan megfojtják. Meztelenül, tehát teljesen kiszolgáltatottan kell belépni a halál birodalmába. Thébainál is a hét kapu előtt, a védő vezérek sorra hullanak el. Egységes védelmi tömbről fosztják le az erőt, és az élet pusztul, sorvad velük. Halálukban meztelenek, mert csak a porhüvelyüket borítja ruha, de lelkük védtelenül száll.

A Kar utolsó soraink elhangzásakor Kreón a hűséges városatyák kíséretével a színpadra lép, és kihirdeti a két halott fivérre vonatkozó, megmásíthatatlan rendeletét. Ekkor megérkezik Polüneikész tetemének egyik őre és elmondja:

„a holttestet, ki, nem tudom,
Imént homokkal hintve, szent szokás szerint
Megtéve mindent, eltemette s elszökött.”

Beszédében kitért arra:

„A másikat bűnösnek tartja mindegyik,
De nem vállalja senki, hogy tud biztosat,
Inkább a forróvaspróbát kiállani
S esküt tenni kész és tűzön menni át,
Hogy ő se tette és hogy arról sem tudott,
Hogy más akarta vagy megtette volna ezt.”

³⁵ A Kar szereplő, ezért írta a fordító is nagy kezdőbetűvel.

Ez az egyik első említése az ún. *istenítéletnek*, amely a középkorban egész Európában elterjedt vallatási és bizonyítási eljárás volt. Lényege: Isten nem hagyja, hogy az igaz bűnhődjön, jelet mutat, amely igazolja ártatlanságát, bár ezért meg kell szenvednie. Két gyakori istenítéletet említek. A *tűzpróbánál*, ha a gyanúsított vagy vádlott testét tüzes vassal sütögették, tüzes vasat kellett kezében tartani, parázson, tüzes vason kellett átsétálni, két közeli máglya között ingben menni, végtagját forró vízbe mártogatni, és ha égett, megfőtt sebe meghatározott idő alatt gyógyult, ártatlannak minősült. A *vízpróbát* a XVI. és a XVII. századi boszorkánypörökben gyakran alkalmazták. Összekötözve hideg vízre tették, és ha elmerült, megfulladt. Ha a víz felszínén maradt bűnös, mivel „az ördöggel cimborálónak nincs természetes súlya”. Gyakorlatilag ezek a szörnyű kínzások arra voltak jók, hogy az ítéletre várók még azt is bevallják, amit nem követtek el, hogy pillanatnyilag megmeneküljenek a kínhaláltól. Csakhogy a szadisták legtöbbször kínhálálra ítélték, így kétszer gyönyörködhetek a szerencsétlen borzalmas szenvedéseiben.

Az örként alkalmazott hírvivő ezzel fejezte be vallomását:

„Kelletlenül jövök s nem kellek senkinek,
Hisz azt, ki rossz hírt hoz, nem kedvelik sehol.”

Bizony igazat mondott, mert az ókortól napjainkig a rossz hírrel érkezőt senki, sehol sem fogadja örömmel. Nem egy példa maradt fenn a történelemben, hogy a rossz hírrel érkezőt megkínozták, vagy ki is végezték. Kreón mintegy hangosan gondolkodik, amikor azon töpreng, ki adhatta meg a gyülölt halottnak a végtisztességet. Máig tipikus és érvényes módszer egyik föltételezése:

„Azok voltak, már látom én világosan,
Kik ezt megtenni felbéreltek másokat.
Mert nincs a pénznél emberek között nagyobb
Gonosz, miatta városok pusztultak el,
S miatta lettek emberek földönfutók,
Aljas tettekre ez tanít...”

Karvaly

Kreón megfenyegeti az őrt, hogy ha nem fogja el, és nem hurcolja elé a gonosztett elkövetőjét,

„Nemcsak halállal vár reád az Alvilág,
De míg kivallod, élve megfeszítelek...”

Újabb kényszerítő eszköz, amely elsősorban az ókorban, és különösen a római birodalomban volt elterjedt. A középkorban, mint istenítéletet *keresztpróbaként* úgy alkalmazták, hogy több gyanúsított egy-egy kereszten kitárt karokkal állt. Akinek a karjai először hanyatlottak le, az volt a vesztes, vagyis a bűnös. Kreón és az őr között szópárbaj folyik. A király meg is jegyzi: „Világra is fecsegni jöttél csak talán.” A párbeszédnek annyi haszna volt, hogy az őr ügyes szócsavarásaival megvédte magát, és szabadon távozhatott. A Kar megszólal, és a számtalanszor idézett mondattal kezdi:

„Sok van, mi csodálatos,
De az embernél nincs semmi csodálatosabb.”³⁶

Az antropológusok legújabb kutatási eredménye szerint az emberre válás mintegy két és félmillió éve alatt nem egy fajrokonunk kihalt, míg a legutolsó, mintegy negyvenezer évvel ezelőtt a „paradicsomból”, vagyis a kelet-afrikai olduvai-hasadéktól, a Turkana-tótól elindult, hogy meghódítsa a világot. Közép-Ázsiában kettéváltak. Egyik részük visszafordult, és Európát vette célba, a másik tovább folytatta útját Kelet-Ázsián, óceánokon keresztül, a mai Indonézián át Ausztráliába. Akik eljutottak Észak-Európába, az akkor még összeérő kontinensek szabad útján Észak-Amerikába is átkerülhettek, elfoglalhatták az amerikai földrészt.

Az Afrikából kivándorlók igen kevesen voltak, és nem ismert, mi kényszerítette őket az emberiség őshazájának elhagyására. A genetika ma

³⁶ Simon Ferenc lektorom itt a következőket jegyezte meg:

„A sokszor idézett, szállóigévé vált rész az eredetiben, a tanulmányok szerint, sokkal árnyaltabb, összetettebb jelentésű, mint ahogyan azt Trencsényi-Waldapfel Imre és Mészöly Dezső is visszaadja. A többi fordítás jól érzékelteti a kettősséget. Jók ezek a görögök!”

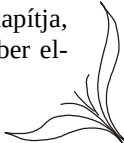
Íme, az általa gyűjtött fordításváltozatok:

Mészöly Dezső: „Számatalan csoda van, de az embernél jelesebb csoda nincs.”

Ratkó József: „Sok szörnyű csodafajzat van, s köztük az ember a legszörnyebb.”

Martin Heidegger alapján: „Sok van, mi hátborzongató, de az embernél nincs semmi hátborzongatóbban otthontalan.”

Az esszé írójának megjegyzése: ezek után nyelvész legyen a talpán, aki megállapítja, hogy Szophoklész eredetileg miként értékelte az embert. Humanistaként a jó ember elfogadása felé hajlok.

azt tanítja, hogy egy gerinces faj csak akkor maradhat fenn, és elsatnyulva nem hal ki, ha az egyedszáma legalább nyolcszáz, ezer fő. Ennek megfelelően, az eredeti kivándorlók Közép-Ázsiában már valószínűleg megkésztetődtek, hogy kettéválva is életképesek maradtak. Ekkor kezdődött meg a fajnak fajták szerinti elkülönülése, amely az ember fölgyorsult fejlődésében nagyjából a jégkorszakra befejeződve, a mintegy tízezer évvel ezelőtt végbement utolsó nagy klímaváltozás után már a mai modern *Homo sapiens sapiens* hozta létre.

Miért nevezi Szophoklész az embert a legcsodálatosabbnak? Néhány szóval igen pontosan leírta az Antigoné karszövegének ezen részében. Remekül ábrázolta, hogyan hódította meg az ember a földrészeket és szigeteket:

„Ő az, ki a szürke
Tengeren átkel,
A téli viharban
Örvénylő habokon...”

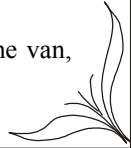
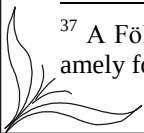
Majd a földet nemcsak elfoglalja, hanem a vándorló, gyűjtögető, vadászó életmód után, éppen a jégkorszakot követően letelepedik, állatokat háziasít és földet művel:

„S Gaiát,³⁷ a magaszatos istennőt,
Zaklatja a meg-megújulót
Évről-évre az imbolygó ekevassal,
Fölszántva lovával a földet.”

A Kar a továbbiakban részletezi az emberi értékeket, amelyek az állatvilág, de nem a természet fölé – amellyel mindig összekeverik a fogalmakat – emeltük magunkat. Elbeszéli, miként keríti igájába a madarakat, vadakat és a halakat, amelyek számára már nem közvetlen vadászprédák, hanem a háziasításukkal társakká válnak a termelésben; és az adódó fölösleg fölhalmozásával a létbiztonság, s vele a vagyon megteremtésében.

Szophoklész olyan dolgokat írt le, amelyeket a korszerű tudomány csak a XX. században tudott bizonyítani. Elsajátítja a tagolt és egymástól elkülönülő nyelveket, és „a széllal versenyző gondolatot meg a törvényt

³⁷ A Föld istennője. A Föld nem is lehet hímnemű isten, amikor termékeny, méhe van, amely fogan, és életet hajtva táplál bennünket.

tanulja, a városrendezőt...” Védi magát a természet kegyetlen erőitől, de egyre képtelen: „a haláltól nem tud menekülni...”, bár betegségeire gyógyírt talál. A gondolat kifejező eszközével, a nyelvvel, majd az írással törvényt és jogot formál. Az emberek egyik része védelmez és értéket teremt, a másik részének viszont az a „jó, ami nem szép.” Rögtön ki is nyilatkoztatja: „Ne ossza meg tervét sem az velem, ki így cselekszik.” Nyilvánvaló utalást tesz itt Antigonéra, akit a következő jelenetben már az őr kísér a színre.

„Ím, itt e lány, a tettet ő követte el,
A sírnál tetten értük. Ám hol van Kreón?”

A hívásra néhány szolga kíséretében kilép a palotából a király. Az örrel elbeszéli, miként fogták el a nőt, amikor az újra kihantolt, már oszló tetemhez visszajött, hogy ismét eltemesse. Az ő öröme, hogy megszabadul Kreón büntetésétől, bánatba fűlt, hiszen bajt hozott arra, akit kedvelnek. Antigoné őszintén, büszkén vallja Kreónnak, hogy először is ő temette el fivérét. A király felelősségre vonja a lányt, aki kiváló, merész feleletet ad neki:

„Parancsaidban nem hiszem, hogy oly erő
Lehet, mely engem istenek nem változó
Íratlan törvényét áthágni kényszerít.”

Törvény, jog, hatalmi parancs, ítélkezés és erkölcs ütközik össze. Kreón nem érti unokahúgát, és viselkedését gögnek tekinti. Iszméné elfogatását is elrendeli. Antigoné zsarnoknak nevezi nagybátyját. Valóban, a hatalom elvakította. Csak rendeletének megsértésére, és ezért a büntetésre tud gondolni. Hádész, az Alvilág fejedelme „egy törvény szerint ítélt” – vallja Antigoné, vagyis, a holt már nem ellenség. Kreón szerint: „Az ellenségből holtában se lesz barát.” Földrehatatlan ellentétek feszülnek a rokonok között.

A két nő ismét erkölcsi példát mutat. Iszméné vállalja, hogy ő is segített nővérének bátyjukat eltemetni, holott ez nem volt igaz. Iszméné szép költői képpel így beszél:

„De most, hogy bajba jutsz, nem restellek veled
Hajózni egy hajón a szenvedés felé.”

Amikor Antigoné nem engedi, hogy húga fölöslegesen vállalja mellette a halált, Iszméné e szavakkal próbálja nagybátyjukat jobb belátásra bírni: „Csak nem öled meg tenfiad menyasszonyát?” Meglehetősen zavaros család ez, ahol a közvetlen családtagok házasodnak. Mint kiderül, unokatestvérek készültek frigyre lépni. Nem ismeretlen ez az uralkodói házakban, egészen napjainkig. Nem véletlen, hogy a sorozatos vérfertőzések eredményeként biológiailag, lelkiileg, szellemileg korcs utódok születtek, akiknek a magatartása eltért az egészséges többségtől.

Kreón azt válaszolja Iszménének, a fiának menyasszonyától való megfosztására, hogy „Kívüle is van föld, amely szántásra vár.” Meglehetősen brutálisnak tűnhet ez a beszéd a kifinomult polgári ízlés szerint – mondjuk egy viktoriánus álszemérem tükrében –, hiszen a metafora nem mást jelent, mint a nő szüzességének elvételét és testének gyakori használatát. Ugyanakkor milyen finom szimbólum, ha ugyanezt a kifejezést használja dalában a magyar nép: „Szántottam gyöpöt, vetettem gyöngyöt.” Itt népünk még egy lépéssel tovább is megy, hiszen a *gyöngy*, a *férfi mag* kapcsán a megtermékenyítésre irányul.

Minden ember a biológiai világra jövetele után másodszor akkor születik meg, amikor érett személyiségként, felelősen lesz szerelmes. Ady Endre azt írta magáról, hogy „már négy éves korában beteljesült szerelmet élt át”. Jó lenne pontosan tudni, hogy mit érthetett „beteljesült szerelem” alatt, hiszen ezt a jelzett kora aligha tette lehetővé. Az is vitatott, hogy a szüzesség elvesztése egyenlő-e a beteljesüléssel? Járult-e hozzá teljes lelki egybeolvadás? A szerelemben mindenki önmagát akarja beteljesíteni, és az általa tartott tükörben narcisztikusan kívánja arcát látni. Ez a tükör a másik ember lelke. Emberré válásunk következő állomása akkor jön el, amikor a szerelmi csalódás bekövetkezik, és ez a tükör összetörik. Ha darabjaiból össze is rakják, már soha nem lesz egész, a törésvonalak kitapinthatók maradnak.

Kreón egy mondattal világosan tudtukra adja, hogy az ő erkölce szerint: „Rossz nő az én fimnak nem lesz hitvese...” A „rossz” itt nem a feslett erkölcsű, csapodárt jelenti, ahogy a magyar nyelv szerint első hangzásra vélnénk, hanem a társadalmi büntől fertőzött lelkületet. A Kar közös hangja egyik fél mellé sem áll, bár úgy érezni, hogy inkább a két nőt és az egész szerencsétlen családot sajnálja. Ekkor megérkezik a király fia: Haimón, Antigoné jegyese és unokafivére, aki bejelenti apjának:

„Nincs szerelmi frigy, mit többre tartanék,
Mint azt, hogy életem vezesd jószágosan.”

Szavaiból itt még az világlik ki, hogy beletörődik apja ítéletébe, és kész lemondani menyasszonyáról. Kreón tovább fokozza gyűlöletét újabb monológjával, amelynek minden szava durva sértés. Két sor fiához intézett intelméből:

„Köpj hát utána s küldd mint ellenségedet
Hádészba ezt a lányt, keressen férjet ott.”

Az emberi megvetés egyik leggusztustalanabb és legprimitívebb változata, mikor valakit leköpnék, vagy kiköpött nyálukkal illetnek. A kifröccsentett nyál önmagunk mérge, rossz énje. Maga a művelet énünk legnyíltabb megmutatása, akár a mezítelen fenékkal való prezentálás; egyben a gonosz elhárítása, megijesztése. Az emberi evolúció egyik történelemelőtti fegyvere ez, amely méltatlanná teszi elkövetőjét, és tetteivel elsősorban magát minősíti. Kreón életkora ellenére tipikusan még mindig az *alfa hímet* játssza, ki a patriarchátus biztosította férfi felsőbbrendűség hiú öre, és fölfogása szerint, Antigoné ezen ejtett sebet:

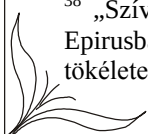
„Ha meg kell lenni, győzzenek le férfiak,
De asszony rabjának ne mondjanak soha!”

Megszólal a Karvezető, aki ugyan arról biztosítja a királyt, hogy „tetszett minden szava”, de mondatával jelzi a tévedés lehetőségét is: „ha meg nem lopta értelmünk a kor...” Bizonyos életkor után jobb, ha az ember tudja, mikor kell időben a trónusról, vagy éppen az íróasztal mellől még emelt fővel föllátni, és nem kell megvárni, amikor a zavarodott szenilitás kiütözik. Ebben az állapotban az öreg nevetségessé válva az addig szerzett minden tekintélyét elvesztheti, vagy jóvátehetetlen hibát vét, amely nemcsak önmagát, de a közösségét is sújtja. Ekkor ugyanis mást nem tehet, mint türelmes Jóbként³⁸ fölülhet a szemétdombra, és fájdalmas sebeit cserépdarabbal vakarhatja, enyhülést remélve.

Haimón szólal meg. Finom iróniával és bölcs lágysággal próbálja atyja téves ítéletét megvilágítani, amelyet a nép egy része is elítél:

„Csak bár egyetlen elvedről tennél le már,
Hogy más okos beszédét meg se hallgatód.”

³⁸ „Szívem nem követte szememet.” (Jób 31,7.) Lásd: Photike püspökének – aki Ó-Epirusban élt, és az 5. század nagy aszkétáinak egyik volt – a „Száz bölcs mondás a lelki tökéletességről” című munkáját.

Azután szava egyre keményebbre vált:

„Mert az, ki mindig csak saját eszére ad,
S úgy véli, másnak nyelve sincs és lelke sincs,
Üresfejűnek gyakran az mutatkozik.
Bölcs ember az, ki másoktól tanulni tud,
És semmi hűrt meg nem feszít túlságosan.”

Szophoklész újra remekel, és olyan mondássá vált hasonlatot nyújt át az emberiségnek, amely az európai kultúrákban máig elterjedt:

„Megláthatod, ha jó a téli áradás,
A hajlékony fa el nem veszti ágait,
A másik nem hajlik s tövestül pusztul el.”

A Karvezető kéri a királyt, hogy hallgasson fiára, de Kreón fölfortyan:

„Csak nem fogunk öreg korunkra még ilyen
Ifjú legénykétől tanulni bármit is?”

Különös, egyre elmérgesedő vita alakul ki apa és fia között. Haimón arra hivatkozik, hogy a nép is úgy látja, a lánynak kegyelmet kell adni. Kreón világosan kinyilatkoztatja, hogy egyedül ő a föld királya, ki uralkodik. Szophoklész ismét évezredekre előre mutató gondolatot ad az ifjú szájába: „Nem város az, mi egy ember tulajdona.” Kreón hosszú időszakt nyújt, egészen a feudalizmusba, ahol minden a király tulajdona, javai-
val legfőlőbb megajándékozhatja vazallusait. „Kié a város? – hördül föl – Nem királya birtoka!” Haimón a vádaskodásokra atyja szemébe mondja, hogy azért áll ellen, „Mert látnom kell, hogy jogtalanságot teszel.” A vita parázs veszekedéssé durvul. Haimón az öreg fejéhez vágja: „Apám ne volnál, mondanám, hogy nincs eszed.” A szóváltás után, amikor Kreón bosszúból azonnal hozatni akarja a lányt, hogy vőlegénye előtt ölesse meg, a fia eltávozik.

Megszólal a Kar, Erósz³⁹ és Aphrodité⁴⁰ emlegeti, akik a szerelmi vágyat keltették a két fiatalban, amely a végzetüket okozza. A palotából Antigonét hozzák. A Kar jelzi neki, hogy „halandók közt egyedül méggy élve az Alvilágba.” A lány családi bűnét kárhoztatja:

³⁹ Aphrodité és Arész fia, a szerelem nyilas istene.

⁴⁰ Zeusz és Dioné lánya, a szerelem mosolygó, aranyos istennője.

„Átkozott nászágya anyámnak,
Melyben önfiaát ölelte,
Az én szegény apámat,
S én, nyomorult, én lettem a gyermekük.
Átok alatt, nászból kimaradva, megyek magam is ma
közéjük.”

Miközben a Kar és a királylány közötti párbeszéd befejeződik, Kreón visszatér. Mérgelődik, hogy még mindig itt látja Antigonét. Parancsba adja, hogy sötét sziklabörtönbe: „sírbarlangjába” zárják kevés étellel, ahol egy darabig eltengődhet, „Mert vérbűnt érte én magamra nem veszek...” Az a személyiség, aki nem rest mások élete fölött dönteni és halált osztogatni, de ő nem mer bűnt és bűnhődést vállalni. Tipikus esete a diktátoroknak. A XX. században éppen elég részünk volt bennük; ismerjük gyávaságukat és életükért való rettegésüket.

A Kar dala hasonló példákat sorol, mint amilyen pusztulás most Antigonéra vár. Közben a lányt elviszik. Gyermek vezeti a vak jóst, Teiresziaszt, aki elbeszéli, hogy a madárlesén ülve vad viaskodást hallott. Azonnal az oltárhoz sietett, hogy állatáldozattal jelet kapjon a jelenség értelmezésére. Számunkra szokatlan naturalizmussal írja le az égő hús füstjét és a belőle csöpögő zsírt, a fröcskölve fölcsapó epét. „A combokon már-már a hús is szétfolyik.” Ekkor döbben meg igazán az ember, hogy milyen kegyetlen tud lenni, hiszen Dózsa György égett húsa jut eszünkbe, amelyből kiéheztetett jobbagyfölkelői faltak; haláltáborok krematóriumai, és árkok tele holtakkal, akiket gázolajjal lelocsolva égettek porrá. Változott az ember évezredek óta? Természetesen. A halált és megsemmisítést már iparszerűen, gyárakban gyakorolja.

A rossz hír gyorsabban terjed, mint a jó. Beszéli a vak jós, hogy a szenthelyek azzal vannak tele, hogy Oidipusz fia dögmadar és ebek zsákmánya lett. Ezért az istenek nem fogadják az áldozatot. Ez azt jelenti, hogy elfordultak a bűnös közösségtől, és úgy engesztelődnek ki, ha Kreón hagyja a holtat eltemetni. A találkozás végén a vak jós költői monológgal próbálja rávenni a királyt, hogy álljon el gyilkos ítéletétől és megjósolja, hogy házába hamarosan gyász költözik, mert a temetetlen holtért saját családjából áldozat származik. A jóst elvezeti a gyermek, de a Karvezető igyekszik rábeszélni, hogy oldja föl büntetéseit. A király végre meghátrál, és föladja makacs álláspontját.

Hírnök jön, aki első megszólalásában sejteti, tragédia bontakozik:

„Hiszen ki nem talál
Az életben többé gyönyört, úgy gondolom,
Nem élő ember az, csak élő holttetem.
Hiába raktad házad kincsekkel tele,
Hiába vagy király, ha már örülni sem
Tudsz semminek.”

A Karvezető kérdi, mi történt, s a Hírnök mondja: „Haimón halott. Önvére volt a gyilkosa... Atyját ítélve el, megölte önmagát.” A palotából kilép Kreón felesége, Eurüdiké. Talán nem véletlen a névválasztás, hiszen Orpheusz felesége az Alvilágban van, akit szeretne férje fölhozni. Lemegy érte, de visszafelé jövet a tiltás ellenére rápillant kedvesére, és végleg elveszti őt. Minden anyában ott van Eurüdiké, aki képes szeretteiért a megnyugvást nyújtó világot elhagyni, hogy újra együtt lehessenek.

A Hírnök elmeséli a történetet a királynénak. Egyik kísérője volt Kreónnak, aki Polüneikész összemarcangolt tetemét társaival megtisztította, elégette és elhantolta, majd igyekeztek Antigoné „Kemény, halálos nászágát keresni fel.” Ott találta fiát. Jajgatva karolta át holt menyasszonyát, aki fátylára fölakasztotta magát. A király hívta az ifjút, hagyja el e siralom barlangját, de Haimón atya arcába köp, kardjával apjára támad, ki elugrik előle, és végül tehetetlen fájdalomában fegyverét saját keblébe mártja. Eurüdiké visszamegy a palotába, amelyre félelmes némaság borul. A Hírnök és a Karvezető bemennek. Kreón zokogva jön Haimón holttestével. Belátja konok parancsa szörnyű következményét, és „a halandó sorsa a balsors” – fogalmazza meg katasztrofális helyzetét. A palotából a második Hírnök érkezik, aki elbeszéli, hogy felesége megátkozta, majd úgy végzett magával, ahogy Haimón.

Kreón ráébredt szörnyű tetteire, tömeggyilkossá vált és össze-roppant:

„Az én kezemen
Minden, minden balul üt ki,
Énrám iszonyú sors méretett.”

Nemzedékek sora, de különösen a XX. század azt már bemutatta, hogy milyen emberek a tömeggyilkosok. Mi választja el őket Kreóntól? A görög királyban legalább a végén megszólalt a lelkiismeret. Ha tetteire nincs már mentség, az elveszt életüket visszaadni nem is tudta, legalább belátta bűnét, és amíg nyomorúságos élete tartott, szenvedett. Ami

azonban a legfontosabb, ezeknek a társadalmi és családi tragédiáknak a végén a nézőközönségben a cselekmény katarzist váltott ki, és elgondolkodtak a tanulságokon. Ma kit érdekel, ha Hitler félig égett koponyacsontjait valamelyik tudományos tévécsatorna bemutatja, vagy ha Sztálin tetemét kiviszik a Kreml falából? Naponta százezrek esnek agressziók áldozataivá. Az emberek a mai világmészárszék mellett már éppen úgy közömbösen mennek el, mint az utca kövén fekvő, beteg ember előtt. A tragédiáink senkiből sem válnak ki katarzist, így talán nincs is, ami fölött elmélkedjünk!

Hódmezővásárhely, 2007. december 11.

*

Mesebeli hattyuk

RÁADÓ ÉS ANYICSKA

Magyar népmesék I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1960.
Szerk.: Ortutay Gyula. 270–297. (313/C. AranyMn⁴. 69.1. = Arany László:
Magyar népmeseegyűjtemény, Budapest, 1914.)

A mese első mondatai középkori történelmi hagyományokat őriznek: „volt a világon egy király, aki teljes életében mindig a háborúban, harcban lakott. Már kilenc esztendő óta a háza tájékán sem volt, azt se tudta, hogy miye van otthon.” A lovagkortól kezdve tipikus európai sors, amikor kis államocskák, fejedelemségek és alakuló vagy széthulló birodalmak folytatták egymás elleni ádáz küzdelmüket. Ha éppen nem a szomszéddal viaskodtak, akkor a keresztes hadjáratok során elmentek a Szentföldet fölzsabadítani. A háborúskodásban az emberi viselkedés sok-sok eleme föllelhető. Területszerzés és védelem (territoriális küzdelem), gazdasági természetű birtok- és gazdagságszerzés, presztízsharc, ki az erősebb és magasabb rendű, nemzedékeken át tartó vérbosszú, és így tovább. Az emberi agresszivitás velünk született, állatőseinktől örökölt tulajdonságunk. Azt a tételt, hogy az ember nem agresszív, hanem *együttműködő*, abban a XX. században fogalmazták meg, amelynek két világháborújában mintegy százmillió ember pusztult el, és a helyi háborúkban másik ennyi.

Mesebeli királyunk elhatározta, hogy „hazamegy, felírhatja mindenét az utolsó tüig, hogy legalább tudja, mit keresett kilenc esztendő óta.” Az első írásban rögzített vagyontáblák éppen az agyagtáblák, és az ékírás megszületésével Mezopotámiában keletkeztek, amikor elszámolást kellett készíteni; kimutatást, hogy mennyi érték van a raktárakban? Azt, hogy az írást ezt követően fölhasználták mondák rögzítésére is, csak mellékterméknek számított, de akadt egy szűk réteg, amelyik fogékony volt a kialakuló irodalomra, és nemcsak a tárgyi valóság érdekelte. Hasonló volt a helyzet a másik nagy birodalomban, Egyiptomban is.

A mesénkben a „király a feleségével mulatott otthon”, míg a sok léhűtő, tényérnyaló az összeírással foglalkozott. A magyar folklórban, de a valóságban is gyakori még az *áldomás*. Ha bármilyen gyarapodás, lelki kielégülés történik, azonnal enni, inni kezdünk. Levéltári adatok bizonyítják, hogy néha egy-egy jószágeladás után annak árát az utolsó fillérig, áldomásként föléltek. A mese királya ennél jóval nagyobb gazdagsággal rendelkezett, mert negyedévig végezték a számbavételt. Közben letelt a király szabadsága, és „menni kellett neki vissza a háborúba... beértek egy

erdőbe... elibök áll egy ősz-öreg ember, térdig érő, galambfehér szakállal, a kezében egy nagy lámpással.”

A népmeséinkben gyakran megjelenő gonosz és ritkán jó manók, törpék, koboldok, varázslók, vagy éppen, mint a vizsgált mesénkben, a szálás erdei emberek, elsősorban észak-európai mitikus hatásra kerültek folklórunkba. Igazán vezető szerepet nem játszanak, de sorsalakítók. A magyar szépirodalomban sem kaptak olyan helyet, mint a németeknél, vagy skandinávoknál. Fontos attribútuma a *nagy lámpás*, amely a mindig zord, félhomályt és sötétséget tartó északi erdőben megvilágítja útját. Ebből tudjuk, hogy a rejtelmes erdőben nem téved el, a lámpa biztos irányt mutat. A *hosszú szakáll* jelzi idős korát, vele a tapasztaltságot, és a benne rejlő erőt, amely olykor, mint a Hétszűnyű Kapanyányimonyóknál fizikai erőben is megnyilvánulhat, de esetünkben, szellemi erőben, látnoki teljesítményben is.

A nagyszakállú ember kikérdezi a királyt, hogy mi járatban van, majd amikor mindent megtud róla, így szól: „ígérd meg nekem, hogy amid nincs felírva, azt nekem adod.” A király könnyen rááll a semminek tetsző alkura, hiszen meggyőződése, hogy alattvalói mindenét számba vették. Az ismeretlen ekkor bemutatkozik: „én vagyok nagy Tündérország híres-hatalmas királya, aki mindent tud... Míg otthon voltál, a feleséged méhében hagytál egy fiú gyermeket... ígéreted szerint ez az enyém, érte megyek tizenkét esztendő múlva... mert nincs fiam, csak három leányom.”

A fondorlatos kisemmizés nemcsak a mesék cselekménye. Általános emberi tulajdonság, számtalan regény, elbeszélés és monda alapmotívuma. Mindennapi jelenünket is át- meg átszövik a csalók esetei, a média tele van velük, és a becsapás változatos formáit adják tudtunkra. Ma általánosan elterjedt: az államvezetőktől a politikusokon keresztül, a szomszédokig és saját családtagokig ismeretes. Néha még magunkat is beugratjuk.

A háborúba igyekvő király „megírta a feleségének a nagy szerencsétlenséget, hogy ő a még létlen gyermeket másnak ígérte, azért majd ha meglesz, kereszteljék Ráadónak...” A *létlen* gyermek a meg nem született, az édesanyja méhében fejlődő embrió szép kifejezőmódja, amelyet ma már nem használunk. A szó híven tükrözi, hogy még nem jött a napvilágra, ahol majd bekerül az önálló lét forgatagába. A fiú megszületése után hat-hét esztendő múlva hazajött a király a háborúból, és „attól fogva mindig maga tanította mindenre... »Legalább ne mondja, akihez kerül, hogy semmire se tanítottuk.«”

Az emberré válás nehéz korszak. A szocializáció eleinte ösztönös utánzással kezdődik, majd ezzel párhuzamosan elindul a nevelés és

oktatás. Nincs olyan társadalmi réteg, amelyik ne tanítaná meg a gyereket azokra a legalapvetőbb normákra, amelyeket ismernie kell ahhoz, hogy a családjába, törzsébe befogadják, és gyakorlását megköveteljék tőle. Az már szemlélet kérdése, hogy az elsajátított magatartásforma milyen szemléletet tükröz, kinek előnyös, kinek hátrányos, és mit gondolnak róla. Hitler nem szerette a szegényeket, azokat potenciális bűnözőknek és élheteretlen, semmirevalóknak tartotta. A szegények gyűlölik a gazdagokat, és őket a legfőbb ellenségüknek vélik. Mindkét réteg általában a másik ellen formálja utódainak szemléletét. Shakespeare: *János király* című drámájában, Arany János fordításában, a II. felvonás utolsó jelenetében Richárd szájába adja a következő mondatokat:

„De mert a szűz, még nem kenett marék
Szidhatja, mint koldus, a gazdagot,
No, szidom is hát, míg koldus vagyok,
Nincs bűn előttem más, csak aki gazdag;
Ha dús leszek ez a szó lesz erényem:
Nincs bűn, csak élni koldusan, szegényen.
Ha már királlyal érdek szót szeget:
Jer, jer, haszon, imádlak tégedet!”

A mese királya fiát „lovagolni, kardot forgatni, nyíllal löni, hadakozni...” tanította. Vagyis a korabeli vagyonszerzés és vagyonmegtartás mesterségére oktatta, így öröklődött a szellemisége, és a hozzátartozó magatartásforma. Közben teltek az évek, a gyerek már a tizennegyedik évének „derekán gázolt, mégse volt semmi híre a tündérkirálynak.” Örültek, vigadtak, úgy gondolták, hogy a csaló megfeledkezett jussáról. Lovas futár érkezett a tündérkirály pecsétes üzenetével, hogy „küldje Ráadót minél előbb, mert szükség van rá.”

A királyfi nem kapott tarisznyát és hamuba sült pogácsát, mint a szegény emberek szerencsepróbáló, világgá ment fiai, hanem „egy inast adtak mellé.” Ráadó „járatlanjárt” utakon haladt Tündérország felé, és nagyon elfáradt. A palota előtt pihenve hallotta, hogy egy szép tündérasszony hívta. Bement, és „ott felmegy száz márványgrádicson... majd elvette a szeme fényét a nagy csillogás.” A tündérasszony bevezette a tizenkettedik szobába, ahol leültette „egy csupa tiszta színaranyból csinált karszékbe.”

A karszék, vagy karosszék, mint bútordarab, a történelmi korokban a trónus előképe volt. Mivel a mesében nem fából, vagy kőből kifaragott, hanem színaranyból volt, nyilvánvaló, hogy trónus lehetett. Jelképezte, hogy mi vár rá ebben a palotában. A feudalizmusban padon, lócán,

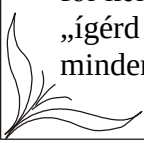

sámlin, támlásszéken ültek. Karosszék csak főúri palotákban, várakban volt, ott sem sok, hiszen ez a bútordarab rang- és tisztégviselési jelképet jelentett. Alattvalóknak nem járt. A szokás innen került le a néphez, a paraszti portákra, és előbb maguk barkácsolták *lécváz* szerkezettel, majd a XVIII. század második felétől a módos gazdák asztalosokkal, deszkából készítették faragással és festéssel ékesítve. Ez volt az atya *gondolkodószéke*, *parasztrónusa*. Majd a vagyonutód fia ülhetett bele apja halála után, aki átvette a birtokot és a *nagy család* irányítását. A népmesében erre emlékeztet a király palotabeli trónusához fűződő szokásjog is.

A tündéraszony figyelmezteti Ráadót, hogy ez még nem a királyi palota, ahol jelentkeznie kell. Az még messze van. Csak úgy ér oda, ha a tündérkirály hatyúképeben, a közeli tóra fürödni szálló három lánya közül, a legutoljára érkező, legkisebb lányának levetett hatyúruháját ellopja, és addig vissza sem adja, míg megígéri, hogy a hátán elviszi az apja palotájába. Az emberiség több évezredes álma, a repülés valósul meg a mesében. Madárként szállni, gyönyörködni az alatt kinyílt tájban, és átívelni a távolságokat. Ráadó előbb azonban lefeküdt a szép selyempaplanos ágyba pihenni. Első fogadtatása tehát megfelelt királyi származásának. A selyem évezred óta érkezik Kínából a selyemúton, és eljut Velencéig, majd onnan tovább a környező országokba. Nem a pórnéphez, hanem azokhoz a főurakhoz, királyokhoz, akik meg tudták fizetni.

Elküldte inasát, mert csak egyedül neki lehetett elmenni. Ráadó próbatételei ezzel megkezdődtek. Mindent úgy cselekedett, ahogy a tündéraszony meghagyta neki. Jöttek a hatyúk, megrázkódtak, levetették tollas hatyúbőrüket, majd a tóba mentek fürödni. „Legutoljára jött egy gyönyörű pici kis hatyú, levetette a hatyúruhát, olyan szép lánnyá változott, hogy hej dehogy lehet még festeni is párját! Ráadó mindjárt haláláig szerelmes lett belé.” Magához vette a ruháját. A fürdés után egyenként kijöttek és átöltöztek a lányok, majd elrepültek. Utoljára a legkisebb, Anyicska érkezett: „keresi a ruháját, nem találja sehol, elkezd sírni, jajgatni: hogy menjen ő most már haza, nincs a hatyúruha sehol! Erre előjött Ráadó.” Mondja, hogy a ruha nála van. A lány kérleli, adja vissza. Fél, hogy elkésik, mert az apja várába csak örváltáskor lehet belopózni. Olyan rövid idő ez, míg korunkban rakétát lehet küldeni valamelyik távoli égitestre, amely az odaérkezéskor elérhető állásba kerül. Ha lekésik, újabb éveket lehet várni, míg az égitest kedvező helyzetbe jut. Ráadó a ruha visszaadását két föltételhez kötötte: a lánynak föl kellett fogadni, „hogy engem szeretsz, holtig hű maradsz hozzám”, és „ígérd meg, hogy hazaviszel az apád váráig... Anyicskának rá kellett mindenre állani, mégpedig hirtelen...”

Nem volt nehéz a döntés két okból. Az őrjátszati idő kötöttsége miatt, de még fontosabb az volt, hogy „ő is megszerette halálosan Ráadót, ott a tó partján gyűrűt váltottak, megölelték, megcsókolták egymást, megesküdték mind a ketten, hogy holtig hívek maradnak egymáshoz.” Amíg a szerelem és a szeretet, mint erős összekötő kapocs a XX. század társadalmi viharai után meggyöngyült, a mesében még élt és hatott. „felöltötte Anyicska a hattyúruhát, a hátára vette Ráadót, repült vele, mint a sebes szél.” Útközben kérte a fiút, a palotában úgy viselkedjen, ne vegyék észre, hogy szeretik egymást. A titok palástolása a fiatalok számára nagy erőpróba volt mindig, a meséből sem maradhatott ki. Anyicska a palota közelében letette Ráadót, aki a strázsáknál jelentkezett.

Amikor a tündérkirály megtudta, hogy Ráadó megérkezett, hívatta. Összegyűjtötte az ország jeleseit, és megparancsolta neki, hogy „Ráadót ezután úgy tiszteljük, mint királyukat, mert ha ő meghal, arra hagyja az országot...” Tündérhon sem fenéki tejföl, ahol kolbászból van a kerítés. Az emberek sűjtő átok, a gyűlölködés és a féltékenység az öreg királynén is erőt vett, amikor meghallotta férje döntését. Megfogadja, bosszút áll, mert „a maga leányait számba se veszi, mintha nem is volnának, arra a jöttment sehonnaira akarja hagyni a országot, de majd megmutatom én, hogy az én leányaim elébb valók, hogy én vagyok az úr a háznál.”

Tegyünk egy fontos kitérőt. Kik a tündérek? Ha a szót és jelentését vizsgáljuk, nem leszünk okosabbak. A közel ötezer éves, bizonytalan *dingir* = *isten, ég*, mások szerint *ítélet* és *hozni* jelentésű sumér szótól térben és időben át, egészen a 18. század végén, 19. század elején Angliáig, Írorszáig és a német nyelvterületekig, a szótárakban ekkor megjelenő, a fátum = *sors, végzet* latin szóból eredeztető *fairy, Fee* szavakig megannyi bölcs magyarázatra bukkanunk. A tündérek elterjedt szereplői a folklórnak és a szépirodalomnak, Vörösmarty *Tünde* nevét is innen eredeztetjük. Erdélyt sok misztikus vára miatt Tündérországnak nevezzük. Tündért Vörösmarty *Zalán futása*, Petőfi Sándor *János vitéze* is szerepeltet. Megjelenik Shakespeare: *Szentivánéji álom*, vagy *Rómeó és Júlia* című drámájában. Sorolni is sok lenne. A tündérek valamiféle sorsistennők, akik varázslással bírnak. Az emberek és az istenek között lévő lények, tele mindkettő tulajdonságával. Szeretnek repülni, fürdeni, nagy lakmározásokat csapni. Vannak közöttük a gonosz boszorkányokra hasonlító ártók, és segítőkész, jóságos, gyönyörű, fiatal lánytündérek egyaránt. Tündérországba a halandó emberek közül csak a tündérek kegyeltje juthat el, de onnan kijutni sem lehet másként. A vizsgált mesében a gonosz tündér megtestesítője a vén tündérkirályné, a jóságot Anyicska példázza.

A vizsgált népmesénkben a vén tündérkirályné bosszúra serkentette két idősebb lányát. Az urának is nekiesett: „Majd megmutatom én, hogy melyik előbb való, hogy nem lesz itt úr az a kölyök!” Addig türtőztette magát, amíg a kulcslyukon ki nem hallgatta Ráadó és Anyicska szerelmes beszédét. „attól fogva elvesztette volna mind a kettőt egy kanál vízben.” Kieszelte, hogy a férjét ráveszi: „– Ugyan, te vén bolond, próbáld meg már, mit tud az a kölyök, csináltass vele valamit...” Ráadó boldog élete véget ér a tündérkirály birodalmában. Jönnek az ember számára teljesíthetetlen próbák. A király hívatta Ráadót és az ablakából megmutatott neki egy nagy erdőt. Arra hivatkozva, hogy már elég régen van a tündérek között, eltanulhatta tőlük a mesterséget, megparancsolta, hogy holnap reggelre az erdőt kivágja, a fát ölbe vágva behordja és rendbe rakja. A földet megmunkálja, azon tiszta búzát termesszen, amelyből friss kalács legyen az asztalán.

Ezt a szürreális álmvilágot egyetlen ember sem tudja megvalósítani. Még Földanya sem lenne képes rá, amit pedig a parasztember mindenható istenségnek tisztelt. Láta, hogy a mag belőle kel ki, amely élete során őt és családját táplálja, majd halála után Földanya ismét méhébe fogadja, ahol örök, nyugodt álmot alszik. Ez az első próbatétel az emberiség letelepedése utáni zárt településalkotást, és a meginduló agrárgazdálkodás időszakát jelképezi. Művelhető föld szerzése, a föld megművelése, a betakarítás és a terményből sült étel foltalálása minden nép életében több hónapos, a mi éghajlatunkon egy évi nehéz munka eredménye lenne.

Kiemelek a szövegből két fontos részletet. Először a *friss kalácsot*. Természetes, hogy a nép alapélelmiszere a kenyér, amit eltérő módon készít el, de nélkülözhetetlen. Ismert a legenda, amikor állítólag a magyar nemesek közbenjártak Mária Teréziánál, hogy enyhítse a terheket, mert a szegény népnek már kenyere sincsen, és ekkor a királynő állítólag azt mondta: „akkor egyen kalácsot!” A cinikus mondat arra vonatkozott, hogy a kalács a jobbágyok, zsellérek asztalára a kenyérnél is ritkábban, csak nagy ünnepeken kerül. Nagy becsben állt, még a morzsáit is fölcsipegették.

Miért jelentős a kalács a parasztember életében? A válasz benne szerepel a népmesében. Amikor az öreg király kiadja a feladatot, elbeszéli, hogy „tele legyen a csűr olyan tiszta búzával, amelyet a galamb hord a fiának” A másik fontos részlet a *tiszta búza*, amely a népmese születésekor vágyálom volt. Akkor még nem volt gabonakiválasztó triörhenger, Hódmezővásárhelyen nem működött a Kalmár Rostagyár, amelynek eszköze magtisztítást végzett. A kenyérgabona tele volt a kalászok között termett gyomnövények magjaival. Ezek rontották a belőle készült tészták

minőségét. A régi tisztítási módot maga a népmese jelzi, amikor a próbatétel során a kicsépelte gabona „szórásához is hozzáfogtak.” A szórás leggyakrabban falapáttal történt, amikor a földön lévő, kivert, ígás állatok által kinyomtatott búzát lapátonként a levegőbe dobták, és a szél kifújta belőle a könnyű toklást, a kalász részeit, de a gyommag a búzaszemmel együtt visszaesett és elkeveredett.

A galamb meg tudta különböztetni a haszontalan gyommagot a búzától, és csak ez utóbbit kiszemelgetve vitte fiókáinak. A tanyavilágban gyűjtöttem olyan, a gazda által fából faragott kis vályút, amelybe a galambok számára tiszta búzát helyeztek, hogy többet költsenek. Kalácstészta készítéséhez is legjobb volt a tiszta búza lisztje, amit éppen a babramunka miatt úgy tudtak előállítani, ha Hamupipőke módjára, az asztalon szétterített gabona közül kézzel kiválogatták a gyommagot, és a tisztabúzákat elkülönítve vitték a szél-, vagy vízimolnárhoz, ahol a finomszemcsés őrlés után a lisztjét fehér vászonzacskóba helyezték.

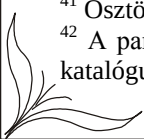
Ráadó elkeseredett a földadat nagysága miatt, és azonnal Anyicskához ment, aki megígérte, hogy a munkát ő végzi el. Szerelmének átadott egy csodasípöt, amelynek hangjára egész Tündérország összegyűlt, a királyi család kivételével, akik nem hallották a síp szavát. A tündérek elvégezték a munkát. Ráadó a legvégén segített. A királyné tudta, hogy a munkát Anyicska végezte el a tündérekkel, ezért mindig kusztanozta⁴¹ az urát: „– Csináltass már megint valamit azzal a kölyökkel...” A király újabb próbatétele borkészítés volt, amit újabb erdő kiirtásával, szőlőtelepítéssel kellett kezdeni. A történet ismétlődik. Anyicska sípszavára összegyűlt a tündérsereg, és bort készített a király asztalára.

A királynében forrt a düh, és megtanácskozta lányaival a harmadik próbat. Ez az előbbieknél sokkal nehezebb volt, mert Ráadónak egyedül kellett megoldani. A három lány tüzet okádó paripává⁴² vált, és a közelükbe sem lehetett menni. A fiúnak nyergelés után a hátukra ülve meg kellett velük kerülni a királyi várat. Anyicska éjjel kilopja alvó apja kebeléből a csodatévő sarkantyúját, amellyel, ha a lovak állását egyenként körülkarcolja, megszelídülnek. A próba jól sikerült. A két gonosz lányt Ráadó alaposan megsarkantyúzta, megverte, utána vagy két hétig feküdtek, de a harmadiknak érkezett Anyicskával lépésben kerülte meg a várat, visszavezette az istállóba, és selyemkendőjével megtörülgette.

A gonosz királyné „megesküdött ott mindjárt, hogy akárhogy, mint, de elveszíti a két gyermeket, addig meg nem nyugszik, míg a legkínosabb

⁴¹ Ösztönözte

⁴² A paripa herélt lovat jelent, de éppen a becsüjegyzőkönyvekből és az állatjelölések katalógusaiból kiderült, hogy a nagyon szép, kényes hátsólovakra is alkalmazták.

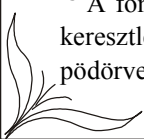
halálra nem juttatja mind a kettőt.” Az alkalom elközelgett. A király levelet kapott, hogy azonnal menjen háborúba, mert egy másik országát ellenség pusztítja. A király nagy haddal elvonult. A vén királyné azonnal intézkedett. Olajba akarta főzetni a két szerelme. „Már előre örült neki a vén guzsalyraival:”⁴³ »Milyen szép lesz majd nézni, mikor összezsugorodnak a jó meleg fürdőben, mint a tepertő...«” Az egyik cseléd elmondta Anyicskának, mi a vén királyné terve. El kellett szökniük. Elindultak Ráadó hazájába. Csakhogy Anyicska „minden mestersége” a kamrában volt, ahová már nem volt ideje elmenni.

A *mesterség* mindig két részből állt. A varázslás receptjéből és a hozzá való kellékekből. A Tündérországbeli történet nagyon hasonlít a középkori lovagvárakban folyó életre, ahol ármány és szerelem együtt van. Jó és gonosz viaskodik egymással. A bűbájosság pedig a boszorkányperekből ismert. Ezekből tudjuk, hogy a mesterséget a boszorkánypróbák kiállása után, az ördögtől vagy a főbenjáró boszorkánytól kellett megszerezni. Az egyik ilyen próba volt, hogy a boszorkány megfőzte saját gyermekét és evett a húsából. Az olajban főzés, noha az ókor óta gyakran alkalmazták a *főbenjáró bűnözők* kivégzésére is, nagyon hasonlított a mesében lévő történetre.

Anyicskának mentő ötlete támadt: „hogya pedig hamarjában észre ne vegyenek, köpök ide az asztalra hármat, azok majd szólnak háromszor helyettem, addig mi jó egerutat kapunk.” Az *egérútnak* itt szinte valódi értelme van, ha metaforikus marad is. Az egér olyan kis résen, egerúton át menekülhet, amelyen az üldöző macska, egyéb ragadozó nem tudja elfogni. Anyicskának olyan rejtőzködést kellett választani, hogy az üldözőbe vevő gonosz királyné ne tudja őket elfogni. Amikor kiértek a várból, Anyicska hátára vette Ráadót, és sebesen röpielni kezdett vele. A jó tündér röpte olyan volt, akár a lélekmadár szabadítása, amikor a sanyarú küzdelmekkel járó földi életből távozva, felviszi az e-világba. Éppen olyan áldozatos, mint a Fehérlófia mesében, amikor a mesehőssel a griffmama az alvilágból száll föl a földre.

Amikor az olaj már elég forró, a vén királyné hívja Anyicskát, hogy jöjjön ki, de a bezárt szobából mindhárom hívásra egy-egy nyálcsépp felel, időt kérve. Türelmét veszítve, betörte az ajtót, és meglátta a három szóval bíró nyálcsöppet. Azonnal tudta: „– No, ezek most elszöktek... tudom, merre mentek, majd visszahozom őket!” Nyálunk az egyik legfontosabb életnedvünk. A napi ételfogyasztásunktól függően, szervezetünk

⁴³ A fonás legrégebbi eszköze. Hosszú farúd felső végére tekerik a kócot. Alsó végére keresztlécet erősítenek $\perp$, amelyet két lábukkal a földre szorítanak. A kócot nyálazva, pödörve húzzák, és sodorják belőle a fonalat.

több litert állít elő belőle. Nélküle szenvednénk és elpusztulnánk. *Ramadán*⁴⁴ idején, napközben a hithű iszlámhívőnek a nyálát sem szabad lenyelni, hanem kiköpi. A köpéssel nagyon sok emberi indulatot kifejezünk. A nyállal való beszennyezés az egyik megalázás, de vele gyógyítani is tudunk, ahogy az állat is nyalogatja sebé. Része a szexuális érintkezésnek. Szánk belsejét nedvesen és tisztán tartja. Vele időszakosan ragasztani tudunk. Természeti népeknél erjesztő hatását étel-, ital- és gyógyszerkészítésre használják föl. A vizsgált mesében cselekvő, szerepet játszó nyálcseppek megszemélyesítődnek, beszélnek, gazdájukat helyettesítik. Ettől kezdve a mese kezd olyan jelleget ölteni, mint egy boszorkánytörténet, ahol a vén banya valamilyen nyeles eszközön lovagol, üldözöttjei pedig képtelen átváltozásokat hajtanak végre, amelyek a boszorkánypörökből hiányoznak.

Ráadó és Anyicska történetében újabb három nehéz próba következett. A gonosz királyné „előkapott egy lapátot, ráült, nyargalt utánok, sarkantyúzta a lapátját...” Anyicska balorcája égett, erről sejtette, hogy jön az anyja. Ráadó hátra nézett, de nem látott mást, csak egy halvány felleget. „– No, ez anyám... szálljunk le hamar, én válok egy kápolnává, te meg válj egy remetévé, ha kérdezi tőled, hogy nem láttál-e erre ilyen és ilyen fiút meg leányt, mondd, hogy láttál ezelőtt háromszáz esztendővel.” A hármas szám megszázorozódik, ami a számmisztikában ritka jelenség, és vele az idő átlépi az emberi élettartam mértékét. Az még belefér az átváltozásba, hogy Ráadó remetévé lesz, de az, hogy a lány egy élettelen épület formáját ölti magára, meglehetősen szokatlan jelenség. A királynét a mesemondó itt *vénasszony*nak nevezi, ami becsmérlő, jelezve, hogy amit cselekszik, azzal nem ért egyet, és vele negatív hőst ábrázol. Amikor hazaér, fölhányja a palotát, de a fiatal párt nem találja. Ráébred, hogy a kápolna, és a remete a két keresett személy volt. Erre „előkapott nagy mérgezen egy *pemetét*,⁴⁵ megnyergelt, elkezdett vágtatni a két gyermek után.” Anyicskának most a jobb orcája égett. Ráadó hátranézett, és egy nagy fekete felhőt látott, aki a gonosz királyné volt. „most már még dühösebb – mondta Anyicska –, hanem szálljunk le hamar, én válok egy tábla

⁴⁴ Írják *ramadán*nak is. Az iszlám öt szigorú ünnepe közül a holdhónapokban mért kilencedik a *böjtlés hava*, amikor Allah dicsőségére pirkadattól napnyugtáig a hívő koplal, házas életet nem él, az élvezetektől megtartóztatja magát.

⁴⁵ A pemeté hosszú rúd, amelynek végén szalmából, kukoricahéjból, pemetefüvből csutakot kötöttek. Ezzel a felfűtött kemencét bevetés előtt kitisztítják a hamutól, koromtól. A pemetét vízbe mártva lehetett *paráholni* (megcsapkodni) a tüzet, izzó vasat. Magából a pemetefüvből köhögés elleni cukorkát készítettek. A pemetén, mint eszközön a gonosz vénasszonyok, boszorkányok repültek.

kölessé,⁴⁶ te meg válj pásztorrá, állj bele a tábla kellős közepébe, onnan akármit ijesztget, ki ne mozdulj, ha közel megy hozzád, üssed a botoddal.”

Amikor a vénasszony megérkezett, próbálta Ráadót kicsalni, de az nem mozdult. Ekkor „rá akart ijeszteni; mindenféle oroszlánná, farkassá, kígyóvá változott...” A boszorkányok még macskává, egérré, disznóvá stb. is váltak, némelyik a kulcslyukon átfért a meggyalázandó személyhez. Ráadó nem félt a királyné egyetlen állatképébe rejtőzött alakjától sem. „Feldühödött erre a vénasszony, nekiesett a kölesnek, tépte ki tövestül az egész táblát.” Tudta, hogy abban rejtőzik a lánya, akit majd hazavisz és megéget. Bár kitepte az egész táblát és elszáguldott vele, annyi maradt, amennyit a fiú a botjával elért. Megjelenik a *bűvös gabonakör*, amit ebben az időben még nem az ufók és a csalók hoznak létre: „márpedig éppen abban a kis darabban volt Anyicska...” A gonosz vénasszony otthon fölgyújtotta a kölest, és hallgatta, mikor kezdődik a lángok között Anyicska sírása, de az nem hallatszott. A népi képzelet itt nem játszott el a megszemélyesítéssel, ahogy a nyálcseppek esetében. Ha a lány mágiával mondjuk beszélő hajszálait rejti el, az üldözés befejeződik, hiszen a lángok között azok félrevezető módon sírhattak volna helyette.

A gonosz anya ismét rájött a turpisságra, miközben a két szerelmes haladt tovább. „Felült egy nagy *gerebenre*,⁴⁷ egy seprűt a kezébe fogott... úgy ment, mit a forgószél, vagy tán még annál is sebesebben.” A boszorkány itt már két eszközt is fölhasznál célja érdekében. A nép hite szerint a forgószélben boszorkányok viaskodnak egymással. Hamarosan mondja is Anyicska, hogy már mind a két orcája ég. Ráadó hátra tekintve látja, hogy egy nagy szélmalomforma közeledik sebesen az égen. A lány tudta, hogy ez az anyja, és „olyan dühös, amilyen sohase volt életében.” Ismét a földre ereszkedtek. Anyicska tóvá, közepén a fiú rucává változott. A vénasszony hiába hívta, fenyegette, nem mozdult a tó közepéről. A népi erotikus szimbólumok között a víz, tó közepe, rajta a rucával a női szeméremtestet birtokló párt jelképezi. A nemi egyesülés a legerősebb kapocs, amely két embert összetart, ezért kellett a legnehezebb próba idején ehhez folyamodni.

A királyné „mindjárt sassá változott, elkezdett csapkodni Ráadóra, de sehogy se tudta elkapni, mindig a víz alá bukkott előle...” A frikciós mozgásban a teljes befogadás, a mély aktus során a szenvedélyben való

⁴⁶ A kölesből készült kása az egyik fontos népétel volt egészen az első világháborúig. Hódmezővásárhelyen sok Kása nevű gazda élt, ma is laknak szép számmal. Az egyik faültetvényéről még erdőt is neveztek el. A Kása-erdő a város tüdeje.

⁴⁷ A gerebent kender, len, növényi rostok és gyapjú fésülésére, tisztítására használták. A kézi eszköz egy deszkaszál, amelynek közepébe sűrűn hosszú szögeket, hegyes vASFogakat ütöttek, ezekbe verték a nyálábot és végighúzták benne.

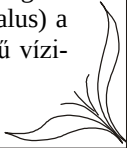
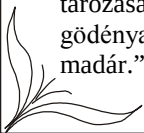

elmerülés, az ösztönös elbújás képe tetszik ki. Ezt követően a vénasszony vadásszá vált és lövöldözött, de a ruca ez elől is alábukott. „nagy gödénnyé⁴⁸ változott, fölszitta az egész tavat...” és fölrepült. Otthon kiöntötte a földre, hogy igya föl és ölje meg a lányát, miközben ismét hallgatózik, jajgat-e; „hogyan gyönyörködhessek majd benne azzal az ördögöknek rég eladott lelkével.” Az anyja gonoszságára jellemző, milyen fondorlatokat képes elkövetni a mesében is, hogy gyermekét elveszítse. Népünk szerint az asszony két dologért mindent megtesz, hogy legyen, és hogy ne legyen gyermeke. Utóbbinál, a meglévő gyerek elvesztésében a presztízs, a rivalizálás is közrejátszhat.

A mese természete, hogy nem engedi az ártatlant szenvedni és meghalni. A Rádó szárnya alatt maradt víz között húzódott meg Anyicska. A királyné, amikor észrevette tévedését, haját tépte, fejét falba verte, „mint egy eszeveszett örült.” Nem hagyta magát. Megnyergelt egy sárkányt, a kezébe kapott egy gereblyét... „most még nagyobb sebességre kapcsolt, és utolérte a két gyereket. Már a gereblyét is kinyújtotta, hogy beleakassza Anyicska hajába, – de éppen akkor kiértek Tündérország határára, benn voltak a Rádó apja országában, ott pedig már nem volt hatalma...” A mesében, akár a mostani krimikben, mindig egy hajszálon múlik a bukás vagy győzelem. A mesélő így tudta végig a feszültséget fenntartani és fokozni az izgalmat, hogy mi lesz a vége? Ez pedig még mindig messze volt.

Anyicska egy *tanyaistálló* mellett megállt. Itt nekünk is kell egy történelmi kitérőt tartani. A *tanya* szó a 18. század elején fel-feltűnik abban a jelentésben, amit ma tartalmaz, de meggyökerezni csak a század utolsó harmadában kezd. Elterjedése sem teljes körű. Korábban a külterületi lakó- és gazdálkodó helyeket *szállásnak* nevezték, és ez a kifejezés máig is él egyes vidékeken. Azt nem állítjuk, hogy a mese a 18. század végén született. Bonyolult története és olykor modern jellegű szófordulatai, szóhasználata inkább arra utal, hogy literátus ember beszélhette el. Ha arra gondolok, hogy például Berei Farkas András hódmezővásárhelyi születésű poéta Csokonai Mihállyal együtt tanult a debreceni református kollégiumban, és egyformán *garabonciások* voltak, olyannyira, hogy Farkast a kollégiumból el is tanácsolták, de csak saját írásaival volt hajlandó foglalkozni, melyeket a reformkorban kezdett kiadni; elképzelhető, hogy a mesét egy bizonyos irodalmi jártasságra szert tevő ember beszélt el a megörökítőjének.

⁴⁸ Itt: a pelikán (Pelicanus) neve. Egyébként a gödény a tudományos név. (Pl. meghatározása szerint: „A rózsás gödény, más néven rózsás pelikán (Pelecanus onocrotalus) a gödényalkatúak rendjébe, ezen belül a gödényfélék családjába tartozó nagyméretű vízimadár.”)

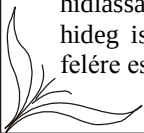

Amikor a vénasszony meglátta Anyicskát, fúriaként üldözőbe vette, de elfelejtette, hogy átlépte a határt, ahol már nem volt meg a régi hatalma. „Anyicska hirtelen kis egérré változott, bebújt a *hídlás*⁴⁹ alá, Ráadó pedig rá se hederített, csak járkált az istálló körül tovább...” A gonosz vén anya macskává változott és Anyicskát leste a repedésnél. Ráadó komendorokat uszított rá, azok úgy megtépték, hogy bőr is alig maradt rajta. Ekkor a királyné távozott, és amikor átért Tündérországba, hangos szóval megátkozta a két gyermeket: „– No, te kutya Anyicska, fogjon meg benneteket az anyai átok, hogyha valaha csak egy napig – csak egy óráig nem látjátok egymást, úgy elfeledkezzék rólad Ráadó, mintha soha nem látott – de még híredet se halotta volna.”

Jött az utolsó próbatétel, amely súlyos lelki teherrel járt. Meséinkben már-már szokatlan ennyi próba, ennyi szenvedés, és ilyen szerteágazó, a boszorkányvilág praktikáira is kiterjedő gonoszkodás. Csakhogy Fehérlófiánál az anyja kísérletezett gyermekével, hogy elég érett-e már a megpróbáltatások kivédésére? Ez mesénk főszereplőinél elmaradt. Mindkettő királyi kényeztetésben növekedett. Ráadásul ők nem álltak különösebb védelem alatt – habár Anyicska tündérpraktikái életmentőknek bizonyultak –, és koruk szerint is tizenévesek, éretlenek voltak. A mesében, a sok megpróbáltatás során kellett nekik éretté válni.

Az átok gyakran nagyobb büntetést jelent, mint a fizikai bántalom vagy a szitkozódás. Verbális agresszió, ami határokon túl is hat. Ráadó vigasztalta szerelmét, „hogy tudnák én téged elfelejteni?” Vigasztalódva indult a két szerelmes hazafelé. Amikor elértek az öreg király városába, annak végén Ráadó bérelt egy kertes házat, szolgálot fogadott, és azzal hagyta ott Anyicskát, hogy előbb otthon mindent elbeszél, nehogy a lányt rossz nőnek nézzék, és azután nagy pompával jönnek érte, hogy mint menyasszonyát bevigyék a palotába. Anyicska félt, siettette vőlegényét, nehogy valóban elfelejtse. Hivatkozott arra, hogy a tónál váltott gyűr lesz a jel, amiről felismerik egymást, ha Ráadón fogna az átok. Az bizony hatalmába kerítette.

⁴⁹ A *hídlás* az állatok lába alatti vizeletgyűjtő és elvezető gödör és árok volt, amelyre át-hidaló, gyalutlan, erős deszkaszálakat raktak, amelyek elbirták a nagytömegű lábasjószágot. A hídlás készítését részint a törökök vezették be a melegtartást igénylő hátslovaiknak, részint pedig a beszállásolt osztrák császári katonák. Kedvükért a 18. században rendelet is született, hogy a német katonalovaknak padlásolt, meleg istállót kell építeni, hídlással. Korábban a magyar félszilaj és szilaj állattarás idején a lovaink padlásolatlan, hideg istállóknak, karámoknak teleltek. A hídlás elterjedése is a 18. század második felére esik. Ez is jelzi, hogy a mese lejegyzése ezt követően történt.

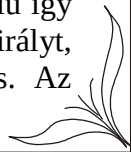
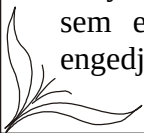

Amikor ment föl a palota lépcsőin, szíve elszorult, elvágódott és elvesztette eszméletét. Magához térve az sem jutott eszébe, hogy jött haza, és Anyicskára sem emlékezett. A király így is boldog volt, hogy visszakapta drága gyermekét. Nagy dínomdánomot rendezett, ahol két nap és két éjjel tivornyázhatott boldog és boldogtalan. A mesélő kiemeli, hogy ingyen ehettek-ihattak. A hódmezővásárhelyi gazdáknál is szokás volt, hogy nagy családi ünnepeken, legyen az keresztelő, menyegző vagy tor, meghívták a környékbeli koldusokat is, akiket jól lakattak. Ennek a szokásnak nem az volt az elsődleges mozgató rugója, hogy jót cselekedjenek. Talán a kivagyiság hozzájárult, hogy a vagyonból még erre is futja, de babonából a szegénység átkától féltek.

Anyicska négy napig várta szerelmét, mindhiába. Ekkor beküldte szolgálóját a városba, de ő nem hozott hírt arról, hogy a királyfi várná menyasszonyát. Anyicska így tudta meg, hogy fogott rajta a gonosz anyja átka. A szolga legközelebb arról is hírt hozott, hogy a királyfit megnősítik. A szomszéd király lányát veszi el, és nagy lakodalmat csapnak: „két ország lesz rá híva.” Anyicska nagyon szomorú volt, és sokat sírt: „az se volt, aki vigasztalta volna, vagy tanácsot tudott volna neki adni.” Itt ütközött ki gyermeki tapasztalatlansága, amit egy idegen országban már a tündérpraktikák sem támogattak. „Egyszer valami jó gondolatja támadt...” Levelet írt a királynak, hogy hallott a fia esküvőjéről, amelyen, mint messziről jött, szeretne ott lenni, mivel ilyet még nem látott. A lagziban nem eszik, iszik, csak gyönyörködni akar a násznépben és a menyasszonyban. Hatott a szép kérelem, Anyicskát a király vendégül hívta. A lakodalom inkább hatott falusinak, mint királyinak, hiszen Anyicska „adott is a vőfélynak olyan pántlikát, hogy a többi leányé összevéve se ért felényit...” saját kezűleg varrta meg ruháját, amelynek „Tündérországból se igen látni párját sátoros ünnepkor...” A népi hagyomány még Tündérországból is megjelenik. A lakodalom kivonul a palotából, és sátoros ünneppé válik, ahová az egész falu apraja-nagyja meghívott vendég. Ráadó apjának országában fordított a helyzet, a hagyományos szokások érvényesülnek. Itt a palota kapuja nyílik meg: „már ott ugyancsak szólott a muzsika, úgy táncoltak, majd leszakadt a ház, még a süketnek is bokájába ment a szép muzsika.”

Amikor Anyicska bement, mindenkinek megakadt a szeme rajta, de senki sem ismerte. Anyicska annyit elárult, hogy ő azonos azzal a vendéggel, aki kérte a meghívását, de a nevét nem fedte föl. Ráadó is rajta felejtette a szemét, kérdezte is, hogy kicsoda, de Anyicska csak annyi tárult el, hogy már sokszor találkoztak és beszélgettek, de a fiú így sem emlékezett rá. Lakoma közben Anyicska arra kérte a királyt, engedje meg, ihasson a fia poharából, mivel náluk ez a szokás. Az

engedély után Ráadó maga vitte hozzá a poharát. Az idegennek vélt lány felköszöntötte az ifjú párt, ivott a pohárból, és közben a szájából a pohárba engedte a Ráadótól kapott gyűrűt. A maradékot Ráadó itta ki, mondván: „megiszom a szerelmét”, miközben a pohár alján megcsörrent a gyűrű. A királyfi felismerte. Addig gondolkodott, míg eszébe jutott minden.

A XVIII. századi büntetőpercek között ismert a szerelmeseknél a szájból szájba ivás. Ezt az erotikus cselekedetet a pohár, és benne a gyűrű, mint a két embert közvetlen összekötő kapocs váltotta ki. Ezzel valóban megitták egymás szerelmét. Ez volt a gonosz mágia feloldása. Itt nem következett be a halál, mint népballadánk egy részében, melyekben a szerelmesek csak elmúlásukban találkozhatnak és egyesülhetnek. Rómeó és Júlia végzete nem ismétlődött, hiszen a szereplők el sem jutottak ide. Egyedül a fiú volt a fekete mágia következtében a feledés tetszhalál jellegű, innen még visszatéríthető állapotában.

Ráadó „kiejtette a poharat a kezéből, odaszaladt Anyicskához, megölelte, megcsókolta. – No, szívemnek szép szerelme, te vagy az én menyasszonyom, nem más, ásó-kapa választ el bennünket egymástól!” Lehet-e ezt a katartikus állapotot, ezt a teljes felszabadulást tovább fokozni? A megoldás további részleteinek ismertetésével a mese egyre inkább elaprózódik. Az egyetlen ragyogó gyémánt a ruhára szórt, apró flittereként már nem sugárzik többé, csak föl-fölcsillan.

Ráadó elbeszélte bonyodalmas történetét Anyicskával. A jelenlévők kimondták, hogy esküdjenek meg, mert olyan széplány, mint az első menyasszony, kap még magának megfelelő párt. A szerelmesek rögtön fölkerelkedtek és mentek a templomba, ahol összeházasodtak. Kezdődik a fokozás. Még nagyobb lakodalmat csaptak, mint amit abbahagytak. Mikor tetőpontra hágott a mulatság, belépett az ajtón az öreg tündérkirály, aki a háborúból hazatérve, megtudta, hogy felesége és lányai miként bántak a két gyermekkel. A gonosz vénasszonyt karóba húzatta, a két lányt apácának küldte, mert ők még fiatalok, és „holtokig csak leimádkozhatják majd bűnüket.” Ezt követően Ráadónak átadta minden országát és holtáig náluk maradt.

És éltek boldogan....

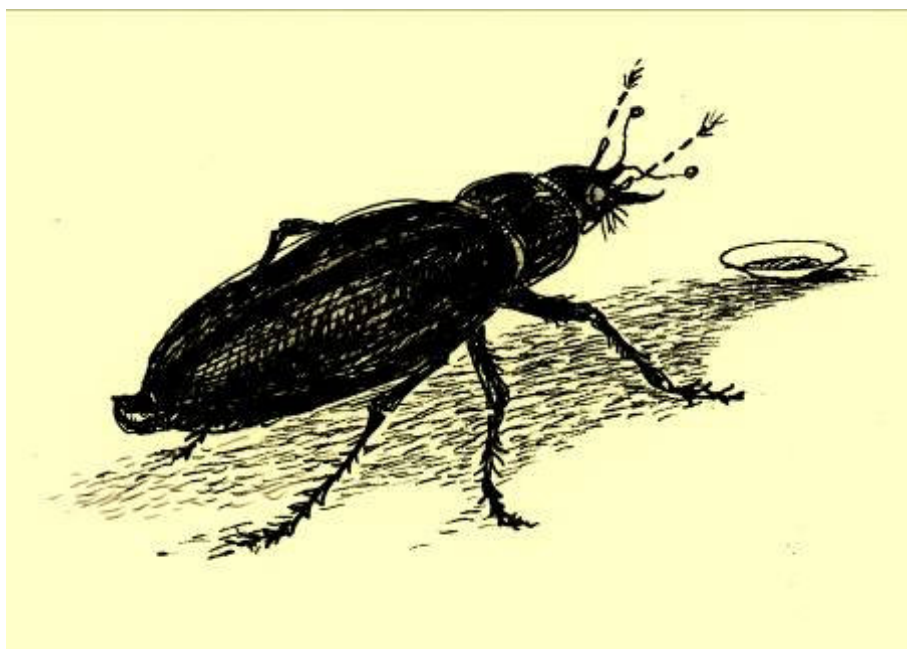
A mesélő kifogyott a történetből, de úgy volt képes fokozni a hangulatot, hogy már csak nyelvtani „legek legeit” alkalmazta: „Erre aztán még jobb kedvök kerekedett, még nagyobb lakodalmat csaptak, ettek, ittak, mulatoztak, Duna, Tisza, Dráva, Száva, mind ott voltak egy szegletben, egy nagy zsákban betömve...” Már csak az Óperenciás-tenger hiányzott. Helyette magyar folyóink kakukktojásként kerültek ide. Ezzel a mesélő igyekezett a szürreális mesevilágból visszahozni hallgatóját. Beszélt neki, hogy ő is ott volt, ugrált, táncolt, *zabsarkantyújával* kirúgta a zsák oldalát és mind kidőlt a sok víz: „te is ott voltál – mondja – majd a vízbe haltál, de én megkaptalak, üstöködnél fogva ki is rántottalak. Ha ki nem rántottalak volna, bizonyosan belehaltál volna.” Vagy egy másik közönséges befejezési formula szerint „a mesém tovább tartott volna.” Vegyük tudomásul, hogy a népmese is a szépirodalom egy különleges, többszerzős és több előadás változata, ami éppen azon csiszolódik, hogy sokan formálják, érlelik, fölhevítik, csak úgy izzik.⁵⁰

Hódmezővásárhely, 2007. augusztus 16.

*

⁵⁰ Lektorunk ezekkel a fontos sorokkal egészítette ki a befejezést: „...az elemzéssel azt mutatod meg, hogy mennyire valóságközeliek is a mesék motívumai, vagyis csak *látszólag* ésszerűtlenek és logikátlanok, mert egy másik logikát követnek. Eppen a művészet, az irodalom logikáját, amennyiben a hazugság, a képzelet, a fantázia világával mutatják fel az igazságot. Az igazat mondják, nem csak a valót. „Te jól tudod, a költő sose lódit: / az igazat mondd, ne csak a valót” (József Attila: Thomas Mann üdvözlése) Korábban azt írod: „Ezzel a mesélő igyekezett a szürreális mesevilágból visszahozni hallgatóját”. Szerintem a zárlatban is ez történik, ami egyébként rendkívül modern, mert a mesélő itt a történet kitalált voltát hangsúlyozza, éppen azt, hogy ez csak mese volt, de éppen ezért igaz és szép. Te is ott voltál, sőt megmentettelek önmagadtól, mert ameddig engem hallgattál, nem a magad baján rágódtál, de mégis megértettél valami lényegeset, valami igazat a világ működéséről.”

Utálatos bogár

FRANZ KAFKA: AZ ÁTVÁLTOZÁS (1912)

Fordította: GYÖRFFY MIKLÓS
(Európa Könyvkiadó, 1982)

„Amikor egy reggel Gregor Samsa nyugtalan álmából felébredt, szörnyű féreggé változva találta magát ágyában.” Így kezdődik Franz Kafka elbeszélése. Az utazó ügynök egyszerű kisember volt. Sohasem vétett sem a társadalom, sem a körülötte élő emberek ellen. Természetesen, mint mindenkinek, neki is voltak kisebb-nagyobb disznóságai, de akkora bünt nem követett el, hogy hatalmas bogárrá változzon. Kerek páncélján, mint egy fölfordított rohamsisakon billegett, de képtelen volt hasra fordulni, csak sok-sok apró, nyomorult kis lába kapálózott a levegőben tehetetlenül.

Egyszerre két negatív bombát is kapunk az írótól. Az egyik az igazságtalanul kapott súlyos büntetés, amelyből nincs menekvés, a másik a tehetetlenség gyötrelme, hogy szenvedője ebből a kiútból képtelen kilábalni. Mindjárt az első mondattal Kafka olyan korunkbeli csődhelyzetet ábrázol, amelybe valamilyen szinten előbb-utóbb valamennyien beleesünk. Olyan homokkürtő ez, amelyben lábaink csak pergetik a kvarc-szemeket, de nem fölfelé visznek, hanem a lyuk mélyére sodornak, ahol már vár bennünket a vérszomjas hangyaleső, hogy kiszívja minden életnedvünket.

A közösség szempontjából a kisember csak egy féreg, tehetetlen senki. Játékszere a társadalmat mozgató „nagy erőknek”. Él, vegetál, fogyaszt és szaporodik – néha oly vehemenciával, akár az üregi nyúl, máskor még utódot nemzeni sincs ereje –, ő a leggyöngébb láncszem, és ha kiesik, csak a bilincs zárul szorosabbra a hasonló figurákon, akiket ezáltal még inkább nyomorgatni lehet.

Gregor elgondolkodik a munkájával járó gondokról. Aggasztják „az örökké változó emberi kapcsolatok, amelyek soha meg nem állapodnak, soha szívélyessé nem válnak.” Ilyen helyzet, amelyben az embertársak ellenségként viselkednek, csak a végítélet felé haladó társadalomban következhet be. Mindenki elidegenedik, visszahúzódik, nem keresi a kapcsolatokat, mert az eddigi tapasztalatai alapján mélyen csalódott, ezért hitevesztett és gyanakvó. A legnagyobb gond, hogy nem is reménykedik, ezért nincs kiútkeresés. Akkor pedig miként változtathat sanyarú helyzetén? A győztes forradalmak már elzúgtak, végtermékként azok is fölfalták saját gyermekeiket. Csak a háborúk folynak változatlanul,

amelyekben a kisemberek értelmetlenül elhullnak, de fajfenntartó ösztönük segítségével újratermelődnek, hogy mindig legyen elegendő ágyú-töltelék. Ez ilyen egyszerű, de ezt meg kell ideologizálni, és nagy feneket kell keríteni annak, hogy a bűnösökről le ne hulljon a humanista máz.

Közben megérkezett Gregorhoz a cégvezető úr, és a családot szigorúan kérdőre vonja: ma reggel fiuk miért nem állt munkába? A bogárrá vált férfi az ágyban tépelődik, próbál kimászni belőle, és hosszadalmas, gyötrő kísérlet után végre nagyot huppanva kiesik. A család kérleli, hogy nyissa ki az ajtót, de Gregor gömbölyű hátára fordulva mozdulni is képtelen. A bezárt ajtón keresztül értelmetlen párbeszéd zajlik a vendég és a bogár között. A cégvezető fenyegeti, hogy elveszti az állását. Gregor tiltakozik, de nem értik a szavát. Főnöke meg is jegyezte, hogy: „– Állat-hang volt.” A bogár keserves erőfeszítéssel, szájával körbeforgatta a kulcsot a zárban, és kinyitotta az ajtót. A cégvezető, aki legközelebb állt hozzá, amikor meglátta, csak ennyit tudott mondani: „Ó!” Anyja összeesett, apja ingerülten bámulta.

Miközben húga orvosért rohant, Gregor korholó és kérő szavakkal illette főnökét, hogy álljon ki érte, míg átváltozását megszüntetik, és helyreáll az egészsége. A cégvezető hátrált, és mikor elérte a folyósóra vezető nyitott ajtót, gyorsan eltűnt. Látszott rajta a rémület és örült, hogy e meghökkenítő kalandot megúsza. Vajon mennyiben volt ez a helyzet döbbenetes? Hiszen körülöttünk a család, a kisebb-nagyobb közösség, sőt az egész család rendre átváltozik. Gyakori jelenségről van szó, csak nem vesszük észre, vagy nem akarjuk. Előfordul, hogy a többiekhez képest mi mutatunk másságot. Ezt majd Gregor esetében olvasni fogjuk, hogy környezetünk miként fogadja és tűri. De a különös helyzet fordítva is igaz: amikor nem mi, hanem a körülöttünk élők válnak bogárrá. Mivel ők vannak többen, az új együttélési normákat ők kezdik diktálni. Lehet, hogy érzékelik, már nem emberek, de elképzelhető, hogy ezt nem veszik tudomásul. Bármikén is történik, azt érezzük, hogy nem emberként viselkednek. Van, aki imádkozó sáskaként, mint ragadozó kannibál fölfal bennünket, mások gusztustalan okádékukat igyekeznek ránk fröccsenteni, vele föloldani és fölszívni testnedveinket, akár egy mérges pók vagy skorpió.

Mit tehetünk? A védekezés a leggyorsabb öngyilkosság, mivel azonnal ránk rontanak és fölfalnak. Egyetlen lehetőségünk az, ha a túlélésre összpontosítunk. Elfogadjuk őket olyanoknak, amilyenek, és nem háborgunk. Sőt látszólag szégyenkezzünk emberi mivoltunk miatt és ígérjük, hogy igyekszünk minél hamarabb őket követni és megváltozunk. Ha eleve rovarnak születünk, csak kívül utánzunk embert, gyorsan megy a vedlés, hogy csúf bőrünkől kibújva, százlábúként tovasündörögjünk. Az átváltozás a lényeges! Mesélik, hogy a második világháború végén

nyilasok bújtak orosz katonák zubbonyába, és fölszabadító partizánként érkeztek haza, majd az új rend első pártkatonáiként a sztálinista rémuralom alatt a parasztokat ízenként zabálták föl, az utolsó párnát is kihúzza a fejük alól. Cserebere. Gúnya teszi-e a lényt, vagy az a kérdés, hogy belül milyen géneket hordozott: pondróét vagy emberét?

Az embernek van még egy utolsó lehetősége, hogy elrejtőzzék a bogarak elől. Köztük él, de nem elegyedik velük, elzárkózik. Próbálja megőrizni emberi mivoltát. Hajszolt munkájával eteti őket, hogy amíg tömők a potrohukat, elfelejtkezzenek üldözőbe venni. Ezalatt kiépíti menhelyét, ahová végül elzárkózik, és magányosan, elfeledve elpusztul. Senki sem ejt könnyet érte. Nincs dicshimnusz, sírjel, vagy emléktábla. A bogárhad gyorsan felejt, mert fejében nem agyat, hanem idegdúcot teremtett a természet, amely nem a gondolkodásra, hanem ösztönös cselekvésre tette alkalmassá.

Amikor Gregor látta főnöke hátrálását, nem kis iróniával beszélt hozzá, de szavatolta, hogy bár jelen körülményei között nem lesz könnyű, azonnal öltözik. A következő vonattal igyekszik elutazni és teljesíteni ügynöki kötelességét. „Előfordulhat, hogy az ember egy adott pillanatban nem képes dolgozni..., de később, az akadály elhárítása után, még szorgalmasabban és odaadóbban fog...” Szüksége is volt az állásra, mivel ő tartotta el az egész családot. Anyja hisztériázva menekült előle, míg apja egy bottal fenyegetve, terelte vissza a szobája felé. Sérüléseket szenvedve, széles testével végre átjutott a félig nyitott ajtón, majd az öreg becsukta mögötte. Álomba szenderül és pihenten, este ébredt föl. A bogárrá változás tünetei tovább fokozódtak. Csápjaival remekül kezdett a környezetében tapogatózni, de az ajtónál történt sérülései miatt lábai és a fél oldala fájt. Érezte, hogy hiába beszélt családtagjaihoz és a főnökéhez, azok mintha nem értették volna sípoló hangját. A szobában, az ajtó mögött kis tálban találta a neki betett kedves tejet és kenyérdarabokat. Mivel éhes volt, rögtön enni akart, de kiderült, hogy már nem szereti. Húga ekkor bomlani kezdő maradék ételekkel látta el, amelyek végre ízlettek neki.

A cselédlányt el kellett bocsátani, mert nem bírt a hatalmas bogárral egy fedél alatt élni. Gregor szobafogságban élte napjait. Az ajtókon keresztül beszűrődő halk beszélgetésből értesült róla, hogy a családnak a tönkrement üzlet után alig maradt vagyona, de az talán kitart még két évig, ha ő nem keres, márpedig erre nem volt sok remény, a többiek pedig koruk, vagy betegségük miatt nem dolgoztak a családban. Gregor kezdett a testével bánni. Mászkált a falakon, és föltelepedett a mennyezetre.

Ebszölő

Anyja és húga átrendezték a szobát, hogy minél nagyobb helye legyen. Új cseléd lány is került. A család kezdett alkalmazkodni az alaposan megváltozott körülményekhez. Végül is a földön az ember bizonyult a legjobban alkalmazkodó lénynek, ezért uralta a teremtményeket, és lett úrrá ezen a családba került jókora bogáron is.

A dolgok viszont nem jól alakultak. Gregor sajnálta bútorait, főleg az íróasztalát, de sorra mindent kivittek. A falon még ott lógott a csupa szörmébe burkolt nő képe, melyet rámásztva védett. Anyja meglátta, amint közeledik felé, és elájult. Míg húga a szobalánnyal élesztgette, hazajött apja, és megtorlásként almával kezdte dobálni. Talán az életére akart törni. Anyja magához tért és férje nyakába csimpaszkodva, meggátolta ebben. Az bizonyos, hogy a család élete a bogár miatt egyre zavarosabbá és tarthatatlanabbá vált. Minden közösségben előbb-utóbb akad egy, aki elrontja a többiek játékát, és megkeseríti az életüket. Kérdés, hogyan válaszolnak rá? Ha a kotló alatt sárga csirkék kelnek ki, de közöttük egy fekete, a többi előbb-utóbb agyonveri; ha a színarány fordított, akkor is ugyanez történik. Még inkább jelentkezik a baj, amikor nem is testvérek, hanem más fajhoz tartoznak. Elindul a vadászás, amely a teljes megsemmisítésig tart. Nincs irgalom, amíg a közösségben a rend helyre nem áll.

Milyen szerepet töltött be Gregor bogár a család életében? Egy alma, amivel apja megdobta, belesüppedt a testébe, szörnyű fájdalmakat idézve, de nem merték belőle eltávolítani. „Gregor jelenlegi szomorú és utálatos alakjában is a család tagja, akivel nem szabad úgy bánni, mint valami ellenséggel, hanem a családi kötelesség parancsa szerint le kell nyelni az iránta érzett undort, és tűrni kell, egyre csak tűrni.” A bogár hadirokkanttá vált és lelassult. Annyi kedvezményt kapott, hogy esténként a szoba ajtaját nyitva hagyták, hogy hallhassa az enervált család beszélgetését. A cseléd lányt is el kellett bocsátani, helyette bejárónő tett-vett a lakásban. A család egyre jobban elfáradt, egymást is piszkálták. A bogarat húga elhanyagolta, és csak ímmel-ámmal végezte bátyja körül az etetést, takarítást. A bejárónő nem félt Gregortól, inkább szemtelen volt vele, és „vén ganajtúrónak” nevezte. Gregor helyzete egyre romlott. A család az egyik szobát kiadta, és onnan egy csomó kacatot bezsúfoltak a bogár mind szűkösebbé váló szobájába. Három komor úr érkezett albérlőnek, akik nagyon pedánsak voltak, de a családot a társalgóból a konyhába szorították ki. Amikor a lány hegedült, darabig hallgatták, majd terhessé vált nekik, pedig Gregor erre az áhított zenére előmászott, miközben a húgával való együttélésről ábrándozott.

A bérlők meglátták a bogarat és undorodva attól a kosztól, amit Gregor terjesztett, azonnal fölmondtak, még fenyegetőztek is, hogy ilyen környezetben kellett eddig élniük. Kitört a gyűlölet a bogár iránt. Húga így beszélt róla: „Nem akarom ez előtt a szörnyeteg előtt a bátyám nevét kiejteni, s ezért csak ennyit mondok. Meg kell próbálnunk megszabadulni tőle. Mindent elkövettünk, ami emberileg lehetséges, hogy gondozzuk és elviseljük; azt hiszem, senki semmilyen szemrehányást nem tehet nekünk.”

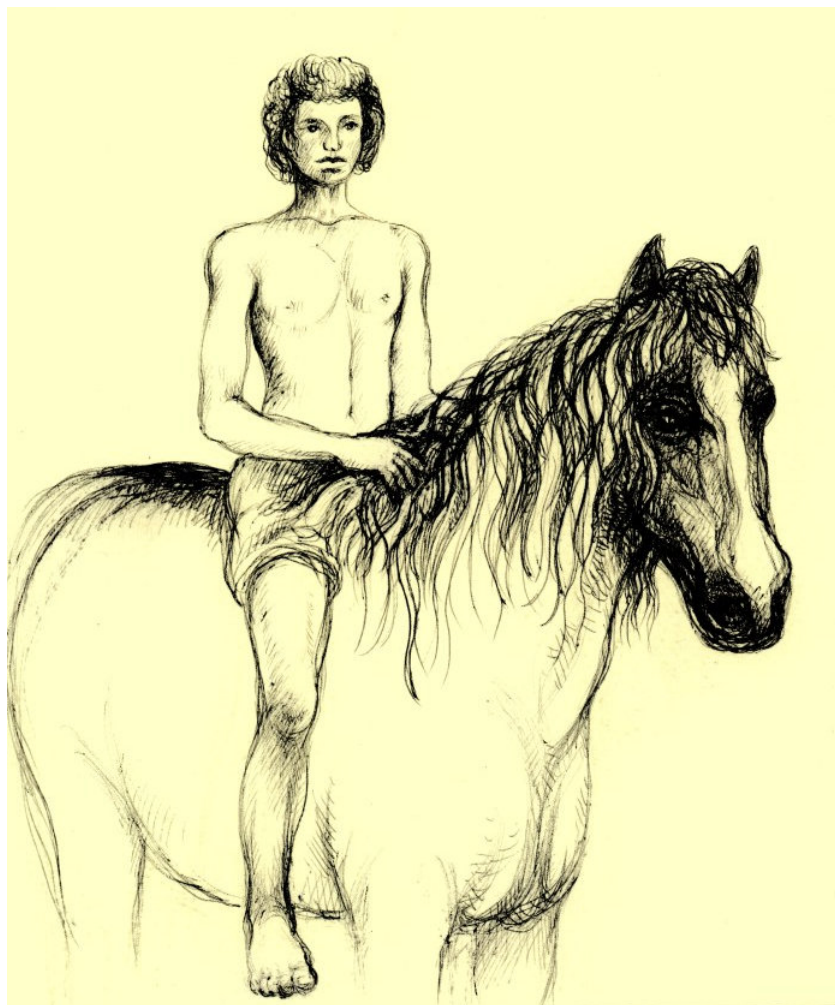
A bogár, amely többé már nem volt Gregor, hanem egy rovar a sok közül, lassan visszavánszorgott a szobájába, és húga azonnal rázárta az ajtót. Elhatározta, hogy valóban eltűnik családjából. Alig bírt mozogni. „Ekkor már nem akarátának irányítására, lehanyatlott, és orrlíkaiból csendesesen kiáradt utolsó lehelete.” Másnap reggel a bejárónő fedezte föl pusztulását. Rögtön ordibálni kezdett: „– Jöjjenek csak, nézzék meg, megdöglött; ott fekszik, tisztára dögként!”

A ház ura közölte az albérlőkkel, hogy távozzanak. Családjával kisebb lakásba kívánt költözni, ahol majd jól ellesznek. A bejárónő biztosította őket, hogy a bogárdög sorsát elrendezte. A család megkönnyebbülve kikocsizott, és ezt a napot pihenőnek szánták. Lányuk az eltelt nehéz időben szép nővé érett, és elhatározták, hogy megfelelő férjet szereznek neki.

Polgári szemlélet szerint a történet remek megoldással ért véget, hiszen nem látszott többé, hogy a bennük lévő pondró hogyan éli föl őket is!

Hódmezővásárhely, 2008. június 8.

*

Fehérlófia

A HALHATATLAN FEHÉRLÓFIA⁵¹

„...volt a világon egy fehér ló. Ez a fehér ló egyszer megellett, lett neki egy fia, azt hét esztendeig szoptatta...” – kezdődik a népmese. Hol volt ez a hely? „még az Óperenciás-tengeren is túl...”

Idős paraszt elbeszélőimtől megkérdeztem, mit jelent számukra az *Óperenciás-tenger*? Egyik sem foglalkozott a mese, a valóságtól elvont, képzeletbeli hellyel. A kérdést komolyan vették, és észszerűen próbálták megfejtetni, hol lehetett ez a hely? Hallottak az Adriáról, amely a Habsburg Birodalom egyik oldalát mosta, és a hadsereg tagjaként korábban néhányan el is jutottak a partjáig. Számukra ez volt a keresett tenger. Az első világháborúban nagyot fordult a helyzet. Dédapáink közül sokan estek fogságba, és Közel-, majd Távols-Keletre kerültek, ahonnan szabadulásuk után a fél világot áthajózva, a Vörös-tengeren, a Szuezi-csatornán, a Földközi-tengeren és az Adrián át jutottak el Dalmáciába. Onnan vasúton folytatták az útjukat hazafelé.⁵² A nép fiai előtt ismét kitágult a világ. Az Óperenciás-tenger messzebb tolódott. Csakhogy a *Fehérlófia* című népmese jóval korábban keletkezhetett. Őrzi az ősmagyarok vándorlása során azoknak a „nagy vizeknek”, tavaknak, mocsaraknak, beltengereknek az összemosódott emlékeit, amelyeknek nem ismerték a határait: Aral-tó, Kaspi- és Fekete-tenger, Meotisz-mocsara.

A sokat látott és tapasztalt embereknek – amilyenek gyakran vándorló őseink voltak – a szemlélete és vele a fantáziája is tágult. „Mi lehet a nagy vízen túl?” Ahányszor életem során tengerek és óceánok partján álltam, szellemi örökségként ez a kíváncsi kérdés bennem is azonnal fölmerült, bár tanulmányaim során ismertem, hogy a távoli partot milyen földrész vagy ország határolja. Ők még ezt nem tudták. A felfedezések korszaka a Kárpát-medencében történt letelepedésünket követően, közel félévezred múlva következett be. Ezért a válaszolatlanul maradt kérdésre elfogadható feleletnek számított a mitikus föld, amely az Óperenciás tengeren túl terül el, valahol a mesék birodalmában. Ahol Gilgames esetében boldog őse, a vízözönt megélt Um-napisti is élt. Ott, ahol minden csoda megtörténhet.

⁵¹ Arany László: Eredeti magyar népmesék. 1862. Arany László: Magyar népmesék. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1979.

⁵² Dombi Kiss Imre: *Pokoljárásom*. (Magvető Kiadó, Tények és Tanúk sorozat, 1983.) A vásárhelyi kisparaszt fogságban vezetett naplójának szövegét gondoztam, tanulmánnyal elláttam. Ez is foglalkozik a kérdéssel. Ugyancsak itt jelent meg a *Vér és pezsgő* (1988) című kötetem, amely e kérdést szintén részletezi.

Itt született egy fehér lótól emberfia. Az albinó-típusú, pigment-szegény állatok, ha színtelenségüket nem a környezethez való alkalmazkodás hozta létre, mint a hóbagoly, sarki róka, vagy a jeges medve esetében, a természet tévedései, mutációk, génhibák, amelyek nem kedveznek a túléléshez, mivel fajtársaik közül kitűnnek, és célponttá válnak. Csakhogy, a színtelen állat, ahogy a közmondás is tartja, „ritka, mint a fehér holló”. Ráadásul, tetszetős küllemük miatt különlegességgnek számítanak, ezért gyakran mesterséges úton, a legvilágosabbak kiválogatásával és továbbtenyésztésével elérhető, hogy a csökkenő festékállomány, különösen a velejáró génmódosulás örökletessé váljon, és bizonyos szülők utódai mind fehérek legyenek. Így történhetett ez az állattenyésztésben magas szintet képviselő ősmagyarok esetében is.

A fehér ló, mint ritka állat, nagyobb értéket képviselt a többinél. Ráadásul a harcok során éppen kirívó külleme miatt, az ellenség rögtön ezt, és gazdáját vette volna célba. Éppen ezért a törzs szent állatává, táltos lóvá vált, amelyre ünnepi körülmények között többnyire csak a vallási vezér ülhetett. A táltos, mint a törzs féltett kincsét, ezt áldozta föl a rituális szertartások során, amikor áldást vagy segítséget kértek, esetleg hálaadást tartottak. Életvesztésével a fehér ló *lelkes állattá* vált, amely a túlvilágon az istent szolgálta, akinek föláldozták. Mitikus lényre nemesült, amelyet mesés tulajdonságokkal ruháztak föl. Az eurázsiai népek mítoszaiban, főleg a törzs, később a nemzet őseként tisztelt *címerállatok* esetében gyakori volt, hogy ezek emberi tulajdonságokkal rendelkeztek (kentaur, szirén, sárkány), beszéltek, gondolkodtak, vagy – ahogy a vizsgált népmesénk fogalmazott – képesek voltak embert „elleni”. Az ilyen különleges, mitikus lény emberfölötti képességekkel bíró, vagy azt megszerezni képes sajátságokkal rendelkező embernek is életet adhat. Ilyen volt a mondabeli Fehérlófia is.

A mai iskolázott halandó számára már a neveltetése is különlegesnek számított, hiszen anyja hét esztendeig⁵³ szoptatta. A ma kialakult

⁵³ A *hét, hetes* a népmeséink egyik leggyakrabban előforduló száma, de meseírók is használják, gondoljunk a Grimm testvérek *Hófehérke és a hét törpe* című történetére. A számmisztika több típusa ismert. Leggyakoribb a pitagorasz 1–10, de számon tartott a zodiákus 1–12-es felosztás is. Ezeket a korszerű természettudományok szerint is próbálják elemezni, de számomra az egész kérdés nem meggyőző, ezért sokat nem foglalkozok vele. Lényege, hogy a számok sorsszerűséget rejtenek magukban, eleve elrendelést, így az adott szám ismeretében értelmezhetővé válik annak jelentése. A hetes szám esetében fontos, hogy Fehérló a fiát hét évig szoptatta, mert e számhoz kötődők függetlenek, nagyon sajátos egyéniséggel. Szeretik az utazást, szívesen látogatnak meg idegen földeket és érdeklődnek távoli országok iránt. Nem keresik az élet anyagi oldalát, mégis gyakran meggazdagodnak. Ezek a tulajdonságok a mesében Fehérlófiában mind megtestesülnek.

civilizált (de nem kultúrált) táplálási szokásban az anya vagy azért nem igyekszik gyermekét sokáig szoptatni, mert melle eredeti formáját félti; esetleg azért, mert a minimális 9-12 hónapi szoptatási ideig – többnyire a természetellenes életmód miatt – nincs megfelelő mennyiségű és minőségű teje; vagy lehet, hogy a munkavégzése ezt nem teszi lehetővé. Ugyanakkor ismert, hogy még a XX. század elején is a nép nem vonakodott az elhúzódo időtartamú szoptatástól. Az asszonyok részben úgy gondolták, hogy amíg a gyermek szopik, addig nem esnek teherbe, de ez mégis gyakran megesett, részben pedig a *laktációs, szimbiotikus* anya-gyermekkapcsolat mindkét személy számára kellemes volt. Korábban ezért sem találták szokatlanak, hogy a gyermek táplálék-kiegészítésképpen akár iskolás koráig „visszajárt anyja mellére” szopni. Az sem ismeretlen, hogy akár nyolc évesen is szopott.⁵⁴ Ezek a szokások a törzsi társadalmakban szintén ismertek, és még mindenütt találkozni lehet velük, ahol a hagyományörzésnek lehetősége van.

Amikor Fehérlófia esetében letelt a hétéves szoptatási idő, anyja mutatott neki egy „nagy fát”. A *Fa* az emberiség történetében súlyponti szerepet játszik, máig szimbólumunk. Hermann Imre szerint *ősanyánk* volt,⁵⁵ amíg ágkarjai között tartott bennünket, és mi belé kapaszkodhattunk. Óvott, bújtatott és gyümölcsével táplált. Ismert a *Világfa*, amelynek motívumát a legtöbb népmesében megjelenítették, és a népművészetben ábrázolták. A *Kívánságfa*, amelynek ágaira színes szalagokat, rongyokat, papírpénzt, hajszalakat stb. kötöttek, miközben valami fontosat kívántak azzal, hogy a *Fa* majd teljesíti. A *Sámánfa* – nálunk *Táltosfa* –, amely három világot testesít meg. *Fa* nélkül elképzelhetetlen lenne az életünk, hiszen különféle használati eszköznek, bútornak, építőanyagnak, dísznek stb. használjuk, de a szak- és szépirodalomban betöltött diagnosztikus⁵⁶ vagy szakrális jellege, valamint értéke, nem egyszer metaforikus vonása *antropomorffá* teszi számunkra.

⁵⁴ Hermann Imre: *Az ember ősi ősítőnei* (Magvető Kiadó, Magyar hírmondó. 1984.) című könyvében, az 55–56. oldalon csokorra való példát hoz a szoptatási szokásokról. Kínaiaknál, japánoknál és a Karolin-szigeteken lehet 10 év, az észak-amerikai indiánoknál 12, az eszkimóknál 14–15 év. Az anyák különösen az utolsó, a legkisebb gyermeket felejtik sokáig a mellükön. Steinbeck az *Érik a gyümölcs* című, az 1930-as évek súlyos gazdasági válságában lévő Egyesült Államokban játszódó regényében azt a kényszerhelyzetet beszélte el, amikor Sárónrózsája, az újszülöttjét elvesztő fiatalasszony, az éhhaláltól úgy mentett meg egy ismeretlen, hat napja nem evett, ötven év körüli férfit, hogy megszojtatta. (Micsoda humánus az embertelenségben!)

⁵⁵ Hermann Imre 1984.

⁵⁶ Pszichiáterek a lelki betegek faábrázolásából tájékozódnak a kiváltó okok és a meg-lévő baj természete felől.

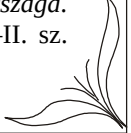
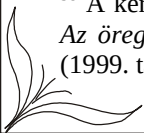

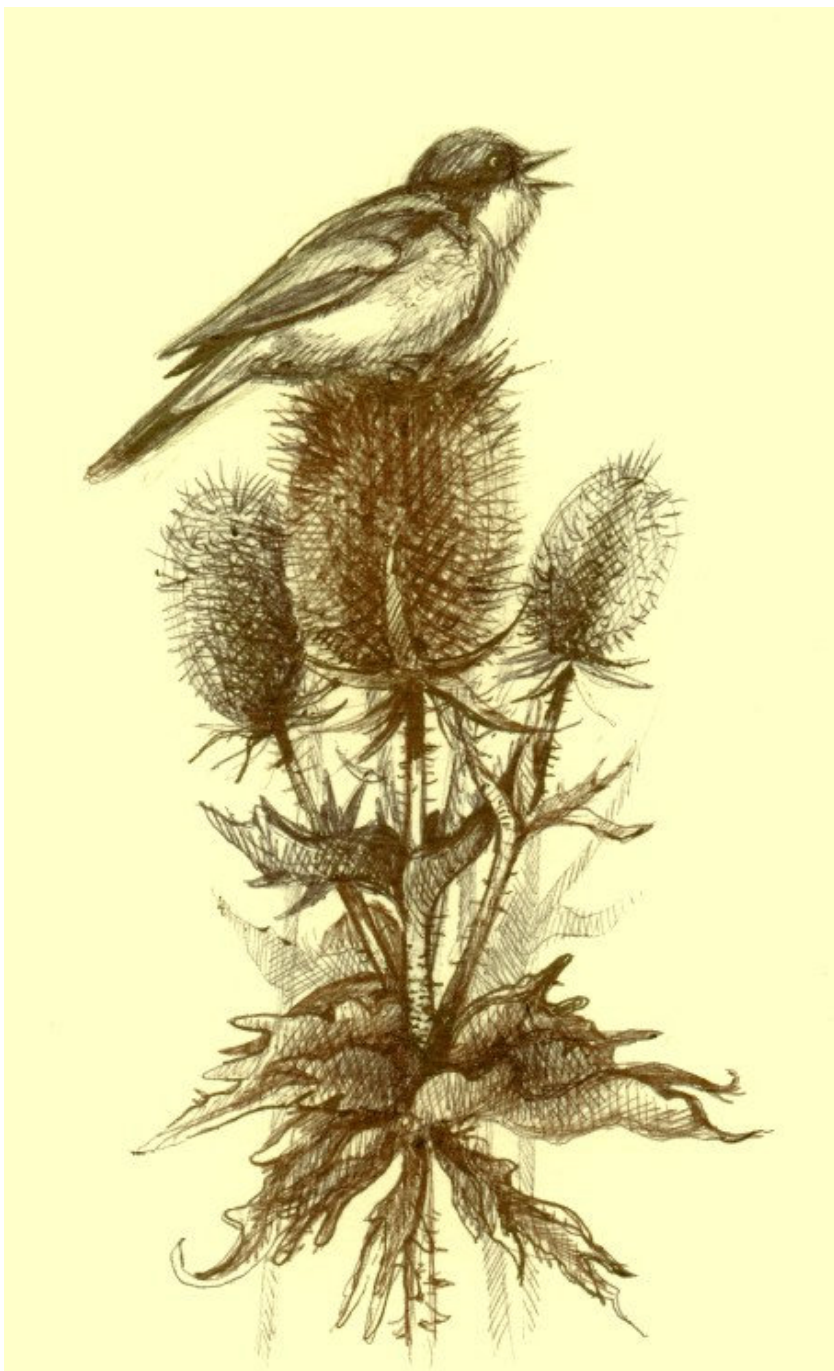
Nem volt tehát véletlen, hogy Fehérló a szoptatási időszak után egy nagy fával próbára tette fiát, mennyire erősödött meg: „Eredj fel annak a legtetejébe, húzd le a kérgét.” A fiú a próbát nem állta ki, a fa nem adta oda a héját. „Akkor az anyja megint szoptatta hét esztendeig, megint felküldte egy még magasabb fára, hogy húzza le a kérgét.” Tizennégy évi anyatejjel való táplálás után Fehérló még nagyobb erőt kifejtő próbának vetette alá gyermekét. A kísérlet sikerült: „A fiú le is húzta” a fa kérgét. Anyja így szólt hozzá: „– No, fiam, már látom, elég erős vagy.” A fa kérgét lehúzni emberfölötti erő birtoklását jelenti. Hősünk itt válik ki az egyszerű emberek közül. A nép fölruházza olyan tulajdonsággal, amivel nem bír, amit csak szeretne elnyerni, hogy ennek birtokában legyőzhesse ellenfeleit, és ezáltal magának jobb világot teremthessen. A nép fia félistenné teszi magát, hogy legalább vágyálmában több lehessen, mint amit elért. „Hát csak eredj el a világra – szólt Fehérló –, én meg megdög-löm.”

Az anya küldetése befejeződött. Szárnyára bocsátotta gyermekét, mert meggyőződött róla, hogy megállja a helyét. Nem akart tovább terhére lenni, és elpusztult. Ősi és elterjedt szokással találkozunk ismét. A hagyományos népeletben az eszkimóknál az öreg magától kimegy az igluból⁵⁷ a jégre, ahol a csonthidegtől elálmosodik, majd megfagy. Az észak-amerikai indiánok egyes törzsei a tábortűznél némi élelemmel magára hagyják az öreget. Fukazava Hicsiro *Zarándokének* című elbeszélésében idős anyját saját fia viszi föl a havas hegyre, ahol torkos hollók várják. Sánta Ferenc *Sokan voltunk* című elbeszélésében az erdélyi Torja környéki öregek bemennek a mérges levegőjű Büdös barlangba meghalni. Minden szokásban és történetben van egy közös motívum: egyik halálra-ítelt sem tiltakozik, sőt maga keresi magának a pusztulást, hogy ezzel segítse az életben maradó fiatalokat, akiknek így több táplálék és eszköz marad. Sánta Ferenc elbeszélésében is a nagyapa a barlang szájában, a kucsmájában hagyja a korábban neki adott tyúkcombot, amelyet éhes unokája kap. A holtak hamvából kel az élet.⁵⁸

⁵⁷ Jégkunyó.

⁵⁸ A kérdéskörrel kapcsolatban kiváló tanulmányt írt Bosnyák Ferenc: *A halál országa. Az öregek önkéntes halála* címmel a *Kharón. Thanatológiai Szemle* III. évf. I–II. sz. (1999. tavasz–nyár) kötetének 123–130. oldalán.

Tavaszi dal

Amikor paraszt elbeszélőim ezekről a kérdésekről nyilatkoztak, egyik sem említette a halált, sem azt, ahogy a vizsgált mesénkben fogalmaztak, hogy *megdőglött*. Van egy köztes fogalmunk, amit általánosan használtak: *elpusztult*, akár az állat vagy egy kiszolgált szerszám. Szmély esetén olyasvalaki, akinek betelt a sorsa, és a közösségében nincs tovább helye. Kemény és lelketlen ítéletet tükröz? Nem. Szívtelen, racionalis világot, amely körülvesz bennünket, és páncéllal fedi a lelkünket. Mesénkben is Fehérló: „Azzal megdőglött. A fiú elindult világra.”

Nem akárkikkel találkozott, olyanokkal, akik iszonyatos, emberföltti erővel rendelkeztek, akik között nem volt szabad hátrányba kerülni. A nevük is jelzi: Fanyűvővel,⁵⁹ Kőmorzsolóval és Vasgyúróval. Mindjárt az elsőnél megtudjuk, hogy a szövetség miért fontos: „tegyük össze a kenyerünket, végy be szolgálatodba.” Ketten többre mennek, akár két szegény ember a házasságban. Folyamatosan így szaporodott a csapat négy főre, miközben minden befogadás előtt kipróbálták erejüket Fehérlófiával, aki valamennyit legyőzte. Közben „rájuk esteledett, ők is megtelepedtek, kunyhót csináltak.”

A kunyhókészítés ismét ősi meseelem, ugyanakkor alapvető valóságmaggal bír. *Hajlékra* szükség van, mert a sötétben jönnek az ismeretlen fenevadak, amelyek emberré válásunk előtt már üvöltöttek az éjszakában, és idegsejtjeinkben hagyták a rémület lenyomatát. A mesében akár milyen bátor és erős társaság gyűlt össze, még nekik is kellett menedék. A hajlék szavunk Csete György építész szerint,⁶⁰ a magyaroknál a visszacsapó íj hajlításában éppen úgy benne van, mint az ág- vagy a nádkunyhó építésében, amikor a pásztorok fölül összefogták, megkötötték, és a nád bugáját kontyként (máskor lófarokkal díszítve) meghagyták. Ezek a *kontyos kunyhók* évezredek óta biztosították a védelmet az időjárás ellen, de a rémek, kóbor lelkek, szörnyek ellen is, amelyekkel szemben még egy Hegyhengergetőnek sem volt esélye.

Vlagyimir Arszenyev *Derszu Uzala* című regényéből az Akira Kurosawa rendező által készített filmben emlékezzünk arra a jelenetre, amikor a *gold* vadász, Derszu, a természet gyermeke, és a cári orosz geológus kapitány eltévednek a szibériai tajgában. Jön a vihar és közeledik a hideg éjszaka. Csak úgy maradhatnak meg, ha nádból gyorsan hajlékot hánynak össze. Az elvesztett *Fa-őszanya* helyett a készített menedék valamilyen mesterséges formája máig a civilizált ember otthona.

⁵⁹ Így, hosszú „ű”-vel ejtette a nép, és így írta a mese lejegyzője is.

⁶⁰ Ópusztaszeren az ősi jurtaszerű Erdőtemplom-együttest ívelő, összehajló falakkal tervezte meg. A kérdéskör részleteit lásd: Csete György–Dulánszky Jenő: *Vallomások – Architektúra*. Kijarat Kiadó, 2001.

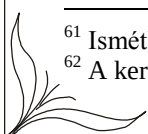
Mesehőseink az ellenséget nem tudták kikerülni. Egy ördögmanó, a Hétszűnyű⁶¹ Kapanyányimonyók érkezik, aki „nagyon kicsi volt, de a szakálla a földet érte.” Az emberré válás során elveszített szörzet mentálisan örökké megmaradó, ösztönös félelmet takar, és irigységet gerjeszt az egyes helyeken szörzettel rendelkezőkkel szemben. Férfiaknál így van ez a szakállal is. Sámsonnál a hajában, a mesebeli manóban a szakállában volt emberfölötti ereje. Sorra találkozott a három vándortárssal, akiket naponta, egyenként hátrahagytak, hogy a visszatérőknek alkonyatra kását főzzenek, de a törpe mindegyiktől elvette. Végül Fehérlófia maradt otthon, és amikor jött a gonosz kisember, „megkötözte szakállánál fogva egy nagy fához.” Étkezés után „vezette volna őket a fához, amelyikhez Hétszűnyű Kapanyányimonyókat kötötte, hát látja, hogy nincs ott, hanem elvitte a fát is magával.”

Már az komoly erőpróbának számított, hogy Fehérlófia előbb lehúzta egy nagy fa kérgét, majd viadalban legyőzte vándortársait, de most azt a manót kerítette hatalmába, aki az egész fát magával vitte, amelynek foglya volt. Méltó ellenfélre akadt, akit üldözőbe vett. „Mindjárt elindultak a nyomon. Mindég mentek hét nap, hét éjjel, akkor találtak egy nagy lyukat, amelyen a másvilágra ment le Hétszűnyű Kapanyányimonyók.” A mese *hetes* számmisztikája ismét jelentkezik. Itt az idő a távolsággal adódik össze. Éjjel és nappal mennek, tehát hétszer huszonnégy órán keresztül. Vagyis a távolság is ennek arányos többszöröse. A mese számára nagyon messze kerültek kiindulási pontjuktól, oda, ahol az e világ véget ér, és a másvilágba elevenen való leereszkedés lehetősége: egy nagy lyuk található.

Az elveszített sámánizmus kísért a történetben. Pogány kori világunk három részre tagolt: e világra, ahol élünk, ahol a táltosfa dereka látható. Az alvilágra, ahová a fa gyökerein, akár kötélhágcsón mászva vagy a közeli lyukon át lehet lejutni. Itt van a földalatti kártékony világ, ahol gonosz szellemek, kígyók, skorpiók, bőregerek, dögevők, ördögök, boszorkák, bűnös lelkek tanyáznak. Végül a felvilág következik, amelybe a *tetejetlen világfa* lombkoronája nyúlik, és rajta a jóságos, segítő szellemek, a közösség elhalt vezetői, családtagjaink levélként ülnek.⁶² A sámánnak kötelessége, hogy e világon a kapcsolatot mindhárom *ezoterikus térrel* tartsa, az embereket fizikailag és mentálisan gyógyítsa. Időnként leszálljon az alvilágba, és nyugtassa a háborgó szörnyeket, ne támadjanak az élők ellen. Ha a közösség bajban van, fölmászva a Fa derekán a

⁶¹ Ismétlődik a hetes szám. A név mindkét „ű” betűje hosszú ékezetekkel írva.

⁶² A keresztény hitvilág is hármas tagolású: menny, föld és pokol.

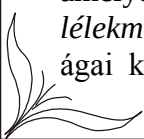

lombhoz, keresse az ágakon ülő ősök kegyét, hogy megmentse az e világi bajjutottakat.

A mese hősei előbb tanakodtak, hogy vállalják-e a megmérettetést, és leszálljanak-e az alvilágba. Ez újabb, nagyon fontos erőpróba volt. Most dönt el, közülük ki a nép igazi vezére, ki a sámán, aki minden tartományban föl tudja vállalni a vezetést? „Fanyűvő font egy kosarat, csavart egy hosszú gúzt a faágakból, s azon leeresztette magát... Alig ért le negyedrésszére a mélységnek, megijedt, felhúzta magát.” Hasonló sorsra jutottak társai is, vagyis a sámánná válás vetékedőjében alul maradtak. „Azt mondja Fehérlófia: – Eresszetek le engem is, hadd próbáljak szerencsét!” A magára maradt fiú „lement a másvilágra, kiszállt a kasból, elindult széjjelnézni... meglát egy kis házat, bemegy belé, hát kit lát? Nem mást, mint Hétszűnyű Kapanyányimonyókot.”

Amikor a faluközösség kiválasztja magának azt a férfit vagy nőt, akit sámánjának szeretne nevelni, próbáknak teszik ki: mire képes és mire kell még megtanítani? A mesében Fehérlófiának is ezután jönnek az újabb nehéz vizsgák. A manónak tudtára adja, hogy amíg odafent ő akarta a kását a hasáról megenni, most fordul a kocka. A kisembert „földhöz vágta, hasára öntötte a kását, úgy ette meg, azután kivitte a házból, egy fához kötötte, odább ment.” A fa-mesemotívum ismétlődik. Szinte központi szerepet kap a történetben; hőseink életében éppen úgy, mint a miénkben. Amikor az élővilág a szárazföldet meghódította, a legnagyobb áldásként a fát kaptuk, amelytől sohasem tudunk szabadulni, mert létünk összeköt.

Fehérlófia elindul a másvilágon körülnézni: „előtalál egy várat rézmezővel, rézerdővel körülvéve... odabent egy gyönyörű királykisasszonyt... aki nagyon megijedt, amint meglátta a *felvilági* embert.” A feudalizmusban a nagy közösség legfőbb vezetője a király. A hozzátartozó családtagoknak, főleg a nőknek, egyelőre még nincs hivatali rangja. Hogyan segít a nép ezt áthidalni? Ha jó a király, a felesége többnyire jó anya lehet, fiai vitézek, lányai világszépek. Az újabb próbák előtt Fehérlófia sorra találkozik a lányokkal. Ez a bemutatás, a díj megtekintése, akikért érdemes küzdeni, mert ha a hős győz, elnyeri kezüket, annál inkább, mivel kínos fogságukból szabadítja meg őket. Hőstettet hajthat végre. Csakhogy a királylány mindjárt az első próbánál fölteszi a kérdést: „– Mit keresel itt, felvilági ember, ahol még a madár se jár?” Nagyon rossz, és az élőkre nézve veszélyes terület lehet az, ahol még a madár sem jár. A madár e világon lakozik. Az alvilágba másfajta madarak élnek, amelyek az emberben kárt tesznek, mint a griffek. A felvilágba meg a *lélekmadár* száll. Az elhaltak közül a jó lelkeket szállítja a *tetejetlen fa* ágai közé. Fehérlófiának intő jel lehetett volna, hogy ahol most „egy

ördögöt kerget”, az veszélyekkel teli világ. A királylány világossá teszi a helyzetet: „Az én uram háromfejű sárkány, ha hazajön, agyonvág.”

Ott is termett a fenevad és megküzdöttek. „Fehérlófia mindjárt a földhöz vágta a sárkányt, s levágta mind a három fejét.” Mint aki jól végezte dolgát, megelégedve az egyetlen szép arával, így szólt a királykisasszonyhoz: „jere velem a felvilágra!” A dolog nem ilyen egyszerű, a harcot nem lehet korán földadni. Mondja a királylány: „van nekem idelent két testvérem, azokat is egy-egy sárkány rabolta el...” Meg is nevezi a jutalmat, amiért érdemes a küzdelmet tovább folytatni: „szabadítsd meg őket, neked adja az édesatyám a legszebb leányát meg fele királyságát.” Nincs hárem, többnejűség, itt már a keresztény vallás felfogása érződik. Hiába küzd három lányért, csak egyet kaphat, igaz, a királyság felével, amiért egy szegény legénynek érdemes az inát alaposan megmozgatni.

Az emberiség történelmében minden népnek van gyermekkora, majd jön a fölvirágzás és az aranykor. Ezt követi a hanyatlás, továbbá a bukás és szétszóródás, vagy beolvadás. Amikor Fehérlófia megkezdi a lányok kiszabadítását, mintha a történelmileg átélt időhatárokon haladna végig. Rézmezőn, a kezdeteknél, amikor elindul a fémmegmunkálás, a rézkorszakban vagyunk. Ezüstmezőn, a fölemelkedés során, és végül az aranymezőn, a nép életminőségének csúcsán. Ezek egyúttal a küzdelem fokozódását, és az eredmények fejlődését is jelzik. Mintha a görög história ismétlődne a mítoszok világától a periklészi aranykorig. Egyetlen mese sem halad ennél tovább. Nem néz szembe a hanyatlással és kivérzéssel, pedig az elmúlt korok ezernyi példát szolgáltatnának rá. A *Kalevala* népi eposza még visszafogottabb. A népek tengeréből csak a sajátjuk kiemelkedésének korszakát, a vaskort dolgozta föl. A próbákat a számmisztika is végigkíséri: ahogy a feladat nő, a sárkányok feje is szaporodik. A rézerdőben még csak három feje van a szörnynek, az ezüstben hat, az aranyban tizenkettő. Az élvezet is fokozódik, hiszen minden egyes várban az előzőnél szebb királylány ül, szabadítójára várva.

A mesébe még egy korai magyar monda eleme is beékelődik. Amikor a tizenkét fejű sárkány a várhoz érkezik, „rettenetes nagyot mennydörgött a kapu. – Az én uram vágta a buzogányát a kapuba – mondja a királykisasszony...” Az előző sárkányok nem végeznek ilyen erőfitogtatást. Ez a kapudöngetés nyilvánvalóan a megfélemlítés egyik eszköze volt. A kalandozások korában, 960-ban Botond vezér pontosan így cselekedett, amikor Bizánc alatt a két sereg előtt páros viadalban *földhöz vágta a görög óriást, az érckapun pedig buzogányával roppant nagy lyukat ütött.* A városlakókkal érzékelteti, hogy ő egy a csapata közül, és ha egyedül ekkora kárt tudott tenni, mi lesz, ha közösen támadnak a város ellen? A történelemírók meg is jegyezték, hogy Botond

ebben az elbeszélésben teljesen mondai hős, más szóval olyan mese ez is, amelynek valóságtartamára nincs bizonyíték.⁶³

Fehérlófiának az utolsó próbája és Botond párviadala között is van hasonlóság: a birkózás, amely a sztyeppe nomád népeknél az erőpróba része volt. A mesében így zajlott: „a sárkány belevágta Fehérlófiát térdig a földbe; ez is kiugrik, belevágja a sárkányt derékig; a sárkány kiugrik, belevágja Fehérlófiát hónaljig; már itt Fehérlófia nagyon megharagudott, kiugrott, s belevágta a sárkányt, hogy csak a feje látszott ki, erre kikapta a kardját, levágta a sárkánynak mind a tizenkét fejét.”

A győztes megindult a három csodaszép királylánnyal a felvilágba vezető lyukhoz, ahol a fönt várakozó társai a kosárral egyenként felhúzták őket. Végül a kosár nem ereszkedett le Fehérlófiáért. „Csak várt, csak várt, három nap, három éjjel mindig várt.” A mesélő, itt a történet vége felé, a számmisztikát is kisebb tételekre apasztotta, hogy felgyorsítsa a folyamatot. A társak maguk között elosztották a három lányt, és lent hagyva vezérüket, továbbálltak. Fehérlófia elbúsulta magát és rádöbrent, hogy cserbenhagyták. Elindult szerencsét próbálni. „Alig ment egy kicsit, előfogta egy nagy záporosó...” Tudni kell, hogy László Gyula régész szerint a másvilág olyan, mint amikor tükörben nézzük magunkat. Ott is minden megtörténhet, ami idefönt – eshet az eső, süthet a nap –, csak minden fordított, ami itt jobbról esik, az odalent balról van. Fehérlófia „hogy úgy is ázott, elindult valami fedelet keresni... meglát egy griffmadárfészket három fiókgriffmadárral; ezt nemcsak hogy el nem szedte, de még betakarta a szűrével, maga meg bebújt egy bokorba.”

Mesehősünk már többször kinyilatkoztatta, hogy nemcsak párviadalban legyőzhetetlen, de a szíve is aranyból van. Előbb befogadja mihaszna vándortársait,⁶⁴ majd megmenti a királylányokat, és még az olyan félelmetes szörnyön is segít, mint a griffmadár, amelynek védtelen fiókáit óvja. Hazaérkezik a griffmama. Megköszöni a jótéteményt és felszólítja: „kívánj valamit; nem mehetsz úgy el, hogy meg ne háláljam. – No, hát vigy fel a felvilágra!” – mondja Fehérlófia. (Enkidut a VII. tábla szövege szerint rossz álmában egy keselyű viszi a hátán az alvilágba. Fordított a haladási irányuk. Hamarosan meg is hal, míg Fehérlófia visszajut a felvilágra, és elnyeri jutalmát.)

⁶³ A Képes Krónikában (1358) Botond magyar seregét Apor vezér vezette *fehér lovon*, amely csak a legkiváltságosabbak megtisztelésére járt, hiszen, mint írtam, maga a fehér ló is szakrális jelleggel bírt.

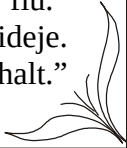
⁶⁴ A mese nem bontja ki, hogy a három erős embernek miért nem volt a nevüknek megfelelő, további erőpróbája, amivel Fehérlófiát segítették volna. Végül barátságtalanul cserbenhagyták, ellenfelekké váltak. A mese hőse tartja fenn a nevüket. A sötét mennybolt hozza ki a csillag fényét.

A madár megütközik a kérésen, meg is mondja, hogy „ha ezt más merte volna kívánni, tudom, nem élt volna egy óráig; de neked megteszem; hanem eredj, végy három kenyeret meg három oldal szalonnát; kösd a kenyeret jobbról, a szalonnát balról a hátadra, s ha jobbra hajlok, egy kenyeret, ha balra, egy oldal szalonnát tégy a számba. Ha nem teszel, levetlek.” Fehérlófia követte a parancsot. A griff hátán kapaszkodva elindultak a lyukon a felvilágba. Etetés közben elfogyott az elemózsia. Már látták odafent a világosságot, de az éhes griff előbb balra fordította fejét, és utasa a bicskájával levágta bal karját, majd újabb követelésére a jobb lábszárát, és megetette a madárral. Nincs eredmény áldozatok nélkül. Így születtek nagy kultúrákban a véres istenek, akik emberáldozatot követeltek. A mesében is visszaugrunk kultúrtörténelmünk korábbi időszakához, amikor a bajba jutott népesség úgy igyekezett kiengesztelni sértődött, vagy megvendégelni a szokásos áldozatra váró, éhes istenét, hogy legszebb gyermekeiket, lányaikat, legkiválóbb hőseiket áldozták föl neki. A csoda ott kezdődik, amikor az áldozat kiengesztelődést nyújt, vagy elégedettséget ad az istennek, és ezzel megfelel a halandók kérésének.

Mire a griffmadár elfogyasztotta Fehérlófia két végtagját, e világba fölértek, de a hős „nem tudott se té, se tova menni.” Ekkor „benyúlt a griffmadár a szárnya alá, kihúz egy üveget tele borral. Odaadja Fehérlófiának”, aki megitta, és „egyszerre kinőtt keze-lába!” Mindez kevés volt az átélt szenvedésért, mert „azonfelül hétszer erősebb lett, mint azelőtt volt.” A hármas szám helyett ismét visszatér a hetes, amely kétszeresénél is több az előzőnél – misztikája is mást mutat –, jelezve a jutalom nagyságát. A mesehősnek olyan volt ez az ital, mint amilyen szerencse Gilgamesnek az élet füve, ha nem ragadja el tőle a kígyó. Csakhogy, a mezopotámiai mítosz óta az emberiség történetében évezredek múltak el, és a népmesének jobban kellett végződnie a régi legendánál.

Elváltak, és mentek a maguk útján. Fehérlófia elindult megkeresni becsstelen vándortársait. Érdeklődik egy marhapásztortól, hogy „Kié ez a gulya, hé? – Három úré: Vasgyúró, Kőmorzsoló és Fanyűvő uraké” – volt a felelet, és megmutatta, hol laknak. A mesehős elért „Vasgyúró kastélyához, bement belé, hát majd elvette a szeme fényét a nagy ragyogás, de ő csak ment beljebb.” A kastélyban talált fényözön a pompát és gazdagságot jelezte, amely más halandót megkísértett volna. A fény elkápráztatja, és nem megy tovább. Megelégszik a fél sikerrel, hiszen a korábbinál jobb, számára addig elérhetetlen környezetbe került, de ezzel korlátot is épít magának, amely nem engedi előrébb jutni. Fehérlófia célja felé tört. Rátalált Vasgyúróra, aki ijedtében azt sem tudta, hogy „lány-e vagy fiú.” Ez a szófordulat jelzi az ijedtség nagyságát. Elérkezett a leszámolás ideje. „Fehérlófia megfogta, kihajította az ablakon, hogy mindjárt szörnyethalt.”

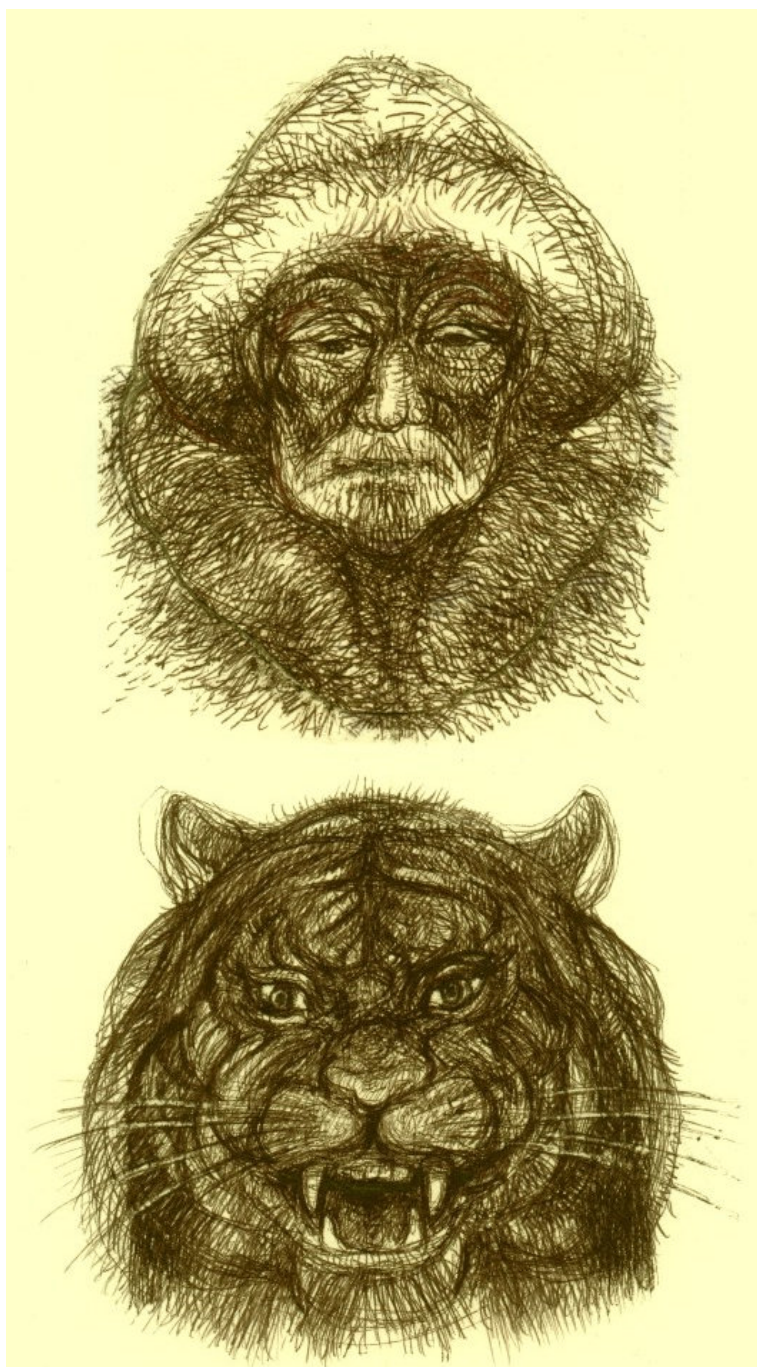
Ezután visszavette, amit az övének tartott: „fogta a királykisasszonyt”. Együtt mentek Kőmorzsolóhoz és Fanyűvőhöz, de mikor meglátták őket, ijedtükben meghaltak. „Fehérlófia a három királykisasszonyt elvezette az apjokhoz.” A mese párbeszédese jellege már korábban is érzékeltette, hogy megfelelő rendezésben színdarabként is előadható: „királydrámává” válhat. Jött a dráma katarzisa. „Az öreg király rettenetesen megöregült, amint a leányait meglátta.” Amikor megismerte a szabadulásuk történetét, lányai közül „a legfiatalabbat Fehérlófiának adta fele királyságával együtt.”

A beteljesülés a nép fiának fölemelkedését és boldogságát hozta. A mesehallgatók, akik beleélték magukat a történetbe, és azonosulni tudtak a főhőssel, kielégülhettek, hogy létezik számukra egy szürreális álomvilág, ahol megmutathatják igazi értékeiket, és áldozatos kitartásukért, munkájukért megérdemelt jutalomhoz juthatnak. Amikor a mese így fejeződik be: „Nagy lakodalmat csaptak, s még máig is élnek, ha meg nem haltak”, a valóságra ébredés következik, hogy a kellemes mesehallgatás után holnap hajnalban ismét kelni kell, és munkába menni, de ez már nem kiábrándító. Érezték, van öröklét, ahol a mese hősei nem halnak meg, hiszen szájról szájra, évszázadról évszázadra jár, csiszolódik a történet. Ma mesekönyvekből óvónők olvassák a kisgyerekeknek, és rajzfilm dolgozza föl. Akár a Nap, amely minden éjszaka után az égbolton változó színekben pirkadni kezd és fényben tör elő, úgy hangzik föl a mese, majd újra előjönnek az őket képviselő, verhetetlen hősök, mert halhatatlanok!

Gilgames egyetlen volt, és mivel isteni eredettel is rendelkezett, a kor isteneinek letűnésével csak emlék maradt; de Fehérlófia – hiába szülte mesés tulajdonságokkal fölruházott kanca – egy a nép fiai közül, aki sohasem pályázott mindenható eredetre. A földi boldogság elnyeréséhez az átlagosnál nagyobb erőt is anyja kitartó szoptatásának köszönhette. Mindaddig köztünk marad, amíg lesz nép, amely szívébe befogadja. Az arány itt fordul meg. A halhatatlanság ára az elmúlás, a halandóságé a fönnmaradás.

Hódmezővásárhely, 2007. augusztus 1.

*

Öreg vadász

DERSZU UZALA,⁶⁵ AZ ÖREG VADÁSZ

Ezzel a címmel kívánok utalni Hemingway „öreg halászára”, Derszu és Santiago szellemi rokonságára. Vlagyimir Klavgyijevics Arszenyev⁶⁶ *Derszu Uzala* című könyve 1928-ban jelent meg a Szovjetunióban. Maxim Gorkij így üdvözölte a szerzőt: „Nagy élvezettel és gyönyörűséggel olvastam könyvét. Nem szólva tudományos értékéről, mely kétségtelen és hatalmas – valósággal elbűvölt ábrázoló ereje. Önnek sikerült magában egyesíteni Brehmet⁶⁷ és Fenimore Coopert⁶⁸ – s ezt, higgye el, nem csekély dicséret. A *gold*⁶⁹ alakját kitűnően írta meg; számomra élőbb és művészebb figura, mint Börharisnya...” Már a film alapján egyik legkedvesebb irodalmi élményemmé vált, amelyet fokozott a kötet elolvasása. Amikor DVD-lemezen is kaphatóvá vált, az Interneten többek között így reklámozták: Kurosawa „a természetszeretet és a civilizáció konfliktusát fogalmazta szélesvászonra, filozófiai illusztrációként, lemondva arról a pszichológiai összetettségről, amely eddigi filmjeinek

⁶⁵ A *gold* nemzetiségű, távol-keleti, erdei vadász történetét szégyenszemre először a moziban láttam, és csak jóval később olvastam el. Igaz, hogy Akira Kurosawa (1910–1998) japán rendező és festőművész, aki európai neveltetést kapott, szovjet megbízásra 1975-ben 136 perces filmet készített Derszuról. Oscar-díjat kapott, és nagy hatással volt rám. Kurosawa 1950-ben *A vihar kapujában* című filmjével berobbant a nemzetközi filmvilágba. Olyan, nálunk is játszott filmjei vannak, mint *A hét samuráj* (1954), vagy a *Dodeskaden* (1970), amelyeket korábban már láttam, és szintén mélyen érintettek. Amikor a *Derszu* – ahogy a film szereplőjét és címét eredetileg írták – láttam, nem vitás, lenyűgözött a vadászt játszó Makszim Munzuk, és az Arszenyev kapitányt megszémmesítő Jurij Szolomin művészete. Ők egy ideig visszatartottak az olvasástól.

⁶⁶ Arszenyev (Szent-Pétervár, 1872 – Vlagyivosztok, 1930) író, néprajzkutató. 1910-től közli távol-keleti útjainak leírását. *Az Usszuri-vidék dzsungelében* (1923), *A tajgán át* (1930) című művéből fordított és válogatott Terényi István. *A Távol-Kelet őserdeiben* 1956-ban jelent meg magyarul. (Összes művei oroszul 1947–1949-ben jelentek meg.) Hazánkban *Derszu*, 1923, Makai I. fordításában, *Az őserdő fia*, *Derszu Uzala*, 1948-ban látott napvilágot.

⁶⁷ Alfred Edmund Brehm (1829–1884) német állattanász. Műve, *Az állatok világa* 1869-re, 6 kötetben készült el. Az 1927-es IV. kiadás alapján, a Gondolat Kiadó bocsátotta ki a legújabb magyar átdolgozást 19 kötetben, 2000 művészi illusztrációval. Brehm korának egyik legkiválóbb természettudósa volt.

⁶⁸ Fenimore Cooper (1789–1851) amerikai. Műve a *Nagy indiánkönyv* öt kötetből áll: *Börharisnya*, *Az utolsó mohikán*, *A préri*, *Nyomkereső*, *Vadölő*. Hazánkban már 1847-ben kiadták. Valamennyi főhőse Natty Bumppo szabad vadász, aki a civilizációból a vadonba menekült tiszta, becsületes és romantikus hős, akit nem annyira a „józan ész”, mint inkább a „meleg szív” irányít.

⁶⁹ *Goldok* vagy *manájok*, a mandzsú-tunguz népek déli csoportjába tartoznak.

egyik erőssége volt. Míg a kérdésfeltevés nagyapásan leegyszerűsítő és szerethető, képi stílusa továbbra is lenyűgöző.”

Az öreg vadász bemutatásakor a „nagyapásan leegyszerűsítő és szerethető” megjegyzés nem is annyira a filmrendezőnek szólt, mint inkább a könyv írójának, aki tárgyilagosan igyekezett ábrázolni Derszu alakját. Könyvéből mégis sugárzik érzelmi kötődésű, rendíthetetlen barátságuk. Korunk ítszei szerint elköveti azt a hibát, hogy főhőse nem kemény állatgyilkos, érzelemmentes terminátor, aki odalő, ahol a szív és az agy fészkel, hanem egy jóságos ember: vadász, aki a természet gyermeke, csak nem az óceánon, mint Hemingway öreg halásza, hanem a tajgán keresi mindennapi betevőjét. Micsoda időbeli, főleg óriási földrajzi, kulturális és politikai határok választják el a két embert! Mégis testvéri közösség köti össze őket, hiszen mindkettőjük szülőanyja maga a Természet, akinek (és nem amelynek) fiai. Bennem a természet úgy él, mint Isten része, akihez nem becsmérlnő, hanem tisztelettel és szeretettel közelítek.

Érzelmek nélkül nincs ember. Nem Ember az, aki mindig tévedésmentesnek véli magát, racionális realizmussal éli életét, miközben társainak sem jóságot, sem szeretetet nem nyújt segítségül. Ők vannak többen, ezért itt mindig az övék a döntés és a végső szó, de hiszem, amit népünk nagyon szépen így fejezett ki – nem is vallási, mint inkább a természetbe vetett hit alapján –, hogy eljön az idő, amikor „az ember beleszületik egy másik világba”, ahol a folyamatok megváltoznak, kiegyenlítődnek.

Arszenyev kapitány saját regényének a másik főhőse. Igazi lírikus, nagy megjelenítő erővel, olykor kissé barokkos díszítéssel, de remek tájleíró képességgel rendelkezik. Sorai olyanok, mint a festmény ecsetvonásai: az összkép kibontakozását segítik. Romantikus alkat, tele jósággal és megértéssel. Nem véletlen, hogy Derszu barátjává vált. A távolkeleti szibériai tájat jól ismeri, és úgy ábrázolja, mintha emberről írta. Filmszerűen meglevenedik előttünk az addig ismeretlen világ, amelyben kezdünk otthonosan mozogni. Láttató erejére talán elegendő példa ez a néhány sora, amelyet második expedíciójának első táborhelyére érve fogalmazott: „Amikor visszatértünk az állomásra, már beesteledett. A meleg tavaszi levegőben szakadatlan zsvaj zsongott. A mocsarak felől békakonzert hallatszott, a faluban kutyák ugattak, valahol a mezőn kolomp kondult.” Akár a vásárhelyi Pusztáról⁷⁰ fogalmazta volna.

⁷⁰ Így nagy kezdőbetűvel, mivel a történelmi vásárhelyi határ egyik önálló része; földrajzi főnév, akár a Tisza, vagy a Somló-hegy.

Derszu

A regény kezdetén megismerkedünk Oletnyev lövésszel, aki jó kedvét sohasem hagyta el. Arszenyev kapitánnyal a Ta-tien-sanra mászva, térben kissé eltávolodtak egymástól, amikor a katona rálőtt és megsebesített egy párducot, majd fejbe lőtte, lenyúzta és a táborba vitte. Másnap megjött a csapat vadászkedve. Maralszarvasokat akartak elejteni, pedig bőven akadt élelmük, és a teherhordó lovak sem bírták volna cipelni, de a kapitány nem engedte a fölösleges öldöklést.

Amikor éjszaka borult a táborra és a lövészek elaludtak, már csak Oletnyev és a kapitány volt éber, amikor lépéseket halottak, és a katona lövésre emelte puskáját. A sötétből egy hang hallatszott: „– Ne lőj! Ember jön...”, majd néhány perc múlva magányos férfi lépett a tűz fényébe. Így sétált be Derszu az orosz csapat és az olvasók életébe. Ötvenhárom éves volt, alacsony, de erős, mongoloid típusú férfi. Szemével „kissé naivul tekintett a világba, és határozottság, egyenes jellem, jólelkűség tükröződött benne.” Csupa „korszerűtlen” tulajdonságok, főleg az egyenesség, jószág, amelyekkel – mint a regény végén megtudjuk, már a XX. század elején sem lehetett boldogulni – ma pedig az utcára sem volna érdemes kilépni.

Arszenyev vacsorával kínálta. „– Köszönöm, kapitány – mondta. – Nagyon éhes vagyok, ma nem volt mit ennem.” A magát ellátó emberről gyakran nem gondoskodik a tajga: „egyedül csak a vadászat van” – mondta. Mennyire hasonlított Hemingway öreg halászához, Santiagóhoz: „Eldurvult, naptól-szélről cserzett kezei tele voltak karcolásokkal. Ugyanilyen, de még mélyebb karcolások húzódtak az arcán is...” Arra a kérdésre, hogy hol lakik, így felelt: „– Nincs házam. A hegyekben lakom. Tüzet rakok, sátrat verek – alszom. Állandóan vadászni járok, hogyan éljek otthon?” Arszenyev jellemzése: „Egyszerűen, csendesen beszélt, szerényen, nem hízelegve.” Vadászszákmányát a kínaiaknál cserélte be a legszükségesebbekre. Nem volt háza, a szabadban élt, télen fából eszkábált össze magának kalyibát. Szülei, kis húga meghaltak. „Régebben nekem is volt feleségem, fiam és kislányom. A himlő megölte őket. Egyedül maradtam...” Ennyi az élettörténete. Van egy vadászkeze, apjától örökölt öreg puskája, iszákja és a maga készítette bőrruhákba öltözik. Gondoljuk meg, mennyire jobb sorsa volt a fáról a szavannára került őseinknek, hiszen hordákban, közösségekben éltek. Ágakkal és kövekkel védhették magukat és vadászhattak. Egymást segíthették. Derszu önmagára és a tajgára számíthatott. Modern Robinson? Szó sincs róla! A hajótörött készen kap a roncsból szerszámot, fegyvert, könyvet, és szerez magának egy Péntek nevű szolgát. Kezdi visszarendezni az elveszített polgári életet.

A gold vadász és az „ember” fogalma

Derszu a hamvadó tűznél mesélt a vadászatairól. „elmondta, hogy tigrisekre nem szabad löni, mert azok istenek, akik a ginszeng-gyökeret⁷¹ védik a gonosz emberektől, beszélt a rossz szellemekről...” A gold vadászáról kiderült, hogy nem együgyű. „Nagyszerű képességű nyomolvasó állt előttem, aki Cooper és Mayne Reid⁷² hőseit juttatta eszembe” – fogalmazta az író. Mást is megtudtunk róla. Amikor útközben egy üres faházikóra letek, Derszu fát hasogatott és behordta. Kevés sót, rizst és gyufát kért. Ezeket gondosan becsomagolva ott hagyta, de nem magának: „Valamilyen más ember jön, bódét talál, száraz tűzifát talál, gyufát talál, ennivalót talál – nincs semmi baj – fogja mondani.” Egy másik alkalommal, amikor a Liefu folyón átkelésnél egy lelt csónak volt a parton, amelyet használtak, utána „Gondosan megtisztította a homoktól, fűvel szárazra törölte, majd fenekével felfelé fordította, és görgőkre állította. Én már tudtam, hogy mindezt azért csinálja, hogy szükség esetén mások is használhassák” – írta Arszenyev. A vadász cselekedeteivel másokon, ismeretlen embereken akart segíteni. A gondoskodás belső kényszere élt benne, és felelősség mások iránt. A kunyhónál lesben állhatott volna, és amikor valaki érkezik, orvul lelőhette, kirabolhatta volna. Eszébe sem jutott, hogy mások tragédiáját a saját szerencséjére fordítsa. A csónakot visszalökhette volna a folyóba, hiszen neki már nem kell, másokat se szolgáljon. Hadd vigye a sodrás! Salao volt, mint Santiago? Ereje teljében élt, és nem kívánt szánalmat kelteni maga iránt. Amire szükségét érzett, azt mások kihasználása nélkül előteremtette, mi több, gondoskodás élt benne. Arszenyev föl is tette magában a kérdést: „Mitől homályosodott el a városokban élő emberekben ez a szép érzés, az idegen érdekek figyelembevétele, amely pedig azelőtt kétségtelenül megvolt bennünk?” Az önzés civilizációs betegség. Olyan, mint a rüh. Előbb csak a bőrünk alá fészkei magát és vakaródzunk tőle, de az ejtett sebek elgennyednek, és a vérméreg a keringési rendszerünkön keresztül pusztítja agyunkat, lelkünket, és végül megöl. A civilizáció barbár életformává változott, amely a benne élő egyént és a társadalmat egyaránt ostromolja.

⁷¹ *Panax ginseng*. C. A. M. A borostyánfélék családjához tartozik. A kínaiak csodálatos gyógyító erőt tulajdonítanak neki. A gyökerét roboráló és vágykeltő szerként használják, ezzel pusztítva a növényt.

⁷² Thomas Mayne Reid 1818-ban született Írországból. Huszonéves korában kalandvágyból Amerikába hajózott, ahol újságíróként dolgozott. Találkozott Kossuth Lajossal. Hatására szabadcsapatot szervezett, hogy jön a magyarokat segíteni, de közben arról értesült, hogy a szabadságharcot leverték. Londonban telepedett le, és 1883-ban bekövetkezett haláláig ott élt. Kalandjellegű, izgalmas regényei közül néhány magyar nyelven is megjelent: *A tenger foglyai*, *A fehér törzsfőnök*, *A fej nélküli lovas*.

Találkoznak egy jókora vaddisznó-kondával. Az író idézem: „Meglepett, hogy Derszu embereknek nevezi a vaddisznókat. Megkérdeztem, mi ennek az oka. – Ezek mind egyformán emberek – állította –, csak az ingük más. A becsapáshoz értenek, a haraghoz értenek, mindent értenek! Emberek, no... Most már derengeni kezdett az agyamban, hogy ennek a vadonban élő embernek a természetszemlélete animisztikus,⁷³ és emberi tulajdonságokkal ruház fel minden körülötte élő lényt.” Fölmerül bennünk, hogy ez a szemlélet vajon csak a műveletlenségből ered-e, vagy mélyebb eredője van: maga a befogadó lélek, amely nem válogat az élők között, hanem valamennyit egyenlő félként tekint? Mi történik velünk akkor, ha a rakott tálból kezdjük a pösös szilvát kilökdösni? Ha nem vagyunk éhesek, végül is minden szem gyümölcsön találunk valami hibát, amiért nem kell. Hamarosan elérkezünk odáig, hogy a mi közösségünkben helyet foglaló embereket is kezdjük kilökdösni. Létrehozzuk a magunk Taigetoszát, gulágját, haláltáborát. Eljuthatunk oda, mint az Robert Merle: *A sziget*, vagy William Golding: *A legyek ura* című regényéből kitetszik, hogy addig pusztítjuk egymást, amíg egyetlen ember marad. Költői a kérdés, kinek a szemlélete jobb és természetesebb: a civilizált városlakóé, vagy a barbár természet gyermeké? A kapitány megerősít bennünket, hogy Derszu nem tévedett és határozott a felfogása. A Hanka-tónál átélt viharos éjszaka után a vadász így szólt társához: „– Ma éjjel sok ember elpusztult. Megértettem, hogy azok az »emberek«, akikről beszél, a madarak voltak.”

Kedves kis madarak, házi rozsdafarkú pár költött nálunk. A fiókák a világgal ismerkedni egyre messzebb kerültek, de minden este visszajöttek. Egyszer fogatkozni kezdett a számuk. Kiderült, hogy légpuskájával az egyik szomszéd minden madarat lelő, amelyet a kertjébe téved: fekete rigókat, egy másik szomszéd galambjait, és a mi rozsdafarkúinkat. Egy ismerősről kiderült, hogy fegyverével a cinkékre vadászott, egy harmadik a környékbeli verebektől szabadult meg. Aki fölöslegesen élőket pusztít, az előbb-utóbb társaira is fegyvert fog.

⁷³ *Animisztikusnak* azokat a nézeteket és hiedelmeket nevezi a néprajztudomány, amelyek a lélek és halál utáni halhatatlanságot hirdetik, és a természetben, a túlvilágon, a halálon túli „életben” önálló létet folytató szellemlények hitén alapulnak. Hozzám leginkább Jacques Monod meghatározása áll közel. Szerinte az animizmus szövetség az ember és a természet között. Ezen kívül csupán a rettenetes magány van. A régi szövetség elpusztult. Az ember egyedül van a mindenség végtelenében, ahol nincs szerepe, de iránta való kötelezettsége sem.

Értékes tájékoztatást kapunk fajunk közös kultúrájáról. Arszenyevék eljutnak egy koreaiak által lakott településre: „A koreaiak tanyákon élnek, házaik jelentékeny távolságra vannak szétszórva egymástól. A parasztok mindig földjük és veteményesük közepére építik a házukat, ezért a legkisebb koreai falvak is több négyzetkilométernyi területet foglalnak el.” Akár a magyar tanyákat jellemezte volna, a hagyományos parasztélet első felében, amikor a telkek még nem aprózódtak el, és lehetett területet választani az épületek elhelyezésére. Nálunk mindig dombra, földháttra, a telek kiemelkedő részére építették a fölfalú házakat, ahol a talajvíz mélyebben feküdt, és a közeli folyók, erek áradása sem pusztította az omlékony épületeket. Jellemző volt, hogy gyakran hosszú bejáró út vezetett a dülőkről a tanyáig, éppen azért, mert az épületcsoportot lehetőleg minden oldalról saját szántóval vagy mezővel vették körül.

A fészekrakó

A lakóhelynél maradva, Derszu hajlékkészítésének módjait is megismerhetjük. Ez azért fontos, mert a magányos vadász újabb ismereteivel az emberi régmúltba tekinthetünk vissza. Az ősrégészek, antropológusok föltételezik, hogy akár közvetlen unokatestvéreink a csimpánz vagy a bonobó az emberré válás előtti időszakban, amikor fő életterünk a fák lombjai között volt, éjszakai fészket építettünk, ahol biztonságban meghúzhattuk magunkat. A „fészek” a talajlakó ember esetében változott. Derszu éjszakára így épített magának menedéket: „Beszúrt a földbe néhány fűzfavesszőt, ráborított egy sátorlapot, alája terítette a földre a kecskebőrjét, ráült, vállára vetette rövid bőrkabátját, és pipára gyújtott.” Amikor a Hanka-tónál a közeledő éjszakai hóvihar kényszerhelyzetet szült, így osztotta meg a kapitánnyal a munkát: „Gyorsan kell dolgoznunk. Ha nem jól dolgozunk, akkor elveszünk. Gyorsan nádat kell vágni... Derszu bemászott a sátorlap alá, mellém feküdt, és mindkettőnket betakargatott rövid bőrkabátjával... Most értetem meg, miért nem engedte Derszu egyes helyeken levágni a nádat. Összesodorta, és szíjak meg zsinór segítségével kifeszítette a viskó felett, hogy a szél el ne sodorja gyenge fészkünket.” Évmilliókkal később, az ősi fészkepítés a tó befagyott tükrén, ösztönösen nyújtott menedéket a megfagyás ellen. Ez a tapasztalat a XX. század elején, a civilizáció legújabb korában, a mély gyökerű kultúrába fogódzott. Derszu *extrovertált* egyéniség volt. Daniel Defoe *Robinson Crusoe* című könyvében a főhős letelepült, kezdett egy kis földet művelni, és a civilizációtól kapott megannyi szerszám segítségével egész erődítményt épített magának. Robinson elzárkózott, befelé építette világát, *introvertált* volt. Derszu még arra is figyelt, hogy amit a

természetben átalakítottak, visszaformálják. „Szétszedtük nádból készült sátrunkat...” – írta naplójában a kapitány. Az öreg vadász ismét igen fontos dologra tanított meg bennünket: a jövőben való látásra és gondolkodásra. Ilyen apró figyelmességeken múlik túlnépesedő földünkön az élet fennmaradása. A természet számára az összetört, összekötözött, otthagyt nád darabig olyan teher lett volna, mint amilyen ma a kirándulásunk után szétszórt műanyagpalackok, papírszemét vagy konzerves dobozok. Élet elleni cselekedetnek számítana.

Amikor a következő expedíciónál ismét találkoznak a Szihote-Aliny hegyen, Derszu az erdőben így készített éjszakai kunyhót: „baltát ragadt, és elszaladt, hogy cédrusfa-kérget hozzon a tajgából. Először fent és lent vágta körül a fa törzsét, azután hosszában hasított bele, és egy kiéle-sített pálcával lefeszegette a kérget. Hat cédrusról szedte le így a kérget. Kettőt leterített a földre, kettő volt a tető, a többit pedig oldalvást állította fel szélvédőnek.” A kergüktől megfosztott fák nem valószínű, hogy túléltek a csonkítást, viszont a rögtönzött kunyhó védelmet nyújtott két embernek. Midőn a kényszer döntést eredményez, legtöbbször az ember élni akarása kerekedik fölül.

Arszenyev kapitány négy év múlva újabb föladatot kapott: kutassa fel a Szihote-Aliny hegységet. Amikor elérték a kétszáz méter széles, átlagban négy méter mély, 3,5 kilométer óránkénti sodrássebességű Usszuri folyót, az átkelésnél táruul föl előttünk az az archaikus állapot, amikor az ember és a háziállat egymásra utalt, és csak kölcsönös segítséggel, társaknak kijáró megértéssel juthatnak át a nehézségeken. A lovak „nem voltak hajlandók maguktól a vízbe menni, úgyhogy valakinek velük kellett úsznia. Kozsevnyikov, az egyik kozák vállalkozott a veszélyes feladatra. Meztelenre vetkőzött, csak úgy szőrén megülte az egyik leg-erősebb fehér lovat, és merészen behajtott a vízbe. Amint lova elvesztette a talajt a lába alól, azonnal leugrott róla, megkapaszkodott kezével a sörényébe, és úszni kezdett mellette. Utánuk úszott azután a többi ló is. A partról jól lehetett látni, hogyan bátorítgatja Kozsevnyikov a lovat, hogyan simogatja a nyakát.” Amikor az egyik ló nehezen birkózott az átkeléssel és már-már az elsodrás fenyegette, „A fehér ló, amelyen Kozsevnyikov ült, elkezdte hegyezni a fülét, és fejét magasra emelve nézett a vízre. Egyszerre csak hangos nyerítés szárnyalt át a folyón. Az úszó ló meghallotta a hangot, irányt változtatott, és néhány perces küzdelem után kiért a partra.” A magyar emberben a csupaszon, szőrén megült fehér lónak szerető, bátorító simogatása honfoglalás előtti, sztyepei lovas-nomád korszakunk pillanatát villantja föl. Bizonyos, hogy ilyen jelenetek akkor sem voltak ritkák, amikor az őshazából a Kárpát-medencébe vándoroltunk.

Az öreg vadász istenképei

Az Usszuri folyó környéki vadonban több nemzetiségű népcsoport él. Legtöbben a kínaiak vannak. Jellemző, hogy esetükben nem a taoizmussal,⁷⁴ konfucianizmussal⁷⁵ vagy a buddhizmussal,⁷⁶ Kína három fő vallásának gyakorlásával találkozunk, hanem az animisztikus *bálványképmások* tiszteletével. Arszenyev arról nem adott hírt, hogy ebben a három nagy vallás elemei mennyire keveredtek. Amikor az expedíció elért a Jang-tung-laza nevű sziklához „A legtetején a kínaiak mézspalakövekből valami bálványfélét róttak össze. Különös előszeretettel viseltek a magas helyek iránt; azt hiszik, ha felmásznak a hegyre, közelebb vannak az istenhez.” Néhány oldallal odébb ezt találjuk: „Az egyik helyen a folyó teljesen hozzászorol a görgeteggel borított hegyoldalhoz. Itt áll a hegyeket oltalmazó San-hszin isten bálványa. Két kínai vezetőnk, mit sem törődve jelenlétünkkel, buzgón imádkozott a hatalmas istenséghez.”

A síkföldi, alföldi emberek a földhöz élnek közel, ezért ők a termőtalajban látják istenüket, és Földanyának tisztelik, termény- és italáldozatokat mutatnak be neki. A hegyi ember a legmagasabb csúcsokat tekinti istennek. A Csomolungma, (a Himalájában a Mount Everest) a tibetiek Istenasszonya, vagy a Hegy anyja nevet viseli. Peruban, az Andok inkái emberáldozatokat mutattak be Hegyanyának. A jelenséget úgy is fölfoghatjuk, hogy a természethez közel élő népek esetében az őselemek, és legtöbb anyagot, legnagyobb területet magában foglaló természeti képződmények, amelyek termékeikkel segítik a lakosságot, istenszerepet kapnak.

⁷⁴ *Taoizmus*: filozófiai-etikai tanítás, Kr. e. a 6-5. században jelent meg. A *Tao* szó Utat, vagy a személytelen Örök Törvényt, a *Világtörvényt* jelenti, *minden létező ősoját*, melyben a nagy ellentétek, a *jin* és a *jang* kap szerepet. Alapja az ősök és szellemek kultusza, az ehhez kapcsolódó mágikus és animisztikus szertartásokkal. Figyelembe vette a tudományok eredményeit is. Mestere a később istenné vált Lao-ce volt.

⁷⁵ *Konfucianizmus*: a filozófiai-etikai téziseket tartalmazó vallást a Kr. e. 6-5. században élt Kon-fu-ce alapította. Középpontjában a helyes emberi cselekvések állnak, amelyek az igazsághoz vezetnek. A méltó emberi élet alapkövetelménye a mértékletesség, szorgalom, jóság és a kölcsönös tisztelet. Kifinomult társadalom- és államelméleti nézeteket képvisel.

⁷⁶ *Buddhizmus*: Guatama Sziddhátra, a Megvilágosult, azaz Buddha Kr. e. 6-5. században élt Észak-Indiában. A királyfi meglátta a földi nyomorúságot, és aszkétikus remetévé vált. A hit lényege: aki megszabadul vágyaitól, a lélekvandorlással járó folytonos újjászületést is elkerüli, és eljut a Nirvánába, ahol a létvágy kialszik. Metafizikus erkölcsfilozófia. Alapszabályai: tilos az élőlények elpusztítása, mások tulajdonának elvétele, más asszonyának érintése, a hazugság és a részegség. Sok irányzata jött létre (Hinajana, Mahajana, Zen, Lámaizmus.)

Az 1906-os expedíció során, amikor a Tatusu folyó völgyében a kapitány újra találkozott Derszuval, a tajgai vadász animisztikus, *panteisztikus*⁷⁷ és *politeisztikus*⁷⁸ világgépe Ambához, vagyis a szibériai tigrishez kapcsolódva is jelentkezett. Amikor az erdőben tigrist észlelt, így fakadt ki: „– Mit járkálsz mögöttünk? Mi kell neked, Amba? Mit akarsz? Mi a magunk útját járjuk, nem zavarunk téged. Mi az, hogy te utánunk járkálsz? Talán nincs elég hely a tajgában? Megrázta a levegőben a puskáját s ilyen felingerelt állapotban még sohasem láttam őt. Láttam a szeméből, hogy szentül hiszi: a tigris, »Amba« hallja és megérti szavait...”

A következő alkalommal, amikor tigrissel találkoztak, Derszu a következő szónoklatot intézte hozzá: „– Jól van, jól van, Amba! Nem kell mérgeskedni, nem kell!... Ez a te helyed. Mi ezt nem tudtuk. Azonnal más helyre megyünk. A tajgában sok hely van. Nem kell haragudnod! Egy darabig mozdulatlanul állt ott, két karját kitarva. Azután hirtelen letérdelt, kétszer a földig hajolt, és félhangon mormolni kezdett valamit az anyanyelvén. Nem tudom, miért, hirtelen nagyon megsajnáltam az öreget. Végül lassan felkelt, odament a tuskóhoz, és megfogta a puskáját.” Magabiztosan elindult, tudván, hogy a tigris nem követi. Arsenyev kisvártatva maradásra akarta bírni. „– Nem – mondta Derszu. – Nem tehetem. Én előre megmondtam neked, a csapatban sem fogok soha Ambát löni! Te ezt jól hallottad. Ambát löni – oda az én barátságom...” Nem tudjuk, hogy a lehetséges természetelvű istenhitek miként keveredtek ebben a tajgai vadászban, de az bizonyos, hogy a tigris, mint csúcsragadozó, a sok isten között nála az első helyen állt. Magyarázta is a kapitánynak: „– Ó, nem... Nem jó őt látni. Mi így mondjuk: az olyan ember, aki sohasem látta Ambát, szerencsés.”

A kötet és a harmadik expedíció végén Derszu „Valamelyik társa észrevette, hogy a szikla csúcsán egy tigris hever mozdulatlanul. Az udegék⁷⁹ több napot töltöttek itt, s közben kétszer havazott. A hó teljesen belepte a fenevadat. A hatodik nap reggelén a tigris nagy meglepetésükre felkelt, megrázkódott, és elindult lefelé a folyóhoz. Ekkor megértették, hogy a tigris csak időlegesen volt élettelen (ezt bármikor megteheti, amikor csak akarja). A lelke elhagyta a testét, és valahol messze vidékeken vándorolt, azután visszatért, és a tigris újból életre kelt. Az udegék meg-

⁷⁷ *Panteizmus*: az isten világgént létezik, azonos a természettel. Az anyagi világban jelenlevő *világlélek* vagy *világtörvény*, az univerzum lelke és lényege. A természet megszemélyesítése.

⁷⁸ *Politeizmus*: sokistenhit, természetvallás; a természetben előforduló erők és tünemények, jelenségek megszemélyesítése.

⁷⁹ *Udegék*: a mandzsú-tunguz népek déli csoportja. Civilizálatlan, gyűjtögető, halászó és vadászó népesség, amelyet az ott élő kínaiak kizsákmányoltak és elnyomtak.

rémültek és elmenekültek. Ettől az időtől a Csölie-Katani szikla tilalmas helynek számít.” Nem vagyok állatetológus, de nehezen képzelem el, hogy a ragadozó tigris, amely vadászatból él és melegvérű állat, napokig lehavazva, mozdulatlanul fekszik egy sziklán, mert lelke távol jár, de amikor visszatér, kihűlve, odafigyva, megrázza magát és továbbmegy. De nem vetem el a sulykot, hiszen vannak emberek, akik koporsóban elevenen ásatják el magukat, és amikor hetek múlva kihantolják őket, leépített anyagcseréjük és keringésük újra megélné, „fölélednek”.

A keresztény istenhit első személye, az Atya soha, egyetlen élő embernek sem mutatta meg magát. Nem egy vallás tiltja is az istenábrázolást. A halandónak tilos Istent látni. Milyen közel áll ez a hit is Derszuéhoz. Az bizonyos, hogy a tajgai emberek hitéletében nemcsak a természetelvű vallási képzetek éltek, hanem a kínaiak ősi több-istenhite is. Majd az orosz óhitű kereszténység teológiai ismeretei és a *deisztikus*⁸⁰ nézetek is beszivárogtak, és mindenkiben egyénileg összekeveredtek, és sajátos túlvilágképet, hitet alakítottak ki. Azt világosan lehet érzékelni, hogy ha az ember a természethez áll közelebb, az élet tisztelője, ha a civilizációhoz, a vagyon rabja. Továbbkutatva a tajgai emberek istenképét, újabb érdekes részletet ismehetünk meg. Az expedíció eljut egy pusztulóban lévő erdőbe. „Bánatos érzést kelt az ilyen táj. Állandó, síri csend uralkodik itt, melyet csak a korhadó fák ágai közt nyargaló szél egyhangú süvítése tör meg. Ebben a zúgásban van valami rosszindulatú, figyelmeztető. Az udegék szerint az ilyen helyeken gonosz szellemek tanyáznak.” Derszu rögtön meg is magyarázta a kapitánynak, hogy itt ne verjenek éjszakai szállást. „– Miért – kérdeztem tőle. Szótlatlanul mutatott az erdőben felbukkanó ködfoszlányokra, amelyek mint kósza kísértetek gomolyogtak erre-arra. – Te ezt nem érted, kapitány – folytatta. – Ezek ugyancsak emberek. – Azután elmagyarázta nekem, hogy a ködfoszlányok valamikor szintén emberek voltak, de eltévedtek az erdőben, éhen pusztultak, és most a lelkük olyan helyeken kószál a tajgában, amerre csak ritkán vetődnek élőlények. Derszu hirtelen felfigyelt. – Hallgasd csak, kapitány! – mondta csendesesen. Hallgatózni kezdtem: az egyik oldalról – éppen az ellenkező irányból, mint amerre a kozákok mentek – különös hangok szűrődtek felénk a távolból. Pontosan olyanok voltak, mintha valaki fát vágna. Azután minden elcsendesedett. Eltelt tíz perc, és újabb hang szelte át a levegőt. Ezúttal olyan volt, mintha valaki vassal csörömpölt volna, de valahol, nagyon távol... – Ezek ők, ők! – mormogta rémülten Derszu. Tudtam, hogy az eltévedtek és elhaltak lelkeire céloz...”

⁸⁰ Deizmus: az egyeduralkodó Isten megteremti a világot, de utána kivonul belőle, és magára hagyja, nem törődik vele.

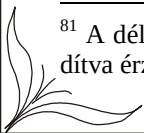

Fölugrott, szitkozódott és magyarázott nekik, hogy csak egy éjszákára maradnak itt, holnap továbbmennek. Mi okozza ezeket a képzeteket? Azon saját tapasztalat, amikor a természetben lejátszódó folyamatokat nem értjük, nem vagyunk tisztában azzal, hogyan keletkeznek, és miért következnek be. Ehhez kötődik a tanult, ellesett viselkedés, ahogy a család, a csoport többi tagja hasonló esetben megnyilvánul és vélekedik. E fontos eredőkből erős kötélként fonódik össze a hit, amely többé nem mérlegel, nem kételkedik, hanem meggyőződik. Ez beidegződik, és az egyén úgy éli meg az észleléseit, hogy azok valóban megtörténnek vele. Eljuthat odáig, hogy például képes a holtakat plasztikusan, három dimenzióban látni, akár beszélgetni velük. Elhalt tisztelt lelkész barátunk felesége minden nap érzékeli, amint magányában bejön hozzá a férje és lefekszik az ágyára. Ő nem szól, de az asszony beszél hozzá. Azután a jelenség egy szemvillanás alatt eltűnik, majd másnap az egész kezdődik előről. Nem történt meg a gyász földolgozása, és az érzékeny idegrendszert, magányos, idős asszony képzelete, ahogy minden nap várja a férjét, meg is jeleníti őt előtte. A babonás természeti népeknél ezek, és más „csodák” mindennapos jelenségek.

Nemcsak a gold vadász gondolkodott így a tajgában, hanem a tigrisrel kapcsolatban a kínaiaknak is hasonló képzetük volt, de pozitív előjellel. Ők nem félték tőle, hanem olyan „embert” láttak benne, aki „istenné” vált és megérdemelte, hogy szentélye legyen. Megérkeznek a ginszeng-gyűjtő kínai viskójához: „Ötven lépésnyire a házikótól primitív bálvány-szentély állt, rajta a következő felirat: „Az erdőkben és hegyekben tartózkodó hercegnek (a tigrisnek). A régmúlt időkben a Han-dinasztia korában megmentette a birodalmat, most pedig szellem, mely szerencsét hoz az embereknek.”

Derszu világképe és az őselemek, jeles égitestek tisztelete a következő jelenetben is érzékelhető. Egy reggel elsőnek kelt föl. „Éppen ekkor jelent meg a nap. Felső csücskével kikukkantott a vízből, azután elvált a látóhatártól, és felfelé kapaszkodott az égbolton. – Milyen szép! – kiáltottam fel. – A legfőbb ember – szólalt meg Derszu a napra mutatva. – Ha ő elpusztul, minden elpusztul körös-körül! Várt egy percet, majd folytatta: – A föld szintén ember. A feje ott van (északkeletre mutatott⁸¹), a lába pedig ott (délnyugat felé mutatott). A tűz és a víz szintén két erős ember. Ha a tűz és víz elpusztul – akkor mindennek egyszerre vége van! Ezek az egyszerű szavak kétségkívül animisztikus felfogásra vallottak, de sok mély gondolat is rejtett bennük.” A „mély gondolatok” a természet-

⁸¹ A déli féltekén a bennszülött bizonyosan a déli pólus felé mutat, vagyis mindent fordítva érzékelt volna.

tudományos megállapításokkal rokonok. Ha a nap megszűnne, a víz és tűz eltűnne, a földön valóban meghalna az élet.

Az élet körforgásáról és a táplálékláncról az öreg vadász így vélekedett: „– Egyik ember a másikat eszi... Van, amit a hal eszik, a halat meg a vaddisznó eszi, most pedig nekünk kell megenni a vaddisznót.” Láttak egy különleges, ritka állatot, a repülő mókust. A gold vadász így beszélt róla: „– Ő nem madár, nem egér... Őt nem szabad megölni. És elmesélte, hogy a repülőmókus elhalt gyermeknek a lelke; egy ideig repülőmókus alakjában bolyong a földön, és csak azután kerül abba a másik világba, amely ott van valamerre, ahol lemegy a nap. Hosszasan beszélgettünk vele erről a témáról. Derszu más állatokról is mesélt nekem. Szerinte ezek mind emberek voltak valamikor, és volt lelkük is...”

Erkölcsei felfogása

Amikor a tengerparton jártak, az egyik kozák meg akart ölni egy oroszlánfókát, de az öreg vadász nem engedte. „– Nem kell löni – mondta. – Elcipelni nem tudjuk. Céltalanul löni rossz és bűn!” Arszenyev ezt írta: „Derszu figyelmeztető szavai elgondolkoztattak. Ok nélkül löni bűn! Milyen helyes és egyszerű gondolat! De hát miért van az, hogy az európaiak gyakran visszaélnék a fegyverrel, és csak úgy összevissza, a lövés, a multság kedvéért gyilkolják halomra az állatokat?”

A civilizáció kikoptatta belőlünk az egymásra utaltság, a másik élő iránti tisztelet és szeretet érzését. Mint lyukas zsákból a gabona, kicsurgott lelkünkől a hit, és agyunkban az anyagelvűség még nem hatolt odáig, hogy társként elfogadjuk őket, úgy is, mint azonos elemekből összegyúrt, velünk összetartozó lényeket. De nemcsak a természetszemléletünkkel van baj, hanem a társadalmi ítéletünkkel és berendezkedésünkkel is. Amikor *hunghuzokkal*, vagyis rablókból álló bandával találkoztak, Derszu így szólt: „– Hogy van ez? – elmélkedett fennhangon. – Cár van, sok kapitány van, és mégis vannak hunghuzok. A kínaiaknál szintén így van: cár van, és hunghuzok is vannak. És hogyan élünk mi? Cár nincs, kapitányok nincsenek és hunghuzok sincsenek.”

Mit rombolt szét a civilizáció, a torzsalkodás, a szüntelen hatalom- és vagyonhajhászás, mások eltiprása, a természettől, mint tanítónktól és szülőanyánktól való elszakadásunk? Költői a kérdés, amelyet ez az egyszerű tajgai „vadember” meglátott: vajon jó irányba halad-e az emberiség? Derszu a maga módján így vélekedett a „művelt” emberről: „Bizony csak gyermek vagy. Mégy, mégy, s csak a fejedet lógatod. Szemed van, nem tudsz látni, nem értesz semmit. Igen, így élnek az emberek a város-

ban. Ott nem kell a szarvast üldözni. Éhes vagy – vásárolsz. Egyedül élni a hegyekben nem tudnál – hamar elpusztulnál.”

Tragikus jelenség volt, hogy a tajga természeti kincsit mennyire kihasználják, és milyen mértéktelen a gyilkolás. Az expedíció koreai vadászokra lelt, akik pézsmaszarvasokat ejtettek el. A hurkaikban négy állat teteme hevert. „A koreaiak a nőstény szarvasok tetemeit félrehurcolták, és otthagyták a varjak prédájául. Megkérdeztem tőlük, miért dobták el a megfogott állatokat. Azt felelték, hogy csak a hímek szolgáltatják az értékes pézsmát, amit a kínai kereskedők darabonként három rubelért vásárolnak meg tőlük. Ami pedig a húst illeti, az az egy hím is elég nekik, különben is minden nap fognak ennyit. Elmondták még, hogy egy téli idényben körülbelül 125 pézsmaszarvast ölnek meg, s ezeknek háromnegyed része – nőstény” – fogalmazta meg gondolatait Arszenyev kapitány. Itt van az a társadalmi fordulat a hagyományos életmód megváltozásában, amikor a természet gyermeke is érzékelné a pénz szerepét, és föladvá elveit, beáll a pusztítók közé. Az író már 1906-ban fölismerte, hogy a tajgában micsoda pazarlás folyik. Naplójának ezt a részét így fejezte be:

„Szomorú benyomással tértem vissza erről a kirándulásról. Bármerre néz is az ember, mindenütt azt tapasztalja, hogy esztelen rablógazdálkodás folyik. Ha ez így megy tovább, a vadban és erdőben dúslakodó Usszuri-vidék a közeljövőben pusztasággá fog változni.” Igaza volt, pedig akkor még nem ismerte, hogy micsoda mérhetetlen fa, gáz, kőolaj, és egyéb bányakincsek kitermelésével, iparosítással, vadászattal és a hadászathoz szükséges terepátrendezésekkel mennyire megváltoztatják majd nemcsak a Távol-Kelet őserdeit, hanem az egész egykori Szovjetuniót. Ma néhány tucat szibériai tigris él a vadonban, de ezek száma is napról napra csökken a vadászók tevékenysége, és az ellenőrizetlen vadgazdálkodás miatt.

A harmadik expedíció, 1907 nyarán

Az öreg vadász visszatérő lelki vívódásai

A Japán-tenger partján, a cári Oroszországnak az Usszuriig terjedő hatalmas területén föltűnően sok kínai élt, akik a kisebb nomád, vadászó népeket a szó szoros értelmében rabszolgaként tartották. Dolgoztatták, eladósították őket, asszonyaikat, lányaikat elvették, megosztottak rajtuk, vagy eladták. Amikor határidőre nem tudtak nekik szállítani, félholtra verték őket, ha pedig lázadtak, például az udegékkal azonos *tazok* esetében, a férfiakat „elevenen eltemették... Szemtanúk beszéltek, hogy

ezt a kivégzést a kivégzettek feleségének és gyermekeinek szeme láttára hajtották végre. A kínaiak kényszerítették őket, hogy végignézzék az iszonyatos jelenetet.” Ismert, hogy az élve eltemetést nem egy törzsi társadalom alkalmazta, de elsősorban azokkal a nőkkel szemben, akik megcsalták férjüket; illetve az agrártársadalmakban emberáldozatként a jobb termés, termékenység érdekében. Az, hogy a XX. században a kínaiak az irdatlan tajgában kihasználva az orosz birodalom felügyeletének hiányát, még mindig ezt, a náluk az ókor óta alkalmazott kivégzési módszert alkalmazták, döbbenetes. Ha ez az ára a civilizációnak, ha a társadalmi fejlődés ezt a barbár viselkedési normát a jobb léttel járó csoportok érdekében termeli ki, akkor az ember valóban rosszabb az állatnál, mert az csak akkor öl, ha életének fenntartásához szükséges. Így gondolkodott Derszu is, amikor 1907. július 26-án éjszaka, komoly kockázatot vállalva, egy taz családot megszöktetett, akiket a kínaiak rabszolgaként akartak elfogni, a férfiakat kivégezni.

Rövid idő múlva Derszu pénzt kért a kapitánytól és elment. Arszenyev késő este, távol a táboruktól, egy tűz mellett talált rá, amint áldozatot mutatott be: „elővett egy kis bögrét, üvegből vodkát öntött beléje, belemártotta a mutatóujját és a rátapadt cseppeket elhintette a négy világtáj felé.” 2007 nyarán, a kertünkben fölállított magyar *táltosfa* avatásán keresztfiunk – történelmi olvasmányélménye alapján –, ugyanezt tette, az ivótülkébe öntött borral, majd a Földanyának csordított belőle. A pogány ősmagyarok rituáléját végezte, majd sámándobját megszólaltatta. Arszenyev így folytatta Derszu történetét: „Ekkor megint kiáltott valamit, és hallgatózott. Valahol messze-messze egy éjjeli madár kiáltása hallatszott. Derszu talpra ugrott, hangosan énekelni kezdte ugyanazt a dalt, és az egész alkoholt a tűzre öntötte... Ezután még mindenfélét dobált a tűzbe: dohányleveleket, száraz halat, húst, sót, lisztet, zöldmohart, rizst, egy darabka kék vászonrongyot, egy új kínai sarut, egy skatulya gyufát és végül egy üres palackot is belehajított.” Ekkor a kapitány megjelent, odaült mellé. „újra felhangzott az éjszakai madár rikoltása. Derszu sietve felkelt, és odakiáltott valamit erős hangon, amelyben a bánat, a félelem és az öröm árnyalatait véltem felfedezni.” Az író nem kérdezősködött, de a gold vadász magától „elmesélte, hogy az elmúlt éjjel nagyon rosszat álmodott: egy régi, omladozó viskót látott, és benne szörnyű nyomorban a családját. Felesége és gyermekei dideregtek a hidegtől, és éheztek. Kérték őt, küldjön nekik tüzelőt és meleg ruhákat, lábbelit, valamint élelmet és gyufát. Azt, amit elégetett, a túlvilágra küldte hozzátartozóinak, akik hite szerint a másvilágon ugyanúgy élnek, mint ezen a világon. Ekkor óvatosan arra az éjjeli madárra tereltem a szót, melynek kiáltására Derszu

válaszolt. – Az hanyala (lélek) – felelte Derszu. – Azt hiszem, a feleségem volt. Most mindent megkapott...”

A lélekmadár karnációjának, megtestesülésének lehettünk olvasói. Bárhonnan is jött a hang, Derszuban a felesége szólát meg. Amikor álmodott, valószínű, hogy agysejtjei a taz család történetét formálták át régen elhalt szeretteinek eseménysorává. Fontos volt, hogy hitt abban, övéi a túlvilágon megkapták mindazt, amire szükségük volt, mert ettől megnyugodott. A gold vadász a szellemhitben békélt meg, de mi, civilizált emberek, vajon keressük-e, és megtaláljuk-e elhalt szeretteinket? Nekünk, az idegnyugtató gyógyszereken kívül mi segít gyászunk föloldásában? Amikor primitívnek tekintjük ezeket a hagyományos, ősi kultúrákat, föl kell tennünk magunkban a kérdést, hogy a világ mit haladt előre? Van akceleráció, technikai forradalom, kényelmesebbé vált életvitel, emberek és államok közötti nagyobb pénzmozgás, kereskedelem és turizmus, de a lelki fejlődést nehezen érzékeljük. A XX. század két világ- és megannyi helyi háborújával a hitet elvesztettük. Olyan utolsó, vélt kapaszkodónk maradt, mint az eutanázia. Milyen haladást értünk el a megnyugvás, a kölcsönös szeretet, és a minden emberi élet végső földi céljának elérésében: a boldogság megszerzésében?

Derszut különös tisztelet kötötte a szibériai tigrishez. Ezt az „embert” nem vadászta, egyszer azonban mégis megölte. A tigris az útjába került. „Látván, hogy a rettentő vadállat nem szándékozik odébbállni, Derszu odakiáltott neki: – Hát jól van! Te nem akarsz menni – én lövök, de nem én leszek a hibás... Derszunak tartózkodnia kellett volna a lövéstől, de nem tette. Abban a pillanatban, amikor a tigris felért a völgypartra, meghúzta a ravaszt, mire a fenevad bevetette magát a bozótba...” Nem győződött meg róla, hogy lelőtte-e? Négy nap múlva arra járt, és megtalálta a tetemet. „Derszu nagyon megrémült. Hiszen a tigris el akart menni, miért lőtt hát?... Attól az időtől fogva nem hagyott neki nyugtot, és mindenhová elkísérte az a gondolat, hogy ok nélkül ölt meg egy tigrist. Úgy vélte, hogy előbb vagy utóbb, de meglakol ezért a bűnért, sőt a halála után is felelnie kell majd érte. – Én most nagyon félek – fejezte be elbeszélését. – Régebben mindig egymagam jártam, semmitől sem félttem, de most bármit is teszek – rá gondolok, egy nyomot nézek – rá gondolok, egyedül alszom a tajgában – rá gondolok...”

A tigrisben a legnagyobb urat, az istenné vált felsőbb hatalmasságot pusztította el értelmetlenül. A túlvilági hite erkölcsi normát szült. A fölösleges ölés: gyilkosság, amiért a világon és a másvilágon is felelni kell. Nincs könyörület, nem lehet jóvátenni, nem tud kibújni a felelőségre vonás alól. A saját lelkiismerete a bírása, a *felsőbb Én* nem hagyja nyugodni. Nem jó büntudattal élni, mert az embert szüntelen figyel-

mezteti tettére és lealacsonyítja, kisebbrendűvé változtatja. Rámutat: „– te súlyosan vétettél”. Ugyanakkor gátat épít benne, meddig élhet lelkiismereti szabadságával, és megmutatja neki, hol a határ, amely a természetbe való beavatkozást érinti. A civilizálódott ember már csak a saját érdekét nézi, benne kihalt a természetes felelősségérzet a környezete iránt. Az állatkertben megbámulja az állatokat, kerüli a lámát, mert az szemén köpi, de hergeli a ragadozókat és a majmokat, mert kedveli, ha dühbe jönnek és tehetetlenül, szenvedve ugrálnak börtönükben. Elveszi életterületét és hagyja, hogy kipusztuljanak. Ha nem lesz állat, kire lövünk?

Az is különös, ahogy mind a természetelvű, mind a kultúrvallások ismerői hittek az ördögben, féltek tőle, miközben gyakran lenézték a másik civilizációból érkezett ember hasonló meggyőződését. „Este a lövészek különféle rémtörténeteket meséltek egymásnak kísértetekről, házimanókról meg effélékről. Különös dolog: a lövészek hittek saját ördögeik létezésében, ugyanakkor csak nevettek az udegék ördögeit, és gúnyolták babonáikat. Ugyanígy voltak a vallással is; gyakran észrevettem, hogy az udegék ebben a tekintetben sokkal türelmesebbek, mint az európaiak. Sohasem gúnyolnak ki más vallást, s mindig közömbösek maradnak iránta. Ezt Derszunál is megfigyeltem. Valahányszor a lövészek mindenféle furcsaságokat meséltek, nyugodtan pipázva hallgatta őket, és az arcán sem mosolyt, sem kétséget nem lehetett észrevenni.”

Amikor elhagyott jurtához értek, a kapitány be akart lépni, hogy elfoglalja, de Derszu visszatartotta. „nyírfakérget tekert egy pálcára, meggyújtotta, és bedugta a fáklyát a jurtába. Közben erősen kiáltozott, és hevesen hadonászott. Zaharov és Arinyin nevetett, Derszu azonban a legnagyobb komolysággal magyarázta nekik, hogy amint tűz jut be a jurtába, az ördög a füsttel együtt kirepül a fedél nyílásán keresztül. Csak akkor léphet be az ember minden aggály nélkül.” A katolikusok tömjénfüsttel úzik az ördögöt, pedig kétezer éves vallási kultúra áll mögöttük. Amikor éjszaka a folyó jege óriási dőrejjel megrepedt, Derszu a saját nyelvén kiabált kifelé, amit így magyarázott meg: „– Kikergettük az ördögöt a kunyhóból, most haragszik – töri a jeget – felelte... A katonák markukba vihogtak, pedig hát ők éppen olyan naívan hittek a maguk házi szellemeiben, mint Derszu a saját ördögében.”

Tévedésben van, aki Derszut babonáktól rettegő, tudatlan embernek véli. Nagyon jól ismerte a természet általa belátható és fölfogható törvényeit. Amikor üstököst észleltek az égen, és az egyik kísérő úgy tudta, hogy ez háborút jelent, az öreg vadász így magyarázta: „»– Ez mindig ott jár az égen, az embereket sohasem zavarja«... Derszu minden antro-

morfizmusa⁸² mellett úgy ítélte meg a dolgokat, amilyenek azok a valóságban voltak” – írta róla a kapitány. Ismerete *empirikus* volt, hiszen nem könyvekből tanulta, hanem a tapasztalata alapján következtetett. Amikor az író megkérdezte tőle, hogy mi a Nap, bosszankodva felelte: „– Hát te talán sohasem láttad? Nézd meg!...” Ne gondoljuk, hogy a tudományos könyvekben örök igazságokat olvashatunk. Nem egy világhírű szerző járt már úgy, hogy mire a kötete megjelent, a közben folyamatosan tartó kutatások már túlhaladták a benne foglalt, újnak vélt megállapításait. Vajon mi tudjuk-e, hogy mi a Nap, mint égitest? Könyvtárnyi szakirodalom igyekszik a kérdést megválaszolni, de a következő publikációk cáfolják az előzőeket, vagy olyan újabb tényeket közölnek, amelyek más megvilágításba helyezik a róla gyűjtött eddigi ismereteinket.

A tajga

Milyen lelkületű emberek éltek a távol-keleti tajgában? Derszun kívül találunk még egy érdekes személyt, aki túl a hetvenedik évén, egyedül élt egy kunyhóban. Li Cung-ping gazdag kínai családból származott. Fiatal korában összeveszett velük. Mély sérelem érte, mert ott hagyta őket, és azóta magányosan, vándorolva élte az életét. Vadászott, ginszenget gyűjtött. Amikor Arszenyevék a kunyhója mellett ütöttek tábort és elmeséltették vele életét, amit eddig maga elől is titkolt, rájött, hogy nyomorultul tengődött, lelkében békétlenséggel. Másnap reggel térden imádkozott a maga készítette szentélyénél, majd magához vette kevés holmiját, és visszaindult a szülőföldjére, hogy övéivel megbékélve, otthon haljon meg. Az indíttatás, ahogy emberöltővel korábban szeretteitől távozott, tipikusan civilizált lelkületet mutatott, amelyet a hosszú tajgai élet lassanként átformált. Megtanította arra, hogy ne ellenséget keressen és ápoljon a szívében, hanem fogadja be minden Isten teremtményét, mert valamennyien testvérei, és ő sem jobb náluk. Jóval korábban csak egyszer kellett volna átgondolnia elhamarkodott cselekedetét, hogy változtatni tudjon rajta, és emberibbé tegye életét, de erre még nem volt fölkészülve. Micsoda lelkierő kellett ahhoz, hogy egy beszélgetés, és egy éjszakai gondolkodás hatására megvilágosodjon, majd egész addigi viselkedésmódjával szembefordulva, visszatérjen abba a világba, ahová tartozott! Amikor a kapitány látta a jelentet, ahogy az öreg távozik, ezt jegyezte le: „Mintha valami elpattant volna bennem. Az a kis tisztás és az a kis kunyhó tegnap még oly meghittnek tűnt nekem, s most egyszerre idegen és elhagyatott lett. Egy elhagyott ház! A lélek kirepült, csak a

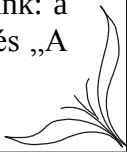
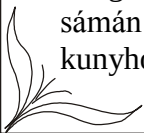
⁸² Más élőlényeket, esetleg tárgyakat is emberi tulajdonságokkal ruház föl, megszemélyesíti.

tetem maradt ott egyedül.” Igen, mert az egész tajga, a természet szelleme nem maradt ott, vele ment, az vezérelte haza. A tajga sajnos előnytelenül, gyorsan változott az utóbbi időben. Egy éjszakai táborútnál Derszu és a kapitány beszélgettek. Az öreg vadász elmesélte, hogy gyermekkorában itt csak goldok és udegék éltek. Hamarosan megjelentek a kínaiak, oroszok és a koreaiak. „Az erdők égni kezdtek; a cobolyok máshová költöztek, és a többi vad is megfogyatkozott. Most pedig a tengerparton még a japánok is megjelentek. Hogyan lehet így tovább élni? Nincs már messze az az idő, amikor nyoma sem marad az érintetlen, szűz tajgának. Eltűnnek a vadállatok is... Hogyan éljen tovább az ember? – szólalt meg váratlanul még egyszer Derszu, és mélyen felsóhajtott.”

A gold nagyon szerette élő helyét, a tajgát. Minden életért aggódott. Amikor együtt táboroztak Arszenyevvel, az író egy darab húst dobott a tűzbe. „Amint Derszu meglátta, sietve kiszedte a tűzből, és félretette. – Miért dobsz húst a tűzbe? – kérdezte rosszálló hangon. – Hogyan lehet húst fölöslegesen elégetni? Mi holnap elmegyünk, más ember jön erre – lesz neki mit enni. Ha a húst a tűzbe dobod, akkor ő elpusztul. – Ugyan, ki jönne erre? – kérdeztem vállat vonva. – Hogyhogy ki? – csodálkozott. – Nyestkutya jön, borz vagy varjú; ha varjú nem, akkor egér jön, ha egér nem, akkor hangya. A tajgában sok különböző ember van. Hát persze: Derszu nemcsak az emberekről, hanem az állatokról is gondoskodott, még az olyan kicsiny lényekről is, mint a hangyák. Szerette a tajgát minden lakójával együtt.” Az író ezzel zárta a fejezetet: „Éjjel félálomban hallottam, amint Derszu megigazgatta a tüzet, és éreztem, amint sátorlapját gondosan rám terítette.” Az író most a tajga egyik „embere” volt, ő is gondoskodást érdemelt. Itt a tajgában kíméletlen volt a halál, amelyet, amíg lehet, érdemes elkerülni. Egy alkalommal beteg és magányos kínai járt előttük, aki nem bírta tovább a tél szorítását. „Ötven lépésnyire a pataktól megláttuk a halott kínait. Egy fához támaszkodva ült a földön, jobb könyöke egy kövön nyugodott, a feje pedig bal oldalára csöngött le. A jobb vállán egy varjú ült, mely megjelenésünkre ijedten rebbent fel a hullárról. A halott szeme nyitva volt, és belepte a hó... A mandzsú Cse-siu, Szungcaj és Derszu visszamaradtak, hogy eltemessék a halottat, mi pedig továbbmentünk.” Szertartás, gyász, részvét semmi. Ennyi volt a végtisztesség: eltakarították a vadak elől. Őt már nem kellett siratni, hiszen lelke messze járt. Ezen az expedícióján Arszenyev a sámánokkal is találkozott. Írta, hogy sikerült sok tapasztalatát lejegyezni, de e tekintetben olvasóival szűkmarkú maradt, pedig a tajgai embernek a samanizmus az igazi misztériuma. Általánosságokat ír, amit egyébként is ismerünk: a sámán révül, gyógyít; külön ruhája és fejdísz, csengői, dobja van és „A kunyhója zsúfolva volt mindenféle bálvánnyal.”

Derszu halála

November második felében fogytán volt az élelem. A kapitány és a gold elmentek vadászni. Derszu pénzmaszarvas zaját hallotta, de nem látta, hol van. Arszenyev hiába mutatta az irányt, nem vette észre. Azért arra lőtt, de elhibázta. Ekkor próbára tette magát, és célba lőtt, de most sem talált. Az öreg megdöbbsent a sikertelenségtől. „Most ötvennyolc éves vagyok. A szemem megromlott, nem látok... A kínaiakhoz nem akarok menni, az ő munkájukhoz nem értek. Hogyan éljek most már tovább? Derszu vadászattal szerezte meg mindennapi élelmet, és látásának meggyöngyülése egyenlő volt számára a pusztulással. A helyzet tragikumát még csak fokozta, hogy Derszu teljesen magányos ember volt.”

Az író följánlotta neki, hogy magához veszi és együtt élnek majd a városban. Talán nem is gondolta, hogy ezt a szabadsághoz szokott embert a civilizáció poklába vinné. Amikor az expedíció befejeződött, Arszenyev ígérete szerint Derszut családjához vitte Habarovszkba. A gold kis szobájában egyre kényelmetlenebbül érezte magát. Más világ fogadta, mint a tajgában, ahol önmaga ura volt, és csak a természetnek volt kiszolgáltatva. Emlékezzünk Hemingway öreg halászára, amikor nagy halat fogni kivezett a tengerre, többnyire magában beszélt. Arszenyev kapitány, amikor elhaladt Derszu szobája előtt, látta, hogy a gold „az ablaknál állt, és félhangon beszélgetett magával. Az olyan emberek, akik hosszú időn át magányosan élnek a tajgában, megszokják, hogy hangosan fejezzék ki gondolataikat.” Az öreg vadász közölte, hogy „– Csak ülök itt, mint a kacska. Hogyan lehet az embernek egy ládában ülni? – rámutatott a szoba mennyezetre és falaira. – Az embernek mindig a hegyekben kell járni és vadászni.”

Derszu lassanként megértette, hogy tilalmakkal teli világban sýnylódik, amely számára élehetetlen volt. „Az öreg egyre gyakrabban el-elmélázott, és emberkerülő lett; lefogyott, arca beesett, és mintha még jobban megöregedett volna.” Mondta Arszenyevnek, hogy ő visszamegy a hegyekbe, és másnap megszökött. Két hét múlva távirat jött, hogy Derszut meggyilkolták. Tetemét a tajgába vezető úton találták meg, puskáját elvették. A körzeti rendőrfőnök két munkással a kapitány jelenlétében eltemettette. „– Isten veled, Derszu! – mondtam csendesen. – Az erdőben születél, és az erdőben végezted be életedet...”

Egymástól távoli világban két ember a legnagyobb macskákkal élt. Az öreg halász oroszánokkal, az öreg vadász tigrisekkel álmodik tovább. Ezek a lelki sorstársak vajon találkoztak-e odaát?

Hódmezővásárhely, 2007. szeptember 22.

*

Nyilfű

**KÉT SZOMSZÉDOS NÉP ÉLETMÓDJÁNAK
RÉSZLEGES VIZSGÁLATA AZ ÍRÓ SZEMÉVEL**

A balta

MIHAIL SADOVEANU: A BALTA (1930)

Fordította: LŐRINCZI LÁSZLÓ
Európa Könyvkiadó, 1972.

Nechifor Lipan és felesége, Vitoria asszony, a román havasokban éltek. A férfi írástudatlan, de eszes és jó kedélyű ember volt, aki adomákkal szórakoztatta az embereket. Híres birkatenyésztőnek számított, akit a *csobánjai*⁸³ becsülettel szolgáltak. Felesége font és rá emlékezett. „A nyugtalan, még fiatalosan csillogó szempár az ismeretlen szemhatárt kémlelte. Nechifor Lipan nem volt otthon. Juhokért ment Dornára, és még nem tért vissza, pedig Szent András napja már erősen közeledett. Nagy magányosságában az asszony igyekezett gondolatban utolérni a férjét.” Húsz éve szerette, pedig ha nézeteltérés támadt köztük – és ez az asszony makacssága miatt gyakran megesett – az ember a sértés súlyossága szerint alaposan eltárgyalta, de Vitoria nem bánta. „Végül mindketten ismét szépnek látták a világot, ahogy az Úristen rendelte...”, aki bár hét utóddal áldotta meg őket, már csak kettő élt belőlük, a többi gyermekbetegségekben elvette. A havasok között nehéz és esendő az élet. A fiú lent időzött a csobánokkal a juhok telelőjén és nagyon várták, hogy a gazda kifizesse őket, a gyerek meg visszatérjen otthonába. A lány egy katonától képeslapot kapott, amiért az anyja korholta. Nem mentek jól a dolgok, ráadásul Vitoria kínos álmodt: férje lóháton „nekivágott egy beláthatatlan víztengernek.” Az idő hidegre fordult, közeledett a tél. A béres hazatért a kisebb nyájjal és a tehennel, elkérte a bérét: a subát, kuclát és a bocskort. Az asszony lement a pópához levelet íratni fiának, a lánya a házi munkát végezte, és míg anyja távol járt, választ akart fogalmaztatni a katona levelére.

Aki eddig elolvasta Sadoveanu kisregényének két fejezetét, néprajzi és szociográfiai bepillantást nyert a havasi gazda családi életébe. Megismerhette a házat a nők által használt eszközökkel, és szokásaik egy részét. Sok eltérést lehet tapasztalni az erdélyi székely, de még többet a magyar alföldi parasztlét között; ugyanakkor az általános emberi vonások több közös vonást is rögzítettek. Egyetlen példát idézek, amikor a béres hazaérkezésekor munkát kapott: szórja ki a szabadkéményből a madárfészket, hogy tüzet lehessen rakni, előbb a jussát kérte, majd amikor megkapta és kigyönyörködte magát, ételével együtt kivonult a csűrbe, ne

⁸³ Román hegyi pásztorok, a juhok gondozói, és a birka termékeinek részbeni földolgozói.

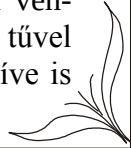

lássák, miként eszik. Evés és zabálás között kulturális különbségek vannak, amelyek gyakran évszázados hagyományokat őriznek. Egyiknek finomkodó, másiknak egyszerű, biológiai föltételei vannak: mások megbotránkoztatása nélkül enni, vagy a bendőt degeszre tömni. A magyar gazdát gyakran elmarasztalták, hogy szolgafaló, lenézi a külső munkaerőt, még egy asztalnál sem hajlandó vele étkezni. Emberre válogatta, mint ahogy a szolgát is! Az általánosítás mindkét irányban diszkriminációt tartalmazott.

Alkonyodott, amikor Vitoria fölkerekedett. Előbb a kocsmába ment italért, meg papírt és borítékot vásárolt, utána a pap házához kapaszkodott föl, a domb tetejére. Az Úr szolgálja igyekezett az asszony félelmét eloszlatni és megnyugtatni, hogy férje hazatér, majd levelet írt a fiúnak. Besötétedett, amikor a közelben, kunyhóban magányosan lakó Maranda anyóhoz betért, aki „ért a bűbájosságához, és sok titokzatos dolgot művel.” Szobája tele volt megszáradt virágcsokrokkal, amelyek füsttel keverve alvilági szagot árasztottak. A kutyája is különös. A boszorkány kártyát vetett és azt állította, hogy a kétségbeesett asszony férjét egy zöldszemű néember a szerelmével tarja fogságban, amit Vitoria nem nagyon hitt. Hazaérve, a béres megijedt tőle a sötétben, és kísértetet látott. Különös éjszaka volt ez, nem a megnyugvásé.

A magányosság, a tudatlanság, a zordon vadonnak kitett életek zavaros álmokat és baljós látomásokat szülnek. Szörnyek jelennek meg, farkasok üvöltenek, bagoly száll puha szárnyon és a sötétben árnyak mozognak, amelyek kivilágosodva eltűnnek, de az emberek agyába befészkelik magukat, és titkos féregként rágják őket naphosszat. A babona világa nem hagyja a havasok lakóit nyugodni. Történetek születnek bennük, amelyeket egy idő után valóságként élnek át és adnak tovább. Mindenki költ hozzá és vesz el belőle. Olyanná válik, mint a rosszul hallott suttogás, amely folyamatosan átalakul, és a történet végén egészen másként hangzik, mint amikor szárnyra kelt.

A téli ünnepek előtt megjött a gyerek, ahogy az anyja levele rendelte neki. Vonattal érkezett, amelyről a nőknek legfőbb fogalmuk volt, de nem kérdeztek róla, palástolva tudatlanságukat. A serkenő bajuszú fiú is elcsodálkozott, hogy apja, aki korábban mindig megnézte a telelő juhokat és elszámolt a pásztorokkal, most nem járt ott, de haza sem igyekezett. Vitoria elbeszélte fiának, hogy a papnak már misét fizetett érte. Maranda anyó tanácsát is kikérte, aki hajthatatlan maradt, hogy férjét nő tartja szerelme foglyaként. Itt föltűnik a fekete mágia, amelyet a boszorka nógatására végez; mert ha párja visszatért volna, „Nem kellene a vén-asszony tanácsa szerint viaszembert gyúrnom, hogy ráolvassak, a túvel döfjem át a szemét és a szívét, hogy annak a nőnek a szeme és szíve is

megfájduljon...”⁸⁴ Tizenkét péntek böjtöt fogadott, és ha úgy telik le, hogy a ház ura nem jön haza, keresni kell! Azt érzékelte, hogy ez a pelyhes állú kamasz alkalmatlan a föladra, ezért magába roskadt.

Nagyszerű folklórleírás következik a hegyi emberek téli és téltemető mulatságáról. Itt lehet érzékelni, hogy ezek az alakoskodó népi játékok évszázadok óta mennyire rokonjellegűek és hasonlóak a környező népekéhez, így a mieinkhez is. Érződik, hogy az emberek lelkülete Eurázsia szerte mennyi közös kincset tartalmaz, amelyet szívesen meg is osztanak, mert a köztük térképen meghúzott határok mesterségesek. A baj akkor keletkezik, amikor a barátkozás természetes folyamatába a politika beleszól, nacionalizmust szít, amelyről gyakran a felek nem is tudnak, hogy mi fán terem, és az embereket készakarva egymás ellen fordítják. Emberöltővel ezelőtt, még fiatal házas koromban, feleségemmel jártunk a Marosvásárhely melletti Bos nevű kis faluban, ahol emberemlékezet óta néhány tucat magyar család élt. Akkortájt, amikor ott voltunk, a faluba költözött egy idősebb román család. Napok alatt elmúlt a riadalom. A megbékélést a következő dicsekedéskéje jellemezte. „– Nekünk is van már románunk, és olyan munkát is elvégez, amelyhez mi már nehezen fogunk.”

Vitoria ahányszor a férjére gondolt, úgy érezte, mintha vele együtt ő is halott lenne. Mégis, amikor a férfi hiányát érezte: „Csak most értette meg, hogy a szerelem úgy él benne, mint fiatal korában. Talán szegyenkeznie kellett volna, hiszen nagy gyermekei voltak; de ezt nem vallotta be senkinek, csak saját magának, az éjszakának és a kéményben ciripelő tücsököknek.” Sadoveanu lírája megtanít bennünket, hogy a próza is költészetté válik, ha író fogalmazza. Az asszony a hetedik koplaló péntek után elhatározta, hogy másnap fiával elindul az urát megkeresni. A gyerek előkészítette a szánt és a két összeszokott hegyi lovat. Anyjának „sok minden eszébe jutott, miközben mélyen beszívta a szénaillatot, amely a nyár és a gyermekkor emlékeivel lebegte körül. Úgy múlik el minden, mint az első fagyra ez az illat.”

Istenem, mennyi emléket korbácsolt föl bennem is ez az utóbbi másfél mondat. Boldogságban szenvedő órákat és napokat, amikor még ott lehettem a közös tanyán. Alig eszméltem, amikor meghalt dédapám, majd követte dédanyám, a nagycsalád Anyja. Átéltam a föld, a tanya elvesztését, az egész gazdaság, vele a rokonság széthullását, és a kényszerű böjtös napokat; miközben a nap szebben sütött rám, mint idehaza, a városban; fák és virágok, porban fürdő verebek és a diófán fészkelő sárgarigó hangja Édenkertként vett körül. Mindez úgy elmúlt, hogy még a

⁸⁴ A. Morgan: *Aigo, a hóvilág fia* című regényének ismertetőjében a fekete mágiáról és a bábu szurkálásáról már írtam.

tanya helyét sem lehet meglelni. Az ott töltött órák egyre szebbé váló emléke is csak bennem él még, és velem végleg eltűnik...

Megérkezett egy kolostorba, ahol Vitoria belépett a templomba és elpanaszolta nagy bánatát. „Azután odalépett az égő gyertyákhoz, és melléjük tűzte a magáét is, amelyet kendőbe kötve hozott hazulról... Szent Anna tüstént feléje fordította tekintetét a gyertyafüstben; az asszony térdre hullott, és megcsókolta a festett kezét... Kitárta lelkét a szent asszony előtt, kitárta, mint egy nyitott sebet...”

Vajon nekünk van-e otthon gyertyánk, amelyet elviszünk a templomunkba és odatűzünk a többi közé. Egyáltalán van-e „többi”, vagy a mi gyertyánk magányos lesz a tartóban? Van-e olyan gyertyánk, amelyet saját vétkünk föloldására, kérésünk elfogadására tartogatunk, vagy csak olyanokat gyűjtünk, amiket valamely társadalmi igazságtalanság jegyében, politikai tüntetéseken gyűjtünk, megosztva vele a közösseget, és a másik részét arra készítjük, hogy leköpve oltsa el a lángokat? Mert az az elv, amely nekünk jeles érték, a másiknak gyűlöletes, az a személy, aki nekünk szent, a másiknak áruló. Hová tűnt összetartásunk, amely még 1956-ban is olyan módon kivívta a világ elismerését, hogy a liberális Nyugat saját jóléte és békéje védelmében hagyta az emberi értéket elveszteni?

Az esdeklő asszonyra fölfigyelt az apát úr és fölvezette a kolostorba. „várnia kellett egy magas szobában, amelyben bőrös székek és asztalok voltak, de kivált ékes kegyszerek. »Az archimandriták⁸⁵ is éppen olyan nagy urak, mint a bojárok...« – bólogatott Vitoria, és nem mert leülni.” Az a társadalmi réteg, amely engem számon tart, nem úgy ismer, mint aki egyház- és papellenes személy lennék, de elgondolkodtam ennek az egyszerű asszonynak az észrevételén. Nem az a bajom, hogy a papság egy része jó módon él és számos tárgyi értéket birtokol. A pap is emberből van, miért kellene neki a leghitványabb földi életet élnie, miért ne tarthatna és élvezhetne néhány holmit, amely megkönnyebbíti halandó életét? Nem felejtsem Krisztus válaszát a gazdag kérdésére, amikor az elmondta, hogy minden vallási előírást betart, amit kell, mégis, mit szükséges tennie üdvössége elnyerésére. A Megváltó azt felelte, ha van egy köpenyed, oszd meg azzal, akinek nincs. Csakhogy számomra ez szimbolikus értelmű, mert tapasztaltam: adományozásokkal a feneketlen kútba addig lehet hordani az értéket, amíg az lefelé csorogva szétfoszlik a köveken, és éppen azok nem kapnak belőle, akik szomjazzák, amíg magunk is rá nem kényszerülünk, hogy a sor végére állva, életünk fönntartásáért a markunkat tartsuk. Számomra a pap lelkipásztor, aki arra hivatott, hogy szere-

⁸⁵ Rendházfőnök

tetét, segítségét, ha kell lelkét és szellemét ossza meg velem, ezzel táplálja hitemet, és kíméljen meg a kárhozattól. Kevés az ilyen nyájvezető. Aki megtalálta az Istenhez közelítő utat, általában önmagát irányítva jut Teremtőjéhez, és a közössége tévutakon botorkál.

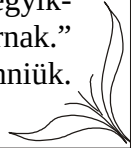
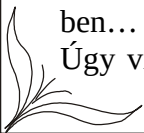
Amikor a rendházfőnök végighallgatta az asszonyt, megnyugtatta, hogy Szent Anna majd közbejár érte: „a Mindenható trónusa előtt. De menj el Piatrára is, a földi hatalmasokhoz. Kopogtass be a rendőrkapitányhoz és a prefektushoz, és mondd el a dolgot, hogy indítsanak vizsgálatot.

– Megértettem, atyám – válaszolta Vitoria. – Elmegyek hozzájuk is; de az igazi segítséget máshonnan várom.”

Mindannyian valamilyen társadalmi segítséget várunk egyre gyülemelő gondjainkra, de ezek sorra elmaradnak, vagy szilánkjait kapjuk. Keressük a kapaszkodót, mert arra van szükségünk, hogy a lejtőre jutva gyorsulásunk fékeződjön. A román asszony igen bölcsen ismerte már, hogy mit ér az, amikor embertársaink könyörületességére vagyunk utalva. Van-e „igazi segítség” – használva Vitoria szavait – vagy nincs mibe kapaszkodnunk? Egyáltalán létezik-e tőlünk függetlenül az a világ, amit elképzelünk és ahová vágyunk, vagy az csak bennünk él és hal meg? Hitünk hiányzik, vagy az nem mutatkozik, akit kérünk és keresünk? Előbbi kiszámítható, utóbbi számunkra kiszámíthatatlan. Marad a hit, a végső kapaszkodó, amelynek szakadozott fonálát nem szabad elengednünk.

Valószínű, így volt ezzel a fiú, Gheorghiță is, aki éjszakára bejött abba a kamrába, ahol anyja és más asszonyok meghúzták magukat. „kerekedett magának egy ládát, és ledőlt. El is aludt tüstént; mintha a lelke egy más, boldogabb világba szállott volna.” Sadoveanu kifogyhatatlan önti ránk azokat a lélektani fogódzókat, amelyek között szinte elveszünk. Jó lenne az egész kisregényt ide idézni, de akkor még több kérdés merülne föl bennünk, amelyben eltévedhetnénk. Az írás a néplélek olyan mélységeit forgatja föl és hozza felszínre, amelyeket kevesen ismernek és találják meg benne az eligazodást, ezért könnyebb ráfogni a „romantikus, elavult, meseszerű, mitikus” és egyéb jelzőket, ahelyett, hogy elemző átvilágítással az értékeit mutatnák be. Mert ez az írás is olyan, akár a Thomas Mann-i *Varázshegy* röntgenképe, az ember igazán azt szereti meg benne, ami a bőr alatt, a csontok mélyén húzódik, szabad szemmel láthatatlanul.

Vitoria még nem aludt el. Kínlódott, különösen akkor esett kétségbe, amikor arra gondolt, „hogyan kell keresnie azt a bizonyos emeletes házat, amely ott van valamilyik utcában, a sok-sok utca közül az egyikben... Minden szobájában emberek ülnek, fülük mellett toll, és írnak.” Úgy viselkedett, akár a mi parasztjaink, ha a hivatalba kellett menniük.

Amíg otthon ő volt az úr, és ha jární kezdett döngött a lépte, de amikor a nagy házba ment, lába csoszogott, elhalt a dobbantása, kalapját idegesen gyűrögette, és köszönni is alig tudott. A hivatal, a közösségi segítségnyújtó hely inkább a börtönbe vezető pokol kapuja volt számára. Jó, ha közömbösséget érzett, annál több ellenszenvvel és megaláztatással találkozott, ami megviselte.

A férje ismerte ezeket a dolgokat és intézte a fontos ügyeket, „mert fiatal kora óta járta a lenti országot; de ő asszony volt, örökké a havason élt.” Vagyis a család odafen lakott. Íme, a nép lelkében megfordul a világ. Amíg a városi polgárnak „odafent”-ként a főúri és királyi palota számít, az „odalent” pedig a havason élőket jelenti, pedig ezek gyakran akár kilométerekkel is följebb vertek maguknak házat. A nép szemében odalent, a völgyek között és a síkságon megbúvó polgárság és arisztokrácia lakott, míg ők fölöttük éltek. Ez nemcsak földrajzi távolság és vertikálisan mérhető különbségeket rajzolt ki, hanem a józan, naiv, egyszerű lelkük a Föntebbvalóhoz is közelebb állt. Nem a havasok embere hozta a népnýúzó törvényeket, nem ők élvezték saját fáradságuk gyümölcsét, nem indítottak pusztító és területfoglaló háborúkat a szomszédok ellen. Ha baj volt, maguk közötti bíraskodással elintézték a dolgot, de bűneikkel együtt tisztábbak voltak, mint azok, akik a nekik járó rész szerint, ünnepnapon az első sorban ültek a templomban, miközben alattvalóik a havasok ormán közelebb éltek az égben lakókhoz.

Hajnalban Vitoria bement Piatrára a központba. Fiát egy fogadóban hagyta és elindult a prefektusra. Milyen asszony volt ez a juhos gazdáné? Figyeljük meg, hogy nem bújt mások köpenyébe. Mindig mindent maga intézett. Amikor ki kellett állni és hadakozni, fegyvertelenül is szembenézett a világgal. Nem keresett kiskapukat, alattomosan nem fizetett le senkit, egyenes volt, akár a havasi szálfá, amelyet a vihar nem hajlít meg, legföljebb gyökerestől kitép. A prefektus kedvesen fogadta. Amikor az asszony elmondta, férje pénzt vitt magával, hogy juhot vásároljon, a hivatalnok fölvilágosította: a hegyi haramiák kifosztották és agyonverték. Érezte és tudta ezt Vitoria is, de még magának sem merte megfogalmazni, és most ezen az ismeretlen, távoli helyen az arcába vágták az igazságot. Tört döftek a szívébe, amely pillanatra könnyel borította el a szemét, de lelkét megkeményítette. Amikor az úr elmagyarázta neki, kiket kell megfizetni és kérvényt íratni, hogy keresni kezdjék eltűnt férjét, elhatározta, hogy ezeket nem pénzeli. Hazamegy és a falusi atyával megíratja a kérvényt. A pápa nem értette, hogy miért akar kérvényt íratni, amikor nem hisz benne, hanem maga akar Dornára menni, hogy nyomozzon férje után, de engedelmeskedett. Az asszony másnap vitt egy darab vasat a kovácshoz, hogy készítsen belőle baltát, megáldatta a pappal és a fiával

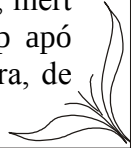

együtt elindult. A lányát – a kelengyéivel együtt – útközben beadta egy kolostorba megőrzésre, a házat pedig a mihaszna udvarosára bízta. Könnyező lányától így búcsúzott az úton: „Szent ez a hétfői nap, mert megkezdtük elhatározásunk betöltését.” Középkorias nyelvemlék, vagy a királyok fejedelmi többes száma jelenik meg e mondatban, amely a döntés végrehajtására utal.

A kemény tél még nem engedett, várni kellett a nyomozással. Március 9-én kezdett először csöpögni a jégcsap. Vitoria elment a templomba és áldozott. Megtisztította lelkét és csak a nagy útra gondolt. A hetedik fejezet elején így kezdődik egy vészt jósló félmondat: „A fenyők között rejtőző szakadékokból hollók szálltak a kék ég felé...” Az asszony eladta az addig gyűjtött árut, és másnap a fiával ellovagoltak az eltűnt Nechifor Lipan juhos gazdát keresni. „Amikor keleten, a Beszterce felől felkelt a nap, előbb az asszony, majd a fiú is háromszor keresztet vetett, és meghajtotta homlokát a fény előtt.” A vételt lebonyolító kereskedő, aki ismerte Lipant, elkísérte, majd hazaérve szállással kínálta őket. Elalvás előtt ismét a férje járt az eszébe. Eddig mindenkitől azt hallotta, hogy olyan férfi volt, aki nem vetette meg a nőket. Az asszony magában sorolni kezdte, hogy ki mindenkivel szűrhetne össze a levét. „De tudta, hogy egy olyan férfi számára, mint az ura, ez csak időtöltés és mulatság volt... Vitoria mást jelentett számára; volt benne valami titkos, ellenállhatatlan erő, amit Lipan csak sejtett, de sohasem értet meg egészen. Úgy tért vissza hozzá, mint a tiszta forráshoz.”

Elgondolkodtató, hogy mivel az ember poligám természetű, ennek hány család látta már kárát, és porlott szét, mintha sohasem tartoztak volna össze. Ritka volt az olyan asszony, igazi kincs, aki mindent tudott a férje viselt dolgairól, mégis szerette, megbocsátott neki, és az a tűz, amely benne égett, pórázon tartotta emberét, amelyről talán ő nem is tudott. Mert aki megmerítkezik a mocsárban, az előbb-útóbb vágyik rá, hogy megfürödjön a tiszta forrásban. Éppen ezért Vitoria egyetlen beszédnek sem hitt, amelyben urát valamelyik ágyban kellene keresni. Minduntalan arra jutott, hogy valahol, egy szakadékban holtan fekszik. A következő faluig jutottak, amikor a templom előtt hóvihar érte őket utol. Az asszony ezt jelnek érezte, hogy nem szabad nekik továbbmenni, hanem itt kell szállást keresni. Csakhamar behúzódtak a helyi kovács színjébe. Később jött is az öreg. Betessékelte őket a házába, ahol vendégül látta őket és szállást adott. Amikor azt is megígérte, hogy reggel a lovaikat megpatkolja, Vitoria kérdezősködni kezdett az ura után. Megtudta, hogy az ősszel itt járt, amikor Dornára ment juhokért, de makacs ember volt, mert a kovács figyelmeztetése ellenére is éjszaka tovább indult. Pricop apó pálinkával kínálta az asszonyt, aki az elbeszélésből ráismert Lipanra, de

„mielőtt a szájához emelte volna a poharat, egy cseppet kiöntött a földre.” Ősi áldozat ez Földanya tiszteletére. Különös, hogy a havasokon is ismert volt ez a jelenség, hiszen a kultusz elsősorban a földműves népesség körében volt elterjed. Más kérdés, hogy a pogány áldozat emléke hogyan jutott el egyik néptől a másikig, és miként keveredett keresztény hatásokkal, amikor a megtermelt ital már inkább a földet teremtő Istennek, ritkábban valamelyik helyi szentnek, vagy áttételesen a munkának szólt, amely az italt létrehozta. Vitoria mély vallásossága azt sugallja, hogy az italáldozattal Istent tisztelte.

Sadoveanu kötődik, és szép képet fest a havasi emberekről: „Szereplik az asszonyt, az italt és ragaszkodnak szokásaikhoz, amelyek nem változtak, amióta a világ világ... a barátkozás, a mulatság örömei közepette a szívük kigyúl, és úgy ragyog, miként a nap, amelyre feltekintenek.” Ha e kiragadott mondattöredéket elemezzük, egész életformát és világszemléletet olvashatunk ki belőle. Talán ez mind nem is a havasi ember széplelkűségét, hanem az íróét jellemzi, hiszen Vitoria és családja a haramiákkal, gyilkosokkal, a rászédő kereskedőkkel, semmirevaló pásztorokkal... ne soroljam, milyen hitvány emberekkel kénytelen hadakozni, pedig semmi mást nem kívánnak, mint becsülettel dolgozni, kereskedni, és egy alacsony középszinten boldogan élni. Csakhogy a havasokon, a mostoha körülmények között ezt kevesen érik el, ezért a gazemberek társaikon élősködnék. Az író a falusi pópa szájába adja a következő szavakat: „Ki kell mondanunk, és meg kell vallanunk, hogy közöttünk, havasiak között is akadnak gonosz emberek, akik lábbal tapodják a más jussát, elveszik a garasát, és nem adják vissza. Úgy élnek közöttünk, mint a ragadozó farkasok...” De ne ezt a meglévő, és a kisregényben köntörfalazás nélkül megrajzolt bűnös magatartást vizsgáljuk, hanem az író által leírt értékteremtést.

„Ragaszkodnak szokásaikhoz”. Természetesen, minden ősi gyökerekkel rendelkező nép ezt teszi. Nagyszerű tulajdonság. Ugyanakkor ez okozza a legtöbb összetűzést, mivel valamennyi hagyományban vannak olyan eltérő vonások, „másságok”, amelyeket a kívüle élők, sőt gyakran az anyaország sem visel el. Ez a kultúrabeli különbség a viselkedésmódban is megnyilvánul. Az erdélyi magyarok, különösen a székelyek gyakran okkal mondják, hogy „mi vagyunk az igazi magyarok”; akik Trianon után az anyaországban maradtak, már föladták hagyományaikat és magyarságukat, föloldódnak a közös kulturátlanságban és civilizációban. A hagyomány óriási érték, amely meghatározza egy nép, egy közösség lelkületét, magatartását, kultúráját és erkölcsét. Benne van a kézműves alkotótehetségtől a hit megőrzéséig az évszázadok alatt kikristályosodott magatartásforma. Ez csak arra a népességre vonatkozik,

amelyik gyakorolja, még akkor is, ha ebben sok átvett külső elem van, de mindezt beleépítette az övébe, és elfogadta sajátjaként.

Sadoveanu szerint a havasi ember szíve barátkozás közben úgy ragyog, akár a nap, amelyre föltekintenek. A Nap a földi élet éltetője. Emberré válásunk óta ez a fölismerés minden népben „fénylik”. Belőle gyakran vallások, napkultuszok nőttek ki. A napenergia: az általa hozzánk juttatott fény, a meleg és a lét körforgásának fönntartását biztosító minden élet alapja. Természetes, hogy a havasi ember esetében, aki gyakran a hóhatár közelében éli le egész életét, és a tele gyakran félévig tart, a nap megváltó, amikor kibontakozhat szívének minden öröme. Ilyen ünnepbe csöppentek a következő állomáshelyükön, ahol ismeretlenek betuszkolták egy keresztelőbe és megvendégelték őket. A következő faluban esküvői menetbe vettek részt.

Itt az Alföldön évszázadok óta az volt a rend, hogy az egybekelés a betakarítás után, ősszel kezdődött, és a tavasz kezdetével ért véget, amikor ismét elindult a kemény munka. A gyerekek is általában vagy kora tavasszal, vagy késő ősszel születtek, amikor a családnak még nem volt sok dolga. Ez a havasi embernél éppen az időjárás miatt másként alakult. A kezdődő jó idő hatására indult el szívük melege egymás iránt kitárulni, vagy a méhükben fejlődő magzat megszületni. Nem egyedül ők voltak így, hiszen egy távoli szélsőséges példát hozva, az ókori Kínában is a boldog meleg időben jött el a szabados szerelem időszaka, amely a hideg beálltával a házak és kunyhók zárt világában megrekedt.

Mit jelentett a havasi ember számára az esküvő nagy napja? Amikor a vőfélyek meglátták Vitoriát és fiát a hegyekből lefelé ereszkedni, pisztollyal és kulaccsal rohantak hozzájuk. „Vagy isznak a vőlegény-királyfi és a szépséges királykisasszony egészségére, vagy ebben a helyben agyonlövik őket.” Élet vagy halál. Így unszolták őket, hogy osszák meg boldogságukat az ünneplőkkel. Fedezzük föl ebben is a népi alakoskodó játékot! Itt van két nagyon boldog fiatal, akik a közös életre tették föl párválasztásukat. A kemény évszakok és munkanapok után ők lehetnek a királyfi és a királylány. Csak egyszer, mert a többi házasság, ha előfordult is, már nem az első, nincs rajta az a hamvasság, amit közben az élet lesöpört róla. Egyszer mindenki eljátszhatja és úgy érezheti, hogy a világon ő a király fia és lánya, mert ágyékukból fakadó trónörökösöket hoznak majd a világra, akik tovább viszik és játsszák ezt a nagy kalandot, amíg ember van a havasokon. Miért ne lehetnének legalább ekkor felhőtlenül boldogok, és ezt a kiáradó nagy szeretetet meg kell sokszorozni mindenkivel, hogy a világ is tudomásul vegye a királyi egyesülést.

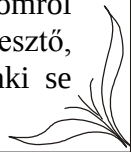

Az író finom lélekábrázolása az, amikor megmutatja, hogy az idegen asszony elfojtja bánatát, hogy ő is meleget sugározhasson: „Vitoria elfogadta a kulacsot, és ékes szóval felköszöntötte a menyasszonyt. Mosolygós orcával és kedves szavakkal fordul feléje, holott keserűség emésztí a lelkét...” Ezután anya és fia végre Dorna határába ért. Szétszórt kis település ez a völgyekben. Mindegyikben egy család élt. Vitoria Dornavatrára igyekezett. Szólt a fiának, hogy azonnal induljanak, mert: „Tegnap óta nincs pihenésem, alvásom... Úgy érzem, mintha az Úristen ítélőszéke várna, hogy leboruljak előtte.” Égi jel is adódott: „Alig indultak el Dornavatra felé, hirtelen kisütött felettük a fényes déli nap.”

A falu fogadóájában hagyták holmijukat és azonnal elmentek az irodába, ahol nyilvántartották az adás-vételt. Az írnok mindjárt meg is találta, hogy Lipan gazda háromszáz juhot vett két embertől. Vitoria érezte, hogy célba ért. A német írnok elbeszélte, hogy férje eladott a juhokból százat. A csobánok a többi leterelték a téli szállásra, Lipan pedig két – úgy látszott, hogy számára ismert férfivel – Neagra felé indult, azóta ő sem látta. Az asszony nem tévovázott. Ismét égi jelet kapott: „Mire elindultak, az idő rosszkedvűre fordult. A szél gondolt egyet, és északról kezdett fújni. Az olvadás megállott.” Bizony az „olvadást” fagy követte. A természet részéről metaforikus előrejelzés volt ez, csak ismerni kellett, hogy mikor mire hívja föl a figyelmet. A természet gyermeke ezt nagyon jól ismeri és érzékeny rá.

A jövevények két kocsmában is jártak. Az elsőben egy asszony fogadta őket, de nem boldogultak vele. Az utolsó falu végén jámbornak tetsző kocsmárossal ittak együtt, aki emlékezett rá, hogy itt járt a férje két emberrel és háromszáz juhval. A pópával megáldatta a nagy nyáját. Még azt is tudta, hogy a nyájból két rész volt az övé, egy rész a másik kettőé. A vendéglős jó leírást adott a két idegen emerről. Vitoria a fiával azonnal tovább indult. Az anya üzött vadként hajszolta magukat, már a lovak sem bírták tovább, ekkor állt meg pihenni. Adtak a jószágoknak. Azok „megmegrázkódtak, fújtak, várták az itatást, hogy a föld ereje bennük is megfoganjon.” A természetben élő népnek a nap után a föld következett. Egyik biztosította a táplálék létrejöttét – az ember megtermelte –, a másik megszülte. Micsoda remek sor ez, amely ha bárhol megszakad, vége annak a világnak, amelyben az ember egyelőre még otthon érzi magát. Ezt az állatok is átérzik, hiszen őket szintén a föld látja el energiával.

A fiúban a fáradság bizonytalanságot ébresztett, vajon megtalálják-e az apját, és miért nem hagyják a dolgot a törvény embereire. Vitoria határozottan megnyugtatta, hogy meglesz a gazda. „Valóban, nyomról nyomra, azaz kocsmáról kocsmára követni tudták az útját.” Elképesztő, hogy az ember az alkoholnak mennyire kiszolgáltatottá vált. Senki se

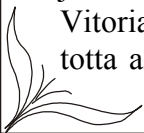

gondolja komolyan, hogy ezek az útszéli csárdák, kocsmák az utasok kényelmét, szállását szolgálták. A legtöbb vendég, ha jól beivott, tovább ment. Gyakran a mezőn, erdőn, hegyen éjszakázott, iszákjában vitt elemózsiát, de pálinkáért és borért minden hitvány ivóban megállt. A kocsmáros nem azért tartotta a fogadóját, ahogy a magyar szó egyik értelme jelentené, hogy ott bőséges vendéglátással várja és kényeztesse az utast – hacsak az nem dúsgazdag volt, márpedig ezekben a lebujokban többnyire csak a szegények fordultak meg –, hanem azért, hogy az itallal kihúzzon a zsebéből minden fillért. Azután már nem volt becsülete, és mehetett, amerre akart.

Vitoria és fia is iszogattak, de csak módjával, és a férje nyomai még mindig tovább vezettek, kocsmáról kocsmára. Végre egy tiszta ivóba jutottak, ahol a vendéglős azt állította, hogy itt csak ketten voltak, de az ura már nem volt velük. Az előző helység fogadójában még hárman voltak, tehát Lipan a két falu között „Felrepült az égbe? Vagy lezuhant a feneketlen mélységbe?” A kocsmáros ismerte a két cimborát, a nevüket is tudta. Vitoria úgy gondolkodott, hogy őket bármikor megtalálhatja, de előbb az urát kell felfedeznie. Újabb égi jelet is kapott, hiszen „a szél megállott, és visszafordult a maga birodalmába”, tehát céljukon túl jutottak, és vissza kell menniük.

A kocsmában előkeveredett a fogadós kövér, rosszkinézetű felesége, aki sokat tudott a két gyanúsított, suhai gazdáról. Elbeszélte költekezésüket és a feleségek fennhéjázó magatartását, ami korábban nem volt rájuk jellemző. Különös intellektuális réteg élt ebben a román faluban. A bíró felesége sok szépítőszert használt és jól értett a „kendőzéshez”. „A bájolásban és ráolvasásban a tanítóné a legnagyobb tudós.” (Mire taníthatta a gyerekeket?) A kocsmárosné elküldött egy fiút a két gazdához, hogy jöjjenek a községházára, ahol várják őket. Az a kisregényből nem tűnik ki, milyen törvények uralkodhattak ezen a környéken, hogy egy suhanc hívására a két gazda: Bogza és Cuțui el is ment, ahol találkoztak a bíróval és a jegyzővel. A két juhos gazda kérdezte az asszonyt, hogy mi járatban van, mire Vitoria szelíd szavakkal, nem vádlón elbeszélte. Láthatóan a két ember megenyhült, és hazudozva előadták, hogy ők megegyeztek a férjével a juhok árában, kifizették neki és elváltak tőle, mert „Lipannak sietős volt az útja.” A két ember annyit még elárult, hogy a taljánok keresztjénél, fenn a hegyen egyeztek meg és hagyták el.

A két asszony visszatért a kocsmába, és Mária, a fogadósné – aki eddig is mindenben segítette a jövevényt – elhatározta, hogy elmegy a két jómadárhoz és a világszép, de buta feleségektől megtud egyet s mást. Vitoria ekkor éjjel kétszer is álmot látott. „A sötétségből, amely elválasztotta az urától, most fordult először feléje Lipan arca; mondott valamit,

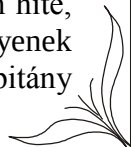

csak neki, és csak ő értette.” Másnap reggel Vitoria visszaindult az előző faluba. Közben a szél is mint valami útjelző szellem megfordult, és dél felől kezdett fújni. „az asszony a maga titkos szándékát követte.”

A hegy túlsó oldalán Vitoria ismét egy kocsmában kötött ki és elbeszélte, hogy mit végzett a hegy elülső oldalán. Toma úr, a kocsmáros elkísérte az asszonyt a falu széléig, ahol egy magányos ház állt. Amikor beléptek a kapun, három kutya ugrott nekik, de Vitoria egy vesszőt hozott magával és ezzel megállította őket. A legnagyobb, egy vágott fülű és farkú kuvasz Lipané volt, és megnyalta gazdasszonya kezét. A kocsmáros elcsodálkozott, hogy egy távoli vidékről ideérkező véletlenül hogyan találja meg elkóborolt kutyáját, amely még az ősszel került elő valamelyik szakadékból és éhesen kéredzkedett be.

Vitoria bőséges jutalmat adott a kutya tartásáért, és elindult vele a hegy szakadécai felé. Már tudta, hogy férje teteme valahol itt fekszik a mélyben, de „jobb is így; inkább lássa holtan, mint távol a családjától, más asszony karjaiban, idegen ágyban.” A kocsmáros emlékezetébe visszatért, hogy a keresett gazda Sabasa és Suha falu között pusztulhatott el, mert egyikből kiindult, a másikba már nem érkezett meg. Elhatározta, hogy az asszonyt segíteni fogja további útján. Hóolvadás volt, a hegyekből a szakadékokba zúdult a víz. Keresgélni csak azután lehetett, ha a természet megnyugszik, így Vitoria visszatért az előző fogadóba, ahol Mária, a kocsmárosné szeretettel várta, és ő is csatlakozott a magányozáshoz. Híre járt a faluban, ezért mindkét gazda felesége hízelegve fölkereste és tudakozódott, hogy mi a terve. A kocsmárosné „konkolyt hintett közékük”, hogy egymásra valljanak. Az egyik asszony elment Bogza, a másik Cuțui gazda feleségéhez tudakolódni, de nem mentek sokra. Másnap reggel Vitoria a fiával elindult a hegyre. A második hídnál a kutyájuk nyugtalanná vált és lerohant a szakadékba. Az anya utána küldte fiát. A legény rémülten kiáltott, és az asszony tudta, hogy a gyermeke mit talált. Ő is utána ment. Ott feküdt előttük Lipan és lova tetejéből mindaz, amit a vadak meghagytak. „Sietve letérdelt, összeszedte a csontokat, és egyenként megvizsgálta az ura holmiját. Nechifor fejét baltaél zúzta be.” Vitoria keservesen fölkapaszkodott, és a lova tarisznyájából gyufát, gyertyát vett elő. Visszamászott, majd egy kőpárányon fényt gyújtott a férje maradványai fölött. Ekkor az asszony testébe „új erő költözött.”

Nem roppant meg, mint ahogy nagyon sokan itt törtek volna össze a látványtól és a szeretett ember holtának teljes bizonyosságától. Micsoda lelki erő volt ez, amely csak olyan emberben keletkezik, akinek van hite, aki szereti társát, és biztos abban, hogy amit cselekszik, az fontos. Ilyenek lehettek azok a nők, akik Eger vár viadalánál Dobó István kapitány

mellett a romos várfalakon ki karddal, ki forró szurok öntögetésével védte a hazáját; ilyenek voltak azok az anyák, hitvesek, és menyasszonyok milliói, akik a XX. században átvészelt megannyi háború során szembe-sültek szeretteik elvesztésével, majd a megrázkódtatás után ismét tudtak lábra állni és továbbvinni a maguk, vagy a rájuk bízott életüket.

Vitoria ráparancsolt a gyerekekre, hogy maradjon apja teteme mellett. Újra fölkapaszkodott az útra és bement Sabasába, hogy Toma úr kocsi-jával visszatérjen férje teteméért. Fiának parancsolta, vigyázzon, hogy a gyertya ki ne aludjon. „Az örök világosság fényeskedjék neki.” A fény a Teremtőnek, a léleknek és az üdvözült ember túlvilági helyének is jelképévé vált. Ezekhez az értékekhez az utóbbi félévszázadban politikai indokból meggyújtott fáklyák, gyertyák, mécsesek, utóbb szemetes kukák lángja kormozza be a fény valódi értékeit, és gyakran nehéz megállapítani, hogy a tüntetőknek, vagy az ellentüntetőknek van-e igaza.

Sötétedni kezdett és a gyermek idegei megviselődtek. Fölmászott a lovához és a kutyához. „A legény csak annyit értett, hogy a földből hideg félelem szivárog beléje; ok és értelem nélkül beszélni kezdett a lóhoz és a kutyához.” Dehogyan ok nélkül kezdett el beszélni. Ez a legtöbb embernél előfordul, ha maga marad és fél. Van, aki énekel, mások kiabálnak. A saját hangunk is bátorítást nyújt, és csökkenti a szorongást. Hamarosan megérkezett Vitoria Toma úrral, a bíróval és a községi őrral. Tüzet gyújtottak és fölkészültek az éjszakázásra. A tetemet az előljárárság nem engedte elszállítani. A pap is idejön az első imádságot elmondani. Egyelőre a fiúnak le kellett mászni, hogy a templomból hozott keresztes gyertyatartóban újra fény lobbanjon a halott fölött. Másnap bizottság száll ki a körülményeket kivizsgálni, addig maradni kell, így előkerült a kocsiból a kenyér és a pálinka, amely utóbbi egy pohárból iszogatva, gyakran körbejárt a virrasztók között.

Ismét érdekes sorok következnek, melyek az eldugott kistelepülés népi műveltségére jellemzők: „A nap folyamán kijött a hegyre a pópa is a kenyerek és üvegek között, és nagy fáradsággal leereszkedett a szakadékbába...” A kenyér és a pálinka nagy hajtóerő lehetett a havasokon; de ahol hagyományos életmódot folytattak e világon, sehol sem vetették meg az étel és ital eme nemes formáit. Ismét egy jellemző kép: az asszony felhajtotta a halottat fedő pokrócot, hogy férje teteme hallja az imát, és koponyájának sötét üregeivel élvezhesse a kéklő eget. Valamennyiönkben, még a tanult emberben is él az az ősi elképzelés, hogy a holt még nem igazán halott, hogy lelke nem távozott, és szelleme itt marad, amíg szükség van rá, vagy neki fontos. Mindenesetre, úgy kell vele bánni, mint az élővel.

A hatóság azonban ráért, akár a tetem, amelynek már édes mindegy volt, hogy mikor dugják a föld alá. Csak harmadnapra szállt ki. Addig legalább az arra járók és részvétezők élvezhették a bőséges pálinkaáldást. Félreértés ne essék, ebből a tragédiából nem kívánok a végén szatírárt faragni. Egy szokás ma már különösnek tekinthető apró részleteit világitom meg, amelyek nagyon is fontosak voltak azoknak, akik ezeket átélték. Vitoria agyafűrt módon beszélt az előjáróknak arról, hogyan képzelte el férje meggyilkolását, még egy embert is említve, aki tanúként láthatta a három gazda közötti adásvételt, és lehet, hogy ő ölte meg Lipant. Miközben beszélt, szavainak hálójában egyre szorosabbra fogta a két juhos gazdát, és nyilvánvaló tette, hogy bár tagadta, minden gyanúja rájuk hárult. Az asszony elmondta, hogy mindenkit meghív a halott temetésére. Olyan volt ez, mint az a jogi művelet, amelyet a törvény úgy hívott, hogy tetemre hívás. Szembesülni kellett a bűnnel.

Suhában megkezdte a kihallgatásokat Balmez alprefektus úr. Vitoria is bent volt a teremben, és beleszólt a dologba, ismét fölhozva egy újabb személynek, a „tanúnak” a lehetséges részvételét az eladásnál, majd amikor távozott a kihallgatásról, mindenkit meghívott a holnapra való temetésre, és odaszólt a kihallgatáson részt vevő gazdának, hogy „Nechifor már mindent megmondott, amit akart. Okvetlenül elvárom, Bogza úr.” Ezzel, hogy a holt tisztázta a gyilkosság körülményeit, félelmet ültetett a gazdába. Kint az előtérben már várt Cuțui is, akinek Vitoria ugyancsak beszélt egy harmadik emberről, a tanúról, de azt is elmondta neki, hogy a holt már mindent elmondott. Őt is meghívta feleségével együtt a holnapra való temetésre, és utána a torra. Ez utóbbi hatott, mert az evés és ivás fő életelem, így a másik gazda is beleegyezett a temetésen való részvételbe. Ezzel az asszony távozott. Visszament a fogadóba Máriához. Ott találta Cuțui feleségét. Neki úgy beszélt Bogza asszonyáról, mintha az is ott lett volna a tárgyaláson, és nem éppen hízelgően szólt barátnőjéről. Ezzel a hazugsággal újabb gyűlöletet ültetett el. Lassan mindenkit megmérgezett maga körül azok közül, akiket gyanúsított a gyilkosság miatt. Vitoriát már csak a bosszú éltette.

A falu izgalomba hozott lakóinak nagyobb része kocsikra ült és elindult a temetésre. „Vitoria óhajta szerint három pap és három kürtös vonult ki, négy siratóasszony kísérte őket.” A mi vidékünkön, Hódmezővásárhely környékén a siratóasszonnyal való temetés Katona Imre folklorista szerint már az 1860-as években megszűnt. Elég különös szokás volt, hiszen ezek az öregasszonyok fogadott siratók voltak, akik jajveszékelve elkántálták a halott jó tulajdonságait, vagy éppen intrikusan szóltak róla, attól függően, hogy a gyászolók mit akartak hallani, és mennyit fizettek

érte. Ez a népi szertartási részlet a polgárosodó és fölvilágosult gazdasadalomból kiszorult.

Vitoria lemászott a szakadékba, és férje csontjait maga rakta bele a koporsóba, majd meglocsolta borral. Ez a pogány áldás a vásárhelyi paraszttársadalomban régebben úgy nyilvánult meg, hogy az iszákos ember koporsójába útravalónak egy üveg bort vagy pálinkát helyeztek. A menet megindult. Itt volt mindkét gyanúsított juhos gazda is, de az út két oldalán mentek. Nem találkoztak össze, és az asszonyaik is gyűlölködve figyelték egymást. Amíg a koporsó nyitott volt, Bogza belenézett, és figyelte, hogy a koponyán látszik-e a balta nyoma, mert ha nem, akkor Lipan részegen is belefordulhatott lovával a szakadékba. A fiút anyja előre küldte halott apja holmijával és a kutyával Sabasára. Vitoria a sírnál jelenetet rendezett. Ujjaival mintha a szemét akarta volna kikaparni, majd felsikoltott, hogy férje miért hagyta el, utána „térdre roskadt és homlokát a koporsó szélére ejtette.”

A szertartás után a temető kapujában minden távozó negyed kenyert és pohár pálinkát kapott a halott emlékére. Ez számunkra bizonyosan különös vendéglátásnak tetszik. Vásárhelyen temetőbeli kínálás nem létezett. Itt a gyászolókat a háznál leültették és főtt ételekkel megvendégtették. Ezen csak a család és a meghívott fontos vendégek vehetnek részt. Tudomásunk van arról, hogy még a XX. század elején is érkeztek a torra koldusok, akiket szintén illett megvendégtetni, de ők nem ültek asztalhoz.

Vitoria is rendezett tort a fogadóban, és ide szintén a meghívottak jöhettek el. Az ültetésnél az asszony a két gyanúsított juhos gazda közelében foglalt helyet, és amikor már jócskán iszogattak, előbb Bogzát vette célba. Baltáját azzal kérte el, hogy éppen olyan, mint a fiáé, és átadta mögötte álló gyermekének, hogy nézze meg. Elbeszélte, hogy amíg az elöljárókra vártak, meggyilkolt férje elmondta neki halálának történetét. Erre az alprefektus úr is hegyezni kezdte a fülét. Az özvegy lépésről lépésre előadta a történetet, hogy két ember miként gyilkolta meg a férjét. Bogza előtt kitárult a fél év előtti jelenet úgy, ahogy az megtörtént, de a nő nem nevezett meg senkit, csak tovább élezte a gyanút. A gazda nem bírta tovább a ránehezülő lélektani terhet, és kitört. El akarta venni a baltáját a gyerektől, de az anyja nem engedte.

„– Gheorghijă – mondta csodálkozó hangon az asszony –, azt hiszem, hogy ez a balta véres: és az van reáírva, hogy ez az ember ölte meg apádat!”

Kitört a kézi tusa. A gazda el akarta venni a legénytől a baltát, de a másik gyilkos, Cuțui felugrott és nem engedte, mire Bogza homlokon ütötte és elvágódott, majd kirohant a nyitott kapun. Az özvegy szólt a fiának, hogy engedje szabadon Lipan megtalált kutyáját. Amíg a legény

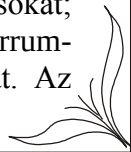

az állat kiengedésével vergődött, a gyilkos megtámadta, hogy elvegye tőle a baltáját, de a fiú homlokon sújtotta vele és a földre esett, ahol a kutya a torkát harapta. Szétválasztották őket. A csendőrök is előkerültek egy szobából, és Bogza megadta magát. Papot kért, hogy gyónni akar, miközben elnyöszörögte: „– Ne verjete meg, ne öljete meg. Elmondok mindent magamtól. Tudjátok meg, hogy ez az asszony igazat mondott. Éppen úgy történt.” Ezt követően hangosan meggyónta a papnak a bűnét és feloldozást kért. Ekkor Vitoria megkérdezte, hogy miért vált gyilkossá? „– Azért tettük, hogy megszerezzük a juhait. Azt gondoltuk, hogy sohasem fog kiderülni. Adják vissza a nyáját az asszonynak, ahogy az igazság kívánja.”

Az özvegy szólt a fiának, hogy csutakolja le a lovakat, etesse meg, mert a küldetésnek még nincs vége. Le kell menni a völgybe a juhokért, miséket mondatni Lipan lelkéért, az adósságokat kifizetni, a hűgát visszahozni a kolostorból, hazamenni, mert a nyáját már föl kell hajtani a havasokba. „A végén hazamegyünk Magurára, és folytatjuk, ahol elhagytuk.” Ez az utolsó előtti mondat a kisregény csúcса, hiszen négyezer év távlatából megismétli Gilgames örökérvényű elhatározását, hogy neki „még tervei vannak a fallal”.

Sadoveanu szinte hihetetlen teljesítményt nyújtott ebben a többdimenziós történetben. Bemutatott egy leáldozóban lévő életformát, amely tele van hagyománytisztelettel, néprajzi és szociográfiai értékkel, amelyeknek teljes szépsége csak azon olvasók előtt bontakozik ki, akik ismerik e népréteg életmódját. A valóság és a misztika úgy keveredik benne, hogy mindig a realitás győz, nyitva hagyva azt az utat, amit az ég felé nem ismerünk, de erős hittel sokan epekedve figyelünk. Az író remek személyiségrajzot ad az emberekről, melynek csúcсán Vitoria, az írástudatlan asszony áll, aki mérhetetlen bölcsességével és gyors fölfogó képességével tútesz a vele érintkezők eszén, és maga nyomozza ki azt a bonyolult történetet, amelyhez a diplomás előljárók sem fértek közelebb. A kisregényt izgalmassá teszi a nyomozás részleteivel, és fokozza a cselekmény lendületét, de nem engedi, hogy a mai kor primitív krimijévé formálódjon. A történetben Vitoria nem válik terminátorrá. Bár bosszúvágytól forr, de az igazságát keresi, és a férjének a becsület kívánta tisztaságot. Lipan nem azért késett, mert fiatal, szép menyecske ágyában hentergett, hanem mert meggyilkolták.

Sadoveanu kiváló lélektani ábrázolást nyújt a történet során. Nagyszerűen érzékelteti a primitív gondolkodást, a haszonszerzési vágyat, a kapzsiságot, a gyűlöletet, a felszínes barátságokat és összetartozásokat; a papok és előljárók hivatali kötelezettségének unott teljesítését, korrumpálhatóságukat, és nem az egyszerű embert szolgáló magatartását. Az

utolsó fejezetekben kibontja azt a rafináltságot, amely az özvegy számára szükséges volt, hogy nyomozása előre jusson. Élvezte maga is azt a belső fejlődést, amelyen e közben keresztülment. A mindvégig keményen visszafojtott, elemi erővel tomboló indulatait, amit az utolsó percekben sem hagyott robbanni, csak kész tényként föltálalta a gyilkosság pontos történetét, és ez nagyobb súllyal csapott a bűnösre, mint a balta. Az író mellékszereplőkké teszi a hivatal polgárait, akik semmi mást nem tesznek, mint hogy kénytelenek elfogadni Vitoria áldozatos nyomozásának eredményeit. Ez a nő sohasem esik kétségbe, pedig gyakran fél és remeg, mint minden ember nehéz körülmények között. A családból időnként a serdülő fia segíti, de támaszkodik egy sor jóakarátú emberre. Ez azt jelzi, hogy a világ nem csupán zsványokból áll, hanem azokból is, akik itt, a havasokban, e nagyon nehéz körülmények között az életet becsülettel fönntartják és továbbviszik.

Az ügy le sem zárult, meg sem tudjuk, hogy a másik juhos gazdának, aki a gyilkosság társtette volt, milyen büntetése lesz, amikor Vitoria nem törődik tovább az üggyel. Ő már az égi és földi hatalmak előtt mindent tisztességesen, lelkiismerete szerint elintézett. Még a csend-örök a fogadó udvarán a szökni akaró bűnöst hajkurásszák, amikor arra gondol, hogy mi lesz a kiteleltetett juhokkal, az otthonával és a lányával? A kisregény utolsó mondata ez, amelyet fiának mondott: „– De azt tudd meg, hogy a húgodat nem adom hozzá a Topor dászkálné⁸⁶ bütykös orrú, nyakigláb fiához.”

Vitoria, aki ősi szokás szerint az italából soha sem felejtett el áldozatkén egy cseppel a földre önteni, ezen a ponton maga válik jövőbe tekintő Földanyává; aki felelős a családjáért, különösen a lányáért, mert neki kötelessége lesz majd megfoganni, méhében gyermeket hordani, megszülni, fölnevelni, hogy vele az egész közösséget szolgálhassa, hogy a világ mindig kerek maradjon.

*

⁸⁶ Falusi román kántortanító felesége

Vihar után

MÓRICZ ZSIGMOND: BARBÁROK (1931)

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

Móricz Zsigmond Elbeszélések III. 284–296.

Sadoveanu és Móricz itt idézett írásai között egy év telt el. Nem valószínű, hogy ez alatt a román kisregényt már magyarra fordították és írónk is olvasta. A téma rendkívüli hasonlósága nem lehet plágium, hanem a kor szelleme: a két világháború közötti szegénység egy szűk rétegének magatartása két szomszédos nép esetében, ahogy erre már *A balta* elemzésénél is utaltam. Mit fogalmazott meg Móricz Zsigmond?

A Bodri nevű juhos gazda a pusztán kisfiával saját nyáját legeltette. Az asszony bent élt a távoli faluban és csak ritkán látták egymást. A mellette legeltető veres ábrázatú pásztor a cimborájával szemet vetett Bodri rézcsatos övére és a nyájára. Elhatározták, hogy a javakat mindenáron megszerzik. Alkonyattájt elmentek hozzá és kérték a bőrvet, de mivel a gazda nem adta, különösebb alkudozás nélkül, a fiával és a kutyájával együtt agyonverték, egy lyukban eltemették, a hant fölött megvacso ráztak, majd az övvel, a háromszáz birkával és a szamarakkal eltávoztak.

Őszre járt az idő. Amikor az asszony kiment a családot meglátogatni, szeretteit nem találta. Elindult keresni. Még a Dunántúlra is elgyalogolt, de ott sem lelte őket. Kitavaszkodott, mire kiderült, hogy az apát, fiát és a komondort agyonverték, majd elföldelték. Szegeden gyűjtötték a nehéz bűnözőket, köztük a veres képű juhászt is, akit több rablással és gyilkossággal vádoltak. Minden jel és bizonyíték arra utalt, hogy a Bodri család tragédiája is az ő személyéhez köthető. A vizsgálóbiztos kérdezni kezdte. Természetesen mindent tagadott, hiába kapott figyelmeztetést: már úgyis annyi van a számláján, hogy a bitófáját ácsolják, legalább könnyítsen a lelkén. A gyilkos nem tört meg, de a vallató látszólag közömbös kérdéseivel úgy sarokba szorította, hogy belülről már remegett. A biztos elengedte, miközben az ajtókilincsre akasztották az előkerült rézveretes övet. Amikor a veres képű ember odaérve meglátta, összeomlott és bevallotta szomszédjai lemészárlását. A vizsgáló annyit mondott: barbárok. Ez a szó ítélet volt nemcsak a bűnösre, de erre a társadalmi periferián élő, bűnöző rétegre is.

A röviden összefoglalt történet három bekezdése jelzi, hogy a novella fölépítése hasonló *A balta* című kisregényhez. Mindkettőben a primitívség és a kapzsiság vezérelte a gyilkosságot. Mindkét esetben a vagyont ugyanannyi számú: háromszáz-háromszáz juh képezte. Az eltűnés itt is, ott is összefüggött, és kitavaszkodott, mire fény derült rá. Sadoveanu és Móricz egyaránt néprajzi és szociográfiai hitelességű

részleteket idéz. Az írások főhőse a két asszony, akik minden fáradságot félretéve, ügyesen nyomoznak. A befejezés mindkét esetben a bűncselekmény kiderülése és a bűnösök elmarasztalása. A román író különösebben nem törekedett arra, hogy szereplői szűkszavúak legyenek, pedig írástudatlanok, akik alig beszélnek egymás között. Hasonló a helyzet Móricz hőseivel is, de a magyar író igyekszik, hogy ezt a kevésbeszédűséget minél tökéletesebben ábrázolja. Csakhogy nézzük meg a novellát, tele van párbeszéddel, ahogy a román kisregény is. Ezek Móricz esetében hemingwayi tömörségűek, egy-két szóval mindent elmondanak, amit akarnak és tudnak, akár Bibó Lajos elbeszéléseiben a vásárhelyi parasztok. A valóságban a nagy hallgatás többet beszélt el, mint a sok lotyogás. Az író a *Barbárokban* is ezt igyekezett ábrázolni, miközben a cselekmény a párbeszédekkel haladt előre. A „Nagy sömmit” – ahogy Tornyai János gondolkodott a pusztáról és a benne lakó lélekről – könnyebb volt megfesteni, pedig ez is csak keveseknek sikerült, mint szavakkal leírni.

Nagy örömmre szolgált, hogy Móricz ebben a novellában megfelelő tájszólással beszélgeti szereplőit, nem úgy, mint a Rózsa Sándor regényben, amelyben a „szögedi”⁸⁷ ö-ző tájszólás erőltetése katasztrofális. A tájnyelvbe bele kell születni, azt megtanulni nem lehet, mert akkor képződnek olyan, a nép által sohasem használt torzszavak, mint a Rózsa Sándor filmváltozatában alkalmazott „szörölmöm”.⁸⁸ Szándékosan azért említettem éppen ezt a példát, mert nyelvjárásunkban ez a szó egyetlen ö hangot sem tartalmaz!

Móricz Zsigmond vonzódott a betyártörténetekhez. A *Barbárok* juhász gyilkosainak ábrázolásához talán ez is hozzájárulhatott. Valószínű, romantikus néphősöket látott bennük, ahogy több kiváló magyar író is ebbe a hibába esett, különösen a népi írók egy része, akik a betyárokból a nép igazságszolgáltatóit vélte. Ezt a történelmi tévedést a néprajzi szakirodalom végre tisztázta.⁸⁹ Amikor a Rózsa Sándor regényéhez⁹⁰ adatokat gyűjtött, először nem akarta megírni, hanem Bibó Lajosnak fölajánlotta – ezt Bibó vallomásaiból ismerjük –, de a vásárhelyi író nem fogadta el,

⁸⁷ A „szögedi” tájnyelv ma már történelem, hiszen a felsőfokú képzési központok évente változó nagy tömege, és a más tájakról betelepült lakosság hivatalos nyelvhasználata alaposan felhígította. Ezt az archaikus jellegű nyelvezetet ma még legszebben és legtöbben Vásárhelyen beszélik, amely egyes nyelvtudósok szerint, leginkább hasonlított a honfoglaló magyarságéhoz.

⁸⁸ Tévéfilmváltozatának rendezője: Szinetár Miklós. Adásba került 1971-ben.

⁸⁹ Több tanulmányomban leírtam, hogy a betyárok közönséges bűnözők voltak és nem népi hősök. (Lásd például: Szentí Tibor: *Betyártörténetek*. Máyer Nyomda & Könyvkiadó, Budapest, 2000.)

⁹⁰ Rózsa Sándor *a lovát ugratja*, 1941. Rózsa Sándor *összevonja szemöldökét*, 1942.

mondván, hogy ő ezekről a bűnözőkről nem ír.⁹¹ Szerencsére Móricz megírta, de Sándor alakjában inkább a romantikus hős, mint a történelmi negatív figura kapott hangsúlyt. Legaza Ilona szerint az író a *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét* című második kötetben „a betyárt, mint a társadalmi fejlődésért és a nemzeti függetlenségért harcoló hőst ábrázolja...” A rablógyilkos betyár és a társadalmi fejlődésért harcoló „hős” már nem is romantikus, hanem egyenesen történelmi és politikai tévedés, amellyel a kötetismertető még az író ábrázolását is túllépte. Móricz tisztelte és elismerte Bibó Lajos kiváló írói tehetségét, a népi szereplők hű ábrázolását és beszélgetését. Nem véletlen, hogy amikor Bibónak *A föld* című novellás kötete 1928-ban megjelent, a *Nyugat*-ban többek között így üdvözölte: „amit tud, azt senki sem tudta eddig köztünk, sem Mikszáth, sem Tömörkény, sem más...”⁹²

Miután eljutottam idáig, a világhálón elolvastam a *Barbárok* néhány irodalomtörténeti jellemzését. Ezek közül egy nézetel vitatkozom, amelyet Legaza Ilona a legvilágosabban fogalmazott meg. *A Barbárok*: „Ez az egyetlen szó azonban lényeges társadalmi mondanivalót rejt magában: vádat emel egy olyan világ ellen, amely a szegénységet ebbe a nyomorúságba süllyeszti, és amelynek hatalmon lévő osztálya ilyen értetlenül áll szemben a szegényemberek világával.”⁹³ 1945 óta csak ezt az egyoldalú beállítást olvashatjuk. Ez féligazság, amellyel részben egyetértek ugyan, de a megírt életformának, nálunk és román szomszédainknál egyaránt volt és van egy másik, igazabb része is. Hányszor leírtam már és interjúkban elbeszéltem, hogy az egyoldalú beállítást kikérem azon szegény milliók – Legaza szavaival élve: a „szegényemberek világa” – nevében, akik jóval nyomorultabban éltek, mint a két írás gyilkos juhos gazdái. Családjukkal együtt jobban boldogultak volna a nyájukból, mint azok a pásztorok, akiknek semmijük sem volt, csak a nyomorult éves bérükért őrizték mások juhait, mégsem váltak gyilkosokká. Arról a csúsztatásról nem szólnak a politikailag csak egy irányban figyelők, akik ezeket az írásokat méltatják, hogy a vizsgált helyzetekben a bűnözők nem a legszegényebb néposztályból kerültek ki. Az elkövetők vagyonosak voltak. A legtöbb esetben a jómód szüli a harácsolási kényszert, a még többet akarást, a bűnözéstől sem visszarettenő kapzsiságot!

⁹¹ Szentí Tibor: *Bibó Lajos vallomásai*. LAZI Bt. Hódmezővásárhely–Szeged, 1998. 70-71.

⁹² Szentí Tibor: *Bibó Lajos vallomásai*. LAZI Bt. Hódmezővásárhely–Szeged, 1988. 47. Bibó egyik beszélgetésünk során említette, hogy amikor Móricz elkészült a *Rózsa Sándorral*, szerette volna, ha a kéziratát átnézi és kijavítja benne a tájszavakat, de Bibó sajnos ezt sem vállalta, pedig nagyon fontos lett volna!

⁹³ A Legaza Ilonától vett idézetek a világhálón, az említett könyvek ismertetőjében olvashatók.

Fölfigyeltem arra, hogy a *Barbárok* esetében Móricz két egymástól jól elválasztható történelmi korszakot kever, és két idődimenzióban lebeg-teti a történetet. Az egyik a „klasszikus” betyárvilág, ami Ráday Gedeon⁹⁴ után két évvel ért véget. A szegedi várbörtönben az ő vallatója volt Laucsik Máté,⁹⁵ aki kegyetlen módszerekkel szedte ki a fogva tartottakból a vallomásokat. A *Barbárok* olvasása közben akaratlanul is Szeged jutott az eszembe, és a „vizsgálóbiztos” esetében Laucsikra kellett gondolnom. Csakhogy ez az időszak a kapitalista termelési és társadalmi rendszerre való áttérés során volt, míg a móriczi novella a két világháború közötti, érett kapitalista rendszerben játszódik. Az elemzők szerint az 1930-as évek társadalmi igazságtalanságát tükrözi, amely a pusztai végeken évszázadok óta semmit sem változott.

Ez ismét csúsztatás és nem igaz. Elég, ha Bálint Sándornak vagy Juhász Antalnak a szegedi migrációval kapcsolatos kiváló könyveit említem. Leírták, hogy a XIX. század végén, a XX. század elején az anyavárosból mennyi szegény ember indult el a Homokhátság meghódítására, és sikerült nekik éppen az 1930-as évekre virágzó falvakat kiépíteni, amelyek nem a rablásokból és bűnözésekből gyűlt vagyontból születtek, hanem a szegénység magát nem kímélő, szorgos munkájából! A vásárhelyi gazdáknál szolgáló nincstelen béresek, cselédek életük végére annyit össze tudtak gyűjteni, hogy volt egy kis házuk, ahol meghúzták magukat, és a Nyomáson néhány hold földjük, amelynek konyhakertjéből ellátták magukat. Egyikük sem volt bűnöző. A gonosztevők gyorsan kiszóródtak a felelősségre vonás rostáján, vagy a politikai ranglétrán már olyan magasra kapaszkodtak, hogy társadalmi védelmet élveztek. Ez utóbbi a korrupcióval párosulva, máig itt él közöttünk, és egyelőre kiirithatatlan!

Azzal viszont egyet értek, hogy a tudatlanság a barbárság része, de ezt ne kössük a szegénységhez, mintha minden vagyontalan magában hordozná a bűnözési kényszer génekbe programozott kódját, mert ez valódi előítélet, és ez az igazi tudatlanság! Levéltárakban kutattam a betyárvilágot. Kiderült, hogy a rablók, gyilkosok, betyárok között a betyárkorszak

⁹⁴ Gróf Ráday Gedeont (1829–1901) Andrássy Gyula kormányelnök 1868-ban nevezte ki „Délvidéki királyi biztosnak”, és Szegedre küldte, ahol Rózsa Sándor és más haramiak rablóbandáit számolta fel. 554 bűntényt derítettek ki. 1871-ben lemondott tisztségéről. A betyárvilágot 1873-ban végleg fölszámolták.

⁹⁵ Laucsik Máté székesfehérvári ügyvéd volt, aki a rendcsinálásból már a Bach-korszakban jelesre vizsgázott, korát meghaladó kriminálpszichológiai tudása és kitűnő vallatási érzéke miatt. Hírhedt szadista, aki iszonyatos kegyetlenséggel bírta beszédre a legkeményebb bűnözőket is. Vizsgálóbírónak rendelték Ráday Gedeon mellé. A gyűlölt vallatót fehér köpenye miatt a nép „Fehér zsandárnak” nevezte.

utolsó évtizedeiben már minden rendű és rangú, bűnözésre fogékony ember található volt. Inkább azzal kellene foglalkoznunk, hogy a bűnözési hajlam milyen mélylélektani motivációkat tükröz, és ezeket miként lehetne mind egyedenként gondozni, mind csoportosan, és társadalmi összefogással orvosolni.

Hódmezővásárhely, 2008. július 22.

József Attila

JÓZSEF ATTILA SZEMÉLYISÉGE ÉS AZ ÓDA⁹⁶

A költőnek nemcsak a magyar, hanem a világirodalom egyik leg-szebb szerelmes versét 1933-as élménye váltotta ki, de benne van a nőkkel kapcsolatos rajongásainak lenyomata is. Első dolgom vázolni, mi a szerelem? Nincs rá egyetlen meghatározó szó, de még mondat sem. Ráadásul az emberiség koronként, népenként, kultúránként másként éli meg. Ebből következik, hogy az ösztönkésztetés mellett van egy tanult, elsajátítható társadalmi formája, amelyhez az adott közösség erkölcsi normái, gazdasági megfontolásai kötődnek.

Vicclapokban lehet látni, hogy a hordatársadalomban a férfi egyik kezében a meggyőzés nemes eszközét, a bunkósbót fogja, a másikon nőnemű párja haját markolva a földön húzza barlangjába. A nőrablás mint társzerzés egyes területeken és kultúrákban ma is ismert. A művelt ókori népeknél a heteroszexualitás mellett nyíltan jelentkezett, sőt például a római birodalom elitjénél bizonyos előnyt is élvezett a homoszexualitás, a pedofília, gerontofília, incestus és a szexualitás más, az átlagember számára kevésbé gyakorolt, szokatlan, megvetett vagy üldözött formája. Ismert a többnejűség és a többférjűség. Azt is szögezzük le, hogy az ember örökölt ösztönei szerint nem monogám, hanem poligám. A házasság ugyanis nem jó, de jobbat sem találtak ki. A több társ kapcsolatából kialakult szexuális közösségek gyorsan fölbomlottak, mivel, ha két ember között tartós, szoros kapcsolat alakult ki, megjelent a féltékenység és az irigység. Nem tűrték el, hogy harmadik, sokadik is merítsen boldogságuk patakzó vizéből. Ugyanakkor korunk bizonyítja, hogy a monogám házasságok egyre gyakrabban fölbomlanak, vagy nyitott házassággá, illetve titkolt szeretőtartássá alakulnak. Mondhatnánk, nem jó se így, se úgy.

A szabadosságot, amikor ez a divat és szokásmód kiélte magát, mindig fölváltotta az erős kötődés, rajongás és hűség. A lovagkorban a

⁹⁶ Péter László irodalomtörténész professzor fölhívta figyelmemet, hogy József Attila életéről, betegségéről, lélekrajzáról, szerelmeiről, és az *Óda* című verséről már szinte áttekinthetetlenül sok, több szakma által megfogalmazott, analitikus írás, monografikus könyv, még több részletmegfigyelés, tanulmány jelent meg. Közülük kiemelte Udvardi József: *József Attila lelki összeomlása* (2004) című kötetét, mint aki jeles munkájában szerinte a legelfogadhatóbb képet rajzolta a költőről. Péter László azt is említette, hogy csak az *Óda* című versről Reguli Ernő 1975-ben megjelent József Attila bibliográfiájának mutatójában éppen 25 tételre utal. Jelen írásommal nem ezek számát kívántam gyarapítani, hiszen nem vagyok sem irodalomtörténész, sem József Attila kutató. Saját látásmódom egyik tükröszelete ez. A verselemzés előtti bevezetőm József Attila személyiségét analizálja, és az *Óda* születésének indítékaiba igyekszik bepillantást adni. Itt mondok köszönetet Simon Ferenc irodalomtanárnak, a szöveg gondozásáért.

hosszú udvarlás, erkélyek alatti szerenád nagy beteljesülése volt, ha az imádott nő kacéran kissé följebb húzta padlót söprő szoknyája alját, és kivillantotta bokáját. A reneszánszban, amikor az emberi test ábrázolása, és a test élvezeteg vágyainak kielégítése ismét jogot nyert, visszatért a szerelem ezernyi árnyalatának kibontakozása. A kacér hódítás az emlékbimbó feletti mély dekoltázssal, a férfinadrág elején hagyott jókora pénisztasakkal. A viktoriánus korszak azután mindezt prűdériába csomagolta. Közben a társadalom elkülönült. Más nemi erkölcsök szerint élt a nép, a közép- és az uralkodó osztály. Az erkölcsöket minden nagy világvallás másként igyekezett szabályozni, ezért a szerelmet a történelem, az egyház, a politika, a vagyon, a hagyomány, az érzelem és a természetes biológiai ösztön irányította. Szegény szerelmesek, nem is tudják, hogy kapcsolatuk milyen sok hatás által válik azzá, amivé lesz, és ebből mennyi a saját vágyódás, mennyi a szerzett ismeret, vagy a rájuk szabott elvárás.

Mindehhez kapcsolódik az egyéni belső kíváncsi. Emberré válásunk egyik nagy értéke, hogy a szexualitás megnyilvánulása és gyakorlása már nem időszakhoz kötődik, mint az állatoknál, hanem egymás között létrehozott közös testi-lelki ingerületek alapján kiváltható. Kell hozzá biológiai, nemi érés, hormontevékenység, fejlett ösztön, kultúrembereknél bizonyos *Én-fejlettség*, kölcsönös rokonszenv, amelyhez szükséges a másik testének, szellemiségének és lelkületének elfogadása. Alapvető az a kíváncsi, hogy „én vele óhajtom megosztani érett petém és magom”, hogy egymással sejten belül kölcsönösen elvegyülve, új életet teremtsenek. A szerelem tetőzése ugyanis nem csupán az aktus végén következik be – ez csak elsődleges, de nem kellemetlen hozadék –, hanem végső soron a közös utód létrehozásában és fölnevelésében teljesül be.

Az egész nemi vágyak és szerelemnek embernél, állatnál egyaránt az agy az irányítója. Csakhogy az állatnál nem alakult ki olyan lelki élet, amely az emberi szerelmet humanizálta, és a vágyat vágyódássá alakítva, megszépítette. Itt van az a minőségi különbség, amely érzésvilágunk szerelmi részét fölemelővé teszi, és az igazi boldogságot nyújtja. Minden ember életének legnagyobb vágya: boldognak lenni. A próbák, kísérletek tapasztalatok és fölmérések szerint valamennyi egészséges testtel rendelkező ember legnagyobb boldogsága, ha benne szeretet fejlődik ki egy másik ember iránt, azt megoszthatja vele, és viszonzva, társától is megkapja. Ki ne törekedne erre?

Fontos kérdés: a szerelem meddig magánügy, és mikor válik közügygé? A válasz ott kezdődik, hogy bár ismert a plátói, testiség nélküli szerelem, amelyről sokszor a kiválasztott társ nem is tud, az érett egyéniséggel rendelkező párok szerelméhez a szexualitás is társul. A testi-lelki-szellemi együttlét a boldogság csúcsa. Ez sajnos nem minden partnerkapcsolatban alakul ki, egy-egy eleme hiányzik vagy hiányos. Addig, amikor a párkapcsolat lelki és szellemi, mondhatjuk, hogy magánügy. Ott kezdődik közügygé válni, amikor belép a nemi érintkezés, és annak esetleges következményei: a betegségek megjelenése, undor kiváltódása, áldott állapot, családalapítás, erőszakos magatartás kiütöközése, elhidegülés, válás, magára hagyott szülő és gyermek. A folyamatban erősödik a társadalom szerepe, igénybevétele, segítésének kérése, végül a rend törvényes helyreállítása, amely a közösség számára már anyagi áldozatokkal is jár. Egyáltalán nem mindegy, hogy egy elhamarkodott házasság válással, gyermektartási kötelezettséggel, az elhagyott társ és utód lelki, olykor fizikai megtöretésével jár-e? Bizony, a szerelem édes gyümölcse itt már közösen fogyasztott, fanyar vagy rothadó boggyóvá válik.

Az alkotó ember a legérzékenyebb minden, a saját szervezetéből és a külvilágból, a társai felől érkező ingerekre. Közülük szavakba öntve, legszebben a költők tudják érzékeltetni azt az összetett folyamatot, amely lejátszódik bennük. Két embernek nincs egyforma szerelme. Ennek az állapotnak az átérése mindenkinben másként jelentkezik. Ez alkotási folyamat: mit tudunk kihozni saját és társunk érzékeiből és érzelmeiből? A hevület meddig fokozható az ágyban és a lélekben? Ki lehet zárni a testet és plátói érzéseket táplálni, vagy nem törődni a szívvel, és a test vágyainak hódolni. Mindkét eset törött szárnyú madár, amely csak akkor tud igazán szárnyalni, ha teste és lelke a felhők fölé emeli.

József Attila, aki számomra is a XX. század legnagyobb magyar költője volt, tudott egekbe repülni. 1933-ra, amikor az *Ódát* megírta, már szerelmi tapasztalatokkal rendelkezett, verse ezért válhatott a világirodalom egyik halhatatlan lírai költeményévé. Hozzájárult az is, hogy érett felnőttként a lelkében egyre több szerelmi csalódást hordozott. Addigi párválasztásai nem jártak minden értelemben teljes kielégüléssel, beteljesüléssel. Amikor a boldogsághoz hiányzik még valami, ez az a lelki állapot, amely az igazi költőt alkotásra bírja, mert a vágy teljesítetlen, és az eddigi mulasztást igyekszik a megálmodott teljességgel elérni. Ezért alakul ki az ilyen érzelmekből, csalódásokból az utolérhetetlen költészet, mert amit József Attila is érzett, más ember nem érezhette. Esetében a politikai, vallás- és társadalomerkölcsi nevelés nem tud olyan befolyást gyakorolni, hogy az egyedi hangulatot kilúgozza, vagy közönségesse

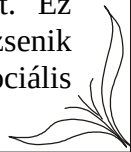
tegye. Mindehhez hozzá kell tennem, hogy az igazi költő kielégíthetetlen. Az a világ, amely benne tetejéig fáva terebélyesedett, sok levelet képes befogadni és maga is nevelni, de mindig maradnak új hajtásokra váró, üres ágai. Mire kihajtanak, mellettük kinőtt az újabb gally, amely lombosodni kíván.

Azt ne higgyük, hogy a boldogság egy pillanatra sem érinti az ilyen alkotót, de ez nem két ember összeolvadó harmóniájából ered, hanem abból az élményből, amikor a jól sikerült remekkel, a poéta egy költeménnyel elkészül, és az utolsó mondat végére kiteszi a pontot. Ez felülírhatalatlan beteljesülés és kielégülés, mivel itt a testi-lelki boldogságon túl megjelenik az intellektuális szellemi érték, amely többé nem ismételtető. Ír még kiváló költeményeket, amelyek hasonló élményt nyújtanak, de mind más, soha többé nem adja azt a káprázatot, amelyet az a bizonyos vers váltott ki benne. A belső érték bimbója egyszer-egyszer hoz virágot, de az nem hervad.

Milyen körülmények játszottak közre József Attilánál, hogy emberi, és ezen belül a szerelmi kapcsolatai nem nevezhetők sem átlagosaknak, sem egészségeseknek? Arra a tényre kell visszautalni, hogy bár a szerelem kezdetben magánügy, bennünk visszamenően szüleink, elődeink, több nemzedék átélte, öröklődő lenyomata szunnyad, és minden párkapcsolatunkat tudtunk nélkül alakítják. Még az aktusnál sem vagyunk egyedül: bennünk őseink is szeretkeznek. Nem ismerjük, hogy József Attila esetében, legalább hetedízigen milyen egészséges és kóros folyamatok játszódhattak le az elődök szerelmi életében, és ezek hol, mikor, és milyen fokon jelentkeztek a költő kapcsolataiban.

Tudott, hogy a hozott tulajdonságok kibontakozását befolyásolja a neveltetés és a környezet hatása. József Attila esetében elsődleges volt az anyahiány. Az anya személye minden ember életében meghatározó. A születést követő *laktációs szimbiotikus kapcsolat* oldódása után is megmarad a „jó anya” ideálja, és a szeretett lény közelségének igénye. A költő még kisfiú, amikor apja elhagyja háromgyermekes feleséget, aki kénytelen nevelőszülőkre bízni a két kisebbet. Így került József Attila is Öcsödre; távol a „Mamától”, akinek közben élete fönntartásához „kétkítőt kellett oldani az ég vizébe”.

Elképzelhető, micsoda kulturálatlan emberek nevelik a gyerekeket, akik nem ismerték az Attila utónevét, és éveken keresztül Pistának szólították. Ezzel a fiú saját identitását károsították, és az Én-fejlődését hátravetették. Hiába volt ott kisebbik nővére és faragatlan nevelőszülei, elindult az elmagányosodása, amely egész életében megmaradt. Ez kezdetben még nem társtalansága, hanem anyja utáni vágyódása. A zsenik lelkük mélyén mindig magányosak. Az ember bio-, pszicho- és szociális

lény. Katasztrófa, ha mindhárom területen egyedül marad, és nincs ragaszkodó társa, csak önmagába kapaszkodhat!

A biológiai mama, ha jó szülő, igazi édesanya. A szabályosan fejlődő egyéniség életében mindig a legnagyobb és legbiztonságosabb fogódzó. Szeretete semmivel sem pótolható, megszerezni nem lehet; adottság, amely van, vagy hiányzik. Ha még él, idős fejjel is lelki kapcsolatot keresünk vele, és csimpaszkodunk rajta. Elképzelhető, mekkora törést jelentett az érzékeny lelkű József Attila életében, hogy elszakították anyjától. A gyerekek ekkor még nem értették a szegény sorsot, a teljes anyagi kiszolgáltatottságot, azt, hogy nem az anya dobta el gyermekeit, hanem a társadalom választotta el őket egymástól. Erre később rájött, de akkorra kialakult benne a düh ellene, és a számonkérés indulata anyja iránt, amelyet még az édesanyja halálakor sem tudott magában föloldani. Az *Óda* után egy év múlva, 1934-ben írta a *Mama* című versét, amelyben azt vallotta, hogy „Már egy hete csak a mamára gondolok....” Az anyjától elszakított gyerekekben nemcsak féltékenység, hanem irigység is kialakul, amelyet egyéni önzéssel színezett a természet:

„Hagyja a dagadt ruhát másra.
Engem vigyen föl a padlásra.”

Amikor 1931-ben megírta az *Anyám* című versét, bevallotta, mennyire nem ismerte az anyját: „én nem tudtam, hogy ifjú asszony.” Szüntelen csak a munkában görnyedő, ápolatlan nővel találkozott, aki az élet súlyától koravénnyé vált, megöregedett, és halálosan megbetegedett. Közben az 1933-ban írt *Szürkület, Téli éjszaka, Egy kisgyerek sír* című versei a lélek vágyakozásai a nő, az asszony, az anya iránt, amely fogalmak összevegyülnek. Ezeket már nem lehet térben, időben és anyagban különválasztani, „mert annyi mosoly, ölelés fönnakad a világ ág-bogán” – írta a *Téli éjszakában*, s ki tudja, hogy ezek az ölelések anyjától, szeretőtől, vagy nővértől eredtek-e, de egykor édes melegek voltak. 1936 őszére, a *Nagyon fáj* című vers idejére már kihűltek:

„Kettős teher
s kettős kincs, hogy szeretni kell.
Ki szeret s párra nem találhat,

oly hontalan,
mint amilyen gyámoltalan
a szükségét végző vadállat.”

Attilában a lélek lassanként eltorzul a szenvedések tűzében, miként a papír zsugorodik és foszlik a lángok martalékában. Az 1935-ben írt *Kései sirató*ban már gyűlölet és düh keveredik benne anyja iránt. Jönnek a szemrehányások:

„Harminchat fokos lázban égek mindig
s te nem ápolasz, anyám.”

Addigi nőkapcsolataiból igyekszik magának egy elérhető, segítő édesanyát teremteni. Olyan ősi misztérium ez, mint amikor a neolitikumban, a matriarchátus idején védelmező idolt, anyaistennőt igyekeznek formálni, vagy a természeti népek bábut készítenek, amely helyettesíti az élő anyát.

„Lágy őszi tájból és sok kedves nőből
próbállak összeállítani téged;
de nem futja, már látom, az időből,
a tömény tűz eléget.”

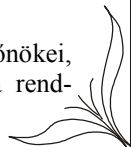
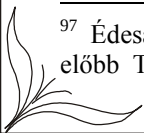
Jön a felelősségre vonás, hogy fia elől a halálba távozott, és itt hagyta őt szenvedni:

„A vonattetőn hasaltam keresztben,
hoztam krumplit; a zsákban köles volt már;
neked, én konok, csirkét is szereztem
s te már seholse voltál.

Tőlem elvetted, kukacoknak adtad
édes emlőd s magad.
Vigasztaltad fiad és pirongattad
s lám, csalárd, hazug volt kedves szavad.
.....
Félrevezettél engem.”

Nem idézem tovább a mamát elmarasztaló, kemény szavakat, amelyekért a költőt nem bántom, sőt kialakul bennem az iránta érzett végtelen sajnálat.⁹⁷ József Attila szörnyű kifakadásából kezd visszazökkenni nyugodtabb lelkiállapotába:

⁹⁷ Édesapám személyesen ismerte József Attilát. Akkor mint fodrászsegéd, főnökei, előbb Tordai Sándor, majd Nagy János Andrásy utcai üzletéből utasításukra rend-

„Világosodik lassacskán az elmém,
a legenda oda.”

Nem véletlen, hogy már fiatal korában jelentkezett nála a *skizofrénia*, vagy más kutatások szerint a *boderline személyiségzavar (BPD)*, amely folyamatosan eluralkodott rajta, hiszen nem, hogy anyja, de még anyapótlékja sem volt, és ez egyre súlyosabban befolyásolta szerelmi életét. Még a kölcsönös, őszinte szerelem is olykor csalódásokkal, de mindenféleképpen szenvedésekkel jár, hát még a beteg lelkületű ember párkapcsolatában.

Mit tudunk a skizofréniáról? Anélkül, hogy itt orvosi szakirodalmat részleteznék, József Attila megértéséhez és szeretve befogadásához szükséges a legfontosabb tüneteket ismertetni, hogy érzékeljük, milyen nagy volt ő ilyen súlyos teherrel is együtt élve. Más kérdés, hogy a költők esetében a lelki gyötrelem szítja az alkotói tűz hőfokát, tehát ami a testi, lelki szenvedést okozza, az a szellemi kiteljesedést időlegesen elősegítheti. Atilla mentális betegség nélkül nem vált volna óriássá, vagy pontosabb, ha azt írom, más költő lett volna.

A skizofrénia agyműködésbeli zavar, betegség, amely már makói korszakában megjelent, amikor az első szerelmek születtek benne. A kötődés hőfokára és különös módjára jellemző a következő történet, amelyet Galyasi Miklós beszélt el. Ismert, hogy József Attila 1934-ben több hónapot töltött Hódmezővásárhelyen. Már korábban, és ezt követően is, többször meglátogatta nálánál két évvel idősebb barátját, Galyasit a Kinizsi utcai házban, ahol Miklós „Műveröm” nevű nagy szobájában jeles irodalmárok, tudósok jöttek össze társalogni. Egy ilyen alkalommal elmesélte, hogy amikor diákként Makóról Szegedre utazott, a vasútállomásra kicsalta a lányt, akibe éppen akkor reménytelenül szerelmes volt. Azért, hogy fölhívja magára a figyelmet: milyen áldozatra kész érte, egyben maga iránt szánalmat vagy szeretetet ébresszen benne, amikor a vonat ablakából kihajolva búcsúzott tőle, lobogó haját meggyújtotta. Szerencsére, kisebb felszíni égésekkel megúsza, mert a gyorsuló vonat levegőáramlata a lángot idejében eloltotta. Azt nem árulta el, ki volt a lány, aki az elbeszélés idején még bizonyosan élt. Becsületes módon, nem

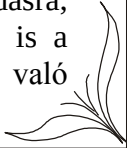
szeresen kijárt borotválni a Reisinger pékségbe, ahol a tulajdonos fiánál – későbbi nevén Galyasi Miklósnál, a költő és múzeumigazgatónál – többször találkoztak és beszélgettek. A köznapi, egyszerű emberek, akik a költőt nem ismerték igazán, nem tartották normálisnak. A költőt, művészt általában ingyenélő, komolytalan figurának gondolták, hiszen számukra csak a kétkézi termelő, rendszeres pénzkereső munkás volt a „komoly” ember.

akarta hírbe hozni. Azt tudjuk, hogy makói szerelmei nem végződtek sikerrel. Bizonyos, hogy ez a különös párkapcsolat-erősítést célzó kísérlete már nem tartozott a megszokott magatartási formák közé.

A pszichiátria és az elmekórtan a skizofréniát *hasadásos elmezavarnak* nevezi. A lakosság egy százaléka szenved tőle. Tehát ismert, gyakori betegségként jelentkezik. A „hasadás” nem a személyiség feleződését jelenti, hanem a gondolkodás és a cselekvés különválását. Az ilyen beteg az észleléseit nem tudja elkülöníteni a valóságtól és a valótlanságtól. Nem létező hangokat hall, a színeket másként látja. Olykor elveszti a kapcsolatot a külvilággal. Érzelmi reakciói betegesek, mint a makói példában láttuk. Asszociációs zavarok jelentkeznek: összefüggéstelen, értelmetlen szavakat használ. Szociális funkcióromlás, beilleszkedési békétlenségek gyötrik. Szélsőséges viselkedés és hangulatingadozások ismétlődnek a búskomorságtól a tobzódó jókedvig. Mániákus depresszióra hajlamosak. A személyiségfejlődésük kárt szenved, a személyiség végül szétesik. A rendezett élet után jelentkező skizofrénia vagy a BPD jobban kordába tartható. József Attila esetében sajnos rendezett magánéletről, de még társadalmi életről sem lehetett szó. Ideológiájában is ingadozik. Kommunista elvével szakít. Lefasisztázzák, ő „visszafasisztázza” korábbi elvtársait, de a szociáldemokraták között sem érzi jól magát. A politikai elkötelezettség nem hoz neki enyhülést, annál nagyobb csalódást. Társstalansága végén jönnek az öngyilkossági kísérletek. Nem sorolom.

A borderline személyiségzavar a lakosság két-három százaléka jellemző, vagyis meghökkentően sok. Ez a betegség kínos szenvedést okoz: érzelmi káoszt, ingadozást a depresszió, a düh és a szorongás szélsőségei között. Ezek a betegek szinte szükségét érznek az öngyilkossági készítésre. Ezzel menekvést keresnek sanyargató érzéseik elől. A BPD minden valószínűség szerint a korai gyermekkorban keletkezik. Valamilyen súlyos veszteség okozhatja: a szülőtől történt erőszakos elszakadás, a vele való bizonytalan kapcsolat, bántalmazások, testi-lelki traumák és nélkülözések. Az ilyen pszichés beteg szüntelenül küzd az elhagyás valóságos és képzelt veszélye által létrejött pánik ellen. Viselkedése impulzív, kiszámíthatatlan. Hangulata ingadozó, emberi kapcsolatai viharosak és erőszakosak. Ugyanakkor a számára nélkülözhetetlen személyekbe kétségbeesetten és tolakodó módon kapaszkodik, miközben leértékeli őket. Ezzel a veszteség mértékét és félelmét óhajtja csökkenteni. Magánya elől társaságba menekül, de képtelen velük kijönni. Magatartása stresszt teremt, és súlyosbítja klinikai tüneteit. Mind az elfogadásra, mind az elutasításra nagyon érzékenyek. Még a társ kapcsolatban is a magánytól, elszigetelődéstől szenvednek. Amikor a társaktól való

elszakadás fenyegeti őket, dühödten támadnak, paranoid módon vádaskodnak; máskor lekicsinylő módon gondolkodnak az addig elfogadott személyről. Gyakran nyúlnak alkoholhoz, droghoz, kényszerű falásrohamuk jelentkezik. Öncsonkítást végezhetnek, és öngyilkossági kísérletbe menekülhetnek.

Nem vagyok hivatott eldönteni, hogy József Attilánál a skizofrénia vagy a BPD tünetei miként váltak el, esetleg keveredtek, vagy egészítették ki egymást. Az bizonyos, hogy mindkét betegség esetében fedezhetünk fel a költőre ráillő tüneteket. Azt tudjuk, hogy 1932-től egyre erősebben jelentkezik mentális betegsége. Hiányzik neki a rendszeres kezelés, amely egyben a vele való foglalkozást, törődést, közeledést is jelentette volna.

1934-ben Hódmezővásárhelyen levelek formájában Rapaport Samu⁹⁸ doktorhoz címezve pszichoanalitikus vallomásait írta meg. Még kezelő orvosnőibe is szerelmes. Ez már a lélek utolsó szalmaszálba való fogódzása; az elméjében széteső ember ösztönös megkapaszkodási kísérlete. Nem véletlen, hogy ez az életéért küzdő cselekvés olyan fölfokozott, hogy időzavarba kerül. Pontosabban: a biológiai óra ketyeg benne, és figyelmezteti, nincs sok hátra. Ha azonnal nem cselekszik, nem találja meg igazi szerelmét, és akkor elveszik.

Makón még alig 17 éves, amikor heves indulata valószínűleg első „nagy” szerelme: Gebe Márta felé fordítja. Azután egymás után jönnek a szerelmek: Espersit Mária (Caca), Wallesz Luca, Saitos Valéria, és ki tudja, még hányan voltak, akik ismeretlenek maradtak. Majd Vágó Márta, Szántó Judit, Marton Márta, Kozmutza Flóra, Gyömrői Edit. 1933-ban, amikor megismerkedett Marton Márta művészettörténésszel, már néhány találkozás után megírta hozzá az *Óda* című versét, amely nemcsak egyedi szerelmes lángvetés, hanem univerzumot gyűjtő, elemésztő tűzkitörés is, amelyből az utolsó két versszakban, a *Mellékdalban* még van megnyugvás és visszatérés. 1937-ben, halála évében, rövid kapcsolata alakult ki Kozmutza Flórával, akinek egy napi ismeret után megkérte a kezét. Egyre csökkenek a sikertelen kapcsolatteremtéseinek időhatárai. Innen már nem tudott visszatérni e világba, száguldott egy másik mindenség felé.

⁹⁸ Péter László professzor 2007. november 4-én, a tárgyban hozzám intézett levelében írta, hogy József Attila Rapaport doktort Szegeden ismerte meg. Az orvos könyvét stilizálta, s ennek fejében a pszichoanalitikus kezelte őt. Péter László is találkozott az orvossal Pesten, mivel Juhász Gyulát is kezelte. (Közismert Péter László Juhász Gyuláról írt több könyve, tanulmánya, az általa szerkesztett Juhász Gyula verses kötetek.) Levelezésüket terjedelmes tanulmányok tárgyalták, elemezték. (Horváth Iván, Lengyel András stb.)

1929-től verseiben lázadás és anarchia jelentkezik, majd a szabadságát kereső, de korlátokkal vívódó költő, aki igazán csak a művészetében lehet szabad. Költészete szociális vágyakozást ábrázol, harmóniát, belső rendet; miközben megjelennek a lehúzó erők, kiábrándultság, sivár táj, szomorúság, éj, nedvesség, csönd, tűz, jég, az ember nélküli ridegség, örömtelen élet. Fölmerül bennem, hogy a költőben szellemi változás vagy lelki hanyatlás, esetleg mindkettő jelentkezik és halad előre?

Máig vitatható, hogy mennyire volt proletár költő, vagy mennyire ismerte az alföldi parasztság életét? Amit ő a tanyavilágban átélt és megismert, a puszta, pára, köd, alkony, homály motívumok jelzik, hogy nagyon szűk szeletet tapasztalt. Csak a nyomort látta és mind a tanyai szegénységgel, mind a munkásokkal sorsközösséget vállalt. Ez bizony falun és városon vékony társadalmi kör, hiszen a munkásosztály több rétegből áll, és ő a lecsúszott, munka nélküli, vagy alul fizetett proletariátus életét érzékeli; mint ahogy Öcsödön azt a világot, amelyet ha lánynak születik és kisgyerekként Móricz Zsigmond ismeri, 1940-ben az *Árvácska* című írásában őt is ábrázolhatta volna. A szocialista társadalom a tanyalakót két jelzővel illette, a nincstelen kizsákmányolttal és a szovjet-orosz eredetű, kizsákmányoló, zsíros kulákkal. Németh László pedig már 1941-ben figyelmeztetett: „A kulákság az új szélben is gonosz, önző, földharácsoló, magzatgyilkos, banyauralom alatt senyvedő népfaj maradt. Ahogy a kuláknő a fényképeken mindig vén s azonkívül még valami gonosz hatalmaskodás is van az ajkára vasalva; a szociográfiai füzetekben s az úgynevezett parasztregényekben az egész osztályról⁹⁹ sem maradt meg; csak a vénség s a hatalmaskodás. Engem mindig bántott ez a beállítottság. Én magam is kuláccsaládból származom, s más fotográfiákat hordok az emlékezetemben a nagyszüleimről, nagybátyáimról, ángyaimról, unokatestvéreimről...”¹⁰⁰

Ezzel a második világháború után már mit sem törődtek. Mindenféleképpen a tanyai életet lehúzóknak, károsnak, a butaság és elmaradottság táplálójának állították be. Hol maradt az a legjelentősebb gazdaréteg, ahová a középparasztság tartozott, akik családjukkal együtt keményen dolgoztak és szorgalmuk, ügyességük miatt boldogultak? Egy példa: 1910-ben a népszámlálás ismert adata szerint, Hódmezővásárhelyen az összlakosság 39,3 százaléka élt tanyán. Ezek zöme a kétkézi munkát végző, szorgos középparasztság volt. Tanyai iskolákat, olvasóköroket építettek vagy fejlesztettek, segítették a közösséget. Legjobban ők őrizték

⁹⁹ Nagy nevű kortársam tévedett. A „kulákság” esetében nem osztályról, hanem rétegről van szó!

¹⁰⁰ Németh László munkái. *Életműsorozat I.* Budapest, 1969. In: *A haldokló kulák.* 362–368.

a magyarságtudatot, a háborúkban és forradalmakban a legtöbb életet áldozták. 1945 után nem is túrték őket, a legtöbbet kulákká nyilvánították, koldusbotra juttatták, eltüntették. József Attila sajnos nem ehhez a réteghez került gyermekkorában. Ezért nyugodtan állíthatom, hogy a címkézése már korszerűtlen, mert sem proletár, sem parasztköltőnek nem tekinthető. Egyetemes és magyar volt, a *költő*!

A *Tél* című, 1922-ben írt versében a szerelem szeretetként van jelen. Különös, hogy sok nyelvben, így az angolban sincs különbség a *szerelem* és a *szeretet* szó között, általában a szövegkörnyezetből derül ki, hogy adott helyen melyiket kell érteni. Korábbi bibliafordításokban is hasonló a helyzet. Amikor János megkereszteli Jézust a Jordán vizében, és feje fölött fehér galamb formájában megjelenik a Szentlélek, az égből ezek a szavak hallhatók: „Ez az én *szerelmes fiam*, kiben kedvem telik”. Az Atya nyilvánvalóan nem szerelmi vággal tekint fiára, hanem szeretettel. József Attila *Tél* című versében a szerelem–szeretet fogalmához még egy le nem írt, ki nem mondott, de jelenvaló érzése, a magány is társul.

„Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,
Hogy melegednének az emberek.

.....
Azt a tüzet, ó jaj, meg kéne rakni,
Hogy fölengednének az emberek!”

E versben honnan derül ki a költő magánya? A tűzről írva így fogalmazott:

„Dalolna forró láng az égig róla
S kezén fogná mindenki földijét.”

De nem fogja! A magányos költőnek éppen ez a gondja. Szeretne megkapaszkodni, biztos társat találni valakiben, de sem anyja, sem szeretője, sem senkije nincs, aki kezét nyújtaná felé. Aki végigolvassa összes költeményét, alig találkozik a *magány* szó használatával, pedig egész költészete ebből fakad. Mi a csodának írna verseket egy boldog ember egész életén keresztül? A boldogság gyorsan kiapadó kút, egész életművet nem lehet ebből meríteni. A mentális gondokhoz úgy kapcsolódik a magány, mint viharhoz a rombolás, de ez az erő nemcsak kifelé hat, hanem egy idő után már befelé is pusztít. Vizsgáljuk meg a magányt.

Az első és nagyon fontos megállapításom: magány nélkül nincs emberi élet. Van, aki időszakosan, mások egész életükben érzik és küzdenek ellene, vagy éppen keresik. Tom Neale: *Egyszemélyes sziget* című könyvében hat év maga választotta magányát írta le egy csendes-óceáni kis korallzátonyon. A magány nemcsak emberi jelenség. Az etológusok az emberszabású majmoknál és más emlősöknél is megfigyelték. Mindenkinek naponta szüksége van rövidebb, hosszabb magányra; egy sarokra, önálló szobára, ahová visszahúzódhat gondolkodni, földolgozni az addig átélt eseményeket, szembesülni a kapott ingerekkel, és a rájuk adott válaszokkal. A *választott magány* az önértékelés időszaka.

A legtöbb embernél a magányosság korunk betegségévé, neurózissá, depresszióvá vált, különösen a nagyvárosokban. Nemcsak a nyugalom elérése miatt menekülnek el a forgatagból, a lármás életből, hanem azért is, hogy a természetet választva, ne legyenek egyedül. Autók robaja helyett madárcsicsergésre ébredve, azonnal megindul a kapcsolatteremtés a környező élőlényekkel. Harminc évig laktam lift nélküli bérházak emeletein. Gyakran még a közvetlen szomszédunkat sem ismertem, a lépcsőházban lakók pedig egyenesen idegenek voltak. Nem tudtam, hogy az ajtó mögé, ahol eltűntek, lakótársként, vagy vendégként léptek-e be? Amióta kertés házban lakom, minden szomszédommal baráti kapcsolatot ápolok, pedig úgy érzem, semmit sem változtam. A magánybetegség a XX. század egyik jellegzetes kórképe, és világviszonylatban egyre többen szenvednek tőle. Ennek alapvető indítéka az összeszűkülött élettér. A rohanó életben az emberi lélek tapadókorongjai nem tudnak megfogódzni. Ehhez időre és lassúbb tempóra lenne szükség, mert az emberi psziché reflexei nem tudják követni a külső gyorsulást. Hiába élnek milliók körülöttünk, és hiába szenvednek valamennyien ugyanabban a magányosságban, ha nem lelnek kapaszkodót. A magány az érzékeny embert, vagy a beteg lelket még inkább sújtja, és nem egyszer önagressziót követ el. Különösen akkor válik veszélyessé, amikor az ilyen ember rájön, hogy magányát már maga sem oldja, vagyis önmagának sem jó társa.

A másik nagy gond az intellektuális magány, amelyen még nehezebb segíteni. Amíg a társadalmi, emberi magányosságot azzal lehet kezelni, hogy társra vagy barátokra lel valaki, az alkotó szüntelenül magányos lesz, még akkor is, ha nem zárja magát „elefántcsonttornyába”. A költő mindig individuum. Az egyéniség elszakad a többiektől, mert mindent, vagy sok mindent másként gondol, érez és él át, mint a többség, ezért összeütközésbe kerül velük – mint József Attila –, vagy éppen a konfliktus elkerülése végett visszahúzódik – akár Juhász Gyula. Kialakítja magának egyéni világát, amelyben vagy jól érzi magát, vagy rosszul.

Elvirágzott napraforgók

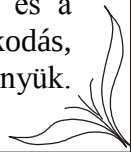

Legtöbben, így József Attila is szeretne volna a maga belső magányát megosztani és egyéni világába társat fogadni, de kellő partnerre sohasem talált. Az alkotó ember magányának maga az alkotás a megoldása. Létrehozza saját „gyermekét”, énjének egy szeletét, mását, de azért alkot, hogy ezzel a nyilvánosság elé lépjen, megossza vele önmagát, és a benne rejlő magányt. Akkor jön a tragédia, ha korát meghaladó zseni, vagy olyan közösség veszi körül, amelyik nem érti meg, esetleg ellene is szegül. Az alkotó sem mindig elégedett a munkájával. Szüntelen újat, mást, jobbat akar. A mű megszületése után csakhamar eltűnik a kapaszkodási terület, számára ismét minden vele érintkező lelki felület simává válik, amelyben ezer körömmel sem tud többé csimpaszkodni, és érzi, hogy csúszik lefelé. Ez addig elfogadható helyzet, amíg van benne lendület, és intellektusa újabb alkotásra sarkallja. Így születnek meg a nagy művek. De mi történik akkor, ha csökken a belső energia? Rájön, hogy már nem tud újat nyújtani, csak ismételteti magát, vagy saját világa sem elégíti ki. Mi lesz, ha műve nem ad ideiglenes fogódzót, és nem oldja a feszítő magányt? Az érzés átalakul *pusztító magánnyá*.

A világirodalomból ismert, hogy milyen borzalmas a kiképzést, vagy az egész háborút egy bakancsban, feltört lábbal végigküzdeni. Aki volt már katona, vagy akár csak kirándulás során szerzett lábsebet, tapasztalhatta, miféle fájdalom erre a lábra a test súlyát ráhelyezni és vele lépéseket tenni. Az egyik legszörnyűbb fizikai kinszenvedés. Ehhez képest milyen lehet egy életen át összetört lélekkel, segítség nélkül, magányosan, érdes szívű emberek között vonszolódni? József Attila ezen a téren hős volt, mert harminckét évet bírt ki.

Vizsgáljuk meg, hogy a kiegyensúlyozott élethez, a jó komfortérzethez mire van szüksége az embernek? A testnek a táplálékra és a természetes környezet elviselhetőségére. Az érzelemnek a szeretetre. A szellemnek a kultúrára. A szociális közösségen belül az összefogásra, a támogatásra és az együttérzésre. Ha alaposan elemezzük József Attila sorsát, életmódját, körülményeit, kiderül, hogy a felsorolt tényezők számára időszakosan vagy hiányoztak, vagy sérültek; mindenesetre, élete vége felé az életben tartó föltételei együttesen romlottak.

A költővel talán sohasem végeztek olyan mentális tesztpróbát, amit korábban tizenhat éves tanulóimmal évről évre tettem egy egészségügyi középiskola második, 30-34 fős osztályaiban, ahol a deviáns magatartásúak a közösség egyharmadát alkották. Milyen tapasztalatokat szereztem velük? Olyanokat, amelyek nagy részét József Attilával kapcsolatban is leírhatok. Rossz, nem tartós kapcsolat a szülőkkel, a barátokkal és a partnerekkel. A fizikális szükségletek kielégítetlenek: gyöngé ruházkodás, kosztolás, testápolás. Elérhetetlen a szórakozási, művelődési igényük.

Mentális kérdésekben nincs, vagy nem kielégítő a segítség, gondjaikkal nem tudnak kihez fordulni. A bennük fejlődő testi-lelki vágyakozást zabolátlanul élik és kiégetik. A rendszeres nemi életet korán megkezdik, és van, aki tizenhat évesen már tízen fölül partnerénél tart. A tanulás nem köti le őket, annál inkább fárasztja. Nincs semmilyen erős és valós mentális kapaszkodójuk, amelyben biztonságot találnak. Nem ritka, aki már a harmadik öngyilkossági kísérletén is túljutott.¹⁰¹

Amikor valakiben kialakul a halálvágy, az önagresszió készsége, súlyos mentális és gyakran fizikális állapotban van. Ebben az esetben végeztettem el az általam létrehozott, név nélkül kitölthető, egyszerű tesztet. A következő kérdéseim közül kellett választani, és a megfelelő döntést aláhúzni: „szereted-e magad, közömbös vagy-e magad iránt, nem szeretem magam, gyűlölöm magam”. Az önagresszióra hajlamosak, vagy akik öngyilkossági kísérletet hajtottak már végre, kivétel nélkül a legutolsó lehetőséget, a „gyűlölöm magamat” szavakat húzták alá. Ezek számára volt még egy kérdés: az önagressziót végrehajtanád-e még egyszer? Sajnos, az esetek nagyobb részében azt válaszolták, hogy „igen”, vagy azt, hogy „annyiszor, ameddig meg nem ölöm magamat”.¹⁰²

Fölkértem Péter László irodalomtörténész professzort, hogy számlálja össze József Attila öngyilkossági kísérleteit.¹⁰³ Kiderült, hogy maga a költő több ízben önagressziós tevékenységéről számolt be.¹⁰⁴ Szántó

¹⁰¹ Szentí Tibor: *Mentális életmódteszt tapasztalatai 16 éves vásárhelyi nővértanulók három osztályában*. 18-23. *Egészségnevelés*. 38. évf. 1997.

Szentí Tibor: *Üzenet a XXI. század szexuálpedagógiájának*. Hozzászólás dr. Aszódi Imre: *Családi életre nevelés vagy szexuálpedagógia* című vitaindító cikkéhez. 100-102. Vitafórum. In: *Egészségnevelés*. XL. Évf. 3. 1999.

¹⁰² Juhász Gyula anélkül, hogy értett volna az önagresszióval kapcsolatos mentális teszteléshez, magát így diagnosztizálta az *Én költő vagyok* (1925) című versében: „Én nem szerettem magamat soha, / Én magam ellen sokszor elkövettem / Merényletet...” Az ismeretlenhez (1926) című versében pedig szinte arra a kérdésre válaszolt, hogy a sikertelen öngyilkossági kísérletet hányszor követnéd el, amikor végső kapaszkodót keresve Istent szólítja meg: „És láttalak egy revolvergolyóban, / Mely jobb volt hozzám mégis, mint az élet. / Mert akkor is téged kerestelek!” (Kiemelés tőlem: „akkor is”, meg máskor is, hiszen nem ez volt az első és az utolsó önagressziója.)

¹⁰³ Az alább közölt adatokért köszönetet mondok.

¹⁰⁴ *Curriculum vitae*. JAÖM 4: 35. (Pubertáskori zavarokra hivatkozott.) 1935-ben *Öngyilkosság*. JAÖM 4: 24-27. Lúgkő helyett keményítőt ivott; de Németh Andornak mást mondott: *Kortársak József Attiláról* 1987. 1:116. 1922 nyarán a „Végkérs”-ben írta, hogy hatvan szem aszpirin túladagolás miatt gyomormosással mentették meg. 1923 májusában a Németh Andornak adott interjúban beszámolt róla, hogy „vonat alatt is feküdtem” U.o. 117. Ugyancsak ebből a forrásból tudjuk, hogy 1920 és 1922 között, valószínűleg a makói gimnáziumban, ereit fölívta és a nyújtóra felakasztotta magát, de leszakadt.

Judit a vele töltött hat esztendő alatt Attilának hat öngyilkossági kísérletét említi. Köztük volt 1935 nyarán a gázcsap kétszeri kinyitása.¹⁰⁵ Az általam korábban leírt történetben, amikor Espersit Mária visszaemlékezésében a költő a vonat ablakában a haját akarta leégetni, lehet, hogy öngyilkossági kísérletnek minősült.¹⁰⁶ Ez a történet két különböző orális és közvetett közlés. Ma már kinyomozhatatlan, hogy melyik állt közelebb az igazsághoz. Elég egy szónak, vagy mondatnak másként említése, és az adoma értelmezését megváltoztathatja. Bizonytalan József Jolán híradása öccsének „éhenhalási kísérletéről”.¹⁰⁷ Végül 1937. december 3-án élete öngyilkossággal fejeződött be. Végtelenül szomorú ez a krónika. Mennyi boldogtalanság és szenvedés rejlik mögötte.¹⁰⁸

*

Az elmondottak tükrében tekintsük át az *Óda* gondolatait.

Az 1. rész két versszakában a költő elbeszéli, hogy sziklán ülve gondolkodik, miközben „Az ifjú nyár könnyű szellője” száll. A költeményt június hónapban írta, a nyár kezdetén. A „kedves vacsora melege” képzavarra emlékeztet, hiszen a köznapi ember számára a vacsora mint gasztronómiai élvezet jó vagy rossz, hasonlóképpen az emléke is. Itt viszont a szokatlan jelző, mint gondolatársítás költői képpé, kifejezéssé válik. „Szoktatom szívemet a csendhez. / Nem oly nehéz – /” Magányában visszaemlékezik, és ez kellemes emlékeket idéz. Abban az állapotban, amikor az ember befelé figyel, a teste petyhüdtté válik. Remekül érzékelteti ezt az izomrenyheséget: „idesereglik, ami tovatűnt, / a fej lehajlik és lecsüng / a kéz.”

Látja „a hegyek sörényét”. A távoli hegygerincen megtelepült erdő olyan, akár a lovak nyírt sörénye, sötéten, egybefüggően mered fölfelé. Innen, mint teleobjektív vált át, és a fák látványára összpontosít, ott is a lombra: „homlokod fényét / villantja minden levél.” Olyan remek láttatás

¹⁰⁵ Szántó Judit: *Napló és visszaemlékezés*. 1997. 123. Szántó Judit említi is Attiláról: „Ahogy ő mondta, túlságosan erős benne a halálvágy” U.o. 144., 142-143., 135-136.

¹⁰⁶ *József Attila emlékkönyv*. 1957. 75.

¹⁰⁷ *József Attila élete*. 1940. 128.

¹⁰⁸ Péter Lászlótól megkértem Juhász Gyula öngyilkossági kísérleteinek összeszámolását is, hogy összehasonlítást tehessek József Attila önagresszióinak számával. Kiderült, hogy az elkövetési számban közel jártak egymáshoz. Juhász Gyula esetében is vannak kísérletek, amelyeket nem lehet bizonyosan megállapítani. Ötvenegyedik születésnapján, a végzetes Veronál túlادagolás következtében, 1937. április 6-án elhunyt. Ez volt a föltelelvezhető nyolcadik kísérlete, amely végül halálával járt, de Péter László megjegyzi, „Ha otthon volt, többször kísérelt meg öngyilkosságot, többnyire gyűjtögetett fájdalomcsillapító orvossággal...” Ma már kinyomozhatatlan, hogy hányszor.

ez, mint amikor a kamera egy tájkép sok eleméből kinagyítja az egyik fontos részletet. Költői teljesítmény. A „homlok fénye” az agy felől jövő kisugárzást, az intellektuális gondolatok születésének kivetülését jelzi. Az emlék idézéséből kizár mindenkit, hogy ne legyen zavaró vetélytárs, és magányukban ketten maradjanak: „Az úton senki, senki, / látom, hogy meglebbenti / szoknyád a szél.” Megindul az agy működése és föltérképezi a látomás tárgyát, a kedves nőt. Az objektív ismét a lombokhoz mért haját hozza be, majd lejjebb siklik, és „látom... megrezzenni lágy emlőidet”. A női mell nemük egyik legszebb testformáját mint erogén zónát juttatja eszébe, mikor lelki szemeivel mozgásba hozza, és elindul a kíváncsiság. Közben fut, csillan a Szinva-patak, és benne „a kerek fehér köveken, / fogaidon a tündér nevetés”. Jártam a patak partján, és mondhatom, nincsenek benne kerek, fehér kövek, mert a valóságban mohák és algák födik. Béky Gellért jezsuita szerzetes negyvenkét évet töltött Japánban. Láta, hogy ősszel egy parkban elterelik a patakot, és a benne lévő görgetegköveket egyenként megtisztítják.¹⁰⁹ Rituális mosdatás volt ez. József Attila pontosan ugyanezt végzi, ahogy gondolatban kifehériti, és kerekdeddé formálja a Szinva köveit, majd a nő szájában fogakként láttatja, amint a mesebeli nőnemű, jó lények, a tündérek nevetését helyettesíti be ajkának megnyitásával. Egyszerre metafora, metamorfózis és antropomorfózis alkalmazása néhány szóban. Ez költészet, magas fokon!

A 2. részben megjelenik a költő magánya, méghozzá „fondor” jelzővel, amely tudatja, hogy ügyeskedő, becsapó érzésről van szó, hiszen „cseleit szövő”, amely szívének, vagyis érzéseinek belső üregeiből szeretetként születik, de onnan kilépve az egész mindenséget elárasztja. Vagyis, nem lehet birtokolni, aranykalickába zárni, kisajátítani, hogy a benne daloló madár csak kizárólag egy személynek, jelen esetben a költőnek énekeljen. Ezt az érzést vízeséshez vagy siető forráshoz hasonlítja: „elválsz tőlem és halkan futsz tova”. Megfoghatatlanná válik, és belőle a magány marad. Hiába sikoltja: ezt a nőt szereti, aki a „távol közelében” él, pedig „szeretlek, te édes mostoha”. Nincs viszonzás, kölcsönös befo-gadás és szerelmi beteljesülés, vagyis a boldogság „életem csúcsai közt” ismét távol marad.

A 3. részben József Attila a szeretet hőfokát, sokrétűségét és ízét-zamatát bontogatja. Úgy szeret, „mint lángot a lélek, test a nyugalmat!” Az ellentét, a felforrósodott izzás, amely a lélekben lángot vet, csak a test nyugalmaiban elviselhető, különben fölborul a bio-pszichoegyensúly, és önmérsztővé válik. Világosan meg is fogalmazza: „Szeretlek, mint élni

¹⁰⁹ Béky Gellért: *Japánkert*. 304. In: Kozma László–Szathmáry Sándor szerk.: *Élet – Naptár*. Korda Kiadó, 2003.

szereetnek halandók...” Ez földi szerelem. Nincs helye benne túlvilági misztikumnak. Nem a halál után kell két léleknek találkozni, amikor nincs közvetítő test, amely a lobogás melegét átadná, azt itt, az életben kell érezni.

Miután a testi öröm távolodik, leírja a sokat idézett, gyönyörű két sort, amely a meg- és fogvatartás erejét fejezi ki: „Elmémbe, mint a fémbe a savak, / ösztöneimmal belemartalak...” Ebből nincs menekvés. Mégis van zár az aranykalitka rácsán? „...lényed ott minden lényeket kitölt.” A fantázia, az ábrándozás világa, amely önmagából születik, és saját csapdájába rejtőzik. Ebben az állapotban megáll az idő: „Csillagok gyúlnak és lehullnak, / de te megálltál szememben.” Az időtlenség az a verem, amely József Attila lelkében bezáródik, miközben körülötte csillagokkal az univerzum változik, de benne a szeretet örök. Micsoda nagyszerű emberi érzés, ha ez a költő számára áttörhetetlen börtönt is jelent, amelybe magát, saját érzését zárta.

A 4. rész a metaforákkal és szenvedélyekkel teli tájanatómia. Szívével és lelkével (érzelmeivel), valamint elméjével végigjárja a szeretett nő testét. Hogyan végzi ezt? Ismert fantasztikus filmek, írások mintájára. Olyan kicsivé zsugorodik egy ember, hogy bejutva a testbe, a véráram útjain végigjárja a porhüvely üregeit, szerveit. Lélek jut be egy másik emberbe, és kutatni kezdi. A költő megfogalmazása így olvasható:

„Óh, hát miféle anyag vagyok én,
hogy pillantásod metsz és alakít?
Miféle lélek és miféle fény
s ámulatra méltó tünemény,
hogy bejárhatom a semmiség ködén
termékeny tested lankás tájait?

S mint megnyílt értelembe az ige,
Alászállhatok rejtelseibe!...”

József Atillának az emberi test analitikus felfedezésének megértéséhez utalnom kell egy másik versére, amelyet 1937 januárjában írt *Thomas Mann* üdvözlésére címmel. Vonatkozó részlete:

„Te jól tudod, a költő sose lódít:
az igazat mondd, ne csak a valódit,
a fényt amelytől világlik agyunk,
hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.
Ahogy Hans Castorp madame Chauchat testén,
Hadd lássunk-át magunkon itt ez estén.”

Az általam dőltbetűvel kiemelt verssor kétértelmű. Az első értelme nyilvánvalóan azt a belső szellemi fényt jelenti, amely tájékozódást nyújt a világban, az emberek között. A második értelme fölvezeti a röntgenfény bőr mögé hatoló, „belátó” tulajdonságát, amelytől még az agyunk is „világlik”, csak erre a megoldásra nagyon kevesen gondoltak – pedig itt is a költő zsenialitása mutatkozik meg –, hiszen összehasonlítással folytatja, „ahogy madame Chauchat testén, hadd lássunk át magunkon...” Itt Thomas Mann *A varázshegy* című regényének vonatkozó részleteit követte. Ebben a kérdésben döntő, hogy mennyire?

Ignotus Pál figyelt föl rá, hogy „a bonctani hódolatnak ugyanaz a keveréke csap ki belőle, mint a Thomas Mann Varázshegyének gyönyörű lapjaiból, amikor a fiatal Castorp gondolatban bejárja az orosz asszony¹¹⁰ izületeit, rostjait, sejtjei.”¹¹¹

A következő idézet középiskolás diákoknak szánták. Az *Ódában* „A negyedik részlet a legmerészebb szerelmi leírás, amellyel eddig találkozhattunk. Ügyszólván egy ünnepélyes hangulatú biológiai vízió. A szerelem ekstázisa túllép a szeretett nő milliószer magasztalt külső szépségén; a röntgen-szemmel »alászáll rejtelseibe« és állhatatos himnuszt zeng kedvesének belső világáról. Ebben a részben fellelhetjük Thomas Mann hatását is, aki *A varázshegy* című művében a szeretett hölgy röntgenképét tartja a pénztárcájában.”¹¹²

¹¹⁰ T. Mann valóban keveri a fogalmakat. Hol orosz, hol Kaukázuson túli, hol pedig dagesztáni nőről ír. Így fogalmaznám meg: a cári Oroszország által bekebelezett közép-ázsiai. Leírása alapján a nő mandulaszemű, tehát mongoloid típusú. Szomorúan kell megjegyezmem, hogy mivel nem a művelt német polgári körökhöz tartozik, eltérő viselkedését (elkésik a közös étkezésekről, az ajtót nem csukja be, vagy becsapja maga mögött stb.) gyakran bántóan és fölöslegesen kritizálja. Még ő sem tudja levetni a németek másságtolerancia-hiányát, amelyet még az 1980-as évek elején magam is tapasztaltam az alsó-szászországi *echte* németek között, ahol kerek fejem, fekete hajam és szakállam miatt olykor zsidónak néztek, és ezért hátrányosan kezeltek. Mann leírása nem tipikus a nő rasszhoz való tartozását illetően, hacsak valami mutációt nem akart ábrázolni. Miután jártam Közép-Ázsiában, sőt a Bajkál-terület mongoloid népességénél is, egyetlen vékony, fehér bőrű, kicsi mellű, szinte légies teremtményt sem láttam, mint ahogy T. Mann madame Chauchat külsejét leírta. Más kérdés, és azonnal föl is mentem T. Mannt, hogy ő nem antropológiai szakirodalmat akart írni, hanem szépirodalmat, valószínű, képzelt szereplőkkel.

¹¹¹ Az idézet mindenki számára legkönnyebben elérhető az Interneten:

<http://magyar.irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/joertel.htm>

¹¹² <http://erettségsegedlet.blogspot.com/2007/09/jzsef-attila-szerelmi-kltszete.html>

Megjegyzem, Castorp nem a pénztárcájában tartotta a nő röntgenfölvételét, hanem a „szívén”.

Végül Selyem Zsuzsa tanulmányából idézek: „A regény szerelmi szála szerint egyszerűbbnek tűnik az »átállás« kérdése: amikor végre megmeri a fiatalember szólítani Chauchat-t, és együtt töltik az éjszakát, elkéri és megkapja a nő röntgen-felvételét annak beteg tüdejéről. De ne gondoljuk, hogy József Attila egy banális gesztust emelt ki egy bonyolult regényből... (Hans Castorp, mihelyt szerelmes lesz madame Chauchat-ba, falni kezdi az anatómiakönyveket, ismerni kívánja a vér, a testnedvek összetételét – hasonló részletezéssel találkozhatunk József Attila *Ódájában*), és persze, tanítómesterei, Naphta és Settembrini mindent megtesznek azért, hogy az ember szellemi aspektusairól se feledkezzen meg.”¹¹³

Thomas Mann idézett regényéből izgalmas nyomozással ki lehet deríteni, hogyan jut el Castorp rokonszenve a nő külsejétől a röntgenképen át annak belső szervein keresztül a teljesebb szerelemig, és ez a kép hogyan állt össze József Attila esetében, amikor az *Ódát* megírta.

„Hans Castorpnak egyszer csak eszébe jutott: Clawdia [Chauchat] is arra vár, hogy átvilágítsák. Behrens az arcképét festi; külső megjelenését olajjal, festékekkel reprodukálja a vásznon. Most azonban a félhomályban olyan fénysugarakat szándékozik reáirányítani, amelyek teste belsejét is feltárják előtte. És midőn Hans Castorp erre gondolt, elfordította fejét, és arca tisztelen elborult, azt a tapintatos, illedelmes kifejezést öltötte fel, amelyet Hans Castorp önmagával szemben érzett ennél az elképzelésnél.”¹¹⁴

Ebben a részletben megtudjuk, hogy Castorpot kettős hatás éri. Látja magát a nőt és annak arcát készülni. Ezek a külseje felől érkező ingerek. De tudja, hogy madame Chauchatról röntgenfelvétel is készül és ez elindítja fantáziálását. A következő részletnél az író kezdi a főhőssel elemeztetni a nő külsejét:

„Hans Castorp szerelme egyrészt közvetlenül (olyan közvetlenül, hogy a fiatalember belesápadt, és arcvonásai eltorzultak) Madame Chauchat térdére, lábszára vonalára, hátára, nyakcsigolyájára, felsőkarjára, kétoldalt összepréselődő kicsiny mellére, tehát a testére vonatkozott – hanyag és felfokozott, betegsége által kihangsúlyozott s mintegy hatványozottan testté vált testére, másrészt pedig rendkívül illó és kiterjedt valami volt, gondolat, nem is gondolat, hanem álom: ijesztő és határtalanul csábító

¹¹³ Selyem Zsuzsa: *Fehérek közt – József Attila: Thomas Mann üdvözlése*. 1973. Európa. (Előadás, amely elhangzott 2004. okt. 4. Kolozsvár, BBTE Bölcsészkarán. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00300/00384/00026/03.html>.

¹¹⁴ Thomas Mann: *A varázshegy*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1963. (Fordította: Szöllősy Klára. Az 1. kötet borítólapján Kondor Béla képe: egy röntgenképernyőn át látszik a mellkas belsejének rajzolata. A készülék mögött az árnyékból kibontakozik egy vékony, fiatal nő körvonala.) Ötödik kiadás. 1. kötet: „Istenem, látok” c. fejezet 268. old.

álom egy fiatalembernek, akinek bizonyos határozott, noha öntudatlanul feltett kérdéseire csupán kongó hallgatás volt a válasz.”¹¹⁵

A főhős itt még mindig erotikus vággyal a női test külső tájain kalandozik. Kiderül, hogy ez kevés neki. Így beszélgetnek:

„– Aznap csinált rólad Behrens átlátszó portrét, ugye?

– Igen, persze.

– Istenem! Nálad van?

– Nem, fenn a szobámban.

– Úgy, a szobádban. Én a magamét mindig a tárcámban hordom.

Akarod, hogy megmutassam?

– Ezer köszönet. Kíváncsiságom nem leküzdhetetlen. Nagyon ártatlan képecske lehet.

– Láttam a külső portrédát, de sokkal jobban szeretném látni a belső portrédát, amelyet a szobádban őrzöl...”¹¹⁶

Hans Castorp megkapja az asszony mellröntgen-képét, és ereklyeként őrzi. A nő távozik a szanatóriumból:

„Madame Chauchat ferde szeme is még egyszer mosolyogva végigsiklott a Berghof-épület homlokzatán, és egy másodperc töredékéig megpihent Hans Castorp arcán... A hátramaradó sápadtan sietett szobájába, erkélyére, hogy onnét még egyszer láthassa a szánt, amint csengettyűszóval lesiklik az úton a »Falu« felé; azután székébe vetette magát, és elővette mellzsebéből az emléket, a zálogot, mely ezúttal nem barnapiros faforgácsokból állt, hanem vékonyan keretezett üveglapocská volt, amelyet a fény felé kellett tartani, hogy látni lehessen rajta valamit – Clawdia belső portréját, mely arc híján volt ugyan, de megmutatta felsőteste finom csontozatát, a hús halványan, kísértetiesen sejlő puha formáitól körülveve csontozatát, a hús halványan, kísértetiesen sejlő puha formáitól körülveve, és hozzá a mellüreg belső szerveit...”

Milyen sokszor megnézte, ajkához szorította abban a időben, mely azóta elmúlt, változást érlelve!... De ha Madame Chauchat láthatatlanul távollevő volt is, ugyanakkor láthatatlanul jelenlevő is volt Hans Castorp számára, a hely szelleme volt ő, melyet Hans Castorp egy bűnös, kicsapongóan édes órán – olyan órán, melyre nem illik a síkföld semmiféle békés dalocskája – megismert és magáévá tett, s azóta is ott hordja árnyékképét kilenc hónapja oly hevesen igénybe vett szívéen...

¹¹⁵ T. Mann: *A varázshegy*. 1. kötet: „Merkurius szeszélyei” c. fejezet: 288. old.

¹¹⁶ T. Mann: *A varázshegy*. 1. kötet: „Boszorkányszombat” c. fejezet: 424. old. (435–436. oldalon a fordítás.)

Végül is a mélységesen kalandos órából a fiatalember nem vitt magával egyebet, mint az árnyékszalogot, meg azt a valószínűleg rangjára emelhető lehetőséget, hogy Madame Chauchat negyedszeri tartózkodásra is visszatér majd ide...¹¹⁷

József Attila az *Óda* első részében említett külső testrészek, a haj, fogak és emlő után, a negyedik részt így folytatja:

„Vérköreid, miként a rózsabokrok,
reszketnek szüntelen.
Viszik az örök áramot, hogy
Orcáidon nyíljon ki a szerelem
S méhednek áldott gyümölcse legyen...”

Említi továbbá a gyomrot, a „lombos tüdő szép cserjéit”, a belek alagútján haladó „örök anyag”-ot, a „buzgó vesék forró kútjait...”. Végül is mit látott, láthatott Castorp, a Mann-i főhős? Azokat a szerveket, amelyek a röntgenfényben árnyékot adnak. Elsősorban a vázrendszert és néhány nagyobb, puha, de sűrű állományú belső szervet, és ezeknek is jóformán csak a körvonalait, különösen a XX. század elején létező, a mainál kezdetlegesebb készülékekkel. József Attila *Ódájában* más szavakkal, nem ennyire részletezve, a vers rövidebb méretéhez alkalmazkodva, ugyanezt ismétli.

Eddig mindenki azt hitte, hogy ami bőrön és izmon belül van, főleg a koponya-, has- és mellüregben, az az ember „belseje”. A költőtől különösen nem várhatjuk el, hogy az anatómiával és az élettannal tisztában legyen. A megismerési esélyek halála után sem változtak. A molekuláris biológia kutatása és oktatása a második világháborút követően, a szocialista országokban tiltott volt, miközben az elektronmikroszkóp használatával, az *élet kettős spiráljával* és a *géntérkép* felfedezésével megnyílt az út az ember valódi bensőjébe tekinteni. Amíg a magyar kutató orvosbiológusok ezekkel a témákkal nem foglalkozhattak, a fejlett világban óriási lépésekkel haladtak előre.

A mai orvosbiológiai és élettani szemlélet szerint a József Attila által leírt szervek, valamint kiválasztó szervrendszerek vegykonyhája által létrehozott és eltávolításra váró salakanyagok mint végtermékek – amelyek egy idő után már nem is tartoznak testünkhöz –, az emberi fizikum „külső világát” tükrözik. Az igazi „belvilág” a sejtben található. Itt, a sejtmagon belül vannak kódolva öröklődő tulajdonságaink, amelyek egy életre meghatározzák az embert. Az élet kettős spirálja: az RNS és a

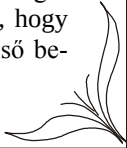
¹¹⁷ T. Mann: *A varázshegy*. 2. kötet, 6. fejezet: „Változások”, 10-11. oldal.

DNS molekulák valóban olyanok, mint a mitológiai élet fonalai, amelyeket a párkák mérnek ki és metszenek el. Ez ma létező valóság, hiszen az élet minőségét, tartalmát és hosszát egyaránt megszabják. A sejtmembránon zajlik a sejt anyagcseréje, ozmotikus nyomása, az oxigén, széndioxid, a fontos elemek, különösen a nátrium, kálium, kalcium és a vérgázok áramlása, körforgalma. A sejt egészsége a jól szervezett működéstől függ, hogyan tudja ezt a sok biológiai folyamatot irányítani és fönntartani. A sejt az ember „főhatósága”, összehangolója: élet és halál ura, amelybe sem röntgennel, sem költői látomásokkal nem lehet belelátni, csak az erre kidolgozott, igen bonyolult, munka- és időigényes, valamint költséges laboratóriumi eljárásokkal, de még a szövétényes sejtműködésből nagyon sok mindent így sem ismerünk. Tételezzük föl, hogy már ezen a szinten sincs előttünk titok, mégsem ismerjük az ember „bensőjét”, hiszen az örökölt és kódolt tulajdonságokra ráakodik a természeti, és a szocializációval a társadalmi környezetből szerzett, tanult tulajdonságok megannyi kibogozhatatlan részlete, akár lepke szárnyára a hímpor tapad. Ezek együtt alkotják az ember fizikai és mentális belső tulajdonságait, amelyek egyénre szabva igazán sohasem lesznek megismerhetők.¹¹⁸

Ismerethiányáért a költő tehát nem marasztalható el, nem is volt szándékunkban! Olyan történelmietlen lenne ez, mintha az ókori és középkori tudósokat azért vonnánk felelősségre, hogy a földet laposnak, valamint a mindenség középpontjának képzelték, amely körül a nap, hold és a csillagok forognak. József Attila élettani meghatározásait inkább lélektani motivációknak kell fölfognunk, amelyeknek alapvető bizonyítása az, hogy a szerelem és a szeretet olyan éter, amely átüt az emberi testen; behatol az összes rejtett zugba, hogy magának búvó- és megtapadási helyet leljen. Ráadásul mindezt remek költői kifejezésekkel írja le. A vérkörök, mint rózsabokrok „Viszik az örök áramot, hogy / orcádon nyíljon ki a szerelem”. Szeretni meg kell tanulni! Ezt az érzést a költő mindig igyekszik megkötni, hogy el ne illanjon; állandósítani kívánja, hogy bármikor megmártózzon benne, mint a megújulásra vágyó, elfáradt, beteg öreg az élet vizében: „tartalmaidban ott bolyong / az öntudatlan örökkévalóság”, amely nem más, mint a szerelmi boldogság, amelynek gyakran hiányát érzi, ezért számára elérhetetlen kincs.

¹¹⁸ Vannak olyan kódolt tulajdonságaink, amelyek időhöz kötöttek, és az egyén vizsgálatának időszakában még rejtve vannak, nem *progreálód*nak. Ennek tudható be, hogy az ember tulajdonságai gyakran és olykor gyökeresen változnak, kitapintható külső befolyások nélkül, belülről irányítva.

Az 5. részben ismétli és kibontja az előző érzéseket és gondolatokat. „A lét dadog, / csak a törvény a tiszta beszéd.” Az élet mulékony, de a nagy mindenségben érvényes szabályok állandók. Nagy igazságot fedez föl. Emlékeztet az anyag körforgására: „De szorgos szerveim, kik újjászülnék / napról napra, már fölkészülnek, / hogy elnémuljanak.” A válófélben lévő, csinos asszony a költő pillanatnyi szerelmi áradatának tárgya, amelyet „két ezer millió” emberből választott ki. Az arány egy a kétmilliárdhoz. Micsoda szerencse, hogy találkozott vele, aki egyszerre „lágy bölcső, erős sír, eleven ágy.”

A nő az élet edénye, aki e korsót szerelemmel, a halhatatlanság elixírével tölti meg. Attilának ebbe kell alámerülnie. Föl is kiált: „fogadj magadba!...” A nő *Földanya*, aki világra hoz, táplál, majd a halálban befogad, de ezzel új életet is biztosít. Az asszony a karnálódás létrehozója. Izgalmas volt fölfedeznem, amikor a költő ismeretanyag híján, ösztönösen rálel, és gyönyörűen írja le azt az állapotot, amikor a szíves halál beálltakor az agy termelte *endomorfin* hatására megszűnik az esetleges, korábbi fájdalom, gyakran kívülről nézi testét (E.S.P. jelenség), és vonzó fényességet lát. Ezt a *köztes lét állapotát* megtaláljuk a mongolok halottas könyvében, de tudományosan, mint *küszöbélményt* pszichiáterek igyekeztek összefoglalni a XX. század második felében elinduló halálon túli állapot kutatása során. József Attila tömören így foglalta versbe:

„(Milyen magas e hajnali ég!
Seregek csillognak érceiben.
Bántja szemem a nagy fényesség.
El vagyok veszve, azt hiszem.
Hallom, amint fölöttem csattog,
ver a szívem.)”

A befejező, 6. részben, a „Mellékdalban” szerelmi álomvilágából, ebből a „köztes létből” visszazökken a valóságba. Olyan a helyzete, mint Gilgamesé, aki elveszítve az élet fűvét, ráébred elkerülhetetlen múlandóságára, de tudja, hogy még „terve van a fallal”, amelynek építését az örök élet titkának megtalálása, és holt barátja életre keltése miatt félbehagyta. Gis és József Attila naiv, ábrándozó hőökké váltak? Minden emberben megszületnek ezek a gondolatok, bár nagy tér és idő választ el bennünket egymástól. Amikor a költő ezt írta:

„(Visz a vonat, megyek utánad,
talán ma még meg is talállok,
talán kihül e lángoló arc,
talán csendesen meg is szólalsz...”

Benne van a lemondás, a szerelemtől való távolodás átérzése. A lélek tisztasági fürdőjét, és utána a test táplálékát, majd saját ágyán pihenést kínál neki:

„Csobog a langyos víz, fürödj meg!
Íme a kendő, törülközz meg!
Sül a hús, enyhítse étvágyad!
Ahol én fekszem, az az ágyad.)”

Csakhogy „Visz a vonat...” – írja. A jelen a múltba távolodik, amelyet nem lehet visszahozni, megmásítani, sem megismételni. Egy ábránddal kevesebb, egy vesztett szerelmi élménnyel több. Benne a bizonytalan megtalálás vágyott harmóniáját érzékelem.

Befejezésül még egyszer vizsgáljuk meg a verset, a költői szóképek és szürrealista metaforák megjelenése alapján is. Az utóbbi fogalommal a népköltészetben szintén gyakran találkozunk. József Attila *Ódája* több részletében is hasonlatos népdalaink, néballadáink elvontságához. A költői képek közül az első részben itt van „Az ifjú nyár / könnyű szellője”, vagy az „ím újra látom, hogy fakad / a kerek fehér köveken, / fogaidon a tündér nevetés” sorok a realitáson túli költői képek.

A második részben találjuk ezeket a sorokat: „ki szóra bírtad egyaránt / a szív legmélyebb üregeiben / cseleít szövő, fondor magányt / s a mindenséget.” Magának az egész teremtet világnak megidézése egy emberi szív legmélyébe zsugorítva, olyan, akár az Einstein által matematikai számításokkal föltételezett, ám 1933-ban a költőhöz még aligha eljutott *fekete lyuk* elmélete. Ebben a kozmoszi képződményben olyan nagy az anyagvonzás, hogy onnan a fény sem szabadul ki, ezért válik sötétté, és magába szippantja az űr körülötte lévő „mindenségét”. Látomás ez, amelyet József Attila érzékeny elméje és lelke Einstein nélkül is megérez; egyben azt is jelezve, hogy minden ember varázs. Mindenki van egy mély vonzerő, amely világokat nyelhet el, de ezzel az energiával teremthet is!

A következő sorokban a kozmikus költői képet lehozza a Földre és itt futtatja tovább: „Ki mint vizesés önnön robajától, / elválsz tőlem és halkan futsz tova, / míg én, életem csúcsai közt, a távol / közelében...” szeretlek. A Rádó és Anyicska című népmesénkben is előfordul, hogy a szerelmespárt üldöző gonosz vénasszony elől úgy tűnek el, hogy a lány tóvá, a fiú rajta úszó rucává változik. Az *Óda* esetében, mint őselem, a természet része a vizesés, amely a versképben individuum és elválva a szerető férfitől, önállóan fut tovább. A költő, akár a hegy fölmagaslik, de

mérhetetlen súlya miatt le is gyökerezik. A tovaáradó vizet nem tudja követni, különben is, ahogy a nagy indulat kifogy, halkan lopakodik, eltűnik előle.

A harmadik részben találjuk az *Ódát* minden tanulmányban elemző szép sorokat: „Elmémbé, mint a fémbe a savak, / ösztöneimmel belemartalak”. Emberré válásunkat ősi ösztöneink elhagyhatatlanul követik tovább, és nélküle nem lennénk teljes biológiai értékű teremtmények, hanem kihalnánk. Ezek között a táplálkozás, a szaporodás és az élet ösztöne – amely a halál elől menekülést is magában hordozza – a legfontosabbak. Nem csoda, hogy a szerelem a két utóbbit kiemelten sorolja. Minden ember, különösen az alkotók esetében ezek az ösztönök elemi erővel jelentkeznek, de igazán ott válnak költőivé, ahol a párház és a halálfélelem fölé tudnak emelkedni. A következő megkapó, szürrealista képek ezek: „A pillanatok zörögve elvonulnak, / de te némán ülsz fülemben.”, vagy az „Ízed, miként a barlangban a csend, / számban kihűlvé leng”. A hasonló gondolatokat Adynál még az érzékelések eufórikus (alkoholos?) állapotban bekövetkező költői keveredésének, vagyis csalódásnak gondoljuk. A „Köszönöm, köszönöm, köszönöm” című Ady versben ez olvasható: „Napsugarak zúgása, amit hallok, / Számban nevednek jó íze van, / Szent mennydörgést néz a két szemem...”, József Attilánál az érzékzavar már tudatos kiterjesztés, amikor az ismert öt érzékünk együtt adja a hatodikat, amely összhatásában a másik ember egész lényét magában fölfedezi. Ezzel ismét felülemelkedik a realitáson, a műszereink által ki nem mutatható, metafizikus világba.

A negyedik részben ezzel a képpel: „bejárhatom a semmiség ködén / termékeny tested lankás tájait?”, igazolja, a versrészlet előző mondatait, hogy miféle anyag is ő, akit a szeretett személy pillantásával „metsz és alakít?” Nem más, mint „lélek” és „fény”, „s ámulatra méltó tünemény”. Varázs, amelyet nem a fizikai lét, hanem a megfoghatatlan erő határoz meg.

A költő a versében a fennkölt és a test anyagi világának ábrázolását úgy váltogatja, akár a szövőszék orsója bujkál a felvető szálak között: föl-lekötve ezeket a magából eresztett fonallal, hogy alkotását erős szövetté erősítse. „Vérköreid, miként a rózsabokrok, / reszketnek szüntelen. / Viszik az örök áramot, hogy / orcádon nyíljon ki a szerelem / s méhednek áldott gyümölcse legyen.” Bármilyen magasztos a szerelem, és hiába finomodott emberivé, beteljesülésében a nemzést szolgálja. József Attila ezzel az öt sorral, az ismert népdalban négy szóban elmondott „Szántottam gyöpöt, / vetettem gyöngyöt” megtermékenyítést alkotta újjá úgy, hogy akár e versrészlete is lehetne népdal, a témát másként elbeszélve.

Semmivel sem kisebb értékűek a következő hosszú mondatának szürrealista képei: „Gyomrod érzékeny talaját / a sok gyökerecske át meg át /hímezi, finom fonálát / csomóba szöve, bontva bogját – / hogy nedűid sejtje gyűjtse sok raját / s lombos tüdőd szép cserjéi saját / dicsőségüket susogják”! Ezekben a sorokban mintha az emberi szervezet egyes részei, a felsorolt szervek a természet külön lényei lennének. A gyomor és a tüdő is szüntelenül dolgozik, segíti az egészséget, az emberi testalkotást. Ekkor jön ismét a nagy kozmikus váltás, ahogy a szövetekben megsejti a mindenség létezését: „csillagképek rezegnek benned”, és „tartalmaidban ott bolyong / az öntudatlan örökkévalóság.” A test nem más, mint befogadó hombár, amely földi létünkben tárolja és kiszolgálja a lelket, az elpusztíthatatlan energiát, az örökké élet.

Az ötödik részben írja: „Mint alvadt vérdarabok, / úgy hullnak eléd / ezek a szavak.” Ez a könnyörgés netovábbja (!), midőn kivérzik a test, az értelem már nem tud több fohászt, ígéretet és odaadást nyújtani. Olyan ez, mint amikor a gyors pataokban puszta kézzel megfogod a halat, de sikamlós és tenyeredből kicsúszik. Tiéd volt a pillanat tört részéig, csak-hogy elvesztetted és tudod, hogy jöhet másik, de amelyik elúszott, már soha többé nem tér vissza. Hiába kiáltasz utána: várlak, gyere elő, légy az enyém, nincs rá igazi hívogató kifejezés, amely a víz mélye felé tovatűnő árnyat visszafordíthatná. „A lét dadog, / csak a törvény a tiszta beszéd.” Akár az Út, de mivel ajkadon kiejtetted, már nem az az ösvény, amelyen jársz. Hiába választottad ki őt „két ezer millió embernek / sokaságából”, idegeid pattanásig feszülnek, mert érzed, hogy többé nem birtoklod. Elnyeréséhez az egyetlen esély: „te egyetlen, te lágy / bölcső, erős sír, eleven ágy, / fogadj magadba!...” Már nem te vagy a fogó. Föl kell áldoznod magad, elmerülni benne, föladni érzést, szerelmet, gyönyört, hol sír és ágy azonos fekvőhelyé válik és megszűnik Én-tudatod. Nem semmisülsz meg, hanem föloldódsz benne. Oda úszol vele, amerre őt irányítja a patak, vagy éppen kedve tartja. Sem mozdítója, sem élvezője, sem boldogítója nem leszel többé.

Ebben a nirvánának tetsző állapotban a költő érzi: „El vagyok veszte, azt hiszem. / Hallom, amint fölöttem csattog, / ver a szívem.” Kilép a szeretett emberrel közös világból, akár a klinikai halál állapotába került ember, amikor a lélek vékony fonala még nem szakadt el a testtől, de nem látja, csak érzékeli, hogy fölülről figyeli önmagát. Az irányítás megszűnt, csak a lebegés tart mérhetetlen ideig, amely lehet szemvillanás, vagy évmilliók. Mintha megállna az idő, de tudja, hogy a test közben öregszik, sorvad, elpusztul, és nincs hová visszatérni.

A magánynak és elhagyottságnak ebből az óceánjából a hatodik részben, a „Mellékdalokban” – ahogy az összetett szó második része is jelzi – két gyönyörű, tiszta népdaljellegű szakaszt ír le. Azt a rettenetes kítaszitottságot és elmagányosodást, amelyet a XX. század első felében kezd a bizonytalanná váló társadalom termelni, és még csak az olyan érzékeny műszer fogja, mint a költő szelleme, s a valóságot megragadó vágyakozás állíthatja meg olyan szavakkal, amelyet a nép kagylóként homokszemből változtat igazgyöngyé: „Ahol én fekszem, az az ágyad.”

Hódmezővásárhely, 2007. október 26.

*

A hóvilág fia

AIGO, A HÓVILÁG FIA

Ainswort Morgan: Man of two worlds

Fordította: Ferdinandyné Lengyel Angéla
(Palladis R. T. Kiadása, Nyári útitárs sorozat, 1941.¹¹⁹)

A Föld legnagyobb szigetén, a dán felségterületű Grönlandon kegyetlen hideg tél uralkodott. Az emberek csak azért nem haltak éhen, mert a dán kormány segítette őket. Északon, Cap-Yorkban (ma Cape Yorknak írják¹²⁰), nyomorúságos *igluban*, hókunyhóban magányosan élt egy negyvenhét éves öreg eszkimóasszony, aki kilencszer ment férjhez, de egyetlen gyermeket sem tudott szülni, ezért mint meddőt a törzs kirekesztette. „Olaga sokszor szomorúan töprengett azon, hogy miért nem ölte meg őt is az apja ama nagy éhínség idején, amikor kioltotta egyetlen nővérének az életét?”

A. Morgan ezzel a tragikus, mély akkorddal kezdi regényét, jelezve, hogy ebben nem lesznek csillogó paloták, tivornyák, amelyeken vagyont érő ruhákban dúskálkodnak az egzotikus ételkülönlegességekben, és megvitatják, hogy a báróné vagy a miniszter felesége éppen kinek a szeretője. Az eszkimók világában a természet az úr, a tél hidege dirigál, és mindent meghatároz, amely az emberek életét alakítja. „Olaga már jó pár nap előtt hallotta, hogy az egész telepen elfogyott a hús. Azt is hallotta, hogy Tuneq, a varázsló, elmulasztotta segítségül hívni a szellemeket és megörült, azaz »piblokto« lett. Örültségében meg is ölte Quertiliket, a feleségét. Azóta Tuneq abból tengeti életét, hogy apródonként megeszi feleségének a ruhadarabjait.”

Könnyű volt neki – gondoltam –, hiszen az eszkimók ruhái állati bőrből készültek, de a miénk pamutból, gyapjúból és műszálból. Ez a könyv ugyanis családomhoz a háborús évekbe került, amikor azt nem

¹¹⁹ Igen büszke voltam arra, hogy ez a kötet a második világháború végén, amikor még sem írni, sem olvasni nem tudtam, már ott volt Körmendy Ferenc nagyapám könyvtárában, és esténként, mécses világánál Terka nagynéném fölolvasta. Ki kellett írnia az eszkimó szavakat, amelyeket megtanultam, és még gimnazista koromban is ezekkel szóragoztattam osztálytársaimat. Olyan mélyen hatott rám a nyugati rasszizmus, amellyel népemet máig sújtják, hogy amikor 2008-ban újra olvastam a nehezen beszerezett, agyonolvasott könyvet, még mindig szinte szöveghűen emlékeztem nem egy mondatára.

¹²⁰ Itt hívom föl a figyelmet arra, hogy a mai helyesírástól alaposan eltérő, általam többnyire [így!] megjegyzéssel jelölt szavakat, kifejezéseket a könyv kiadásának időszakájában – ahogy még én is tanultam a korabeli helyesírást – valóban így írtuk. (A korai bevésődést későbbi tanulással nehéz kigyomlálni, mert ösztönös követési móddá vált bennem, és nem egyszer rajta kapom magam, hogy még ma is a régi írásmódot követve, helyesírási hibát követek el.)

mondhatnám, hogy éhen hallgattam Terka nagynéném esti felolvasását, de évekig gyakran melaszt, cukorrépalevest és főzeléket, sós kát, spenótot meg napraforgó-pogácsát ettünk, hogy elhallgattassuk korgó gyomrunkat. Kiderült, nem volt igazam. Még szörnyűbb kín az, amikor a semmit úgy kell megenni, hogy nincs mivel elrágni. Morgan így fűzi tovább a történetet: „Olaga nagyot nyelt és kínzó éhséget érzett. A torka dagadt volt és száraz. Már réges rég nem evett egyebet, mint szárított karibubórsallangokat.¹²¹ Néhány órával ezelőtt beáztatta egyik lábbelijét a hóba, amit teste melegével olvasztott meg és most midőn ez eszébe jutott, a mamusz után nyúlt. Szájához emelte, de mivel törött fogaival nem tudott jól rágni, az első falatokat szinte egészben nyelte le.”

Az eszkimótelepen bekövetkezett, ami a kultúrember számára a legszörnyűbb táplálkozás. A vihar elmúltával az asszony kimászott a kunyhójából, és ott találta megfagyva a sámánt. „Olaga nem csodálkozott, hogy Tuneq megveszett, mert hallotta, hogy a varázsló éhségében saját halottjainak a húsát ette.”¹²² Hátborzongató leírás következett, hogy az asszony a sámán kunyhójában milyen körülmények között találta vérbe fagyva az öt hozzátartozót. Ez után kunyhóról kunyhóra járva kiderült, hogy mindenki megfagyott. Ekkor jött a katarzis: „– Miért is él ő?!... Miért nem vitte el őt is a halál?! Ő, éppen ő, az üldözött maradt életben – ő, akinek nincsenek fiai?!...”

Az emberi szenvedésnek hol van a határa? A fizikai kint gyakran fölülmúlja a lelki. Kisiskolásként valami gyermekcsíny miatt kihívott a tanító néni. Úgy markolta meg az egyik fülemet, hogy összetörtek benne a porcok és hetekig kékre vált, dagadt fülcimpával jártam, akár egy birkózó, majd a félrefordított fejemen szabaddá vált arcomat ütlegelte. Nem fájt a kegyetlen és értelmetlen verés úgy, mint az a szégyen, hogy a vihogó osztály előtt elnászpágotlak. Ha rá gondolok, máig sajog a szívem.

Olaga nem értette, miért éppen ő, az emberek által kitaszított maradt életbe, akinek évek óta bálnaolajt sem adott a közössége, mert semmirekellőnek tartották, és kunyhójában szeme megszokta a sötétséget. Ősei az ilyen öreget kitették a jég táblára és hagyták pusztulni. A természet kiválogatási törvényének nagy igazságszolgáltatása miatt éppen őt kímélte, aki nem tudott a faluja számára utódot szülni? Vagy a nagy rendezőelv éppen ott érvényesül, hogy azok, akik jobban éltek és kevésbé nélkülöztek, nem bírták úgy a koplalást, mint ő, aki hozzászokott, és teste-lelke átállt ehhez a dicstelen életmódhoz? Mindenki

¹²¹ A rén- vagy tarándszarvas grönlandi, alaszakai és kanadai megfelelője.

¹²² A második világháborúban Sztálingrád ostroma alatt, vagy az úgyszintén körülvárt Leningrád kiéhezett lakossága közül sokan kannibalizmusra kényszerültek.

meghalt körülötte, de ő, aki legjobban bírta a megpróbáltatást, mert hozzászokott és szinte természetesnek találta, megmaradt, még ha egyedül is. Nem volt kétségbeesve, mert társként a magány már régen hozzászegődött. Mégis vágyott az elmúlásra, hogy kövesse társait. Az újabb megpróbáltatás azonban az volt, hogy tudta: „hiába vágyik a halálra, mert egész életében sohasem teljesült egyetlen kívánsága se!” Belátta, hogy tervét csak úgy teljesítheti, ha nem vár senkire és semmire, hanem végez magával. Az egyik kunyhóban talált egy vadászkést. Fölemelte, hogy maga ellen fordítsa, amikor „valahonnan gyenge nyöszörgés hallatszott...” Kiderült, hogy egy újszülött kisfiú sírdogált a prémelek között. Egész szerencsétlen és átszenvedett életének nagy jutalma. A huszonhárom fős eszkimótelepen már ketten voltak. Csakhogy milyen emberek? „Ő, a gyámoltalan öregasszony és ez a tehetetlen apróság!” A csecsemő csakhamar rátalált az öreg, száraz mellre és elcsöndesült, miközben „Olagát ekkor új, meleg érzés öntötte el, olyan boldogság, melyet idáig megtagadott tőle a sors: anyának érezte magát!”

Milyen különös, térben és időben mennyire távoli történet ismétlődött, hiszen Steinbeck *Érik a gyümölcs* című könyvében egy tejen lévő fiatalasszony a „talált”, éhhalálán lévő öreg férfit szoptatta meg annak túlélése reményében. Csakhogy micsoda különbség volt a két esemény között. A Morgan regényében éppen fordított helyzet állt elő, hiszen öreg, tej nélküli nő akart egy gyámoltalan kisfiút megmenteni. De milyen hatalom szállta meg, hiszen „anyának érezte magát”, és ez a legtöbb az ember életében, amely a legnagyobb és legelemibb erőt nyújthatja a nőnek. „Olaga most már tudta, hogy miért él.” Élni egy másik lényért. Ha az atomrobbanás nem pusztítana, hanem teremtene, olyan energia szabadulna föl, mint ebben az anyában. Ráadásul a kicsi megkülönböztetett kincs, hiszen a legnagyobb eszkimóvadász fia volt, akit valaha ismert, és hozzá megidézte a varázsló lelkét is. Mivel a gyerekek nem volt sapkája – szülei éhségükben bizonyosan megették – elnevezte Aigonak, vagyis földetlen fejűnek. „Aigo több volt neki az ég minden ragyogásánál.” Úgy tette tisztába, hogy érdes, meleg nyelvvel „a feje búbjától a sarkáig végignyaldosta a kisfiú testét.” Remek bőringer volt. Amikor a hideg hatására a külső bőrerekből a szervezet a kihűlés ellen védekezve, a vért a mélyebben fekvő, a szövetek által jobban védett erekbe tömöríti, a megfagyás ellen a kihűlt testrészt hóval dörzsölik, hogy a vér visszatérjen a felszíni keringési hálózatba.

Olaga teljesen beleélte magát az anyaszerepbe. Amikor sikerült neki egy fókát elejteni és földarabolni, rögtön arra gondolt, hogy meg kell főzni, mivel a szokás szerint „új anyának nem szabad semmiféle nyers állati húst magához vennie, amíg a gyermeke be nem töltötte első

életét.” Amikor az asszony apjáról álmodott, az idős férfi is megerősítette, hogy Aigo az ő fia, és szellemével védeni fogja az éhínség ellen.

Ahogy tavaszodni kezdett és a lefagyott hullákat mozdítani lehetett, az asszony elvonszolta, és laza kőrákással befedte őket. „Olyan boldog volt, hogy szívében nem élt már semmiféle gyűlölség a megholtak iránt, akik életükben beszédre sem méltatták őt.” Kiderül, hogy az emberre válás még ilyen elmaradott, természettől sújtott vidéken is lelki gazdagságban nyilvánul meg, és nem csak a „nagy Fehér Ember” tulajdonsága, ahogy az angol író az europid rasszt jelölte.

Anyára és fiára délről jött eszkimócsapat talált, akik magukkal vitték. A gyarapodó eszkimótelepen ellátták az érkezőket. Aigot anyja a varázslóra bízta, hogy nevelje erős vadásszá. A fiú tizennégy éves korában már önálló énekre fakadt, jelezve, hogy *angakokká* vált, vagyis megkapta a sámánmesterséget. „Az »angakok«-oknak az volt legfőbb igyekezetük, hogy érintkezésbe kerüljenek azzal a titokzatos emberrel, aki a holdban él. Ehhez azonban az kellett, hogy meg tudják szabadítani lelküket a test kötelékeitől, hogy a lélek szabadon repülhessen föl a holdba, ahol a titokzatos Holdemertől olyan bölcsességet tanulhattak, mely fölülmúlta a földi bölcsességet.” Ezt a képességét Aigonak bizonyítani kellett egy révüléssel szertartáson, amely így zajlott le: „Egy medvebőr mögött – ez volt a függöny – Aigo hozzálátott Natkusiak [a településvezető] segítségével az előkészületekhez. Mikor kezei szorosan össze voltak kötözve a hátán és felhúzott lábai az állához voltak szíjazva, Natkusiak erős bőristráng segítségével felhúzta őt a levegőbe, hol függő helyzetben kellett maradnia. Ide-oda himbálózó teste kusza, nagy árnyékot vetett a mennyezetre és a tágas igloo [így!] falaira. A lámpásokat eloltották és halálos csend lett. Mindenki behunyta a szemét. Néhány pillanat múlva különös suttogó hangok hallatszottak, hasonlatosak ahhoz a neszhez, amit a madarak szárnycsapkodása idéz elő. És Aigo ekkor hangosan felkiáltott:

– Halale...

Most, mintha távoli szél zúgása hallatszott volna... Mindnyájan tudták, hogy a mennyezetben van a nyílás, melyen Aigo szellemének ki kell repülnie, hogy nekiindulhasson égi útjának, s azt is tudták, hogy röptében segítségére lesznek a csillagok, melyek egykor szintén emberek voltak...

Rénszarvas

Aigo ekkor elvesztette eszméletét.

A Holdember háza előtt állt. A Holdember elébe jött, hogy megvédje őt a félelmetes, vad kutyától, mely a ház bejáratánál őrt állott.

Aigo lábai elfáradtak a repülésben, de a Holdember leheletétől ismét új erőre kapott.

A Holdember ekkor megszólalt:

– Azon az úton, amelyen jöttél, soha még emberfia vissza nem tért. Megmutatom neked az új utat...

Ezzel kinyitotta azt az ajtót, mely házának padlójába volt vágva és ennek nyílásán át Aigo letekintett a földre...”

Ezután két próbán ment keresztül, kikérte a Holdember tanácsát és visszatért a földre.

„Megállapították, hogy ezután Aigo fogja gyógyítani a betegeket és ő védi majd meg eszkimótársait a gonosz és kártékony varázslók támadásaitól...”

Grönlandon, a hóvilágban is közel hasonló körülmények között zajlott a sámánszertartás, mint a többi lakott kontinensen, a saját kultúrájuk hiedelemvilágával színesítve a helyszínt, a révülést, a lélek szárnyalását és így tovább. A túlvilágon náluk is volt vadul őrző kutya, mint a görög mitológia alvilágában, de itt a mediterránképzelet nem színezte háromfejű szörnyé, hanem lecsendesíthető, valószínű szánhúzó kutyát képviselhetett.

Fölvetődik a jogos kérdés, miért volt szüksége a törzsi és természeti népeknek a samanizmusra? Nagyon fontos kapaszkodót jelentett. Az orvosi szemlélet most igyekszik visszatérni a *holisztikus* szemléletre, holott ezt az említett népek évezredek óta gyakorolják. Egységben kell látnunk az embert. A sámán azért volt a közösség nagyon fontos személye, mert ő a lelket és a testet, ha beteg volt, egyaránt kezelte, ha védelemre szorult, megerősítette. Belelátott az emberbe, és kiűzte belőle a betegséget, vagy lelki gondját. Ahogy a boszorkánynak el kellett sajátítani a „mesterséget”, a sámánnak is ezt kellett tennie. Bizonyos értelemben a különbség sem volt nagy. Mindkettő tudott a bajban lévön segíteni, de tudott ártani is. A fekete mágia nem egyszer segített az ellenfél vagy a közösség ellenségének legyőzésében. A törzsnek mindig volt egy vezére, főnöke, aki népe irányítását végezte, és mellette volt a szakrális vezető, a sámán, aki biztosította a testi, lelki erőnlétet.

Meg kell mondani, hogy Aigo tizennégy éves korában már sámán lehetett, igen ritka jelenség, de ezt csak úgy érthette el, hogy nevelőanyja a gyermek apjának és a közösségükben ismert példaképeknek a szellemét kérte a gyerekekben tovább élni és segíteni. A másik nagyon fontos viselkedési forma a fiú és anyja jó kapcsolatából eredt, amely pótolhatatlan

érték, és ha megvan kettejük között, olyan mint a csodafegyver, vele az ember minden ellenfél legyőzésére képes.

„Aigo »Ananaka«-nak, Kisanyának becézte anyját és sokszor oly hosszasan elbeszélgettek, eljátszottak, elnevetgéltek ketten, hogy inkább szerelmeseknek látszottak, mint anyának és gyermekének” – írta A. Morgan. Amikor Aigo betöltötte tizenötödik évét, a közösség megengedte, hogy házasodjon. Szerelmére a falu gonosz embere is pályázott és fondorlattal elrabolta. A regény fordulata tipikus és romantikus, ahogy az egész történet is az. Minden csoportban a kis munkahelytől a nagyobb népességig akad olyan ember, aki szüntelenül megrontja a többiek harmonikus életét, és elindítja köztük is az ármánykodást. Az ilyen ember csak így boldog! Hősünk fölfegyverkezve kutyaszánnal azonnal utána eredt, hogy kiszabadítsa a lányt.

Három nap múlva érte utol. Szerelmét, Guninanát megmentette, és fogva tartóját kegyetlenül meggyilkolta, megcsonkította. A megölt szelleme bosszút állt, megrepedt alattuk a jég, és a jókora tábla elkezdett velük úszni a nyílt tenger felé. Ekkor Aigo fölmetszette a halott hasüregét és evett a májából, hogy gonosz szellemét közömbösítse. Az ilyen és hasonló barbár szokás mindennapos volt a természeti népek közösségében, és ezen egyetlen csoportbeli sem ütközött meg. A kannibalizmus is hozzátartozik ehhez a szokásrendszerhez, amely egyrészt a proteinéhséget csillapítja, másrészt pedig az a mágikus hit élteti, hogy aki eszik ellensége szívéből és izmaiból, elnyeri erejét, aki pedig az agyvelőből, az az esztét és szellemét birtokolja. Nyilvánvaló, hogy a máj, mint méregtelenítő szerv, tele káros anyaggal, a rossz májúságot is magába foglalta, ezért annak jelképes fogyasztása a méreg hatását közömbösítette.

Jégtáblájuk egy sziklán szétporladt, de ők és a kutyák kikapaszkodtak. Innen hőshöz méltó körülmények között mentette ki a kutyákat és Guninanát a közeli szárazföldre. Visszatérve telepükre, ott fehér embereket találtak, akik puskával és órával még Aigot is elkápráztatták. Nem véletlen, hogy a természeti népekre és kevés európai kultúrával rendelkező emberekre nagy hatást gyakorol az időmérő, hiszen számukra maga az idő, ha nem is őselem, de titokzatos, kiismerhetetlen fogalom. Olykor a sorssal, a halállal és az élettel azonosítják; mindenesetre számukra megfoghatatlan. Amikor találkoznak egy kis ketyegő szerkezettel, amely magába zárja az időt, és pillanatonként előrehaladva méri, a csoda és misztikum kézzelfoghatóvá válik. Így jártak a második világháborúban azok a szovjet katonák is, akik Isten háta mögötti, eldugott településekről vetődtek Európa fejlettebb vidékeire, ahol a zabrált órákkal, mint fétisekkel csuklótól könyékig fölékesítették a karjukat.

A sok különlegesség mellett akadt még néhány tárgy, amely lenyűgözte az eszkimókat. A zseblámpában a fény, a gramofonban a hang, a gyufaszálban a tűz, a bádogdobozban az ennivaló, a tükörben saját ábrázatuk, és Aigo számára Joan, a fehér lány fényképe, amelyben az idegen, vonzó nő szelleme volt bezárva. A nagy fehér embernek valamennyi azonnal hozzáférhető volt, míg az eszkimóknak sok fáradságukba került, míg hozzájutottak, vagy nem is tudták előteremteni. Ezek számukra mind egy másik világból érkeztek, amelyekhez ők nem jutnak hozzá, mert valahol olyan messze találhatók, ahol a Holdember lakik, akivel csak a közösségük sámánja kerülhet kapcsolatba. Következésképpen, ezek az idegenek valamennyien nagy szellemek, akik mellett ők eltörpülnek. „– Most már nincs olyan dolog, amit el ne hinnék. Látom, hogy a nagy fehér embernek semmi sem lehetetlen” – mondta Aigo. Az európai ember civilizációjával való találkozás minden természeti nép számára zavaró, és elindul a két embertípus közötti mérícskélés, hogy ki a „magasabb rendű”? Erről a fogalomról a két világháborút átélteknek, és a saját „fajuktól” kiábrándultaknak merőben más a véleményük.

Az eszkimótelepre érkezett vendégek a sarki állatok tanulmányozását végezték, amely elsősorban vadászatukból állt. Aigot néhány társával és kutyáikkal megfogadták az expedícióhoz segítségül, majd elindultak észak felé. Aigo felesége nem mehetett velük, mivel bejelentette, hogy gyermeket vár. Amikor az első éjszakára táborot vertek, különös beszélgetés folyt Aigo és az expedícióvezető fehér ember között a túlvilágról és a hitéletről. Az eszkimó a következőket beszélte el:

„– A mennyország nagy-nagy ország... A fejünk fölött van és az égbolt, amit látunk, nem más, mint ennek az országnak a feneke. Sok-sok repedés van rajta, ezeket mi csillagoknak nevezzük. Rengeteg ember él a mi égboltunkon túl, ebben a birodalomban. Ezek az emberek a mi földünkről utaztak oda. Haláluk után...

...az élet, mely egyszer kezdődött, többé meg nem szűnhet. Ha apáink és anyáink nemzettek és létbe hívtak minket, akkor örökké kell élnünk és egyik életből a másikba kell átmennünk. Ha jók voltunk, akkor halálunk után ismét mint emberek térünk vissza. Ha gonoszok voltunk, akkor következő életünkben állat lesz belőlünk.”

Végül megkérdezte tőle a vezető, hogy tudna-e hinni a fehér ember istenében? Aigo így felelt:

„Hogy higgyek [így!] én, az eszkimó, abban az Istenben, aki a »fehér ember Istené«-nek nevezi magát? Ha van Isten, akkor annak minden ember és minden élőlény Istenének kell lennie.”

Mivel vallástörténettel igen sokat foglalkozom, úgy tetszik, hogy ennél jobban nem lehetne a nagy világvallások hitelméleteit teremtsérol,

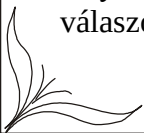

túlvilágról, istenhitről összefoglalni, hiszen valamennyi vallásfilozófia lényegileg ezeket mondja ki. Fogódzót nyújt a halandó embernek egy közös isten létezésében, aki a mindenséget megalkotta, és az embert nem hagyja pusztulni, mert lelkével továbbélést biztosít számára. Vagyis, ez a fölöttünk álló hatalom gondoskodó. Tehát már nem a magasban a Hold-ember, vagy társa idelent a Tenger Asszonya, az eszkimó panteon két fő vagy alapistene a lényeges. Ők összegződnek egyetlen Teremtőben. Az más kérdés, hogy ezeket a bölcsességeket csakugyan az eszkimó ismerte-e, vagy az angol író foglalta össze idevonatkozó tudását?

A XX. század első felében, amikor ez a történet játszódik, Anglia apartheid, gyarmatosító politikájának csúcsán van és világbirodalom. Móhandász Karamcsand Gandhi, a törekény kis indiai jogász hatalmas lelkével és kitartó, a hódító bekebelezés egész világpolitikáját megbuktató érveléseivel még nem jelentkezett. Itt többről van szó, mint arról, hogy az emberek egyenlők és mindegyik individuum, egész kis világ, aki megkövetelheti magának azt a jogot, hogy embernek nézzék. Miért? Mert éppen a zsidó-keresztény Biblia tanítása szerint, az Embert – így, nagy kezdő betűvel – Isten a saját képmására teremtette, tehát halhatatlanságot adott neki, és jogot a megkülönböztetés nélküli élethez.

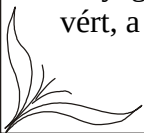
A. Morgan az eszkimó észjárása szerint említi ugyan a karnációt és reinkarnációt, de a nirvánát nem, pedig ennek az elérhetetlen csodának ez az egyetlen elérhetősége: ahol minden vágy megszűnik, és beleolvadunk a természetbe, ahonnan jöttünk, hogy Istennel így egyesülhessünk. Minden vallásfilozófiának ez lehetne az egyetlen, ésszerű megoldása, mert amíg az emberi vágy él, addig fönnáll az önös érdek előtérbe helyezése a másik személyisége fölött, és ez mindent tönkretesz, befeketít. Csakhogy hová vezetne bennünket, ha mi is meditálva ülnénk a fügefá alatt a megvilágosodásra várva? Minden haladás, amit az ember elért, a vágyának köszönhető. Emberré válásunk óta vágyunk például repülni, de biológiai fejlődésünk nem ebbe az irányba vitt, és szárnyak helyett gondolkodó agyat teremtett, amellyel a XX. század elején megteremtettük magunknak a repülést. Ha nem lenne bennünk vágy, kihalna a törekvés, a munkálkodás is, és még mindig állati szinten tengődnénk. Ha nincs bennünk vágy, hogyan értékeljük majd azt a boldogságot, amellyel a Teremtő Isten odaát fogad bennünket? Miért alkotta nekünk a mennyországot, ha nincs rá igényünk? Nem okoznánk-e vele csalódást? Vannak tehát kérdések, amelyekre még mindig nincs megnyugtató válasz, és félő, hogy az ismert filozófiákból kiindulva, nem is találunk. Vagyis teljesen más alapokra kell helyeznünk az Aigonak föltett kérdéseket, hogy a valósághoz közeledő válaszokat adhassunk.

Amikor az expedíció hajón folytatta útját, az eszkimók ismerkedtek a különös járművel, amely félelmet, elképesztést, izgalmat és csodákat rejtett számukra. Akkor még nem létezett olyan sokemeletes, óriási, fehér luxushajó, amelyen színházterem, több uszoda, sportpályák, üzletsorok, kaszinó és játéktér, táncterem, meg ki tudja, még mi minden volt, és mintegy ezerfős kiszolgáló személyzet biztosította az utazók kényelmét. Fiunk jóvoltából, egy ilyen álomúton, a Karib-tengeren néhány évvel ezelőtt Miami Beachről indulva, Kubát körbe kerülve, közben a mexikói Yukatán-félszigeten azték piramistemplomot és erődítményrendszert nézni kikötöttünk, majd a Nagy Kajmán-szigeten, továbbá Jamaicán élveztuk a civilizáció biztosította jólét értékeit; valamint az út során a hajó kényelmét és az egzotikus táj varázsát, most pedig arra gondolok, vajon hogyan élvezte volna mindezt Aigo és eszkimói? Talán sehogy. Valószínű, hogy zavarta volna őket a nyüzsgés, a teljesen ismeretlen világ, amellyel nekünk is ismerkednünk kellett, mert minden nagyon eltérő volt, amit korábban megszoktak érzékszerveink. Addig nem is jut el hozzánk, amíg fizikailag és szellemileg föl nem tudjuk dolgozni, majd fölfogni mindazt, amit tapasztaltunk. Ehhez gyakran évekre van szükség, ahogy korábban a romantika jegyében kelt művészetek nehezen engedték befogadnunk a kakofóniának tetsző kortárszenét, vagy az érthetetlenül szemlélt nonfiguratív, konstruktív festészetet, az olvasott szürrealista, egzisztencialista irodalmat, a vasbetonból és üvegből épített környezetet. Akik már ebbe születtek, látták, hallották, magukévá tudták tenni, ahogyan néhány éves unokám, aki még nem ismerte az írásjeleket, de már kezelte a számológépet, és számukra mindez nem volt érthetetlen csoda, vagy zagyva zűrzavar.

Az expedíció első ténykedése az volt, hogy amikor a parton észrevettek egy pénzmatulok csordát, kilőtték belőlük a bikákat. „A tehének, melyek túléltek a szörnyű mészárlást, még mindig hősies mozdulatlansággal álltak helyükön...”, és védték borjaikat. A dögevőből emberré vált csúcsragadozó vadász mértéktelen pazarlása ez a természettel szemben. Az eszkimó éppen úgy gyilkolt, mint a „nagy” fehér ember. Közben az expedíció vezetője szüntelenül figyelte Aigo szellemi és lelki megnyilvánulásait, és mindent naplójában jegyzett. Egy alkalommal így fejezte be aznapi beszámolóját: „ha az ember természetét kutatjuk, az Ég titkait ostromoljuk meg.” Vajon a nagy kultúrákban is nem így születtek meg azok az ellentmondások, amikor vérszomjas isteneket szültek, akiknek egyre több emberáldozatot kellett bemutatni, míg végül a kihalás veszélye fenyegetett? Az ember teremttette istenpanteonban kik vannak többen, a vért, a termést, vagy a lemondást kívánó istenek?

Egyelőre volt egy megoldás a hajón összezárt, igen változatos képességű emberek összecsiszolódására. „Ebben a távoli, néptelen birodalomban mintegy magától megszűntek a társadalmi korlátok, melyek egyik embert a másiktól elválasztják. A nép egyszerű fia és az arisztokrata között nem volt már semmi különbség, emberek voltak valamennyien, részesei a dicsőosségre történő expedíciónak...” Vagyis, előbb az emberek közötti nagy társadalmi különbségeket kellene ahhoz föloldani, hogy mindenki számára elfogadható közös isten, azaz egy biztos lelki kapaszkodó kialakulhasson, aki az állandó háborúskodást megszüntetné. Álom ez, olyan, amelyből szomorú a valóságra ébredés. A néprajzkutató, a szociológus, a történész, nem is sorolom tovább, tiltakozna a kiegyenlítés ellen, mert például, ha mindenki egyformán részesedhetne a bőség kosarából, miért farigcsálna az egyik fából húzható kocsit, míg a másik miért venne magának egy korszerű automobilt? Az asszonyok miért bíbelődnének hosszú téli éjszakákon a lyukhímzéssel, amikor ezt a programozható elektromos varrógépek erre beállítva, percek alatt elvégzik? A kommunisztikus ösegyenlőség nem életre való ideológia, marad tehát minden téren az előrébb vivő küzdelem!

Az expedíció vezetője összehívta az angol útitársakat, és Aigot dicsérve kérte őket, hogy tanítsák, foglalkozzanak vele, mivel rendkívül tanulékony. „Aigo kit a világ legszélső zugában hozott utunkba a véletlen, a legérdekesebb ember, akivel életemben találkoztam. Isten adta neki a létet, de mi, emberek, lényegesen jobba tehetjük számára életét és egy kis önzetlenséggel ő rajta keresztül hazája mostoha viszonyain is enyhíthetünk.” „Mi emberek” – mondta a vezető, embert faraghatunk egy vademberből. Nos, ezért nem lehet az embereket „homogenizálni”, egy szintre hozni, mert még a jó szándékú segítségnyújtás mögött is titkolt lenézés mutatkozhat. A későbbiekben látni fogjuk, milyen hatása volt az eszkimóra a civilizálás. Az író enyhít is előbbi kifejezésén, amikor így magyaráz társainak: „Aigo nem játékszer, nem kísérleti nyúl, és az ő rovására senki se engedjen meg magának semminemű tréfát.”

Az eszkimót rávették, hogy ne társaival, hanem a matrózokkal legyen elszállásolva. Ezzel megindították az európai jellegű szocializációját. Nem volt nehéz, mivel a fehér ember közelében gyakran láthatta a főnök lányának fényképét, és kezdett meleg érzéseket érezni annak szemei iránt. Amikor a hajó egy nagy viharban bajba került és menekülni kellett róla, Aigo az élete kockáztatásával kihozta a vezető kiskutyáját és lányának fényképét, amelyet mint bálványt kezdett őrizni. Amikor a vihar elmúlt, és a jégtábláról ismét visszaköltözhetek a hajóra, úgy gondolta, hogy az elemek lecsöndesítését egyedül a fénykép szellemének köszönhetik.

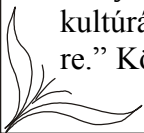

A tél kezdett beállni, bár a hőmérséklet még nem süllyedt mínusz húsz fok alá. A jég hátán berendezkedtek az elkövetkező hónapokra. Aigo nagy tudásszomjjal igyekezett elsajátítani a civilizált fehér ember szokásait és nyelvét. Elsőnek két ronda szót tanult meg, amelyeket a matrózok leggyakrabban használtak, és úgy gondolta, hogy fontos szavak. Amikor megtudta, hogy ezeket nem illik kiejteni, fölháborodott, hogy az eszkimók nyelvében nincsenek ilyen durva szavak, miként kerülhettek bele a művelt európaiba? Csakugyan elgondolkodtató: hol kezdődik a barbárság, és mit szólna ma Aigo, ha a kortárs szépirodalom némelyikébe beleolvasna?

Szeptember végén már csikorgott a tél, és megkezdték a vadászatot, hogy egész télre legyen hús az asztalukon. Újabb fölösleges vérfürdőt rendeztek, a meglátott első csapat rozmár között. Az író bizonyítja, a XX. században miként történhetett meg, hogy fajok teljesen kivesztek, mások a kipusztulás szélére kerültek. „Az est leszálltával a három rozmár húsától megfosztott csontváza hirdette a véres havon az ember diadalát!” Istenem, milyen „diadal” az, amelyet lőfegyverrel, távolról, jégtorlaszok árnyékából, az ember orvul gyilkolva elkövet, több állatot lemészárolva, mint amire szüksége volna? Október 9-én a nap búcsút vett e rideg világtól, amelyet négy hónapra sötétségbe borított. Beállt a sarki éjszaka. A kutyák sem voltak különbek gazdáiknál. Ráértek, így azzal foglalkoztak, hogy eldöntsék, ki köztük az alfa hím bandavezér? A véres civakodás azzal zárult, hogy két gyöngébb ebet széttéptek. Nehéz igazságot tenni, hogy az élőlények között ki a jobb vagy gonoszabb: az ember, vagy a ragadozó állat?

Aigo ezt követően sikeresen csapdába csalta az óriási jeges medvét, de közben eltörte a lábát. Amíg feküdnie kellett, szüntelenül a fehér lány járt az eszébe, szinte beleivódott a szívébe, és plátói szerelem kezdte béklyózni. Angol barátja tartotta benne a lelket és igyekezett elterelni a figyelmét, hasztalan, hiszen az expedíció vezetőjétől a medve elejtésének fizetségéül, az eszkimó kérésére megkapta a fehér lány fényképét. Ez nem hagyta nyugodni, különösen akkor, amikor rádión keresztül meghallotta a fiatal szőke nő kellemes hangját. Apjával beszélt és kérte, hogy vigyen neki egy mókás eszkimót. A lány sem gondolhatta akkor még, hogy milyen kálváriát indított el.

Karácsony estén rövid szertartás után bőséges lakomát csaptak, majd a sok pezsgőtől berúgtak. „– Vajjon [így!], mindez hozzátartozik a keresztények ünnepéhez? – töprengett magában” Aigo. Az angolok „bármily lassan és óvatosan adagolták is neki a civilizáció vívmányait és a kultúrát, azok észrevétlenül mégis mételyezőleg hatottak tudatlan lelkére.” Közben Aigo lába rendbejött. Az angolok gyűjtötték az élő állatokat,

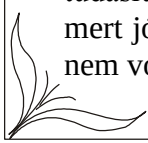
az eszkimó pedig a fehér ember által eldobált különös tárgyakat: kiürült gyufás- és konzervdobozokat, kenőcsös tubusokat stb. Naponta meglátogatta a fogoly állatokat, különösen a jegesmedvét.

Fölépülése után Aigoban a fehér lány fényképének látványától egyre inkább elhatalmasodott az a megfoghatatlan érzés, amelyet az európai ember szerelemnek nevez. „Ma történt először, hogy ez a két különböző személy: a fetis és a szép nő összeforrottak Aigo képzeletében. A bálvány, amelytől félt és amelynek hódolt, és a szép nő, akit teste kívánt, nem tudta többé elválasztani egymástól.”

Eljött a tavasz, majd a huszonnégy órás nappalokkal a ragyogó nyár. A jég megolvadt és a hajó ismét kiszabadult börtönéből. Sir Basil, az expedíció vezetője, a fehér lány apja, egy júliusi éjszaka Aigoról ezt írta naplójába: „Szolgálatait akarom meghálálni azzal, hogy magammal viszem őt Angliába, és remélem, hogy az ottani tartózkodás hasznára fog szolgálni elsősorban neki, de közvetve népének is.” De, tette hozzá: „Mindenképpen el akarom kerülni, hogy boldogtalanságba döntsem őt.” A helyzet hasonló volt, mint Arszenyev kapitány esetében, aki a tajgából magával vitte Derszut az ismeretlen civilizációba, az orosz nagyvárosba.

Ahogy az elválás napja közeledett, a fehér lány szeme Aigoban egyre inkább ragyogni kezdett. Betöltötte szívét, és alig hagyott benne helyt otthon hagyott családjá számára. Ő maga kérte Sir Basilt, hogy vigye magával a fehér ember országába. A vezető beleegyezett, hogy lánya kérését: „vigyen magával egy kedves eszkimót”, teljesíthesse. Barátja, „Michael részvételt tekintett boldog barátjára. Tudta, hogy ez a boldogság az elkerülhetetlen csalódás és szerencsétlenség csalfa előhírnöke csupán.”

Amíg a hajó sérüléseit javították a kikötőben, Aigo és társai hazamentek. Nagy örömmel fogadták őket, és boldog volt Inukkal, a fiával, a feleségével és anyjával találkozni. Az eszkimó néhány angol kifejezést használt. Ekkor az anyja: „Úgy éreztem, hogy valami furcsa, éles fájdalom szorítja össze szívét. A fia megváltozott. Olyan szavakat mond, melyek nem az ő szavai.” Amikor a neki rendezett ünnepi vacsorán elmondta tervét, hogy nem marad köztük, hanem elhajózik a fehér ember országába, döbrent és fájdalmas érzelmi kitörések követték a bejelentést. A csalódás tovább fokozódott, amikor a sátorban magukra maradtak és Aigo felesége szemére vetette, hogy bűdös halszagú, és a kapott illatos szappannal bedörzsölve testét, igyekezett a szagát elfödni. Anyja akkor nyugodott bele a változtathatatlanba, amikor arra gondolt, hogy majd a távoli meseországban bontakozik ki fia egyénisége és pótolhatatlan tudásra tesz szert. Sir Basil és Michael barátja megijedek Aigo döntésétől, mert jól tudták, hogy csalódnia fog a fehér emberbe vetett hitében, de már nem volt visszaút. Fájdalmas búcsúzás után elindultak.

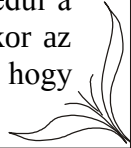

A hosszú tengeri úton Aigo valahogy mérni kívánta az idő múlását, amelyet a fehér ember tudatosított benne. „Hosszú zsineget szerzett és minden reggel kötött rá egy csomót. Olyan napokon, melyeket valami fontos esemény emelt ki a többiek közül, még egy csomót tett a napot jelző csomó mellé.” Újabb bizonyítéka ez közös gondolkodásunknak és kultúránknak. Az indián *kipu* írástól Aigo csomóin keresztül, hosszú út vezet a zsebkendőnk sarkára kötött emlékeztető bogig. Amikor meglátták Európa partjait, Aigót átöltöztették angol ruhákba, amelyeket nehezen fogadott el és kényelmetlenül érezte bennük magát. Hősiesen tűrte, hogy levágják gondozatlan, hosszú haját. „Határozottan jóképű legény lett belőle.” A tükörben nézegetve magát, tudatosult benne a fehér lány iráni vonzalom, amely a találkozás közeledtével egyre fokozódott.

Amikor már a Themsén hajóztak, fölöttük elszállt egy ezüstös gépmadár, amelytől az eszkimó nagyon megijedt. Kezdődtek a „csodák” és a csalódások. A legnagyobbak közé tartozott, hogy a szeretett fehér lány nem ismerte meg, sőt közömbösséget mutatott Aigo iránt. Ekkor fölöttlött benne, hogy „minden szép álmoképe hazugság volt csupán? Lehetséges lenne, hogy minden hazugság ezen a világon? Talán a fehér leány maga sem egyéb, mint hazugság, csalás?” Végül kitört belőle: „– Túl nagy a zaj... Túl sok az ember... A fehér leány szelleme jobb, mint a fehér leány maga!” Aigo és Michael barátja közös szobát kapott Sir Basil házában. Az eszkimónak eddig ez az egy dolog tetszett igazán.

A nagy fehér lány és vőlegénye elkísérte Aigot, hogy bemutassák neki Londont. Nem értette, miért nyüzsög annyi ember az utcákon, amikor nem látott állatokat, amelyeket elejthettek volna. A vőlegény próbálta megmagyarázni neki, hogy itt minden üzlet és pénzért kapható, következképpen minden ember a pénz után lohol. Ebből vehet magának élelmiszert is, hogy éhségét csillapítsa. „– Ha az eszkimónak van elesége, ad belőle éhes testvérének – mondotta. – Nálunk nincs üzlet.” Az utolsó szó kétértelmű, hiszen nemcsak az üzletkötésről szól, hanem arról is, hogy minden fontos kelléket, amely a fehér ember fennmaradásához szükséges, boltokban kell pénzért megvásárolni.

Aigonak nagyon tetszett az addig soha nem látott ló. Meg is jegyezte, hogy a bőréből egész eszkimósátor is kitelne. Teljesen zavarba jött, amikor Madame Tussaud panoptikumában élőnek tűnő, de mozdulatlan emberalakokat látott. Elképesztette, hogy az eszkimók és kutyáik sem válaszoltak neki. Ahogy múltak a napok és hetek, „úgy szítta fel magába a civilizáció csodáit, mint a szivacs a nedvességet, és ha visszatekintett a múltba, fölényesen mosolygott első élményein és izgalmain.” Egyedül a fehér lány maradt meg bálványának. Honvágyat akkor érzett, amikor az állatkertben meglátta az általa befogott sarki állatokat. Jellemző, hogy

milyen tárgyakat akart hazavinni: rágógumit, léggömböt, szagos vizet, fehér gyapjút, mely nem olvad el a szájában, mint a hó, autódudát és más haszontalanságokat. „Mikor Michael átnézte a listát, megállapította, hogy Aigo majdnem csupa olyan dolgot akar magával vinni, melyekkel becsaphatja tudatlan népét. Szóvá is tette Aigonak, hogy nem szép tőle, ha hazugságokkal akarja félrevezetni testvéreit. Aigo élesen tekintett rá... ő csak azóta törekszik rá, hogy népét becsapja, mióta a fehér ember országába jött. A fehér ember országában nagyon is sok a csalás és hazugság.” Végül így zárta gondolatait: „A »Kudloonite«¹²³ arra tanított, hogy a mások félelme hatalmat ad az embereknek és hogy a hatalom boldoggá teszi azt, aki gyakorolhatja.”

Amikor Aigo megszokta a civilizált életet és nem volt féltő, hogy valami elképesztő dolgot visz végbe, Sir Basil tudományos szakemberek előtt bemutatta az eszkimó természetközeli képességeit, és nagy diadalt aratott, de utána megbetegedett és még karácsonykor is nyomta az ágyat. Egyszerre szeretett volna otthon, az övéi között lenni és itt, az új környezetében maradni. „Mit jelent mindez? Se a hazatérés, se az ittmaradás gondolata nem hoz hát békességet szívébe?” Utóbbi félmondattal arra az érzésre is utalt, amely a fehér lányhoz kötötte, aki nem volt hajlandó úgy törődni vele, ahogy szerette volna. Amikor rövid időre magára maradt, és hallotta a könyvtárszobából a lány hangját, kitámolygott és lement. Ott találta a nőt a vőlegényével intim helyzetben. Aigoban egyszerre megszakadt a lány iránti szellemi és fizikai vágyakozás. Így beszélt:

„– Láttam, hogy a fehér leány a szőke fiatalember ölelő karjaiban volt... Láttam, hogy ajkuk összeért, mintha összeforrott volna a lélekzetük. [Így!] Igen, ő is hazugság és csalás! A fehér leány is hazugság! Szerettem volna nem látni... de a szemeim láttak...”

Sir Basil így intézte el a dolgot:

„– Nagyon megbántam, hogy magammal hoztam szegény fickót... De ha már itt van köztünk, gondját kell viselnünk...”

Nagy tanulsága ennek a könyvnek, hogy érzékelteti, még a „vadember” sem csak testből és szellemből áll. Hiába áll a civilizáció alacsonyabb szintjén, mint a fehér ember, kultúrája van, amelyből lelke táplálkozik. A lélek pedig rendkívül érzékeny, az ember legbecsessebb része, amely az egész emberiség közös kincse, bárhová tartozzék is hordozója.

Aigo a következő reggelen egyedül maradt a fehér lánnyal, aki cigarettát adott neki és ez megköhöggtette. Rohamát oldandó, whiskyvel kínálta, bár tudta, hogy ez tilos. Az eredmény nem is maradt el. Az eszkimó gyorsan becsípett. Nem volt többé ura tettének, és karjába zárta a

¹²³ Az idegen fehér ember.

nőt, aki védekezett, majd kiszabadulva az öleléséből vadul a férfi arcába vágott. „Lassan, egyszerűen beszélt, hogy Aigo minden szavát megértse:

– Olyan vagy, mint egy állat... érted?... Én nem vagyok szellem!... Érted?... Nem álmodtál tegnap... érted... Szeretem a fehér fiatalembert... érted? Mikka [Michael] hazudott!... érted? Mindenki hazudott!... érted? A fehér ember országában minden hazugság!... érted? Te állat, te veszett állat... érted?...

Milyen átalakuláson ment át Joan, amíg beszélt. Minden szó egy-egy új vonással gazdagította arcát. Az istennő megsemmisült, olyan volt, mint egy szilánkokra széttört bálvány. Helyén gonosz szörnyeteg lihegett, mérget lehelve [így!] Aigo lelkébe.”

Az előkelő angol család azonnal kiköltöztette Aigot és Mikkát az egyik kikötőnegyed szegényes szállodájába. Az eszkimó innen többé ki sem mozdult, magába temetkezett. „Aigot már csak egyetlen vágy hatotta át: visszatérni az anyjához, Olagához, aki majd újból eszkimót csinál belőle. Ő egyedül hozhat feledést elgyötört szívébe, ő egyedül gyógyíthatja meg sebektől vérző lelkét.”

Elgondoktató, és nem ismerem rá a megfelelő feleletet, hogy a magyarok milyen egyoldalú fölértékeléssel néznek az angolszászokra. Gróf Széchenyi Istvántól, a „legnagyobb magyartól” kezdve, menyi értékes emberünk volt angломán, miközben utálják őket az írek, a skótok, a welsiek, nem sorolom. Apartheid, szipolyozó és durván megtorló, másokat lenéző, kifigurázó magatartásukért milliók szenvedtek; olyanok, is, akiknek – bár nem volt erősebb civilizációjuk, mint például az indiaiaknak –, de jóval nagyobb és változatosabb kultúrájuk. Ugyanakkor el kell ismerni, hogy a többi gyarmatosító európai nagyhatalommal szemben egyedüliek, akik a Brit Birodalomból Brit Nemzetközösséget tudtak formálni, és a gyarmataik függetlensége után, elsősorban kulturális téren össze tudták tartani a különböző népeket.

Az angol író számára volt egy különös dolog Aigo viselkedésében. Gondosan őrizte a fehér lány fényképét. „Igaz, hogy betörte az üvegét és tollkéssel kiszúrta Miss Joan mindkét szemét, de megsemmisíteni mégsem akarta a képet. Arccal a fal felé fordítva áll hát továbbra is a megcsönkített fénykép a szállodai szoba ócska íróasztalán. És Aigo minden reggel odalépett, kezébe vette és halkán beszélt hozzá anyanyelvén:

– Nem kell nekem a szemed, fehér leány, mert hazudott. De megtartom a testedet, hogy átkot hozzon az ellenségeimre!”

Még a civilizáltabb népek esetében is ismert és gyakorlott a fekete mágia, amelynek egyik módszere, hogy annak az embernek a fényképét,

akit büntetni kívánnak, megcsonkítják.¹²⁴ Úgy gondolják, hogy ezzel elveszik védekezési lehetőségét, vele hatalmukba veszik, birtokolni fogják erejét, és bosszút állhatnak rajta. Ennek egyik legfontosabb módszere, ha megvakítják, mert nem látja többé körülötte a világot, és ez az egyik legkiszolgáltatottabb állapot. Dömötör Tekla néprajzprofesszort idézem: „Ma inkább a gyűlölt személy fényképe segítségével történik a rontás. Magam is találkoztam néhány évtizeddel ezelőtt saját fényképemmel, ahol mindkét szemem ki volt szúrva. Már régen a sírban nyugszik az a nyugat-dunántúli asszony, aki ezzel a »hazai recepttel« igyekezett engem megrontani.”¹²⁵

Föltételezhető, hogy ezzel a tőle elvitt adatokat védte, és azt kívánta meggátolni, hogy a kutató máskor ilyen céllal meglátogassa. Hasonló példát családkból ismertem. Apámnak volt egy legénykori festőművész barátja, aki anyámat, az egyszerű varrólányt lenézte, és igyekezett cimboráját erről a házasságról lebeszélni. A két férfi közös fényképet készített. Anyám a művész portréját egybekelésük után apám mellől ollóval kivágta, és szétdarabolta, hogy ezzel még az emlékét is megsemmisítse. Mindez Magyarországon, a XX. század első felében történt. Nem kell csodálkozni, hogy a természet gyermekének cselekedetében ugyanebben az időben hasonló jelenség tükröződött. Ez is az emberiség egyazon kultúrájára utal.

Február elején a hajó elindult Aigoval és Michaellel Grönland felé. Mint a tolvajok, éjszaka osontak ki a fővárosból, senki sem kísérte őket. Itt van a fehér ember újabb kritikus cselekedete. Aigo, aki vademberként hagyta ott hazáját és családját, hogy furcsa paprikajancsiként vizsgáltság és mókázzanak vele, és aki végül is a számára ismeretlen alkohol hatása alatt sem követett el akkora bűnt, hogy ennyire eltaszítsák maguktól, mégis, amikor a játéknak vége volt és megunták, terhükre lett, mehetett. De mit várnánk? Maga a fehér lány beszélt el, hogy náluk minden hazugság! A sors néha kiegyenlít. Michael a hajón rövid újságcikkből tudta meg, hogy a fehér lány és a szőke fiatalember között megszakadt a kapcsolat, és Miss Joan nagynénjével Kanadába költözött.

Amikor Grönlandon eljött a búcsú órája, Michael segített barátjának összecsomagolni. A fehér lány fényképét „Aigo egykori kék öltönyének ráncai közé rejtette arccal lefelé és a csomagot jó szorosan összeszíjazta.

¹²⁴ A másik módszer, ha a megbüntetendő személyt helyettesítő rongy- vagy viaszbabot készítenek. Ezt „fölkasztják, hogy megfulladjon”, fontos testrészeit levágják, vagy átszurkálják. Ilyen leírást lehet találni Mihail Sadoveanu: *A balta* című kisregényében (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1972.), a 294. oldalon.

¹²⁵ Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina Kiadó. Budapest, 1981. 145–146.

Közben gúnyosan mosolygott. – Most aligha szabadítja ki magát Lady Joan! – gondolta...” Emlékezzünk csak az 1956-os forradalmunk megtorlását követő elföldelésre, amikor a kivégzett hősöket gyakran szögesdróttal összekötözve, vagy zsákba préselve, arccal lefelé helyezték gödreikbe. Félték a szellemüktől. Nehogy fölfelé szállva, visszajusson hóhéraik közé, csupán a föld gyomra felé maradjon „utazási” lehetőségük. Az ateisták a legbabonásabbak, mert nincs igazi lelki kapaszkodójuk. Kiderült, hogy a szokás a cári orosz munkatáborokból volt ismert. Ki tudja, meddig mehetünk a történelembe visszafelé, és meddig közvetíthetjük a távoli példákat, míg egy közös eredőre jutunk: a hatalom megtartása során az emberi gyöngeségből eredő rettegésre.

Aigo, mielőtt a fehér ember országából magával hozott kacatokkal telirakott szánkóra lépett, az egyetlen ott szerzett barátjának mellére ütött, majd búcsúzóul ezt kiáltotta neki angolul: „– Ég veled! – és ezek voltak az utolsó angol szavak, melyeket életében kiejtett.” A szán a pihent kutyákkal elindult. Aigo „halkan dalolva mindig csak előre nézett. A múlt meghalt a számára. Most tavasz volt. Előre! Előre!...”

Attól kezdve, hogy kitavaszkodott, Aigo anyja minden nap fölmászott egy magaslatra, hogy kémlelje, mikor jelenik meg a fia? Midőn meglátták egymást, futottak és összeölelkeztek. Anya csak egy van és az anya nem más, mint egy hús-vér nagy Szeretet, az egyetlen emberi energia, melyért érdemes élni, mert ez még a halálon túl is melegít.

„Olaga a mellére vonta Aigo fejét.

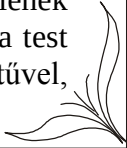
– Úgy-e [így!] még most is az illatos virágok anyja vagyok, fiacskám?

– Az anyácskám vagy, »Ananaka!« és ez mindennél több!

– Ennél többet nem is kérek, ennél nagyobbra nem vágyom! – suttogott Olaga és lelkét ismét elárasztotta az édes béke.”

Aigot ünnepelte az egész kis közösség. „Az idő azonban múlt, a tavasz nyárba, a nyár őszebe fordult és lassacskán feltolakodtak lelkében a civilizációból magával hozott emlékek. Szinte öntudatlanul összehasonlításokat tett, melyek siralmasan ütöttek ki anyjára, feleségére, sőt fiára nézve is. Milyen nyomorúságos is az otthona! Milyen szegényes és milyen piszkos! Milyen elszomorító barátainak a tudatlansága! Milyen kevésbé tetszetős a hitvese, Guinana! ...kezén durva a bőr és életmódja olyan, akár az állaté.”

Már a tetűt is észrevette, pedig az a tisztátalanság és zsúfoltság mellett a hideg éghajlatok teljesen szokványos emberi élősködője. Minden olyan közösségben otthonos, ahol a meleg miatt kénytelenek ritkán fürdeni, ruhát cserélni, és az emberek szoros közelben élnek a test melegének egybetartása miatt. Fogolytáborokban játszadoztak a tetűvel,

figyelték, hogyan igyekszik a legközelebbi meleget kisugárzó ember felé. Ezek a vérszívók ott vannak a hó-, barlang- és putri lakásokban, sőt legújabban már a polgári iskolaközösségekben is rendre megjelennek.

A legnagyobb baj ott kezdődött, hogy összehasonlításokat tett a fehér ember és a saját helyzete között. „Egyre égetőbb vágyat érzett, hogy viszontláthassa a lombos fákat, a zöldellő füvet, London nagy házait, és népes utcáit, a civilizáció nyüzsgő életét!” Egy nap, amikor anyja és hitvese nem voltak a sátorban, és a föltámadó vihar jelezte, hogy közeledik a tél, nem bírta tovább hordozni lelkének és szívének egyre súlyosbodó terhét. Magához vette a fehér lány elrejtve tartott, kiszúrt szemű fényképét. „Most nem szabadulhat a fehér leány!” Énekelve távozott. „A szél tovább dúdolt és a sűrűn hulló hó csakhamar eltakarta Aigo távolodó alakját.” Amikor kitavaszodott, és Aigo még mindig nem tért vissza, anyja minden nap hiába kereste. Egyszer jégtáblát sodort a partra a szél, amelyen égre nyitott szemmel meglátta ráfagyott fiát. „Födetlen fejjel feküdt, éppenúgy [így!], mint egykor, mikor Olaga először rátalált... Lerogyott a földre és éppolyan mozdulatlan volt, mint a fia.”

Amit a civilizáció elrabolt tőlük, a halál visszaadta. A magyar népmesében a szegény legény és a gazdag leány nem házasodhatott össze a társadalmi különbségek miatt. Önemésztő halálukban virágként egyesülhettek.

A világ romlottsága változatlan!

Hódmezővásárhely, 2008. május 3.

*

Enyészet

GRACILIANO RAMOS: ASZÁLY (1938)

Fordította: HARGITAI GYÖRGY

Európa Könyvkiadó, 1967

Vándorlás

Az aszály sújtotta pusztán egy család vándorolt. A házaspár két gyerekkel, kutyával és egy papagájjal indult útnak. A madarat már kezdetben megették. Nem sajnálták, hiszen néma volt, mert: „A család rendszeresen keveset beszélt.” A szerencsétlen madár kitől tanult volna szavakat, ezért a kutya csaholását utánozta.

A nehezen élők a világon mindenütt keveset beszélnek. Bibó Lajos elbeszéléseiben a vásárhelyi parasztok is alig szólnak, inkább cselekszenek.¹²⁶ A természetben élő kisember számára a szó átok, amelyet csürnic-savarni lehet. Ehhez nem ért és ösztönösen fél tőle, mert ha beszéde miatt bajba jut, a hatalom mindenkor ellene fordítja, és szavakkal nem tudja önmagát megvédeni. Arra pedig nincs pénze, hogy maga helyett jól beszélő nyelvet fogadjon. Így válik emberkerülővé, mert megtanulta, hogy aki nem olyan szagú, mint ő, csak bajt hoz rá, mivel „embernek ember a farkasa”.

A vándorlás hazánkban sem volt ismeretlen. Tömörkény István, Móra Ferenc, Bálint Sándor a szegedi migrációval kapcsolatban leírta, hogy a XIX. század végén nincstelen kisemberek hogyan hódították meg a Homokhátságot. A nagy tiszai áradás után, amikor a város romokban hevert, és az újjáépítés reménytelenebbnek látszott, mint új életet kezdeni a sívó homokon, százával rajzottak ki. Elindultak a kiskunsági puszták meghódítására. Sokan mindenüket eladva keltek útra, de volt, akinek a földéhségen és az élni akaráson kívül semmije sem volt. Egész vagyonát a hátán cipelve, akár a brazil vándorcsalád, nekivágott a bizonytalannak. Ahol megtelepedett, földből hantházat épített, fát ültetett a homok megkötésére és magot vetett a termény reményében. Így népesült be Balástya, ahol az anyaváros 1891-ben Szeged-Felsőközpontot; Mórahalom 1892-ben, ahol közigazgatási és kultúrközpontot; Pusztamérges, ahol 1908-ban önálló települést hozott létre, és sorolhatnám a szegedi nagytáj falvasodását.

A brazil vándorcsalád a pusztulás határán volt. A nagyobb fiú összeesett. Az apja megütötte, de nem tért magához, ezért csak nőtt a terhe, mert a gyereket is cipelni kellett. A kisebbet az asszony vitte. Ő nem

¹²⁶ Lásd például Bibó Lajos: *Subások*. Magvető, 1968.

panaszkodott, pedig semmivel sem volt könnyebb a dolga, mint a férjének. Az anyák minden családi terhet jajszó nélkül addig hurcolnak, míg össze nem roskadnak vagy szívük dobog. Bizonyosan így volt ez őseinkkel is a hordatársadalomban, amikor az életben maradásnak az egyetlen lehetősége azon múlt, hogy a családot összetartó anya meddig bírta.

A vándorok végre „egy kihalt tanya udvarán voltak. A karám üres volt, a kecskeól romokban, az is üresen, a marhapásztor háza lelakatolva; minden elhagyatottságot árasztott. Bizonyosan elpusztult a jószág, és a tanyások elmenekültek.” Ez az elkésérítő valóság most mégis Édenkert volt a számkivetettek számára. A Bundás kutya „tengerimalacot szimatolt, szaglászott egy percig, a közeli dombon felfedezte őket, s elrohant.” Sikerült neki egyet elkapni, és letette gazdája elé. Jellemző, milyen elesett állapotban voltak, mert: „Vitória asszony megcsókolta a Bundás pófáját, s mert a kutya pófája véres volt, lenyalta róla a vért, s még hasznót is húzott a csókból.” Elképesztő, ha az ember élni akar, mit meg nem tesz; az ösztön mire nem készíti. Ramos meg is jegyezte: „Sovány vadász-szákmány volt, hanem a halálukat elodázta. És Fabiano élni akart.”

Előbb víz kellett. Az apa lement a kiszáradt folyómederbe, az állatitatóban még volt némi iszap, amit kívájt; lassan feltört belőle a zavaros lé, amiből ivott, majd a tökedényébe mert belőle, és vitte a családjának. Közben a tengerimalac alatt fölcsapott a láng, a vézna kis test a mirtuszyáron pirult, a kutya meg örült, hogy legalább a csontokat megkapja. Nézték a csillagokat és a holdat, amelynek udvara támadt. A jelenség akkor észlelhető, ha eső közeleg. Fabiano álmodozott, hogy újra kizöldül a táj, egy-két elkóborolt jószág talán előkerül, és az elhagyott tanyán pezsegni kezd az élet. „A tanya újjászületik – és ő, Fabiano, lesz a marhapásztor, jobban mondva gazdája ennek a világnak.”

Fabiano

A férfi és családja nemzedékek óta marhapásztor volt. Kis híján elpusztultak, de az üres tanya és a benne elindított szorgos élet megkegyelmezett nekik. „– Ember vagy, Fabiano! – kiáltotta hangosan... És ha jól meggondoljuk, nem is ember ő: csak egy félvér disznó, aki mások holmijára ügyel.” Rögtön kiigazította magát: „– Barom vagy, Fabiano!”

Nem gondolkodott rajta, de tudta, hogy itt minden a másé, és az álma egyszer összeomolhat. Nagy szerencse vagy nonon belül lenni és birtokolni, de amikor az embernek csak annyi van, amit a hátán továbbvihet, bizonytalanabb a sorsa, mint azé a póké, amelyik alig látható szálon próbál a távoli áig eljutni, hogy hálót ragasszon magának. „Megjött a zivatar. És vele a tanyásgazda, aki elkergette.” Az ember nem adta

föl. Addig könyörgött, míg a gazda átadta neki a billogzóvasakat, annak jeléül, hogy csordája pásztorává tette. „Ő, Vitoria asszony, a két gyerek és a bundás kutya belekapaszkodott a földbe.”

A dolog természetesen nem így volt. A tanya fehér tulajdonosa szüntelenül elégedetlenkedett vele, szidta, hatalmát mutogatta. A pásztor tudta, hogy a gazda bármelyik nap kiebrudalhatja, ezért nem is szándékozott gyűjteni. „Összezsomagolt batyuval élnek, hálhatnak fa tövében is.” A gyerekeknek keménynek kell lenni, akár az övesállat, különben elpuhulnak, és úgy járnak, mint a cukormalmos Tomás úr, aki sokat olvasott, de gyakorlati tapasztalatokkal nem rendelkezett, és nem volt kitartó. Mire ment a tudásával? Azóta bizonyosan kiszervenedett.

Börtön

A marhapásztort elküldte felesége a városba vásárolni. Fogytán volt a petróleum, só, liszt, bab, a legfontosabb élelmiszerek, és az asszonynak is kellett volna egy vég piros karton. A boltosok mindenütt rászedték, a pénz gyorsan apadt. Ahogy az minden kültelki embernél szokás volt, aki ritkán jut el a városba, a vásár végét Fabiano is a kocsmába fejezte be, ahol egy csendőr ráparancsolt, hogy kártyázzon vele. A rend örének rosszul mentek a lapjai és veszített. Esteledett, amikor a vásár véget ért és a félvér is hazafelé tartott, amikor a csendőr megállította, csizmájával rátiport a lábára és kínoztta. Fabiano próbált volna magyarázkodni és kérte, hagyja békén, de nem tudta lebeszélni, mert nem voltak hozzá szavai. Végül „türelmét vesztette, s elküldte a jóanyjába.” Az egyenruhás azonnal hívta az őrjáratot és bevitték az őrszobába, ahol a bozótívágó kés nyelével alaposan elverték, majd belökték a börtönbe. Tipikus eset. Minden diktatúrában a hatalom visszaélésének ez forgatókönyve. Nyilvánvaló, hogy a csendőrnek pénzre volt szüksége, amit mindenáron igyekezett megszerezni. Láta a kocsmá szögletében ezt a nyomorultat, aki több állati hangot ismert, mint emberi szót, és jó alanynak ígérkezett, hogy megkopassza. Sikertelenségét meg kellett bosszulni.

Magyarországon, és szerte a szovjet mintájú szocializmusokban 1945 után folyamatosan ezt végezte a hatalom, a legszörnyűbb módszerekkel, ha szükség volt a tanyára, a benne lévő ingóságokra, szerszámokra és jószágokra. Ha az embernek nincs kevéske magánvagyon, amibe élete fenntartásáért kapaszkodni tudna, lelki erejét is elveszti. Teljesen kiszolgáltatottá válik, és azt lehet vele tenni, amit akarnak. A hatalom mindig vagyonéhes és lelki beteg, ami párosul a felfuvalkodottsággal és az agresszióval. Elveszti józan ítéletét és végül magát teszi tönkre, de összeomlásáig milliókat képes megnyomorítani és a társadalom békés

fejlődésében jóvátehetetlen károkat okoz. Az emberi történelemben mindig így volt ez. Szophoklész remekül megírta az *Antigonéban*, azt is láttatva, hogy a diktatúrához kell egy diktátor, egy Vezér, akit hívei vakon követnek, de rögtön elinalnak, ahogy az ellenállás fölülkerekedik. Emberré válásunknak ez nem éppen szerencsés magatartásformája, amely a csoport uralkodó egyedének viselkedéséből ered. Kell hozzá az a horda-ösztön is, ami zabolázhatatlanná válik, amikor a hatalom szabad kezett enged a rendcsinálásnak. Tipikus esete volt ez Budapesten 2006. október 23-án délután, amikor a békés nagygyűlésről hazafelé tartókat a rendőrség megrohamozta, és védtelen emberek százain véres akciót hajtott végre.

Rögtön fölmerül bennünk az is, hogy a hatalomnak milyen emberekre van szüksége ahhoz, hogy saját társaik gátlástalan megtiprását végezzék? A válasz egyszerű: emberekre. Olyanokra, akikből azonnal kiszabadulnak az ösztönök, ahogy erre lehetőséget kapnak. Fitogtatni akarja, hogy több mint aminek eddig látszott. Ő valaki, aki ha kell, képes történelmet formálni és megfékezni a gazembereket. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi haladást nem ők vezetik, de többen vannak. Az egyiknek tolla, ecsete, mintázófája, tervezőasztala van, de védtelen, a másiknak szöges csizmája, vértje, sisakja, hogy magát védje, és fegyvere, hogy másokat legyőzhessen. Ez a mi világunk ilyen egyszerű. Nincs túlbonyolítva. Mindenkinek tudnia kell, hogy a sorban hol a helye, és ha ennek megfelelően viselkedik, kevesebb baj érheti.

Szerencsétlen Fabiano ezekről a nehéz kérdésekről semmit sem tudott. „– Nahát! Nahát! Mért tették ezt? Sehogy sem értette. Jó szándékú ember volt, úgy bizony, sose került még börtönbe. Hirtelen ez az oktalan összetűzés. Annyira meg volt zavarodva, hogy fel se fogta balszerencséjét. Valamennyien nekiestek, veszettül, váratlanul. Az ember így ellenállni se tud.” Budapesten, 2006 őszén sem történt volna más, mint amit Fabiano remélt: „Csak haza akart menni Vitória asszonyhoz, lefeküdni a deszkaágyra.” Ramos alig bővített tőmondatai úgy pattognak agyunkban, akár a golyók, amikor sorozatot lönek a tömegre. Az író nem akar forradalmat. Nem akar ő semmit, csak leírni az igazságot és megkönnyebbülni. Ettől válik lázadóvá. Csakhogy az Igazság őrzőgő fűria, amely – ha elszabadul – éppen úgy tör és zúz, akár a sárga képű katona és cimborái, akik véresre verték a marhahajcsárt. Talán nem is ők képviselik az igazságot, hanem a kormány, amely messze van, jóságos, népszerűtő, és semmit sem tud arról, hogy itt a végtelen pusztákon megbúvó falvakban hogyan hajtják végre törvényeit. Fabiano gondolkodott: „Minden rendben, láthatják. Tehet ő róla, hogy barom maradt? Ki tehet róla?” A gond az, hogy gyermekei vannak, akik miatt nem mehet neki ennek a csöcselék csendőrsnek, sem azoknak a láthatatlan embereknek, akik diktálnak

nekik, és eltűrik a basáskodásukat. Majd a gyermekeinek is születnek fiaik, akik éppen úgy viszik tovább a dolgok folyását, mint ahogy ő vette át az apjától, nagyapjától. Mókuskerék ez, amelynek forgásából nincs kiút, mert végtelenített! „Ha megnőnek, valami láthatatlan gazda marháit őrzik, s megtapossa, megveri, meggyötri őket egy sárga képű katona.”

Vitória asszony

Az író sorra bemutatja a családot. Fabiano után most az asszonyra szán egy fejezetet. Csupa irodalmi szociográfia. Vitória piros, virágokkal teli szoknyát visel. Ha leül, a mocskos szövetet a combjai közé szorítja. A szent olvasófüzér, akár a gyöngysor, a nyakán tekeredik. Amikor lehajol, előrelendül, és dús keblei közé dugja. A szájában a pipa, amelynek füstje gyakori sercintésre sarkallja. Szétterült, ormótlan lábfeje, amelyre ha fölhúzza ünneplő, magas sarkú, szűk cipőjét, úgy bidereg benne, akár a kalickában utazó papagáj. Azután ott van a birodalma: a mocskos konyha, amelyet minden főzésnél előnt a füst, és ha a gondolatai elkalandoznak, az edényben lekozmál az étel. A gödörben játszó, nyakig sáros gyerekek, a bolháit bundájából a fogával tépő, láb alatt lévő, megöregedett kutya, és a legszebb tyúkot fölfaló róka csak nehezítették az életét. A világon és férjén kívül legfőképp az ágyra a legmérgeesebb, amelynek középdeszkájából kiáll egy jókora görcs, és lehetetlenné teszi a nyugalmas alvást, de az ura képtelen helyette marhabőrágyra váltani. Az asszony még hajcsár férjénél is együgyűbb. Nincs aszály, vézna testük kigömbölyödött a rendszeres táplálkozás következtében, de Fabiano elviselhetetlenül horkol. Legalább az alvás lenne rendben.

Megvallom, hogy nem is annyira a tanyai, egyszerű parasztasszonyok, mint a városi szegénység között találtam hasonló típusokat. Azok között gyakori ez a világ, akiknek az élete egyetlen helyiségben zajlik: itt születnek, növekednek, szeretkeznek és halnak meg. Bizony van ebben jókora igénytelenség, amelyen ők maguk is változtathatnának, mert a szegénység nem föltétlenül velejárója a pizsoknak, elhanyagoltságnak, butaságnak. A történet idejében még nem sarkallt senkit a fogyasztói társadalom, hogy szüntelen új és ígéretes termékekre vágyva küzdjön a sok haszontalanság megvételéért, amely a percmemberkék pillanatnyi boldogságát hozza, de amint megjelenik a jobb termék, az álom szertefoszlik, és további vágyakat szül.

A kisebbik gyerek

Miközben az anya a nagyobb gyerek fejét tetvészte, a kisebbik az apját figyelte, amint igyekezett egy csikót betörni. Már a férfi ruházata is elbűvölte, nem különben magatartása, ahogy keményen fogta a lovat. Végül az állat kiszabadult alóla, de apja a talpára esett. Nagyon tetszett a gyerekeknek. Elhatározta, hogy a családnak megmutatja, ő is képes hőstetre. Magában számba vette a lovakat, de rájött, hogy egyedül a tornác lépcsőjéről sem tudna a hátukra mászni, így föladta tervét, de az elképesztést nem! Amikor a kecskéket levitték az itatóhoz, fölugrott a harcias bak hátára, amely elkezdett vele vitustáncot járni. A gyerek darabig tartotta magát, majd az apaállat győzött és levetette. Még az inge is darabon tovább hasadt. Ettől függetlenül, győztesnek érezte magát és bosszantotta, hogy sem a bátyja, sem a Bundás nem dicsérték. Az apja maradt meg benne, akire hősként nézett és tudta, hogy még nőnie kell, hogy a pásztor nyomdokába léphessen.

Minden gyermek meséket sző a jövőjéről, és nagy elhatározásokat tesz. A városi fiúk vonatvezetők szerettek volna lenni vagy óráskok. A két véglet: az óriás gép és a kicsiny szerkezet bűvölete hamar kialakult, és ahogy a kudarcokkal teli évek teltek, hamarosan el is szálltak. Ma más a vágyak iránya. Unokáim jobban kezelik a számítógépet, mint én, kitűnő bizonyítványért küzdenek. A legtöbb fiatal kevés munkával gyorsan akar meggazdagodni, és hírnévre szert tenni. A mai tanyán már nincs gazdag gyerek, a nagybirtokos mezőgazdasági vállalkozó fiai nem is látták még a gazdaságot, ahol fogadott külső munkások éhbérért dolgoznak. Kapát, kaszát legfőljebb múzeumból ismernek, de nem érdekli őket.

Fabiano kisfiát még vonzza a sarkantyú, a durva bakancs, bőrruha, lábszárvédő és a jókora kalap. Neki ezekért is sokat kell küzdeni, hogy egyszer majd úgy öltözzön be, akár az apja, és ha jön a gazda, kalaplevéve adjon számot a birtok gyarapodásáról.

A nagyobbik gyerek

Említettem, hogy az anya nyakában rózsafüzér lógott. Ebből következtetni lehet, hogy a családnak volt valamilyen keresztény kötődése. Arról nincs tudomásunk, hogy akár a szülőket, akár a gyerekeket megkeresztelték volna. Kaptak-e valamilyen vallásos nevelést, vagy mit tudtak az e világon túli életről? Az bizonyos, hogy ösztönös lelki kötődést éreztek, mert az ember néha keresztet vetett. Ez valószínű nem volt több, mint amikor a labdarúgók pályára lépnek és jó szereplésükért fohászkodva, mutatóujjukkal keresztet hajítanak homlokukra. Márpedig emberré válásunk során, amikor a lélek eljutott bennünk odáig, hogy felfedezte

önmagát és kapaszkodót, óvó és segítő társat keresett, a természetelvű többsiségek közül elsősorban Földanyát, Hegyanyát és a Termékenység anyját kezdte tisztelni. Őket ábrázoló idoloikat készített. A hajcsárgyerekek az agyagos gödörben öntudatlanul ezeket, és az állatfigurákat alkották újra hét-ötezer év múltán. Képzeletükben „kövek és csontok néha élőlényekké váltak, melyek benépesítették a cserjést, a dombot, a távoli hegyet és az ananászigeteket.” A többistenhit kiszélesedésével, a kultúra terjedésével egyre több áldozatot mutatott be nekik – köztük gyakori volt az ember- és állatáldozat –, míg megszületett a jóval takarékosabb monoteizmus, ahol egyetlen isten személyét imádták. A marhapásztor család is hallhatott valamit az egy Istenről és fiáról, Jézusról, de vallását a világ végén lévő tanyákon aligha tudta gyakorolni, mivel az egyház emberei ide nem jutottak el, ők pedig igen ritkán mentek olyan közösségbe, ahol templomi gyülekezet volt. Így hitük ösztönös kapaszkodó volt egy felsőbbrendű lénybe, akitől segítséget vártak.

A fiú Terta asszonyságtól hallott először a pokolról. Fogalma sem volt róla, hogy mi az. Anyját kérdezte, aki beszélt neki a pokolbéli máglyákról és forró üstökről, amely számunkra jelzi, hogy még mindig a bűnhődés torz középkori, földi képei éltek bennük, mire a fiú gyanútlanul megkérdezte: „– Maga látta?” Erre az asszony fejbe verte, és a gyerek bánatával a bokrok közé menekült. Ezzel a lelki gyakorlat körülbelül be is fejeződött. A gyerekekben az egész túlvilági micsodáról ez a képzet alakult ki: „A pokol biztos tele van mérges kígyóval, jaguárral, és az emberek, akik ott laknak, fejbe verést, fülhúzást kapnak, kés tokjával verik őket.” Erről a helyzetről az a mai gyakorlat jutott eszembe, mint amikor az egykori tizenéves tanítványaim „kényes” kérdéseket tettek föl anyjuknak, akik éppen olyan tudatlanok voltak, mint ők, és semmire sem tudtak válaszolni, ezért inkább pénzt adtak nekik, hogy menjenek el szórakozni, és felejtsek el a dolgot.

Az író remek fordulattal példázata az esetet, midőn a következő sorokban Bundásról írt. A kutya szüntelen csontról álmodozott és ott volt az asszony lába alatt. „Néha ok nélkül is kapott egy rúgást. De a rúgásokat jó előre beszámította, nem üzték el a csontról szőtt álmait.” A kutya végül is annyit értett az egészből, „hogy nem jól mennek a dolgok.” Szomorúan érzékelem, hogy a regény eddigi egyetlen pozitív figurája az oktan kutya volt. Talán majd ez a helyzet is egyszer, valamikor, egy meghatározatlan, távoli jövőben változni fog...

Tél

Hideg eső szakadt, villámok tartották rettegésben az asszonyt és a gyerekeket. A folyó áradt, állatdögöket és gyökerestől kitépett fákat sodort magával. Mocskos hullámai már a tanyát fenyegették. Fabiano nem félt, mert tudta, hogy a ház erős faváza kitart. A víz csak az oszlopok és gerendák közül a vályogot meg az agyagtapasztást moshatja el, amit, ha az ár leapad, újra rakhatnak. Milyen kicsi a világ! Ugyanezt a technológiát találtam a határunkban, az egykori Nagy-Rét kiosztása utáni földelken, és a gátépítés befejezését követően, a tiszai ártérben létrejött hullámtérben, a vizenyős talajra rakott cölöpépítmények tanulmányozása során.¹²⁷

A két népesség között azért volt egy lényeges különbség. Amíg a brazil hajcsár falrésein keresztül betört a hideg szél és az asszony nem győzte a tüzet élesztetni, hogy a gyerekek ne fázzanak, a mi parasztjaink ilyen esetben fogtak egy vödört, teli polyvás sárral és betapasztották a réseket. A jó illatú sárszagot még máig az orromban érzem, amikor dédapám meleg tanyai szobájában, lefekvés előtt, a fejem fölött a gerendákat számolgattam. Ha a javítás időben kiszáradt, még be is meszelték. Ilyen egyszerű lenne ez a világ, ha megértenénk a törvényeit és egymást.

A pásztorcsalád a víz elől majd fölhúzódik a hegyre, a tengerimalacok közé, ahol békében átvészeli a telet. Nagy áradások alkalmából láttam, hogy egyazon faderékon nyugodtan várta sorsa jobbrafordulását kiöntött róka és mezei nyúl. Korábban gyűlölt ellenségek voltak, de most, életveszélyben megfértek egymással. Miért ne lehetne ez az ember és a tengerimalacok esetében is? Fabiano számára ez nem volt kérdéses, hiszen ők a menekültek, akiket a malacfalka befogad, és nem fordítva! Ezek a gondolatok csak álmok voltak, mint ahogy álmodozott arról is, hogy ha a víz elpusztítja a tanyát, elhagyja a családot. Bemegy a városba, meglincseli a sárgaképű katonát, aki igazságtalanul megverte és bebörtönözte, majd megöli az előljárókat. Verekedés emléke tolult elő benne, amelynek ő lett a győztese, pedig ez sem történt meg. Csupa elfojtott indulatok felelősségre vonásról és megtorlásról. Az én dédapám téli estéken elment a gyülekezetbe és imádkozott. Kérte Istent, hogy adjon neki erőt a birtok megtartásában. Tavaszi vetésről álmodott, májusi esőről és bőséges aratásról. A lelkében béke honolt, és ha a munka után elővette a Bibliát, a fáradtságtól talán nem ért a bekezdés végére, de fejét nyugodtan hajtotta álomra. Megbékélt azzal, hogy Trianon után István fia Sepsiszentgyörgyön maradt a családjával és többet nem láthatja, de

¹²⁷ A tanya. Gondolat Könyvkiadó, 1979. 14-15.

reménykedett, hogy legalább a temetésére hazajön. A világon nincs ember baj nélkül. Ez közös volt benne Fabianoval, aki szintén elhessegette a lelkében támadt rebelliót, és mint minden ember, aki a természet kenyerén él, végül ő is arról álmodozott, hogy a tehenek „majd újra meghíznak a friss legelőn, borjakat ellenek. A mezőn kisarjad a fű, a fák kilombosodnak, a jószág szaporodik. Mindannyian meghíznak, Fabiano, az asszony, a két gyerek meg a Bundás kutya.”

Ünnep

Az ember számára az ünnep olyan fontos, mint testnek a kenyér. Az ünnep a lélek egyik étke, kapaszkodója, különösen akkor, ha Isten áldása kíséri. Néhány órára, napra félre lehet tenni a munkát, a hétköznapi örölmalmában való szüntelen forgást. A hittel élő ember együtt lehet Istenével. Feltöltezhető és erőt meríthet a következő találkozásig. Ramos azt írta Fabianoról: „Vallásos ember volt, hát minden évben elment egyszer a templomba.” Ami zavarta, hogy ő és családja még az ünneplő ruhájukban is puszta pásztornépség maradt, míg a templomban mindenki finom polgári öltözetet viselt. Ráadásul nagyon sokan voltak, összezúfolódtak, a kezét sem tudta lóbálni, és úgy érezte magát, mint amikor a sárgaképű katona a zárkába vetette és mozdulni sem bírt az ott szorongó, bűdös emberi testtömegetől. „Szentül hitte, hogy minden városi gazember.” No, ebben csakugyan volt sok hasonlóság a mi egyszerű parasztjaink észjárásával. Ők is kerülték a várost, ha lehetett, különösen a hivalt. Három helyre mentek, ha szükség volt rá: a templomba, a temetőbe és a vásárra, a piacra.

Fabianonak a mise úgy ért véget, hogy kellemetlen gondolatait és érzéseit próbálta elhessegetni. A nép tódult kifelé, magával ragadva a pástort és családjával együtt a körhintánál, majd a nádpálinkát áruló sátonál találta magát. A harmadik pohár után fejébe szállt a dicsőség, és ordítozott, kihívta az embereket, de azok elkerülték, ezért „gyáva kappanoknak” nevezte őket. Hányinger kerülgette. Miután kiokádta magát és forgott vele a világ, levetkőzött. Szép új ruháit, amelyet egy vég vászonból varratott a nagy ünnepre, összetekerte és a feje alá rakta. Elaludt a kövön. Egy félreeső helyen az asszony is megszabadult a vizeletétől és visszament örködni a családja fölé. Titokban a kényelmes marhabőrágyról álmodozott, amely most, hogy a pálinka és a körhinta miatt a pénz megint fogytán volt, vágy maradt csupán. A tömegből a

Bundás is előbukkant. Nem értette, hogyan kerültek ide, ahol annyi utálatos és idegen szag áradt a levegőben.

Az ünnep így ért véget a marhapásztor családnak, külsőségek között vergődve, pedig az igazi ünnep nem itt az utcán, hanem belül, a lélekben van, amit ezen a napon sem sikerült átélniük, és várhatnak rá egy újabb évig.

A Bundás

„Bundás kutya a végét járta. Lesoványodott, sok helyütt kihullott a szőre, bordáin megfeszült a rózsaszínű bőr, melyen a gennyező és vérző sötét foltokat legyek lepték el. A szája sebes volt, széle megduzzadt, enni, inni alig tudott.” Az elmúlás nagyon kegyetlen tud lenni, és az ember gyakran sajnálja az oktalan állatot, aki hű társa volt és segítette, míg bírta. A naturalista leírás fokozza együttérzésünket az állat vívódását olvasva.

Az utolsó hetekben mi történik a halálra váró emberrel? Ahogy az állatokon, nagyon sokan rajtuk is segítünk. Polcz Alaine tanatólógus-pszichológus édesanyja csupasz testéből lánya mezítelen felső testéhez ölelve szállt el a lelke. Azóta odaát tovább folytatódik közöttük ez a harmónia, ahogyan emberhez méltó! Mi van akkor, ha a döglődő állatba belerúgnak, kiteszik a házból, fölakasztják, esetleg nem sajnálnak beleereszteni egy fél marék sörétet? Mi történik akkor, ha az ember körül fogy az élet, és már nem tudja magát ellátni, kiszedik alóla az ágyneműt, hogy a deszkán kívül mást ne rondítson be? Mert az emberiség egy másik része így cselekszik.¹²⁸ Vajon jól fogalmaztam-e, amikor ezt a felét az emberiség egyik részének tekintettem? Egyáltalán szabad-e addig kritizálni őket, míg nem ismerjük körülményeiket, értékítéletüket és életüket? A döntést Ramos mondja ki. Fabiano a kutyáját a maga módján kuruzsolva, rögtön „pattogatottkukorica-füzért kötött a nyakába”. A kúra nem hatott, de ez az együgyű ember ennyit tudott, és ezt latolgatás nélkül, azonnal megtette.

A kutya egyre rosszabb állapotban szenvedett. Fabiano úgy döntött, hogy nem hagyja tovább kínlódní, és belelőtt. Rosszul célzott és a kutya elmenekült. Be a fa gyökerei alá mélyített gödörbe, ahol lassanként elfogyott belőle az élet. Hemingway öreg halászáról az író utolsó képe az, hogy oroszlánokkal álmodott. De miről álmodhat utoljára egy kutya? Nincs ember, aki ezt valóságosan meg tudná írni, hacsak az illető nem Ramos, aki ismeri a lelket, függetlenül attól, hogy emberben vagy kutyában talált-e gazdára. A kutya utolsó órájában lepereg előtte egész élete, ahogy Fabiano mellett megszületik, kergeti a marhákat, éberén figyel a családra, várja a csontot és a meleg tűzhely földjére kuporoghat, ha

¹²⁸ *Parasztvallomások*. Gondolat Könyvkiadó, 1985. *Betegellátás*: 237. old.

elalszik. Hancúrozik a gyerekekkel. Családtaggá válik. Beépül egy közösségbe, amelynek élete egymásra utalt. Ebben az együttesben nincs állat vagy ember, csak élőlény, akik kölcsönösen összetartoznak. Mindenkinek megvan a maga feladta és életútja, amelyen úgy jár végig, hogy a másikat segíti, le ne tévedjen róla. A fejezet utolsó bekezdésében a kutya így búcsúzott: „Bundás aludni akart. Boldogan fog ébredni egy tengerimalacokkal teli világban...”

Számadás

Évente egyszer a gazdával elszámoltak. Fabiano egyre kevesebbet kapott. Elvitte az adó, az adóssága és a kamat. Való igaz, hogy nem tudott rendesen gazdálkodni. Kevés kukoricát és babot vetett, ezért gyakran öldöste az állatokat és ünnepmódra étkezett. Nem koplaltak, az kétségtelen, de nem is pazaroltak, hiszen enni kellett. A gazda mindig becsapta, mert nem tudott rendesen beszélni, számolni, olvasni. Gyakran mondogatta magában, hogy ő egy barom, aki ha jobban tudna beszélni és védeni a saját igazát, nem itt tartana. A városban pedig nincs kegyelem. A gazda és léhűtői mindent kimagyaráznak, és ha nem tetszik a fizetsége, mehet, amerre akar. Megannyi nálánál szegényebbek is vannak, akik kapva kapnak a munkájáért, akár még kevesebbéért is, mint amit ő zsebre vágott. Az bizonyos, hogy az asszonynak ismét nem tudja megvenni élete nagy vágyát, a marhabőrrel borított ágyat. Marad a középen görcsös deszka, amely még álmukban is elválasztja őket, ha pedig ráfekszenek, másnap sebes derékkal kelnek.

„Szeretné elképzelni, mit csinál majd ezután. Nem csinál semmit. Emészti magát a szolgálatban, s idegen fedél alatt lakik, amíg engedik. Azután elindul világgá, ott pusztul majd éhen az elszáradt bozótban.” Ramos kommunisztikus forradalmi szellemét izzítja. Amit leír mind igaz, de az éremnek itt is több oldala van. Az egyik az, hogy „halálodra magad maradsz!” Bármilyen gazdaggá tett az élet, senki sem hal meg helyetted, magadnak kell megdögleni, és hiába güzültél, a párnád alatt egyetlen petákot sem viszel, aminek odaát hasznát vennéd. Halála óráján a nyomorult ágyát legalább olykor azért állják körül, mert sajnálják, és illően megsiratják. A gazdagét azért, hogy mikor hunyja le a szemét, és az örökösök mennyit oszthatnak szét maguk között? A jussolásnál kitör a gyalázat, testvérek gyűlölik meg egymást, hogy soha többé ne alkossanak közös családot és ne találkozzanak. A vagyon mérge egyiknél lassan, másiknál gyorsan öl, de hat, és végül mindenki belepusztul. Mielőtt eljön a végső leszámolás, a vágyai tovább nőnek, mind többet akar, és sohasem lesz boldog, mert kiderül, hogy még mindig nem ért célba. Közben

embereket tipor le és gyűlölet övezi, hiába neveznek el róla utcát, várost, vagy bármit. Nem válik emberré az embertelenségben!

Úgy éltem, hogy nem voltam sem gazdag, sem szegény. Két kerék-párt nyűttem el, gépjárművem, jelentős bankbetétem, pénzt emésztő hobbim, szenvedélyem sohasem volt. Öregségemre fiam jóvoltából vehettem egy felújított, öreg, vályogfalú parasztházat. Sohasem voltam elégedett, de keserű sem. Amit magam után hagyok, azon utódaim gyorsan túlradhatnak. A szellemi termékeim a közösséget illetik. Amit viszont odaátra magammal viszek, az elvehetetlen. Saját jutalmam lesz.

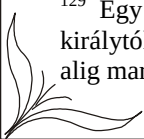
A sárgaképu katona

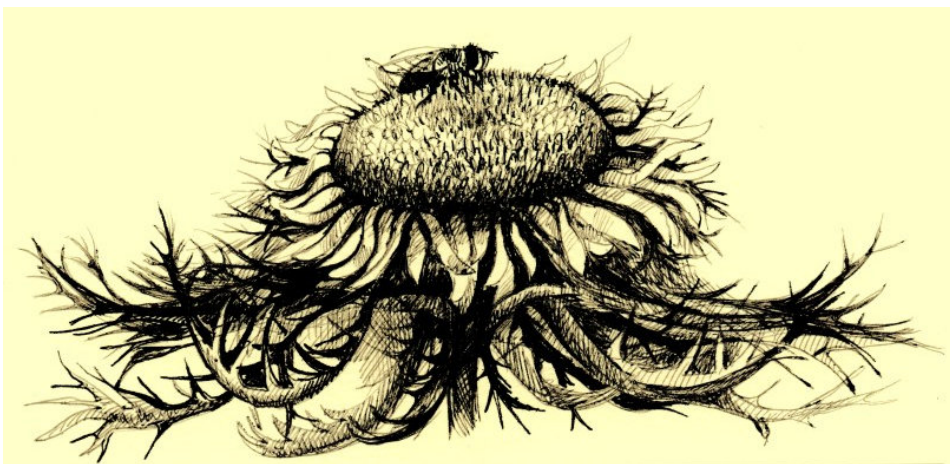
Fabiano hazafelé tartott és az úton a bozótívágó késsel szabdalta maga előtt a tövises ágakat, amikor hirtelen feltűnt előtte a sárgaképu katona, aki bebörtönözte. Akkor milyen nagy legény volt a többi csendőr védelme alatt! Most ketten voltak csak. „A penge hirtelen megállt, közvetlenül a betolakodó fejénél... A satnya, vézna katona reszketett. És Fabiano szerette volna újra felemelni a bozótívágót... Igazában nem akart embert ölni... Félt ettől? Még sosem látta, hogy valaki ennyire reszkeszen. A kutya...”

A sárgaképu egy fa mögé bújt félelmében. Hiába volt fegyvere, tudta, hogy a pásztor egy csapásra agyonütheti. De Fabiano nem tette. Nem sajnálta, inkább megvetette. Bosszantotta, hogy futni engedi és eszébe jutott, hogy barátaival együtt milyen aljas módon bánt vele. Öregedett. Már nem buzgott benne harci kedv. A katona fölmerre, hogy ez nem bosszúálló ember és fölülkerekedett. „előlépett, a lába keményen dobbantott, s megkérdezte az utat. Fabiano meg levette a bőrkalapot a fejéről... meggörnyedt, és megmutatta az utat...”

Erkölcsei döntés született, amelyben kétségtelen, hogy Fabiano győzött, de ez pürrhoszi¹²⁹ volt. Ha ezt az embert megöli, talán az egész családját kiirtják. Nem vállalt kockázatot, csakugyan félt és felelősségérzete is volt, meg tapasztalata. Tudta, hogy az ő fajtája sosem győzhet. Jobb behódolni. Micsoda lelki erőszak a széttagolt, egységes ellenállásra képtelen tömeggel szemben. Az alattvaló és a följebbvaló tudata. A hatalom láthatatlanul ott van már a senki által át nem látott bozótban is, és a kényszer előtt még a büntelen erő is meghajlik.

¹²⁹ Egy görög belviszályban Tarentum hadat üzent Rómának. Az epiruszi Pürrhosz királytól kért zsoldosokat. Kr. e. 279-ben Ausculumnál leverték a rómaiakat, de nekik is alig maradt harcosuk.

Szártalan bábakalács

A tollakkal borított világ

„Az itató korallfáját vándormadarak lepték el... Az itató korallfáján se lomb, se virág, csak ágak; tollruhába öltözött.” Súlyos és aggasztó jel, amit előbb az asszony értett meg. A madarak szomjasak, és kiisszák a vizet az állatok elől. A jószág halomra döglik. Lőni kezdte őket, és gyűlte lába előtt, de legyőzték halálfélelmüket, mert erősebb volt bennük az életvágy, hogy szomjukat csillapítsák. „Besózza, fűzérbe köti őket. Élelemnek szánta a madarakat a közelgő vándorlás alatt.” Ismét szökni kell a bizonytalanságba. A madarak is menekülnek. Sokkal nagyobb rém közeledik, mint ezek a nyomorultak, vagy a sárgaképpű katona és bandája. Az aszály.

Ramos visszatérő mondataiban gyakran előfordulnak olyan szavak, melyek mind a táj, mind a regény attribútumai. Kiszáradt, szanaszét heverő marhacsontok, döglött kígyók, dögkeselyűk, a sárgaképpű katona, aki ikerpárja a hullaevő madaraknak, köves, termelésre alig alkalmas föld, tüskés bozót, kaktuszok, a tengerimalacok, a sáros gödör... és így tovább. Csupa lehangoló jelenség, melyek ennek a családnak a hétköznapijait alkották. Maga a pokol. Milyen lesz majd neki odaát, ha „hazaérkezik”? Az utolsó ítéleten bizonyosan nem választják az üdvözültek közé, mert káromkodott, lelőtte a kutyát, megütötte a gyerekeket, nem gyakorolta a hitét, sorolni is sok lenne bűneit. Megy a pokolba, ahol majd fazékban főzik. Legalább nem fázik, ha a rések között átsüvít a hideg szél. Nem kell ruha, mert úgyis leég róla. Vastag, repedezett sarka fölpuhul saját levében, és nem vérzik tovább. Ha számvetést tenne, de nem tud, rájönne, hogy tulajdonképpen jobb dolga lesz, mint e világban volt. Nem saját magának, hanem másnak kell gondoskodnia kínjáról.

Menekülés

„A tanyán nehezzé vált az élet... A kék mennyboltról levonultak az utolsó vándormadarak is. A jószág lassan-lassan pusztult, elemésztette a kullancs. De Fabiano kitartott, csodát várt az Istentől.” A gazdájától el sem köszönt, úgysem tudná kifizeti azt a tenger adósságot, amit ráérne. „Nem volt más hátra, mint hogy nekivágjon a világnak, mint a szökött néger.” Közben a Bundásra gondoltak és összeszorult a szívük. Évekkel korábban még jött velük, most meg kivájt szemekkel fekszik a dögkeselyűk között. A lova is döglődik azóta, mert nincs, aki abrakot adjon neki, a zöld meg régen kiszáradt az ivóvízzel együtt.

A házaspár közben elgondolkodott a jövőjükéről: „Csak mentek délnek, s el nem hagyta őket az álomkép. Egy hatalmas város, csupa erős ember lakik benne. A gyerekek iskolában, nehéz és szükséges dolgokat tanulnak. Ők ketten meg öregecskén majd úgy végzik, ahogy a Bundás. Mihez kezdenek?... Ismeretlen és civilizált világba jutnak, s az tartja majd fogva őket. Ez a pusztaság egyre csak ontja majd oda az embereket. A pusztaság erős, faragatlan embereket küld a városba, mint Fabianot, Vitoria asszonyt meg a két gyereket.”

*

Ezek a kisregény utolsó mondatai. Nem tudjuk, hogyan végezte a család. Ebben az új világban megtalálták-e helyüket, vagy jobban jártak volna, ha a tanyán kitartanak? Bármiként is történt, az elképzelhető, hogy az asszonynak még tovább kellett álmodni. Nem játszadozó oroszlánokról, sem kergetőző tengerimalacokról, csak egy kényelmesebb ágyról, ami marhabőrből van...

Hódmezővásárhely, 2008. június 26.

*

Az erőd

DINO BUZZATI: A TATÁRPUSZTA (1940)

Fordította: TELEGDI POLGÁR ISTVÁN
Európa Könyvkiadó, 1963.

Őszre járt az idő, amikor a tiszti iskolát főhadnagyként frissen elvégzett Giovanni Drogo – lelkében szenvedést hagyó tanulmányi évekkkel – elindult első állomáshelyére, a Bastiani Erődbe. Miközben diákkorában rettegetek az őrmester goromba büntetéseitől, rájött, hogy ifjúságának legszebb éveit elvesztette. Még anyjától sem tudott rendesen elbúcsúzni, mert szíve tele volt bizonytalan félelemmel, „mintha olyan útra indulna, honnan nincs visszatérés.” Ez az olasz fiatalember jó házból való polgári család sarja volt, akár Buzzati, a regény írója. Minden bizonnyal vallásos, aki betartotta azokat a szabályokat, amelyeket a környezete elvárt tőle. A buddhizmusról, Taoról legfőljebb hallhatott, mégis öntudatlanul úgy érezte, hogy rálepett az Útra, amely számára túl gyorsan következett be. Mások vidáman masíroztak új szolgálati helyükre, tele életkedvvel, ő pedig úgy indult el, mint akinek a sorsa előrehozta az utolsó járatlan ösvényre lépést, ami minden ember számára tele van titokkal, félelemmel, mert bűn nélkül nincs ember, különben nem is ember. Vajon hová megy, és hogyan fogadják ennek az útnak a végén? Egyáltalán miért jutottak ezek az eszébe, amikor előtte áll az élet, hiszen még nem öreg, csak nősülni kellene és családot alapítani, hogy valaki akkor is hazavárja, amikor már nem lesz anyja, aki könnyes szemmel még most is ott áll a kapuban és úgy néz utána, mint aki soha többé nem látja fiát.

Nagyon sokan már korán átéltünk hasonló, kínos érzéseket, amikor életünk elérkezett egy mérőföldkőhöz, vagy az Út során egy elágazáshoz, és döntenünk kellett, merre tovább, ahol nem a veszélyek és csalódások várnak ránk. Érzékeny lelki alkatú emberek kényszerhelyzete ez, bizonyos gyöngeséggel, koravénsséggel, tapasztalatlansággal és becsvággyal párosulva. Én a *Tatárpuszta* szelleméből ezt a vonalat emelem ki, és hagyom a számomra kevésbé érdekes társadalmi vonatkozásokat. Az irodalomtörténet ugyanis ezt a regényt és hőst úgy szemléli, mint a két világháború korának fasizálódó emberiségét, és a benne tanácstalanul vergődő, jobb sorsra érdemes polgárát, aki kiszolgáltatta a világot irányító, minden nép számára elkerülhetetlen katasztrófának. Csakhogy ebből az általam is mélyen elítélt politikai és gazdasági válságból a legtöbb ember kiutat keresett, és amikor az útelágazáshoz ért, inkább a rögzös ösvényt választotta, de nem adta föl. Harcolt ellene, még akkor is, ha

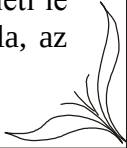

tudta, hogy küzdelme a fölmérhetetlen túlerővel szemben eleve kudarcra van ítélve. Ez a regény nemcsak a fasizmus ellen szól. Általában a társadalom súlyos ellentmondásait, különösen a diktatórikus elemeit kritizálja. Mások, akik erőtllenül képtelenek voltak az ellenszegülést vállalni, inkább létük pusztulása felé araszoltak tovább. Kérdés, hogy ebben a választásban melyik úton járó volt a győztes, amikor mindkét típus eleve bukásra ítélt. De melyiknek a döntését tekintjük jobbnak? Az ellenszegülőét vagy a beletörődőét?

Ebben a könyvben van még egy harmadik motiváció is: a kiemelkedésre való törekedés. Az erődbeli tisztek mind azért nyomorgatják magukat, hogy egyszer majd bekövetkezik életük nagy diadala, az ellenséggel való megütközés, amelyben megmutathatják igazi értéküket, helyzetállásukat, így népük hősei lehetnek. Drogo egy darabon barátja elkísérte, aki hamarosan visszafordult. Ki járt jobban? Az író remekül érzékelteti a két ember közötti különbséget, hiszen még a lovuk sem egyformán ügetett. A főhadnagy esetében „mintha az állat is érezné, hogy most megváltozik az életük.”

Anyja talán éppen a ruháit és a szobáját szellőzteti ki, majd gondosan bezárja, elrejtve vele a gonosz szándék elől azt a boldog világot, amelyben fia fölnövekedett, hogy ha majd hazatér az erődből, újra ez a gyönyörű korszak nyíljon ki előtte; nem gondolva arra, hogy az időt nem lehet palackba zárni, mert még abban is siet tovább, és soha többé nem adja vissza a múltat. Barátja elköszönt, ő ment tovább a jelzett úton, ahol elmaradtak az emberek. Nem bánta, hiszen egyik sem tudta neki megmondani, hol van az erőd. Drogo „csak megy, megy, kapaszkodik, hogy még világosan fölérjen az Erődbe; ám az árnyak is nyomulnak fölfelé a zúgó hegyi patak felől, fürgébben, mint ő.” Az igazság csakugyan az, hogy életünk tele van árnyakkal, amelyek elől hasztalanul menekülünk. Valamennyi utolér, és finom palástként betakar. Kérdés, hogy mikor rokadunk össze: akkor-e amikor a megszámlálhatatlan árny olyan mély sötétbe von, hogy képtelenek vagyunk továbblépni, vagy akkor, amikor már olyan súlyként nehezedik ránk, amely alatt elterülünk? A végső eredmény ugyanaz, az Út végére értünk, és megszakad előttünk, nincs tovább folytatása.

Amíg Dino Buzzati kívül akar maradni a történeten és csak elméséli, addig én vállalom, hogy belebújok Drogo köpenyébe, és belülről mesélem újra a történetet. Látszólag mindkettőnknek sikerül, pedig a dolog nem így van. Az író sem kívül, sem belül nem vonhatja ki magát ebből a keserves valóságból, nem bújhat mások bőrébe, és nem vetheti le a sajátját sem. Itt a járt Út lényege. Ha már beszélünk és írunk róla, az

már nem a valódi Út. Csapássá szűkül és eltávolodik a fővonaltól. Kísérlet marad csupán.

Mielőtt végleg leszállt volna az éj, a tisztt megérkezett az erődhöz, amelyen nem talált bejáratot. Évekkel ezelőtt írtam egy elbeszélést *A falról*¹³⁰, melyet oly sokan építettek és megmásztak, míg végre akadt valaki, aki szeretett volna átmenni rajta, hogy meglássa, mi van túl. Amikor végre sikerült neki rést találni és átlépett, kiderült, hogy odaát is az a semmi van, ami elől menekülve a fal elülső oldaláról átkíváncozott. Ugyanezt tette a szeretett nő is, aki kereste párját. Egyszerre találták meg a rést és lépek át, de utánuk rögtön omlott a fal és betemette a repedést, így ismét magukra maradtak, de legalább az átlépés pillanatában találkoztak. Drogo főhadnagy vajon mire végzi az erődben? Kiderült, hogy rossz helyen járt, mert ez nem az az erőd, amelyet keresett. Fojtó hínárként belepte az éjszaka és lepihent, majd hajnalban továbbfolytatta útját.

Végre találkozott egy másik lovassal, egy tiszttel, akivel semmitmondó beszélgetésbe kezdtek az erődig. A főhadnagra nagyon rossz hatással volt új munkahelye, és meg is mondta a fogadó őrnagynak, hogy jobban szeretne a városba visszakerülni. Újabb kérdés áll előttünk: vajon hol jobb, ahol megszoktuk, vagy ahová a sors vezérel? Egyáltalán van-e jó és rossz hely, valamilyen választék, vagy mindkettő egyszerre ott van, azon a helyszínen, ahol vagyunk, majd nekünk kell kiválasztani, hogy melyik áll hozzánk közelebb, és melyiket építsük magunknak tovább? Kell-e választani, és csak egy részét elfogadni a sorstól, vagy mindkettőt viseljük hivatásunk és tűrőképességünk szerint? Érzékeljük-e mindig csak az egyik részét, ha nincs összehasonlítási alapunk, hogy életünknek van egy másik része is, amellyel időnként számolnunk kell? Melyik a jobb, a só vagy a cukor? Ha étrendünkben szüntelenül csak az egyikkel találkozunk, nem születik-e meg bennünk az óhaj, hogy mégis megízlelnénk a másikat?

Így járt Drogo is, amikor végre bekerült az erődbe és jelentkezett Matti őrnagynál. Miközben fölöttese rábeszélte, hogy próbaidőre maradjon itt négy hónapig, mert ez jót tesz a későbbi előmenetelének, a főhadnagy egyre kíváncsibbá vált, hogy mi lehet északon, a falakon túl. Kiderült, hogy egyetlen kilátó van arrafelé, de az az erődparancsnok ezredes szobájából nyílik. A falra nem léphet föl, mert oda csak a jelszót ismerő őr mehet. Gyakorlatilag a falon túli világ megismerése tabunak bizonyult. „Szavamra, nincs abban a tájban semmi érdekes, ostoba táj, képzelni sem lehet ostobábbat” – fejezte be a kihallgatást a fölöttese.

¹³⁰ Szampó és Mirmidó. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1999. 41-44.

Ez volt a csapda, amely az emberi kíváncsiságra és megismerni tudásra alapozott. Mindannyian ilyen csapda kapujában állunk. Ha átlépjük a küszöböt, mögöttünk azonnal bezáródik a fölnyithatatlan ajtó és örökre rabságba jutunk, vagy elveszítjük életünket. Ha nem engedelmesskedünk, ha megszegjük a tabura vonatkozó törvényt és rájönnek, hogy a közösség előírásai ellen vétkeztünk, következik a legszörnyűbb büntetés, a kiközösítés. Jön a nagy sámán és a mutatófával mindenki előtt kijelöl, hogy „rád nincs szükség!” Két lehetőséged van: vagy kitörsz oda, amit annyira vágytál elérni, de ebben a zord világban, ahol életed fönntartásáért minden segítő kézre szükség van, egyedül maradsz és elemésztődsz; vagy ha erre nincs bátorságod, maradhatsz ugyan, de befeküdhatsz a saját kalyibádba, ahol fejed fölött napszámra éhen és szomjan bámulhatsz a gerendákat, míg lelked visszaadod teremődnek. Így vagy úgy a pokolból nem menekülhetsz. A sorsod a kezekben van, hogyan tovább? Van még egy harmadik út, midőn kivárod sorodat. Amikor a közösség jámbor tagjaként megöregedsz, és maguk vesznek be azok közé, akik ismerik a tabut, majd fölkinálják, hogy te is nézd meg, és őrizd a titkot tovább, az újabb fiatal kíváncsi szemek elől elrejtve. Végre megismerheted, hogy mit rejt az a különös zacskó ott fenn, a legmagasabb gerenda zugában, a törzsi ház legrejtettebb szögletében, amikor nem érdekel az egész. Közben eltelt az életed, már nem vonz a fölfedezés és a titok. Csakhogy ekkor kötelező megtudnod, mert örvévé válsz a rejtelemnek. Lassan mindenki kihál körülötted. Kiderül, hogy az egész közösségben te ismered a jelszót egyedül, és ha úgy lépsz ki e világból, hogy nem adtad át senkinek, fölbomlik ez a tabura és jelszóra alapozott világ.

Szeretnéd elmondani, hogy nincs miért kíváncsinak lenni, mert egy sötét éjszaka, amikor a csoport vénei elbóbiskoltak, és a tábortűz világa éppen csak földerengett a parázs alól, kinyithattad a törzsi zacskót, amelyben nem volt semmi más, csak valamelyik ősnek, akire már senki sem emlékezett, az egyik pudvás zápfoga. Ennek megismeréséért éltél, szenvedtél, küzdöttél. Ha tudod, hamarabb befeküdtél volna a sátradbba, hogy elemésztődj, és véget vess ennek az egész értelmetlen várakozásnak, de már késő. Korod kényszerít rá, hogy végre csakugyan betérj magányodba, és ne láss többé magad körül senkit.

Drogonak szerencséje volt. Morel főhadnagy alkonyatkor, amikor a fény már nem vált árulójukká, titokban fölvitte a falra. „Drogo megkövülten bámult a távolba... – És túl...? Túl a sziklákon? – kérdezte egy idő múlva Drogo, nem mozdítva tekintetét. – Ilyen az egész? Végestelen-végig?” A válasz döbbenetes: „– Nem láttam soha.” Zavarában elárulja, hogy talán köves ameddig ellát az ember, de „– Rendszerint köd borítja a látóhatárt – mondta Morel...” Kiderült, hogy az erődítményben nem sok

ember ismeri, hogy mi van a falakon túl. Ez bizony nagy csalódás volt. „– Kőd! – kiáltott fel Drogo hitetlenül. – Tán csak nem takarja el állandóan a láthatárt?! Tán csak akad néhány nap, amikor tiszta az égbolt arrafelé?!” Talán volt, aki már látta, de inkább csak álmodta azt a távoli tájat. Annyi bizonyos, az erőd az országhatáron van. Az utolsó végvár. Túlnan rajta, északon, a Tatárpusztá már ellenséges terület, és nemzedékek óta onnan várták a betörést.

Csalódás bizony, hogy a közösség szellemi vezetői éppen olyan tudatlanok, mint a most érkezett zöldfülűek. Lehet, hogy azért, mert arra senki sem járt. Vagy van ugyan Hitük, és elkötelezettségük „arról a világról”, de ezt nem tudják meggyőzően átadni. Ez nagyon nagy baj! A vezető talán szintén nem merészkedett túl, hogy tudomást szerezzen a falon kívüli világról, csupán a szemére és a behatárolt látványra támaszkodott. Elképzelhető, hogy a tények föltárására nem volt bátorsága. Esetleg úgy gondolta, hogy csak az van, amit érzékel, ami ezen kívül esik, nem létezik; vagy a titok mindenki előtt fődve van? Ez az Erőd tehát Börtön, ahonnan sehová sem lehet látni és kijutni. Mondják, hogy aki az Úton végig ment, onnan még senki sem tért vissza, hogy bizonyosságot mondjon a várakozóknak.

Drogoban valami álomszerű kép jelent meg, talán *déjà vu*, mintha lelke valamikor járt volna már abban a világban, amely a falon túl elterül. „Régi-régi, elfeledett hangok törtek fel lelke mélyéről, csak épp nem tudta felfogni értelmüket. Most hát meredten bámulta az északi világot, a lakatlan pusztát, melyen úgy mondják, nem járt ember soha.” Talán ezért volt titok meglátni. Amikor trombita szólalt meg, a kísérő tiszt rászólt a főhadnagyrá: „– Jobb, ha most elmegy...” Csalódásával visszavonult, „s ő ott ült szobájában, az ágya szélén, a lámpa világánál, szomorúan és elveszetten. Most értette meg igazán, mi a magány.” Vitatkoznék, hogy ez az érzés Drogoban csak a magánnyal kifejezhető. Vegyül bele depresszív hatás is, amit a csalódás váltott ki. Ez ráébresztette a kíméletlen valóságra, amely a világban körülvesz bennünket, megfelelő szellemi és lelki támaszok nélkül, mert „valószínűleg az egész világon nincs egyetlen lélek, kinek eszébe jutna; mindenkinek megvan a maga gondja-baja, mindenkinek épp elég önmaga...”

Pillanatnyilag annyi biztosat érzett e mérhetetlen bizonytalanságban, hogy egy szabályos ütemben bekövetkező, ismeretlen vízcsöpögés nem hagyta aludni. Amikor behívta az ügyeletest, megtudta, hogy ezzel más így van, de nem lehet mit tenni, mert a lecsapódó pára csöpög a ciszternába, így gyűjtik maguknak a vizet. Ezt a csöpögést tehát nem lehet megszüntetni, mert akkor nem lesz innivaló, így csak az örülés maradhat kiútnak. Sokáig képtelen volt elaludni, és arra gondolt, hogy ebből a

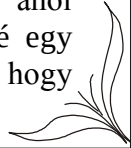

börtönből talán nincs is visszaút, mert „valami ismeretlen erő mégiscsak azon munkálkodik, hogy ne érhesen vissza a városba; talán épp belőle fakad ez az erő, a saját lelkéből, anélkül, hogy észrevenné.” Pontosan ez a tény. Kérdés, van-e erőnk legyőzni, és célravezetőbb utat választani? Ez pedig csakis az önmagunk fölött aratott győzelemmel érhető el.

Két nap múlva Drogo főhadnagyot a rábízott őrszakasszal huszonnégy órás szolgálatra osztották be, ugyanarra a bástyára, ahol megérkezésükkor kinézett az erődből. A szolgálat átvétele, lebonyolítása olyan katonai rendben zajlott, mintha háború folyna, és minden idegszálukra szükség volna, melyek végződését egyedül az ő agyában kötnék közös csomóra. Közben az igazság az, hogy ebből az erődből még egyszer sem indultak rohamra, nem volt ütközet, háború, a vidék teljesen elhagyott és üres, soha még ellenséget sem láttak. De lehetett volna, és talán egyszer, valamikor be is következhet, tehát fontos az éberség és a szabályzatok pontos betartása. Ennek lánglelkű öre Tronk altiszt volt, aki már huszonkét éve szolgált az erődben, és annyira megszokta, hogy a szabadságát is itt töltötte. Ezt a hozzászokást, asszimilációt azoknál a krónikus betegeknél észlelik, akik hosszú időt kénytelenek kórházban tölteni. *Hospitalizációnak* nevezik, mert – akár a börtönben a hosszú évekre raboskodók –, a gyógyíthatatlanok már csak itt, az orvos közelségében érzik biztonságban magukat. Az intézményen kívül elbizonytalanodnak, újra súlyosbodik a nyavalyájuk, és titkolt örömeikre visszakerülnek a megszokott körterembe.

Tronk már nem tudja, milyen volt a szabad polgári élet. „elfelejtette a többi embert, ez lerítt róla; számára nem létezett immáron más, csak az Erőd, a gyűlöletes szolgálati szabályzatával. Nem emlékezett már a leányok édes hangjára, s arra sem, milyenek a kertek, a folyók, hogy van másféle növény is, nemcsak az Erőd körül gyéren elszórt, csenevész, kopasz cserjék.” Drogo bosszús volt. „Úgy érezte, másfajta emberek közé került, idegen földre, egy kemény és kegyetlen világba.” Amikor elválnak édesanyánk óvó és éltető méhétől, valamennyien egy idegen, ellenséges világba érkezünk. Lesz, aki könnyebb sorsot kap, elégséges támogatást, másoknak hamarabb kiesik az anyai emlő a szájából, és kénytelen lesz a maga kínján megtanulni az életben maradáshoz. Nem születünk páncélban, fegyverrel a kezünkben, mégis mindenért folyton hadakoznunk kell. Sokan hiába próbálnak a rájuk nehezedő nyomásnak ellenállni, elbuknak. Minden kiszámíthatatlan és bizonytalan.

A főhadnagy már az első szolgálatban levelet írt anyjához. Szerette volna elmondani csalódásait és félelmét ettől az erődbeli élettől, ahol nincs emberi érzés, csak a rideg katonai fegyelem, és észak felé egy sivatag, amerről az ellenséget várják, de nem érkezik. Rádöbbsent, hogy

anyját nem szabad elszomorítani, ezért hazudott. Mindenről úgy írt neki, mint arról a vágyott, de sehol sem létező katonai hivatásról, amely életét nagyszerűen kiteljesíti. Rögtön „ezredessé” léptette elő magát. Ugyanis, csak minden ezredik szava volt igaz, ha egyáltalán hosszú levelet írt. Etológiai kutatás eredménye, hogy az ember mindennap, még akkor is legalább hétszer hazudik, ha szándékosan figyeli magát, és igazmondásra törekszik. Az átlagember ennek a többszörösét lódítja. Egy idő után már észre sem veszi, hogy mikor nem mondott igazat, annyira vérévé válik a ködösítés. Ezek között vannak kegyes hazugságok, amelyek jó szándékkal igyekeznek hibákat takargatni. Ilyen volt Giovanni Drogo levele is: „Mindent egybevetve nagyon jól érzem magam, és elégedett vagyok” – zárta sorait.

Addig nincs nagyobb baj, amíg az ember kifelé füllent, mert a környezete, ha hozzászokott ehhez, elviseli és ismeri a mértéket, amellyel kezeli. Kultúremberről a baj akkor kezdődik, ha már magának sem hajlandó az igazságot elismerni, és önmagát is becsapja. Ahogy a Biblia fogalmaz, nincs oly titok, ami egyszer napvilágra ne kerülne, elérkezik a perc, amikor szembesülni kell saját igaztalanságunkkal. Ha „lelkes állat” az érintett, kérdés, mennyire gyötri meg? Ezt követően hogyan tudja magát elfogadni? Érez-e lelkiismeret furdalást? Kíván-e magatartásán változtatni, vagy beletörődik előéletének fogyatékoságába, és új életet akar? Aki ilyen, vagy hasonló gondot átélt életében, tudja, hogy egyik megoldás sem könnyű. A gyöngébb jellemek belebetegedhetnek, vagy önagressziót követhetnek el.

Drogo a szabályt fölírva, a szolgálatban bár nem vetkőzött le, de elbóbiskolt. Ekkor valami változás történt. „Megértjük: múlik az idő, s az útnak is vége szakad egyszer.” A regényben Buzzati itt remek leírást ad, amelyet nem kívánok idézni, hogyan múlik a főhadnagy fölött az élete visszahozhatatlanul és észrevétlenül, de határozottan miként csúszik át egy másik életformába. Megkapta végre a városból a ládáját, benne gyönyörű, új köpenyével. Kérdés, hogy ebben az erődben, érdemes-e fölvenni, miután erre semmi alkalom nem kínálkozik. Az író így érzékelteti a ruhadarab hiábavalóságát: „A köpeny csinos, ide-oda libegő szárnyai neki-nekicsapódtak a penészes falnak.” Olyan volt az értéke, mint az erőd szabóműhelyében a többi ruhadarabnak: „Körös-körül zubbonyok, köpenyek, prémgalléros kabátok lógtak mindenfelé petyhüdtlen, az akasztottak komor tehetetlenségével.” Vagyis holt tárgyakra emlékeztettek, akár a tetemek, amelyekből elszállt a lélek és emberi értéküket veszítették.

Miközben Drogo a szabóműhelyben várakozik, egy öreg firkász kioktatja, hogy igyekezzen minél hamarabb elmenni, különben hatalmába keríti az erődörület, a szüntelen várakozás, amely elveszi az időérzéküket,

és nem tudják, hogy ebben a szolgálatban hány év telt már el fölöttük: „évről évre várják... azt mondják, történni fog valami. Évről évre, míg csak nyugdíjba nem küldik őket... – majd így folytatta: – ...önön is elhatalmasodik a baj, ön is itt marad végül, látom a szemén...” Mire várokoztak ezek az emberek? „valami hősi végre áhítoztak... igen, igen, nincs segítség... ilyenek születtünk, s ebből nem is gyógyulunk ki soha.” Mert ha jön az ellenség, a harcban megmutathatjuk, hogy mit érünk, ha pedig elbukunk, hősi halottak leszünk; mindenféleképpen kitűnünk a többiek közül. A történés, jelen esetben a háborúban való helytállás tehát úgy kellett, akár a véginségben lévőnek egy falat kenyér. Az ember büszke lény, aki bizonyítani akar és érdemével fönn tartani halhatatlanságát a halandó fölött. „Drogo most végre mindent megértett.”

Elmúlt négy hónap, beállt a tél. Eljött a főhadnagy szabadulásának ideje, és fölment az orvos szobája, hogy kitöltse neki a betegségét igazoló papírt. Miközben beszélgettek, fölrémlt szülővárosa, ahová visszatér. Poros, kormos mennyezetek, nyirkos laktanyák, homályos gázlámpák, csupa ronda, taszító képsorok. Itt viszont az erődben még a futó felhők is csodálatosak voltak. Maga sem tudta miért, de nem akart szimulálni, hogy beteg és kiszaladt a száján a döntés: „– Jól vagyok, és itt akarok maradni.” Már megszokta környezetét, az erőd nem hatott rá olyan komoran, megtanulta a helyi szabályokat és lelkiismeretesen végrehajtott minden szolgálatot. „Szinte testi boldogságot érzett. Mint valami kesernyés, férfias íz áradt szét benne a büszke öröm, amiért úgy döntött, hogy marad, egy távoli, bizonytalan jóért lemond az élet kicsiny, biztos örömeiről.” A „jó” pedig nem más, mint az ábránd, hogy a pusztá felől megérkezik az ellenség, és elindul a harc, amelyben bizonyítani lehet az erődhöz való hűségét.

Ezt követően huszonkét hónap telt el ugyanúgy, mint egy nap a többi között. Éjszaka Drogo álmot látott. Buzzati ebben a fejezetben olyan szürrealista képet fest, amit nem lehet elmesélni, őt kell olvasni, hogy irodalmi értéke változatlan maradjon. Visszament a gyermekkorba, ahol találkozott barátjával, akit tündérszerű szellemek elragadtak és vittek a felhők közé. Úgy érezte, hogy ez a jelenés összefüggésben lesz valami változással, amely csakhamar bekövetkezik. Közben az erőd omladozott, kopott, de senki sem javította.

Először küldték őrségbe egy távoli bástyára, ahonnan elébe tárult az egész Tatárpusztá. „Huszonnégy órán keresztül Giovanni nagyobb úr volt a falakon, mint maga a király.” Egyszer csak túl a falon valami fekete foltot pillantott meg mozogni. Ilyen itt még sohasem fordult elő. Mivel az őrségben álló katonák is látták, riadóztattak. Közben leszállt az éj és minden sötétbe borult. A főhadnagy a párkányra hajolva átvirrasztotta az

éjszakát és pirkadatra kissé elbóbiskolt, amikor Tronk hangját hallotta maga mellett, hogy ami ott mozog, az egy ló, méghozzá nyereggel. Példátlan! Eddig kihalt volt a puszta. Rettenetes, amikor a megszokott életritmus kimozdul és zökken egyet, különösen, ha nemzedékek óta ugyanúgy zajlott minden. A jószág nem illett bele a tatárokról szóló mondákba, amelyek szerint fehér lovon jártak, mert ez itt fekete volt, akár a szén.

Nyugat elképesztő tudatlansága a keleti kultúrákról mindenütt fölbukkan. Éppen egy lovas nomádnép ülne messziről észrevehető, és különösen a tűzfegyverek korában könnyen lelőhető, feltűnő színű állatokra. Attila, Dzsingisz kán, az ősmagyarok mind kutyafejűek, vadak, nyereg alatt puhítják a húst, rabolnak, gyilkolnak és így tovább. Csupán a kor szellemének megfelelően viselkedtek, és semmivel sem voltak rosszak, mint a pusztító vandálok, vikingek, gallok, frankok, germánok, a legvéresebb történelemmel rendelkező angolszászok, hispánok, meg a többiek. De tabuk, mert „kultúrnépek”, és mivel együtt többen vannak, ők befolyásolják a történelmet!

A regény folytatása sem különb. A katona, akár keleti, akár nyugati, azért fegyveres, hogy gyilkát az ellenség megsemmisítésére használja. Kérdés, ki az ellenség? Ez már nem egyszerű kérdés, és nehéz rá a határozott felelet. Mindenki, aki ellenszegül, vagy nem tartja be a szabályzatot. Ezek közé tartozott Drogo őrszázadából a szolgálat letelte után elszökött katona, aki elfogta a lovat. Amikor az erődhez vezette, nem állt meg a felszólításra, és a falon örködő barátja, aki többé már nem volt barát, hanem a szabályzatot teljesítő katona, lelőtte. A szabály az szabály, vagy a vétkes, vagy ő húzza a rövidebbet.

Ebben az epizódban mi a legdöbbenetesebb? „Évek óta csend volt, hosszú-hosszú évek óta, s ezalatt csak vártak, vártak, feszült figyelemmel lesve észak felé: mikor zendül már meg a háború zaja.” Erre az egyetlen, első esemény, hogy lelövik saját bajtársukat. Lelkifurdalásról szó sincs. Egyedül a törzsőrmester bosszankodik, hogy észre kellett volna vennie a katona szökését, és ezért a mulasztásáért büntetést kap. Magát inkább sajnálta, mint a bajtársát. A legnagyobb gond nem az, hogy fölöslegesen lőttek le egy embert, hanem az, hogy közben a ló, amiért a gyilkosság történt, nyomtalanul eltűnt. Megnyugvás az egészben, hogy a katona jól célzott, mert a golyó az újonc parasztlegényt éppen a homloka közepén találta, és jelzi, milyen jól elsajátította a lövészetet. Amikor lögyakorlat volt, ő mindenre pontosan figyelt. Ez a jó katona, derék, nagyon derék...

Mi maradhat egy halott parasztkatona után, amit össze kell csomagolni és hazaküldeni a szüleinek? „egy szentkép, két cső kukorica, egy kovakő taplóval, néhány színes zsebkendő, négy ezüstgomb (az ünneplő ruhájához, ami a nagyapjáról maradt rá, s aminek az Erődben soha nem vehette hasznát).” Odébb még tinta és toll. Ennyi volt egy ember értéke, akit a jól fegyelmezett, kultúrtársadalomban lelőttek. Senki se gondolja, hogy nem adták meg neki a végtisztességet. Nem fosztották meg ruháitól, és a puskáját is mellé temették, mert az emberséges szabályzat ezt írta elő.

Amikor megvirradt, „egy kis fekete csíkot pillantottak meg az Új Bástyáról.” A Tatárpusztán közeledett az erődítmény felé, és azonnal riadót fújtak. Még egy ágyút is elsütöttek, amire eddig soha nem volt példa. Földalatti odvából a szabó is fölszaladt a bástyára és látta, hogy emberek közelednek. Úgy gondolta, meghalt, mert az ilyen várva várt események még a rendezetlen álmoképekben sem válnak valóra, csak a túlvilágon, amely tükörképe e világunknak. Ott végre beteljesedik mindaz, amire életen át vágyakozott és érdemes volt kívánni, még ha az életét vesztette is. Végre itt jönnek a tatárok. Mindenki lázasan készült a nagy eseményre. A városból, a vezérkari főnök úr futárt küldött egy levéllel, amelyben az állt, hogy az észak felől érkező szomszéd ország serege békés földmérőkből áll, akik a saját, eddig még ki nem rakott határjeleiket kívánják a meghatározott helyekre kitűzni.

Kiderült, hogy az erődbelieknek is volt még ilyen mulasztásuk. Két egymást ki nem álló tiszt és egy csapat közlegény elindult a hiányzó határjelek elhelyezésére. A cél egy alulról megmászhatatlan csúcs volt. Kettős birkózás indult el a szikla egyébkén értelmetlen megmászásáért. Az egyik a két egymásnak idegen tábor között zajlott, de mert a Tatárpusztá felől jövők fölülről közelítették meg, könnyebben elérték, míg az erődbeliek lemaradtak, és elveszítették a viadalt. A másik verseny az erődbeli két tiszt között zajlott, amelyben Augustina főhadnagy győngébb volt, de makacsabb, és veszített a meginduló havazásban, amit az előtte károgó varjak, hollók jeleztek, akár Fukazava *Zarándokénekében*. Teljesen kifáradva megfagyott. Különösebb következmények nélkül eltemették. Otthon, a kastélyban sem várta már senki, mert akik még számára az otthont jelenthették volna, korábban meghaltak. Lelke, akár egy álm látomása, a felhők közt szállt hozzájuk. Az erődbeli katonaélet szedte áldozatait, ahogy a polgári életben is a versenyzés közben elhullnak az emberek. Buzzati remekül érzékelteti, hogy ahol halandók próbálják kijelölni a határt, felosztani maguk között a játszma-hoz szükséges területet, és meghatározni, hogyan élhetnek benne, ott egyre szaporodik az értelmetlen áldozatok száma.

Ebben az erődben mintha nem lenne a természetet újraindító, a pusztulást elfedő tavasz, és a bőséget hozó nyár. Többnyire nyirkos őszen és fagyos télen játszódnak az eseménytelen események, amikor a hórétegek egymást födik el, ahogy a napok is egymásra rakodva, észrevétlenül múlnak. Közben a legfontosabbat, ami itt történik, Ortiz őrnagy így foglalta össze: „arra gondolok, mi csak várjuk, egyre várjuk a háborút, a nagyszerű alkalmat, s a sorsot, a balszerencsét okoljuk, amiért nem történik soha semmi.” Úgy értékeli szegény Augustina főhadnagy halálát, hogy „ő sem érte meg a háborút. S mégis. Mintha csatában esett volna el... kellő pillanatban tudott meghalni, tény és való... Akárhá golyó oltotta volna ki az életét. Szó, ami szó: hős volt.”

Ortiz, aki megkedvelte Drogot, így oktatta és próbálta letéríteni az erődbe vivő útról: „Itt el van vágva a világtól... senki sem emlékszik már önre... menjen vissza, míg nem késő!... Nem ön az első, jó néhányat láttam már... Lassanként hozzáidomultak az Erőd szokásaihoz, az Erőd rabjaivá váltak, nem tudtak többé elmozdulni innen. Aggastyánok lettek harmincéves korukra...” Drogo megfogadta a tanácsot. Amikor ismét tavaszodott, megfordította lovát és elhagyta az erődöt. Vissza sem nézett, úgy ballagott le a végeláthatatlan, szomorú hegyről az alföldre, vissza szülővárosába. Két hónap szabadságot kapott. Amikor kinyílt előtte házuk kapuja, orrát ismét megcsapták a jól ismert illatok. Anyja várta és beszélgettek a szalonban. A szobája is érintetlenül fogadta. Az egyik fiókból még iskolás naplója is előkeült. Testvérei közben eltávoztak a szülői házból. Egyik időszakosan, a másik véglegesen. Anyja is éppen templomba sietett. A főhadnagy járta az ismerős utcákat, amelyek közben megváltoztak. Találkozott egykori barátaival, akiknek az élete más irányt vett, és sohasem érték rá. Nem adta föl. „Késő éjszakáig ki-kimaradt hazulról, szórakozni akart. A szokott ifjúi, bátorosan szerelemvággyal, halvány reménykedéssel indult el újra és újra – s mindannyiszor kiábrándultan tért haza. Kezdte meggyűlölni az utat, melyen vissza-vissza-bandukolt a magányos, mindig egyforma, mindig elhagyatott szülői házba.”

Legszörnyűbb az volt, hogy az anyja sem úgy viselkedett már vele, mint régen. Keresett egy világot, amelyet otthagyt, és azt gondolta, hogy ez a világ érintetlenül marad, míg ő az erődben szolgál, pedig tovább mozdult. Jóval nagyobb ütemben, mint gondolta volna. Amikor egy vigasságról hajnalban hazatért, „valami keserűség maradt a lelkében, mintha megfakult volna a hajdani érzés, mintha az idő és a távolság az elidegenedés fátylát bocsátotta volna lassan kettejük közé.”

Buzzati kimondta korunk legszörnyűbb pestisét, amely áttört diktatúrákon, háborúkon, genocídiumokon, erkölcsi, társadalmi züllésen, ateizmuson és gazdasági válságokon: az emberek közé ékelődött, s ez „az idő és a távolság az elidegenedés...” Megannyiszor átéltem magam is. Keresni kezdtem a pusztuló tanyavilágot, gyermekkorom meghatározó emlékét, a régi családtagokat, akikre úgy néztem föl, mint szentek szobraira a hívők; parasztokat, akik az egész napi nehéz munka után kocsival zörögtek hazafelé; végig a macskaköves, majd a földes utcákon, és tárt kapuval várta őket a család. Azóta nincs család, a parasztok elhaltak, a gyerekek elérhetetlen messziségbe költöztek. Városrészeket lebontottak, és már nem tudom, hogy a gyermekkori út merre vezetett. Az utcák egy részét lezárták, egyirányúsították, és ha arra járok, mindig csak a napos, vagy az árnyékos oldalát láthatom, a másik fele földbe kerül előttem. Drogo főhadnagynak óriási lehetősége volt: visszamenni a változatlan erődbe, ahol minden a megszokott módon zajlik, de a XX–XXI század emberének erődje leomlott. Ott pusztult a Don-kanyarnál, Hirosimánál, lágerokban és haláltáborokban... Nincs hová visszatérni, mert már visszaút sincs. Nincs különbség a hajléktalan és a saját luxushajóján világkörüli úton nyaraló gazdag között, mert mindannyian a kor börtönének rabjai vagyunk, amelyből kiszorult a közösségre jellemző érték, és csak a cella sívár magánya maradt.

Az elidegenedést Drogo akkor érezte meg igazán, amikor meglátogatta Mariát, régi kedvesét. A lány négy évig várta. Közben az élete természetesen változott, és már nem az a nő volt, aki egykor, és ezt főhadnagy is megérezte. Maria társasággal éppen Hollandiába készült, de a lány célzást tett rá, hogy ha kérné, itthon maradna. „Egyetlen szóra lett volna csak szükség, egyetlen mondatot kellett volna csupán mondani: hogy mennyire sajnálja, hogy Maria elutazik...”, de Drogo képtelen volt megszólalni. Kisétáltak még a kertben, miközben „Szomorú kis mosoly ült ki Maria ajkára... most mindketten tudták, hogy vége, örökre vége” ennek a kapcsolatnak. Ezen a világon összetartozó emberek nap, mint nap hányan várják társuktól azt az egy mondatot. Talán mondat sem kell hozzá, csupán egy szó, vagy forró ölelés, kézfogás, amely börtönajtót nyitna ki, világot tárna föl, elidegenedés helyett Isten és ember előtt elismert összetartozást eredményezne, ami hatalmas erő, és ahhoz szükséges, hogy közös szeretetben legyőzzék az élet akadályait. Istenem, mennyire más, jobb lenne ez a világ, amely rothad, porlik, enyészik tovább a mi hibánkból.

Iringó

Drogo míg a lánnyal beszélt, ismét az erődre gondolt, ahol minden megszokott és halad tovább a maga útján egy önmagába visszatérő kör mentén, miközben abban a korábban itthagyt világban, ahová most rövid időre visszatért, minden kiszámíthatatlan, és talán még nem lőnek egymásra, mint ahogy a katonájukat megölték az erődben, de küszöbön van, hogy elszabadul a pokol. Akkor pedig hol a jobb? Emberré válásunk óta tudtunk-e magunknak olyan világot teremteni, ahol békében élhetnénk Istennel, önmagunkkal, embertársainkkal és a természettel? De a felsoroltak közül legalább egygel, mert akkor remény lenne arra, hogy a többivel is sikerül békességre jutni.

A társadalom számára pedig nélkülözhetetlen a szabadság, a demokrácia és az igazság. Rögtön föl is teszem a kérdést, hogy mindez kié? Egy szűk uralkodó elité, akik kisajátították, vagy a piramis tartósorait képező tömegé? Ma sajnos mindez nem a közösségé. A társadalom összes kapaszkodóját eltaszította magától. Abban az állapotban van, mint a cirkuszi manézs fölött, a kupolában egy szál hintán ide-odalengő akrobata, akinek markából kicsúszott a rúd és zuhanni kezd lefelé.

Drogo főhadnagy meglehetősen határozatlan egyéniség lehetett. Nehezen tudta eldönteni, hogy mit akar? Az erődben maradni, vagy négyévi szolgálat után bejönni egy városi laktanyába? Mint a legtöbb ilyen esetben, az anya döntött. Elintézte, hogy fiát az áthelyezéseket intéző tábornok személyesen fogadja. A kihallgatás azonban nem sikerült. Kiderült, hogy társai becsapták. A véleményezése sem volt igazán jó, és nem is közölték vele, hogy létszámcsökkenés lesz az erődben. A leszerelést és áthelyezést a kérvényezések sorrendjében veszik figyelembe. Drogot sokan megelőzték, így most a sor végére került. A tábornok a kihallgatás végére már szinte elutasítón bánt vele, és bizonytalanságban hagyta. Ma ez tipikus eset. Az boldogul, akinek van megfelelő kapcsolata, tud megvesztegetni, megfélemlíteni, előnyöket kiharcolni. Ez a küzdelem mocskosabb és fölszámolhatatlanabbá vált, mint a regulában előírt szabály szerint valakit föbe löni, mert nem tudta a jelszót, vagy bár engedély nélkül, de nem önös érdekből távozott, mint az erőd parasztkatonája.

Giovanni Drogo másodszor kapaszkodott lovával a hegyes úton fölfelé az erődjébe. „Nem lázadt fel tehát, nem adta be a lemondását; szó nélkül lenyelte az igazságtalanságot, s most visszatér állomáshelyére.” Ez már csak egy omladozó bagolyvár, amelyből az élelmések elszeleltek és a beletörődők raboskodnak tovább. Barátai, bajtársai sorra elmentek a következő napokban. Ortiz őrnagyot felelősségre vonta, hogy becsapták, mert nem volt igaz az önkéntes távozás lehetősége. Természetes, hazudtak neki, hogy tartsák benne a lelket, ha már az a rabmadár volt, aki önként belerepült ebbe az ajtó nélküli kalitkába; ha olyan örült volt, hogy

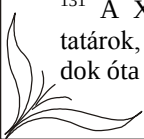

időben nem tudott valami szellemes kibúvóval távozni. A két tiszt megindult „a folyósón egymás mellett; közben ki-kinéztek a keskeny, rácsos ablakokon...” Buzzati érzékelteti, hogy az erőd nem más, mint a társadalom börtöne, maga a lelketlenül fölépített közösség, amelyben, ha nem vagy elég élelmes és nem csapod be legjobb barátodat is, élve lehet megrohadni.

Drogo tovább bosszantotta és faggatta felettesét. Szemére hányta: az egész tatárinvázio¹³¹ csak hazugság volt, hogy kitartsanak. Ortiz fölvilágosítja: „Bonyolult dolgok ezek... kicsit úgy élünk itt, mintha számkivetésben volnánk; kell valami, amiben remélni lehet.” Ez az, a remény!, ha már a valódi hit nincs is meg. Remélni valami távoli, majd, egyszer, valamikor, a ködös távolban bekövetkező fordulatra, amely csodákat szül, és alapjában fordítja jóra életünket, sőt megjutalmazza a benne bízókat szenvedéseikért. Csakhogy a jutalom hasonló a vásárfiára. Az apa elmegy a vásárba, és otthon a fia várja, hogy szép ajándékot kap, hiszen egész évben robotolt, és a koszon kívül semmit sem kapott. A ruha is rongyokban lóg rajta. Elképzei, hogy atyja hazatér majd egy gyönyörű ünneplő öltönnyel, amelyben elmehet az első bálba, ahol végre találkozik, és megtáncoltathatja élete leendő párját. Remek fényképezőgépet hoz majd az öreg, amellyel minden szívének kedves eseményt megörökíthet, és így tovább..., mert az álmodozás légvárakat szül. Azután este hazajön fáradtan, kapatosan az apa, aki magát felöltöztette és a kocsmába hagyta minden pénzét, a gyerekek meg adott egy füttyölőcukrot, amely, mielőtt hangot adott volna, szétolvadt a szájában. Drogo nyelve alatt az édes most vált keserűvé.

Az erődből elmasírozott az utolsó átvezényelt alakulat. Ekkor hősünkhöz rohant egyik tisztvárosa. Fölvonszolta a közeli bástyára és kezébe nyomta a távcsövet. A pusztán napok óta bizonyosan utat építenek a tatárok, mert valami mozgás észlelhető. A regényben természetesen ismét ősz volt, és a köd miatt nehezen lehetett látni. Néha egy fénypontot is véltek imbolyogni. Amikor már az erőd katonái is beszéltek a dologról, jött a napi parancs, hogy az egész vaklárma, felejtse el a szomszéd állammal való jó kapcsolat miatt, és a távcsöveket le kell adni. Többé senki se foglalkozzon a dologgal. Drogo utolsó kapaszkodóját is elvették. A reményt, hogy mégsem olyan bolondok, amiért kitartanak, mert odaát valami készül, és ők éberek, kitartanak. Ha ennyi sincs rájuk bízva, és ennyire nem is bíznak meg bennük, akkor semmi értelme az életüknek.

¹³¹ A XX. században már csak a romániai Dobrudzsában éltek közösségben békés tatárok, de ők is olyan kis létszámban, hogy senkit sem veszélyeztettek, hiszen évszázadok óta fölthagytak harcias magatartásukkal.

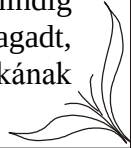

Elérkezett a nyár és titokban már csak Drogo vizslatta az északi pusztát. Kedvezett a szerencséje. Észrevett egy hetek alatt mind közelebb kerülő mozgó foltot. Mások is észlelték és ismét erről beszélt az erőd egész katonasága. A látvány közeledett, csak hogy éppen tizenöt évbe került, mire az országhatárig ért. Közben újabb létszámcsökkentést hajtottak végre, amely most sem érintette Drogot, de már biztosan látta, hogy a szomszédok utat építettek a határig. Nem fantasztikus, másfél évtizedet arra várni, hogy kiderüljön, egy út készült amott. Út, amiről nem lehetett tudni, hogy milyen célt szolgált. Drogo kapott egy hónap szabadságot, de hamarabb visszaszabtattott az erődbe, mert megunta a várost, az elidegenedett embereket, család nélküli régi házukat. Már semmi sem kötötte többé a szülőföldre. Kapitányi kinevezést kapott. Az erőd lépcsőin már nem lépdelt kettesével, nem lovagolt ki a tiszásra, inkább elbóbiskolt az udvarban a napon. Lélekben változatlanul ifjúnak érezte magát, de a teste ráébresztette, hogy öregedik.

A legtöbb ember így van ezzel. Beszéltem nyolcvanéves, szellemileg friss, naponta úszni járó férfiakkal, akik még mindig fiatalnak érezték magukat, csak közben a megmaradt hajuk az utolsó szálig megöszült, a bőrük kiszáradt és pikkelyesedett; a hangjuk halk lett és sírós, járásuk csoszogós, és nem érezték az ízeket. Néha gondoltak még nőkre, elmulasztott pásztorórákra, nagy kalandokra, amelyek igazán sohasem váltak valóra; kitüntetésekre, hírnévre, nagy karrierre, amelyeket nem éltek át. Egyik boldogtalan volt, másik boldog, de nem tudta megmagyarázni, hogy mi az a boldogság, és hiába kérleltem, beszéljen el egy boldog órát, képtelen volt rá, vagy olyan gyerekes dolgok jutottak eszébe, amelyen maga is nevetett.

Amikor Drogo ismét fölfelé kaptatott az erődhöz, a másik ösvényen egy fiatal főhadnagy köszöntötte. Ekkor sajdukt meg a lelke, hogy emberöltővel ezelőtt ő éppígy üdvözölte Ortiz kapitányt. Egyszeriben magát látta és elhibázott életét, amelyet már nem bír visszahozni, újrakezdeni. Ez az a tévedés, amit nem lehet rendezni. „Több mint negyven esztendő nyomja a vállát, s nem csinált még semmi jót, értelmeset, nincsen gyermeke, egyedül egyes-egyedül van a világban.” A legnagyobb gondja mégis az volt, hogy a Tatárpusztán szinte az erődígy kiépült egy titokzatos út; aztán az építők elhagyták, jöhetne végre az ellenség és elindulhatna az ostorom, de nem történik semmi. „Az örízetlenül maradt falszakaszon át behatolt a magányosság bánata, sivár gondolatokat küldött a sötétség.”

Drogo a saját sorsát látta a fiatal főhadnagyéba, és próbált volna vele beszélni, hogy menjen innen, míg lehet, „de valami ostobaság mindig közbejött, s megakadályozta a beszélgetést...”, így ez a tiszt is itt ragadt, akár ő. Közben őrnagynak és a helyőrség helyettes parancsnokának

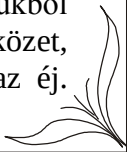
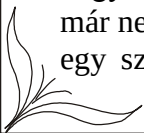

nevezték ki. Romlott az egészsége, orvosi ellátásra szorult. Leszerelhetett volna, de hova menjen az erődből, hiszen otthon senki sem várta. Itt volt az otthona. Ágynak esett, szédült, valóban betegség gyötörte, amikor az erőd szabója hozta hozzá a hírt, hogy a Tatárpusztán fölépült úton közeledik az ellenséges sereg, már az ágyú is látszanak. A főparancsnokság értesítette az erődparancsnokot, hogy két ezredet küld erősítésnek. A beteg Drogo a távcsövön keresztül pillantotta meg a közeledő hadsereget. Érezte, hogy az ereje végkép elhagyja és összeesett. Olyan volt a teste a ruha alatt, mintha csontváz lenne. Élete lassan fölemésztődött, teste kifogyott az angyalbőrből, és valljuk meg őszintén, a lelke is kivénhedt. Ezt talán ő is érezte.

Az ellenség már beásta magát a szemközti dombon, amikor az ezredorvos azzal a hírrel jött Drogo betegágyához: hintó jön érte és visszaviszik a városba, ahol megfelelő kezelést kap, hogy lábra álljon. „Irtózatoss harag szorította össze Drogo szívét. Ez az egyetlen reménysugár éltette több min harminc esztendőn át... mindenről lemondott, az élet minden szépségéről, csak hogy várhassa, egyre várhassa az ellenséget, s most, amikor végre valahára itt a háború, most le akarják kergetni?!... épp őt?!” Csakhogy a beteg már teher és nincs rá szükség. Az erősítésként érkező tisztek közül legalább hármat el tudnak szállásolni Drogo szobájában, ezért ő mehet a ... A beteg őrnagy elképedt ettől a hitványságtól. Az orvosparancsnok meg is mondta neki: „ha itt maradsz, fogalmam sincs, mi hasznodat vehetnénk ebben az állapotodban...” Miután főnöke távozott, „nem hallatszott a szobában más, csak Drogo szagpatott, már-már zokogáshoz hasonló lihegése.”

Lebotorkált a hintóig és búcsú nélkül elindult. „keserű könnyek peregtek végig aszott, ráncos arcán. Vége mindennek, nyomorúságosan lett vége, és ez ellen nincs fellebbezés.” Nem volt elég a méltatlan bánásmód, még ki is közösítették, akár a leprást. A völgy alján, egy fogadó előtt csecsemőt látott anyja mellett aludni. Megcsodálta és talán irigyelte is, hogy milyen békésen szunnyad. Talán egykor őt is éppen így nézte egy öreg. Megsajnálta magát, bár tudta, hogy ez gyöngeség. „De hát végül is egyedül volt a világban, s nem szerette őt senki, csak ő maga.” Rettenetes vég ez, és emberhez méltatlan. De mi lesz azokkal, akik még önmagukat sem szívlelik?

„Drogo őrnagy egy pillanatig úgy érezte, nem bírja a lelkére nehezedő terhet, és sírva fakad. Ekkor tudatának legtitkosabb rejtekéből, tisztán s rettenetesen, egy új gondolat kúszott elő: a halál.” Úgy érezte, hogy az idő nem rohan úgy, mint egykor, s tudta, hogy ebből a lyukból már nem megy ki többé. „Egy eldugott fogadó szobájában lesz az ütközet, egy szál gyertya fényében, a legsivárabb magányában.” Leszáll az éj.

Gyertyát senki sem gyújt, csak könnyed légáram szalad felé. Lehet, hogy ő maga az. „Aztán, bár senki se látja, a sötétben elmosolyodik.”

Vajon nekünk abban a percben lesz-e erőnk, vagy méltóság nélkül távozzunk, hiszen életünkben mi sem hagytunk magunk után világrengető nyomot, amelytől jobbra vált volna az emberiség; lépésünk helyét pedig magával ragadja az idő száguldó vihara.

Hódmezővásárhely, 2008. június 2.

*

Öreg halász

ERNEST HEMINGWAY: THE OLD MAN AND THE SEA (1952)

Ottlik Géza fordításában: Az öreg halász és a tenger (1959)

Bevezető

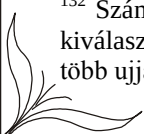
Hemingway Nobel-díjas kisregénye, *Az öreg halász és a tenger* ifjúkori olvasmányom volt, de mind máig az egyik legkedvesebb irodalmi élményem maradt. Számomra a világ legnagyobb kisregénye. Amikor egyik tisztelt mesterem, dr. Galyasi Miklós, a Hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum akkori igazgatója, maga is költő, engem megelőzve elolvasta, lelkesülten ajánlotta figyelmembe, miközben egy találó megjegyzést, és mozdulatot tett:

– Hemingway ezt úgy írta meg egy szuszra, ahogy a paraszt a taknyát kicsapja – majd orrát megcsavarva, hüvelyk és mutatóujját a föld felé rázta.

Osztom nézetét. Hemingway a világirodalom számomra ismert és olvasott nagyjai közül leginkább a példaképem maradt. Korábban még azzal a gondolattal is kacérkodtam, hogy születésnapja alkalmából, a minden év július 21-én, a floridai Key Westen a *Sloppy Joe* (Hanyag Jóska) nevű kocsmában megrendezésre kerülő „Hemingway hasonmás” versenyen elindulok. Az öreg halász írója totálisan élte az életét: a sportot egészsége megtartására üzte. Boksztolt Kanadában, horgászott a Golf-áramlatban, vadászott Afrikában, tollal, lőfegyverrel harcolt a spanyol polgárháborúban, az első és második világháborúban, fiesztákra járt Spanyolországba, hódított Párizsban, több nőt és macskát is imádollt, házakat, villákat tartott, és szerette a szegényeket.

1993-ban jártam floridai házában, és megcsodáltam úszómedencéjét, a Spanyolországból hozott hagyományos szülőszéket, hat lábujjú macskáinak több tucat leszármazottját, amelyek változatlanul örökölték a polydactiliát;¹³² és amikor a teremőr nem látta, megsimogattam a polcon sorakozó könyveit. Nagyon tetszett sokrétű, változatos élete, amit nagyon szerettem volna utánozni, de anyagilag képtelen voltam, ezért azzal próbálkoztam, hogy minél több néppel, kultúrával, tudománnyal, művészetel megismerkedjem, és így táguljon ki előttem is a meghódításra váró világ. Ilyen fantázianyitogató volt számomra Santiago története, amelyet kezdetben évenként elolvastam, és mindig találtam benne újat.

¹³² Szám feletti ujjak a végtagokon. Genetikai hiba, örökletes torzszülöttség. (A számán kiválasztásánál a „feles számú csonttal”, például foggal született, vagy a szokásosnál több ujjal rendelkező embert előnyben részesítették.)

Salao

A halász már nyolcvannégy napja nem fogott semmit, és a negyven napig segítségére lévő gyereket szülei elparancsolták mellőle, „mert az öreg most már igazán és végérvényesen *salao*, ami a legsúlyosabb szó a balszerencsés emberre...” a Karib-térségben. Santiago a magára maradt idős, nyomorult férfi tragédiáját hordozza, aki mögött nincs féltő család. Szánalomból és rokonszenvből egy fiú igyekszik mellette kitartani. A halász nem önhibájából küzd megélhetési gondokkal. Őt a természet tette tönkre, az öregedéssel járó megannyi kellemetlenség: magány, elesettség, gondozatlanság, testi-lelki törődöttség. Ha olyan társadalomban él, ahol az öregektől szabadulni kényszerülnek, Santiago nem megy Bűdös-barlangba, sem úszó jégtáblára, vagy havas hegy csúcsára, hanem élelem nélkül, talán egy palack vízzel nekivág a tengernek. Mindig Keletre, Európa elérhetetlen partjai felé tart. Tornyosuló hullámok taraján hanykolódik, majd eltávolodik mögötte az utolsó tengeri fecske is. Csak a végtelen ég és a víz marad, meg ő a lélekvesztőjében, és késével rovást húz a csónak orrára, hogy a vonalak számolják helyette, hányszor látta fölkelni a napot. Nem hagyta volna magát. Az utolsó pillanatig küzdött volna az elemekkel. Ezt fényesen bizonyította később a cápák elleni harcában is.

Mit jelent hazánkban salaonak lenni? A Világháló Közkincs nevű levelezőjében, a *Lumpenproli küldeményei* rovatban van egy 1997-ből datált, *Santiago altatója* című, névtelen szerzőtől származó vers, amelynek pár sorát idézem:

„Megtört fényű agg szemeddel
kis Balázs
nem lettél vadakat terelő juhász

Se katona, se tűzoltó
csak salao...
...salao...”

A „lumpenproli” már sokat elárul abból a társadalmi rétegből, amelyről a szerző írt, de ezzel be is határolta. A lumpenizálódáshoz nemcsak a társadalmi közöny és előítélet szükséges, hanem az egyéni akaraterő gyöngesége, vagy éppen az ellenszegülés: nem kíván a közöségtől semmit elfogadni, inkább belepusztul. Így vagy úgy, sajnálatra méltó, olykor bosszantó. Mások egész életükben szerencsétlenek. Képtelenek megfelelő döntéseket hozni, minden kezdeményezésük balul üt ki.

Salaonak ma úgy a legkönnyebb lenni, ha nem az uralkodó politikai elithez tartozunk, még csak nem is dörzsölődünk hozzájuk. Az ideológiai szembenállás előbb-utóbb a számkivetéshez vezet, anélkül, hogy hössé változnánk. Hol vannak az igazi, nagyszerű hősök? Aki ma utolsó forintjaival a zsebeiben, kivont szál karddal kirohan saját várából a martalócok végeláthatatlan tömegébe hadakozni, salao, akit csúf halála után elkaparnak. Ráadásul ismét fölállt a vazallus rendszer. Mindenki egy feljebbvaló alattvalója, csak finoman azt mondjuk: beosztottja. Aki ebből a társadalmi láncból kiszakad, vagy szándékosan kiszakítja magát, végérvényesen salaová válik.

Santiago¹³³ egész életében keményen dolgozott. Hemingway portréjának számító testrészeit így mutatja be: „a májfoltok végigfutottak arcának mind a két oldalán, a két kezén pedig mélyen bevágott sebhelyek, hegek látszottak, amiket a nagy, nehéz halaknak és a kötelekkel való bajlódásnak köszönhetett... Minden öreg volt rajta, csak a szeme nem, mert a szeme párja vidám volt és törhetetlen, s olyan kék, akár a tenger.”

A szem valóban a lélek tükre. Erről akkor győződtem meg, amikor egyik belgyógyász főnököm figyelmeztetett a voodoozó, vagyis életüket feladó emberekre. Elbeszélte, hogy amikor szemükben megtörik a fény, nem akarnak tovább köztünk maradni, és ilyenkor az orvostudomány tehetetlen. Az öreg halász arcának festékfoltjai, kezének sebhelyei a nehéz munkáját és az elhasználódottságát mutatták, míg szemének csillogása töretlen életkedvét. Ez a belső motor hajtóerejét úgy tükrözte, mint elektromos készüléken a kijelző parázslámpa a megbízható működést. Még nem igényelt orvost, mert az nem kórismét, csak a korával járó állapotot tudta volna rögzíteni. Szeretetteljes törődésre vágyhatott, de nem panaszkodott.

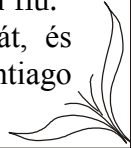
¹³³ Santiago karakterformálásához természetesen sokan hozzájárultak, de az irodalomtörténet egy Gregorio Fuentes nevű kubai halászt említ, aki 1897. július 18-án a Kanári-szigetekhez tartozó Lanzarotéban született, majd gyerekként került Kubába. Halászás közben barátkozott össze Hemingwayvel, akit a halász és egyben hajóskapitány a *Pillar* nevű bárkán vitt a tengerre. Hemingway a *The old man and the sea* című kisregényét 1952-ben írta, és 1954-ben Nobel-díjat kapott érte. A kötet megjelenésekor Gregorio még csak 55 éves volt. Havanna közelében, Cojimarban, egy kis kikötővárosban 104 éves koráig élt, és a turistáknak mesélt nagy író barátjáról. (Az *Új Szó* /szlovákiai magyar napilap, 54. évf. 27. sz. 2001. febr. 2. péntek/ közleménye alapján.) Hemingway 1927-ben Floridába költözött. A key westi, déli ültetvényes stílusban épült, kétszintes házban (Whitehead 907.), amelyet az író egy helyi gazdag családtól vásárolt, és 1931–1940 között lakta, van egy földszinti dohányzó, amely tele van Gregorio fényképeivel. Innen indult kardhalhalászatra a floridai öbölbe és a Karib-tengerre. Hemingway 1940-től Kubában élt, 1944-ben Angliába költözött. 1961. július 2-án, az idahoai Ketchumban, kedvenc vadászpuskájával öngyilkosságot követett el.

Be kell vallanom, nagyon nem szeretem azokat a sarkított módon ábrázolt irodalmi figurákat, főleg gyerekeket, akiket senki sem szeret, mindenfelől csak a gonoszság éri őket, legyenek azok „nemocsekek, nyilasmisik vagy árvácskák „, így, kis kezdőbetűvel, a nevüket összeírva, ezzel is megalázva személyüket. Annál inkább rokonszenvezek azokkal, akik tudatosan vállalják a segítségnyújtással összefonódott ragaszkodást, amelyet a kisregény gyermekhőse beteljesít. Amikor Manolin följajánlja az öregnek, hogy hoz neki két vásárolt csalihalat, Santiago megköszöni. „Egyszerű lélek volt, nem sokat tépelődött hát rajta, hogy ilyen alázatossá vált. De azért tudta, hogy alázatossá vált, és azt is tudta, hogy nincs ebben semmi szegény, s hogy az önérzetén, a jogos büszkeségén sem esett semmi csorba.” *Aki megalázkodik, fölmagasztalódik* – hirdeti a biblia. A halász önérzetesen tudja magáról: „– Én nem akármilyen öregember vagyok.”

Hemingway remek emberismerettel ábrázolta Santiago egyetlen szobából álló, a pálmafa pikkelyes pánccéljából összetákolt vityillóját. Az egész hajlékot a társtalan egyszerűség jellemezte, ahogy az öreg élt. „volt benne egy ágy, egy asztal, egy szék és a földes padlón egy kis, faszénnel fűthető katlan, amin főzni lehetett. A kunyhó barna falán... két színes kép lógott...” Ezek a felesége szentképei voltak. Az igazi drámát nem az ordító szegénység, a remetei puritánság miatt érezzük. „Valaha ott függött a falon az asszony kiszínezett fényképe is, de aztán utóbb mégis leszedte, mert nagyon elhagyatottnak érezte magát, ha ránézett erre a fényképre, s most a kis polcon tartotta a sarokban, a tiszta inge alatt.” Lelki öncsonkítást hajtott végre, hogy ne sajogjon. Ami nincs, már nem fáj, csakhogy a levágott láb ujjai még évekig viszkető érzést sugározhatnak, hiszen életen át a beidegződés nem törlődött ki az agyból, de nincs mit megvakarni. A képet bármikor elővehetné, nézegethetné, de nem teszi. El is fedi egy inggel, amelyet soha nem használ, ezért marad tiszta, így alakul át szemfedővé. A kép, akár a levágott végtag, ott él az idegeiben. Talán menekül előle, mert föléleszti a hozzáfűződő megannyi élményt. Látja, amint kedvese fiatal lányként fut a homokparton, tele van étellel, kacérsággal, hódító szerelemmel. Minek nézni egy fakult, régi képet, ráncos arcot, amely már semmit sem ad vissza abból, amit ő még mindig magában őriz.

Az emlék és a valóság lírai játékként keveredik. Az író finoman érzékelteti, mikor a gyerek elkéri a hálót, és beszélnek az étkezésről. „A vetőháló már régen nem volt meg, a fiú emlékezett arra a napra is, amikor eladták. De azért rendületlenül eljátszották ezt a kis színházat minden délután. Rizseshal sem volt, se fazék, se barna rizs, ezt is tudta jól a fiú.” Manolin elment a közeli kertvendéglőből kölcsönkérni a vacsorát, és miközben ettek, előbb sportolókról beszéltek, majd arról, hogy Santiago

milyen jó halász, amit ő elhárított, de önérzetesen így jellemezte magát: „– Lehet, hogy nem vagyok már olyan erős, mint ahogy képzelem – mondta az öreg. – De értek sok mindenféle fogáshoz, és van bennem kitartás.”

Amikor elaludt, minden éjszaka Afrikáról, fiatal matrózéinekek kalandozásairól álmodott. „Viharokról már sohasem álmodott: se nőkről, se nagy eseményekről, se nagy halakról, se verekedésekről, se erőpróbákról, vetélkedésekről, se a feleségéről.” Semmiről tehát, amit korábban szeretett, ami életének mindennapjaihoz tartozott, még a fiúról sem, mert ezek mind fölzaklatták volna. „Már csak tájakról álmodott, vidékekről meg tengerparton sétáló oroszlánokról. Az esti szürkületben úgy játszottak egymással ezek az oroszlanok, mint a kismacskák...” Hemingway kiváló érzékeléssel mutatja be az álomvilág szürrealizmusát, a kínzó valóság előli menekülés egyik lehetséges, drogokkal sem kiváltható formáját. Még a ragadozó állatok királyát, az oroszlant is játékos kiscicáknak láttatja, ahogy key westi kertjében nézhette hat lábujjú macskáit.

Micsoda mentális érzék és megfigyelőkészség kellett ahhoz, ahogy leírta, az öreg halász miként kelti a fiút másnap hajnalban, amikor belopózott hozzá: „Szelíden megfogta a lábát, és nem eresztette, amíg csak fel nem ébredt, meg nem fordult és rá nem nézett.” Még a fáradt fiatal test a legmélyebb álmában is érzékeli, ha meleg és lágy szorítású bőringer éri. Lassanként feljön a mély kábulatból és visszatér emlékezete a korábbi élményekhez, amelyek az ingert nyújtó emberhez kötik. Ennél a leheletfinom leírásnál már minden érzékeny olvasóban tudatosul, hogy Santiago maga az író. Hemingway képes volt rá, hogy beleérzése, emberismerete, nagy élettapasztalata révén belebújjon ennek a szegény ördögnek a bőrébe. Azonosulni tudott vele, mert szerette. Ne feledjük, hogy a Nobel-díjat nem az író, hanem földi mása, az öreg halász kapta, hiszen életre keltette. Ő a XX. század egyik korszerű és példamutató mitológiai hőse, amely magában hordozza társadalmi rétegének minden tulajdonságát. Egész napra volt egy üveg víz a csónak orrában, és hajnalban üres gyomorral megivott egy kávét, azt is hozomra. Soha nem a harácsolásra, a vagyongyűjtésre spekulált. Ki nem mondta, de megtanulta: úgy megyünk el, ahogy a világra jöttünk, amink volt, mindent itt hagyunk, fölösleges a kincshalmozás.

Milyen különbség van a lakott föld és az óceán, mint természetes elem érzékelése között, amelyet a szaglással is próbára tehetünk: „Az öreg halász tudta, hogy ma nagyon messzire kimegy a tengerre, s lassan elmaradt mögötte a szárazföld szaga, és evezett kifelé rendületlenül, ki az óceán tiszta, hajnali illata felé.” Az író itt rendkívül érzékletes leírást ad a tengerről és annak állatairól. Ebből kiemelkedik a következő, amelyet

Santiago gondolatába ültet: „Minek alkotott a természet ilyen kényes, szép, törékeny kis madarat, mint például a tengeri fecske, ha az óceán olyan kegyetlenül viselkedik néha? ...ezek a röpködő, halászó, vadászó, le-lebukó madárkák, bánatos kis hangjukkal, nagyon gyöngék, nagyon törékenyek a tengerre.”

2004 decemberében, a tragédiával teli, karácsony másnapi, kelet-ázsiai szökőár előtt írtam ezt a haiku jellegű *szilánkverset* Sarasota egyik öblében:

„Egy kicsi madár fut a fövényen.
A nagyok nyoma kirajzolódik,
Övét a szél elfújja könnyeden.”

A halászat

Az öregember nem szépelgő lélek, aki azért száll csónakba és evez ki a végtelen óceán tükrére, hogy filozófiai álmodozásokba kezdjen. Hajlott kora, megfáradt teste ellenére még érez magában annyi erőt, hogy megfogjon egy nagy halat és bizonyítsa, nem életképtelen. Ő dolgozni, kemény munkát végezni jött, az életéért és a becsületéért küzd. Ekkor szembesül a kis tengeri madarakkal, amelyek éppen olyan kiszolgáltatottak a vad elemeknek, akár ő. Ráeszmél, hogy egy anya szülte őket: a Természet, és sok hasonlóság van a sorsukban. Az öreg elérékenyül, testvéreket lát bennük és megérzi az egymásra utaltságot. A természeti népek, amikor kívánnak egy fát, vagy megölnek egy állatot, előbb bocsánatot kérnek tőle és imádkoznak teremtőjükhöz, hogy ne büntesse őket, hiszen az életük fönntartásáért kényszerülnek a pusztításra. Csupán annyit vesznek el társaik életéből, amennyi az övék megtartásához szükséges. Nincs mértéktelen rombolás, fölhalmozás és vagyonképzés.

2004–2005 telén felejthetetlen hónapokat töltöttem a Mexikói-öböl partján. Amíg figyeltem a természet megannyi csodáját, soktagú amish család érkezett a partra horgászni. Még a nagymama is a botot tartotta. Mindegyik egyetlen halat fogott, amelyet aznap ebédre megevett, utána abbahagyta a horgászást. Ültek, álltak, vagy nézték a tengert. Nem tékoztak az életet. Mellettük megannyi városlakó egésznap kedvtelésből kapkodta kifelé a halakat, amelyeket gémek, kócsagok és pelikánok koldultak el, vagy egy fél vödör vízben nyomorultul elpusztultak.

Az óceán az élet keletkezésének szent helye, egy végtelen anyaölként szolgáló oltár, ahol milliárdnyian születnek és elenyésznek. Ahogy a Teremtőt is megszemélyesítjük, a tenger is emberszerűvé válik. Santiago „Ha a tengerre gondolt, mindig csak *la mar*-nak nevezte magában, mert

aki szereti, az mindig így hívja, nőnemű szóval és spanyolul. Aki szereti a tengert, az ugyan sokszor szidja, elmondja mindennek, de ezt is csak úgy, mintha egy asszonyról beszélne.”

A globalizálódó, a tékozló, fogyasztói társadalom újkori törtetői másként gondolkodnak. Hemingway így szőtte tovább ezt a gondolatot: „A fiatalabb halászok között akad néhány, aki *el mar*-nak nevezi, vagyis hímnemű szóval illeti. Ezek a fiatalok úsztatóbóját kötnek a fonalukra, úgy halásznak, s motorcsónakot vettek maguknak... Úgy beszélnek a tengerről, mintha a vetélytársuk volna, vagy mintha valami földrajzi hely volna, vagy akár mintha az ellenségükről beszélnének.”

Nekünk, óceán nélküli magyaroknak a földünk a tengerünk. Valaha a család jólétét, életét, a munkahelyet és a lakóhelyet együtt, vagyis a hazát jelentette. Ma birtok, beruházási célpont, amelyet adni-venni lehet, birtokosa nem ott született, ősei nem művelték, lelki kapcsolat már nem fűzi hozzá. Ha ráunnak, vagy veszteséges, túlradnak rajta. Megszűnt a Földanya és a hozzátartozó Haza fogalma, amelyért érdemes akár az életünket is áldozni. A hagyományos életmódú emberek földről, tengerről másként gondolkodnak. A hagyományos földműves és halász szerette a világon testvérek.

Az óceánt „Az öreg Santiago azonban gondolatban mindig nőneműnek tekintette, mindig olyasminnek fogta fel, ami nagy-nagy kegyeket osztogat, vagy tagad meg, s ha néha el is követ rosszaságokat vagy zabolátlanságokat, nem tehet róla, mert olyan a természete.” A zsidó–keresztény–mohamedán egy Istent vajon miért nevezzük Atyának, amikor a hívők szerint Teremtőnk és jóságos Szülőanyánk? Nem kétnemű, hanem édesanya jellegű.

Az öreg halász sodortatta magát a Golf-áramlattal kifelé az óceánon. Elmaradt mögötte a part, a halásztársak, kezdett virradni, és fölcsalizott horgait különböző mélységekbe eresztette le. Közben a szerencséről álmodozott, amely a salaokat elhagyja. Nem értette, miért éppen ő vált szerencsétlenné, mikor jó halász és sportbajnok hírében volt. Most is mindent megtett, hogy nagy halat fogjon. Figyelte a körülötte vibráló természetet, a nap sugarainak változását, a halászó fregattmadarat, a delfinrajt, a repülőhalakat, a portugálgálya halálos mérgű medúza tutajozását, a teknősöket, és megfigyelései alapján mindegyikről tudta, hogyan viselkednek. Az elérhető külvilág számára olyan ismert volt, mint az élete, amelynek valamennyi fontos percét emlékezetébe véste. Míg kapásra várt, gondolatait hangosan osztotta meg magával.

A nagy fogás

Az első fogás kis tonhal volt. A második kapásnál érezte, hogy hatalmas súly nehezedik a horogra, amelyet a hal mélybe húz magával. Ettől kezdve véget ért az érzelmes szemlélődés és pillanat alatt megacélosodott. Végtére ölni jött ide, nem szenvedni. Kettejük közül az egyiknek el kell pusztulni, hogy a másik tovább élhessen. „Nyeld le úgy, hogy a horog hegye átfúrja a szívedet és öljön meg – gondolta magában. – Aztán gyere fel a felszínre szépszerével, hadd döfjem beléd a szigonyomat...” Amikor biztos volt benne, hogy egy jókora marlin a horgot lenyelte, és csónakostól húzza befelé a végtelen óceánba, hangosan kifakadt: „– Bárcsak itt volna velem a gyerek...”, de egyedül maradt az elemekkel és egy nagy hallal.

„Nem volna szabad egyedül maradnia az embernek öregségére – gondolta. – ...El ne felejtsem megenni a tonhalat, mielőtt megromlik, hogy el ne gyöngüljek...” Mostanában hányszor találkozom fáradt, öreg barátaimmal. Mikor megölelem őket, minden bordáikat érzem a szitára mosott ing alatt. Egy Kossuth-díjas építésszt meghívok ebédelni, mert tudom, hogy régen evett, legutoljára is boltban vásárolt, kevéske hideg ételmezt majszolt. Nem ő tehet róla, hogy a megrendelői kihasználták segítőszándékát, és sohasem fizettek neki, a díjakat pedig napok alatt fölemésztette az adóságokkal küzdő család. Csak pár falatot szed ki kedves pörköltjéből. A tányér alját keneti vele. Erőt gyűjt, szájához emeli, majd újra visszateszi. Gyomra összeszűkül, már nem tud rendes ételt enni. Végül a főtt krumpliból harap egy falatot. „Nem volna szabad egyedül maradnia az embernek öregségére...” – megütött gongként kondul bennem Santiago mondata. Látom, hogy az egykor ünnepelt és nagy teherbírású ember mára salao. Most, hogy már nem lehet kihasználni, elpártoltak tőle. Ahogy múlnak az évek, körülöttünk egyre növekedik az öreg halászok száma. Amikor barátom távozik, a kapuból így szól: „– Még élek, de nem tudom, jövők-e még?” Görnyedt hátán megfeszül a láthatatlan kötél, amelynek végén a múlt évben még ott ficánkolt a nagy hal, amelyet pillanatok alatt lerágtak a cápák. Csónakja átkelőben van, hazafelé tart...

Az ember nem azért Ember, hogy csak öljön. Santiago „egyszerre sajnálni kezdte a nagy halat, amit fogott.” Ő is elpusztíthatná a halászt, mert „Azt nem tudhatja, hogy ezúttal csak egyetlenegy emberrel áll szemben, és ez is egy öregember.” Vívódik magában, de eszébe jut, hogy „mekkora nagy hal, s mennyit ér majd ez a piacon, ha jó a húsa.” Gondolata mégis gyorsan visszatér a sajnálathoz. Korábban egy marlinpár ikrását fogta meg, s a hím végig kitartott mellette. Még akkor is feldobta magát, amikor nőtényét már a csónakba húzták, hogy meglássa, hová

tűnt? „Ennél szomorúbbat nem láttam a tengeren soha életemben – gondolta az öreg. – A fiú is szomorú volt, kértük a marlin bocsánatát, és rögtön végeztünk vele.” A marlin itt már nem hal, hanem testvér: egy közlünk, esendők közül. Mert mi sem lehetünk győztesek, ha mások élete árán jutunk előbbre. Csak az idő hurka tágul egy kicsit, mielőtt nyakunkon végleg megfeszül. Santiago érzi, hogy semmivel sincs jobb helyzetben, mint a zsákmánya: „Éppen őt akartam megtalálni, senki mást. Senki mást a világon. Most aztán találkoztunk, és össze vagyunk boronálva szépen, már dél óta. És nincs senki, aki segítsen rajtunk, egyikünknek sincs senkije.” Örök küzdelem, gladiátorpárharc a pillanatnyi továbbélésért, a semmiért. Rádöbben, ő halásznak született, és nincs más választása, mint csatát nyerni egy nagy hal ellen. A többi horgát levágja, hogy legyen elég hosszú tartalékszinórja, majd összekötögeti és hozzáhurkolja a marlinéhez.

Megszületett benne az elszánás: „– Hallod-e, te nagy hal – mondta fennhangon, de csöndesen, szelíden –, veled maradok mindhalálig.” Később újra megszólalt: „– Idefigyelj, te nagy hal – mondta. – Szeretlek, tisztellek, becsüllek. De megöllek még ma, mielőtt leszáll a nap.” Világos, tiszta beszéd volt. A természet gyermekének filozófiája. Valamelyiküknek meg kell halni, hogy a másik tovább élhessen. Az ölés nem nagy öröm, de a bennünk lévő vadászösztön az adrenalinszint fokozásával kialakult izgalmat, mint a szükséges élvezet ábrándját nyújtja. Hemingway maga is ezért halászott és vadászott. A zsákmányszerzés mindenre kiterjed, előre és élettelenre, de leginkább a vagyonszerzésre, a másik nemre, és a nálunk erősebb ellenfelekre korlátozódva, igazi gerjedelmet ad. Az író itt is enyhíteni igyekszik a kemény természeti törvény jelentkezését egy lírai jelenettel. Folytatja a kismadár történetét, amely törékeny, fáradt, és szinte rázuhan Santiago zsinórjára pihenni. *Lélekmadár* ez, amely az öregből vetül ki, és néhány percig láthatóvá válik. Szeretettel beszél hozzá: „egy szélcsöndes éjszaka után nem kellene ilyen fáradtnak lenned. Mi lesz veletek, madarak?... Pihend ki magad jól, kicsi madár – mondta. – Aztán repülj ki a partra szerencsét próbálni...” Ezt követően mást gondolt: „– Maradj itt nálam, kismadár, szívesen látlak...” Közben a hal alaposan megrántotta a zsinórt, amely belevágott a markába. A madár elszállt, és a sebesült kéz görcsöt kapott. A történet áttetsző lebegése visszakerült a mindennapi küzdelem színhelyére. Lassan fölszelte és enni kezdte a *bonitot*, hogy el ne erőtlenedjen. Vívódása nem szűnt meg önmaga két énje között. „Bárcsak megetethetném a nagy halat is. Hiszen a testvérem. De hát meg kell őt ölnöm, és nem szabad elgyöngyölnöm...”

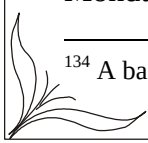

A nagy kardhal végre feljött, és a halász megláthatta. „– Három arasszal hosszabb, mint a csónakom – mondta az öreg. – ...Szeretnék a helyében lenni most – gondolta –, ha megkaphatnám az ő erejét és tehetségét, szemben az én pusztá akaratommal és kezemmel.” Végre kiállt kezéből a görcs. Segítségül Szűz Máriához fordult és imádkozott hozzá. A nagy halra gondolva így elmélkedett magában: „meg akarom mutatni neki, hogy mire képes az ember, s hogy mennyit tud elviselni az ember.” Közben mindenféle gondolt, hogy jobban teljen rajta az idő. Leginkább a karlenyomásos erőpróbákra emlékezett, amikor a legerősebb néget is legyőzte. Látott az égen egy repülőt tovaszállni, majd fogott egy kis delfint az egyik megmaradt horgával, amelyet agyonütött. A nagy hal változatlan erővel húzta tovább az öreget csónakostól, a rövidülő, szeptemberi napon. Ekkor a mindenség nagyobb teremtményeihez mérte lehetőségeit, és rájött, hogy az embernek mennyivel könnyebb a dolga, hogy naponta csak egy-egy nagy halat kell megölnie, és nem szükséges megküzdeni a nappal, holddal és a csillagokkal.

A tengerre szállás második éjszakáján a nagy hal többször földobta magát, majd a harmadik hajnalon megkezdte a körözést, amelyből az öreg halász érzékelte, hogy kezdetét vette agóniája, és a vele való utolsó küzdelem. Éppen ideje volt, hiszen ő is elfáradt, szédült, émelygett. Gondolatai összezavarodtak. Hol a hallal beszélgetett, hol erőtlen balkezét szidta, de mindig ott kötött ki, hogy bár vele lenne a gyerek, de nincs, és ez ráébresztette, hogy csak önmagára számíthat. Az ember fogantatásától haláláig mindig magányos. Vannak dolgok, amelyeket senki más nem végezhet el helyette, ilyen az anyagcseréje, a betegsége és gyógyulása, de legfőképpen a gondolatainak és érzéseinek szabadsága. Mások az utóbbi kettőt szeretik befolyásolni, és ezt gyakran meg is teszik, de a rájuk adott válaszok mindig tőlünk függnek. Igazi társunk a magány, amikor az ember egyedül marad, és a saját útján jár. Nincs mankó, segítség. Santiago ebben a nagyon nehéz helyzetben még egy fizikai küzdelmet is kapott a sorstól. „Ilyen fáradt még soha életemben nem voltam – gondolta.”

Ahogy a csónak körül a körök szűkültek, az öreg mind több zsinórt tudott visszahúzni. Érezte, hogy egyre inkább uralkodik a halon, de közben saját ereje is fogyott. Gondolta: „Gyere, ölj meg. Bánom is én, hogy melyikünk öli meg a másikat.” Az ember felülkerekedett, hiszen ő a jövőjéért és a tekintélyéért küzdött. Amikor közel kerültek, szigonyát egyenesen a kardhal szívébe döfte, majd a kimúlt marlint a csónak mellé kötözte. A passzátszélben fölhúzta a vitorlát, hogy hazafelé haladjon. Mondta is magának, hogy „ma, azt hiszem, a nagy DiMaggio¹³⁴ is büszke

¹³⁴ A baseballjátékosok korabeli ideálja.

volna rám.” A hal nagyobb volt, mit a csónak. Santiago szerette ezt az állatot. „úgy hajózik itt mellettem, úgy hajózunk itt egymás mellett, mint a testvérek.” Az öreg halászból minduntalan a szeretet áradt. „Én csak a csalafintaság árán vagyok különb nála, ő soha nem akart nekem ártani.” Ebben az egyszerű emberben fölmerült az erkölcsi kérdés, vajon miért olyan kegyetlen a természet, hogy ölni kell, és a küzdelemben ki a győztes: a vétkes gyilkos, vagy a vesztes áldozat? Ez a vívódás Santiagóban a mérleg nyelvét mind inkább a kardhal felé billentette. Az író nem is hagy kétséget bennünk. Jött a büntetés. „Egy óra múlva érte utol őket az eső cápa.”

Küzdelem a cápákkal

A ragadozó hatalmas darabot kiharapott a marlinból, amiért életével fizetett. Az öreg halász az agyába döfte szigonyát, de a hal eltépte a szerszám zsinórját, és magával vitte a tenger fenekére. Egy álom dőlt romokba, hogy életében rátermetségének bizonyításul fog egy óriás halat, amelynek árából darabig még éldelegél. Hemingway, öreg tanító „halászmesterem” csodálatos mondatai, mint költemény muzsikálnak bennem. Néhány vonatkozó sorát olvassuk eredeti angol fogalmazásban.

„He did not want to look at the fish any more. When the fish had been hit it was as though he himself were hit.” Magyarul: „Nem volt kedve többé a halra nézni, amióta megcsonkították. Amikor a cápa bele-mart, szinte úgy érezte, mintha a tulajdon húsába martak volna.” Majd itt következnek azok a mondatok, amelyeket Hemingwayjel kapcsolatban mindig idéznek: „– De hát az ember nem arra született, hogy legyőzzék – mondta. – Az embert el lehet pusztítani, de nem lehet legyőzni.” Az elbeszélés itt a mondatok kiemelése miatt is közlési technikát vált. Ezt a részt a halász ugyanis már nem magában gondolta, hanem kimondta. Hangot ad neki, hogy a két nagy őselem, amely közt semmi kis lélek-vesztője hánykolódik: ég és víz egyaránt meghallja. A mindenségre bízva filozófiai mondanivalóját, hogy terjedjen szét a világba mindenhová, ahol a föl- és befogadására működő agyakban tudatosulni képes. A szavak az óceánban és a levegőben olyan súlyosan csobbannak, mintha a Himaláját dobta volna bele egy földön kívüli pontról, majd egyaránt óriási hullámokat vetett az éterben és tengerben. A kis csónak, benne egy roncs vénemberrel fölmagasztosul, felnő az elemekhez. Bizony az emberre hízeglőn hatott, hogy ő a teremtés csúcsa, akit nem lehet legyőzni, és ekkor még hitt is benne. Ezekben az évtizedekben a szovjet tajgában visszafordították a folyók folyási irányát, a sztyeppén kiszárították az

Aral-tavat, és trópusi gyümölcsöt kívántak nevelni a sarkkörön túl. A természetet meghódítani akarták. A varázs azonban megtört.

A hemingwayi gondolat a XX. század végére minőségileg átalakult.¹³⁵ Ennek két alapvető oka ismert. Egyik a század történelme, amely vitathatatlanul bebizonyította, hogy az embert le lehet győzni. Évezredek során hányszor kiáltották már: „*Vae victis*, jaj a legyőzöttek!” Hemingway két világháborúban, bár a győztesek oldalán küzdött, annyi testi és lelki sebet kapott, hogy belerokkant. Pearl Harbornál, amikor 1941. december 7-én a japánok az USA kiváló hadihajóit néhány óra alatt elpusztították, emlékeztethette volna arra, hogy az elbizakodottság mit sem ér. Az embert le tudja győzni a természet, amelynek kiszolgáltatottak vagyunk. Elég egy szökőár vagy vulkánkitörés, és lakott szigetek tűnnek el; de magát is le tudja győzni az ember, ha agressziója önmaga ellen fordul. A legszomorúbb példát esetünkben erre éppen Hemingway öngyilkossága szolgáltatta.

A természettudományok hatására bennem a szállóige másik része is átértelmeződött. „Az embert el lehet pusztítani...” Az agyhalállal az egyén és a személyiség kétségtelen megszűnik. Ez visszafordíthatatlan természeti törvény. A molekuláris biológia azonban bizonyította, hogy génjeinkbe programozva, utódainkban továbbélünk, tulajdonságaink átöröklődnek. Mi történik azokkal, akiknek nincs utódjuk? Az anyag-energia egyenértékűség törvénye¹³⁶ igazolta, hogy azt az anyagot, amelyből állunk, nem lehet megsemmisíteni. A test elhamvasztása után is marad salak, elpárologtatását követően atomizálódik, ionizálódik, vagy átalakul energiává; ahogy az univerzum születésekor a meglévő nyugalmi energia az ősrobbanással mozgásba jött és anyagi formát öltött. A matéria alapvető tulajdonsága a mozgás. A test halála nem az anyag pusztulása. Az életenergia távozása nem a lélek szertefoszlása. Aki anyagból egyszer megfogant és élt, az a természettől többé nem választható el. Beleolvad a mindenségbe, részese lesz annak, és vele együtt naggyá válik.

Mi lesz a szellemmel? Amikor Csizmadia Imre vásárhely-pusztai kisparasztot, a helyi Santiagót életének túl a nyolcvanadik évén megkérdeztem, hogy néhány osztály elemi iskolai végzettséggel miért fogott hozzá életrajzát ilyen későn megírni,¹³⁷ így válaszolt: „– Mert a veréb is

¹³⁵ Szentí Tibor: *A hit*. In: *Nővérek továbbképzése Csongrád Megyében III*. Szeged–Hódmezővásárhely, 1994. 70–71. old. Szentí Tibor: *A halál* (129–139.) In: *Kharón. Thanatológiai Szemle*. VII. évf. 1-2 sz. 2003/1-2. 129. old.

¹³⁶ A. Einstein: $E = mc^2$

¹³⁷ Csizmadia Imre (Orosháza, 1902 – Orosháza, 1986.) Életrajzi kötetei: *Pirkadtól delelőig* (1982), és *Delelőtől alkonyatig* (1986). Mindkettőt a Magvető Könyvkiadó jelentette meg, Ördögh Szilveszter szöveggondozásában.

hagy maga után nyomot a hóban.” Rajtunk múlik, hogy ez a nyom milyen mély lesz. A hóban előbb-utóbb elolvad, a homokban a szél elfújja, a fövényen a hullám elmosza, de túl is élhet bennünket. Azon múlik, meddig marad fenn a „nyomunk”, hogy életünkben milyen kötőanyagot tudtunk hozzá kapcsolni. Leonardo da Vinci koporsójából a csontjait szét-szórták, de alkotásai addig lesznek köztünk, amíg ezeket befogadó ember marad a bolygónkon, pedig életében ő is többször szenvedett vereséget. A maradandóságot mi biztosítjuk, vagy herdáljuk el, tehát egyénre szabott.

Az öreg halász így gondolkodott tovább: „De azért sajnálom, hogy megöltem ezt a halat – gondolta. – Ami most következik, az nem lesz mulatság, s ráadásul a szigonyom is odaveszett. A *dentuso*¹³⁸ kegyetlen állat, erős, ügyes, értelmes, De én ügyesebb és okosabb voltam nála. Ámbár talán nem is – gondolta. – Talán csak jobban voltam felfegyverezve.” Mindkét elképzelés igaznak bizonyult. A „sok lúd disznót győz” mondás érvényesült, de könnyen nem adta. Az egyik evezőre szigonynak rákötözte a kését. „Szamárság feladni a reményt – gondolta. – Azonkívül bűn is, azt hiszem.” A beteg, öreg, fáradt emberben fölülkerekedett a küzdőszellem, amely egész fajunkat jellemzi, és évmilliók óta fenntartotta. Hemingway pár sorral lejjebb ismét a „bűn” fogalmáról írt: „nem tudom, mi a bűn, és abban sem vagyok biztos, hogy hiszek-e benne egyáltalán. Lehet, hogy bűn volt megölni ezt a halat. Még ha azért öltem is meg, hogy eltartsam magam, és ennivalót szerezzek egy csomó embernek, még akkor is bűn szerintem. De hát minden bűn, minden a világon.” A bűnt a bűntudat éleszti föl benne, és rájön, hogy nehéz ezzel együtt élni. Ördögi kör, csapda és börtön ez, amelyet a XX. században maga az ember erkölcstelen magatartásával termelt ki. „A dicsőségért öltem meg és azért, mert halász vagyok. De szerettem, amíg élt, és azután is szerettem. Ha szeretjük, akkor nem bűn megölni. Vagy csak annál nagyobb bűn?” – gondolkodott tovább, és egyre kilátástalanabb helyzetbe került énjének többféle felfogását ütköztetve. Fölmerülhet az olvasóban, hogy ezért kár volt emberré válni. Jobb lett volna az Éden valamelyik nem tiltott gyümölcsfáján mezítelenül kapaszkodni és tömni a hasunk. A lélek mérhetetlen könnyű, mégis önmagunk súlyos terhe, akár hagyjuk megszólalni, akár elfojtjuk, mert a legegyszerűbb lélekben is előbb-utóbb megszületik a *felsőbb Én*, amely ellenőriz, bírál, és nem enged nyugodni. Végül az író

¹³⁸ Makocápa (*Isurus oxyrinchus*). A leggyorsabb hal a tonhal, utána jön a makocápa, amely 88 km/h sebességgel képes úszni. Hossza a 4 métert is eléri. Elevenszülő. Olyan agresszív, hogy az utódok az anyaméhben egymást is fölfalják. Egyszerre 10-12 db. fél-méteres ivadéka jön a világra.

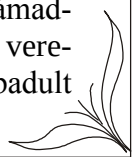
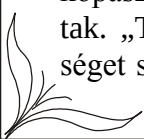
talál egy pillanatnyi megoldást, föloldozást: „De a fiú, az semennyire sem öl meg – gondolta. – Nem szabad becsapnom magamat.”

Hangos és néma párbeszédet folytatott önmagával. Ezek nem annyira viták, mint inkább kérdések voltak, amelyekre igyekezett választ adni. Az író belső erkölcsi küzdelmének lehettünk tanúi, amelyet egész életében folytatott. Ő sikertelenül, mert megfelelő válaszokat nem kapott, és véget vetett az életének. Kivétel volt, amikor az öreg halászbán gondolkodott, és beszélt. Santiago az elbeszélés végén elégedetten tért nyugovóra. Ami tőle tellett, azt megtette, a többi a sorsán, az elemeken, a legyőzhetetlen természetén és a szerencséjén múlt.

A gyilkolás az emberré válás után elgondolkodtató. Vajon igaz-e ránk nézve az, ami a természet legtöbb fajára jellemző, hogy gyilkolás nélkül nem tudja magát fenntartani? Gyerekkoromban csúzlival lelőttem egy cinkét, és a helyi vizekben szeméthalakra horgásztam. Azóta is gyilkosnak érzem magam, és nem tudok szabadulni a gondolattól, mi értelme volt? Jutottam-e ezzel előrébb? Bizonyosan láttak már filmen indiai aszkéta szerzetest, aki mezítelenül jár, és maga előtt söpri az utat, hogy egy életet se taposson el véletlenül. Az ő lelke nem háborog, és nem jár ideggondozóba. Amikor ezt a tanulmányt írtam, 2007 nyár végén elutaztam Somogyvámosra, a Krisna-völgybe. Kiderült, hogy a Krisna-hívők még tojást sem fogyasztanak, mert abból élet lehet, és különben is a vele készült ételek hamarabb megomlanak. Életmódjuk hasonlatos az amishokéhoz. Tisztelik az életet, és ezért lemondásra képesek. Ők is boldogok.

A két távolnak tetsző példa, az amishokról írtak és a Krisna-völgyben élő emberek jelzik, hogy hitük és ezáltal egyházuk kérése szerint cselekednek, amikor a természet értékeit kímélik. Halandó módon így is lehet győzedelmeskedni, a következő nemzedékek számára megtartani azt az értéket, amely nem a miénk, csak örököltük elődeinktől, darabig használtuk, de tovább kell adnunk utódainknak.

Santiago esetében jöttek a lapátorru cápák, a *galanosok*, amelyeket nagyon utált az öreg, mert mindenbe beleharaptak, és dögöt is ettek. Ezeket szintén legyőzte, de újabbak érkeztek. A velük való küzdelemben eltört a kése, tönkrement a bunkós botja, és a két keze, meg a válla egyre elviselhetetlenebbül fáj a több napos, sok sebbel járó viaskodásban és öldöklésben. Közben ismét beesteledett, és távolról megpillantotta Havanna fényeit. Éjfél tájban falkába verődve érkeztek az újabb cápák. Bár eltörte rajtuk az evezőjét és a kormányrudat, teljesen csontvázra kopaszították a nagy halat. Az öreg csak ütötte, ölte őket, de sokan támadtak. „Tisztában volt vele, hogy végérvényesen és jóvátehetetlenül vereséget szenvedett.” Annyi előnyre tett szert, hogy a tehertől megszabadult

csónakot gyorsabban sodorta a szél a part felé. Amikor végre kikötött, nem volt senki, aki segítsen neki a halászkészség cipelésében. Olyan volt a parton fölfelé az útja, mint Jézusnak a *Via dolorosa*¹³⁹ a Kálváriára. Elvágódott, a hátán cipelt árboc ráesett, alig bírt alóla kimászni. Többször leült a földre, míg hazaért, de nem volt Krisztus. Még a halászból lett tanítványokhoz sem hasonlítható. Félreértelmezték, akik őt vele azonosították. Ember volt, aki emberül élt és küzdött! Ő Arszenyev Derszu Uzalájának, a természet másik igaz gyermekének testvére. Kunyhójába érve ivott a vízből és végre lefeküdt. Ennél igénytelenebb ellátás sok napos, kemény munka után nem létezik.

Ami a jéghegy csúcsa alatt van

Úgy gondolhatnánk, hogy a történetnek itt a vége, hiszen nincs értelme tovább folytatni. Hemingway ebben az esetben földadta a „jéghegy csúcsa” maga gyártotta elvét, és megmutatta a víz alatt maradt óriásnak, a még el nem mesélt befejezésnek egy részét. Reggel az öreg továbbra is aludt, amikor a fiú benézett hozzá, és látta szörnyű sebekkel teli kezét, majd sírva ment el, hogy kávé hozzon neki. A csónakja mellett már sokan álltak, és elképedve nézték a hozzá kötözött óriási halcsontvázat. Ahogy madzaggal hüvelykről hüvelykre méregették, nem a hal nőtt, hanem a falu szemében az öreg Santiago tisztelete. A méretarányt, amely magának a küzdelemnek és a bukásnak a súlyát, értékét emelte ki, remek érzékkel igazán azzal szemléltette az író, amikor Manolin elbeszélte, hogy az öreget már a parti őrség kereste. Repülő is kiszállt érte az öböl fölé, mire Santiago így felelt: „– A tenger nagy, a csónakom meg kicsi, alig lehet látni a vízen...” Itt látjuk meg a jéghegy csúcsa alatti világ egy részét: hogyan alakulhatott volna a sorsa, ha ennek a nagy tudású, élet-tapasztalatokkal teli halásznak lett volna rendes otthona, hazaváró felesége, erős bárkája, megfelelő felszerelése és fiatal segítsége? De ezek mind hiányoztak, és semmije sem volt a nagy hal épen történő hazacipelésére. A lélekvesztőből kimagaslik, az óceán fölé nő, elér a lakott kontinensekre; belülről itt feszít bennünket, és úgy lendíti, akár József Attila az édesanyját emeli a felhők közé:

„most látom, milyen óriás ő –
szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében”.

¹³⁹ A Fájdalom útja.

A fiú fölmérte, milyen hőstettet hajtott végre az öreg halász, és mondta neki: „– Igyekezned kell meggyógyulni, mert még nagyon sokat akarok tanulni, és te mindenre meg tudsz tanítani. Sokat szenvedtél? – Eleget – mondta az öreg.” A fiú elment. Egy turista társaság csodálta a nagy hal cápának vélt csontvázát, miközben „Fent, az út mentén, a kunyhójában, az öreg halász ekkor már újra aludt. Még mindig arcra borulva aludt, s a fiú megint ott ült mellette, és virrasztotta.

Oroszlánokról álmodott az öreg.”

A hosszú és izgalmas életszakasz emlékfoszlányaiból csupán egy játszadozó vadállatsapat maradt a hősnek. Korunk lelkesültsége ennyi a valódi érték jutalmazására. Santiago, Gregorio Fuentes és Ernest Hemingway – több testnek egy lelke – a végzetes fejlövés után, mint egy végtelenített filmen, örökké az elpusztíthatatlan oroszlánokkal cicázik.

Utóirat

Sokan úgy jellemzik Hemingway öreg halászának történetét, mint egy mesét. Számomra érthetetlen, hogy ez miért lenne baj. Talán az ítések számára a mese, mint műfaj alábbvaló a kisregénynél? Minden leírt történet „mese”, hiszen egyetlen, vagy néhány ember lelki szűrőjén keresztül látjuk, tehát minden fogalmazás eleve szubjektív, ettől művészet és nem tudomány! Valamennyi emberi élet mese, mert „lelkes állat” éli meg. Nincs mit félnünk, ha elmondjuk saját mesénket. Hemingway a munkáját prózának tartja, és vallja, hogy a jó próza több dimenziós, ezért „nehezebb, mint a költészet”. S ha már műfaji vitákba keveredtem, vallom, hogy az író ebben a kisregényében költőként rímtelen költészetet alkotott.

Vannak lírai alkatok, akik vonzódnak az érzelmekhez, mernek kiállni velük, mert maguk is érzelmi lények. Ha ezt a réteget kivennénk az emberiségből, a maradék, megcsonkított értékkel egy vesztett faj maradna: jóval kevesebbet érő, mint korábban volt. A lírikus alkatúaknak szükségük van a mesés költészetre, a Hemingway alkotta öreg halászra, akit szeretni lehet és nem gyűlölni!

A mai modern kor nem egy hőse – különösen az akciófilmekben – lélek- és érzelem nélküli gyilkoló gép, „cápa”, vagy terminátor egy másik árnyékvilágból: meséből, amelyet ritkán jár be az a fény, amely átmelegíti a szívünket. Az igazi mesére mindig az a jellemző – még ha ez is egy árnyékvilág és nem a teljes valóságot tükrözi –, hogy a hős esetleges bukásában is győztes, az ellenszenves, egyenlőtlen küzdelmet nyújtó világunkban reményt, netán kiutat mutat. Santiago ezért marad lelki testvérem!

A leírtakból kitetszik, hogy a történelem és a tudomány mintha fölülírta volna a kisregény szerzőjét. Ezzel szemben, „A szállóige és a regény a reménytelenség hősiességének példázata, nyilvánvalóan az emberi élet sokjelentésű metaforája, mint általában a remekművéké. A pusztulás, az eredménytelenség nem vereség, ha küzdelem és szenvedés előzi meg, ha hősie, hanem győzelem... heroikus pesszimizmus ez, mint Nietzsche-nél, Camus-nél, Madáchnál, Adynál, József Attilánál, Pilinszky-nél, Nemes Nagy Ágnesnél stb.” – írta Simon Ferenc irodalomtanár lektorom. Kiváló bizonyításokkal szolgált, amelyeket kiegészítésül, mara-déktalanul csatolok.

József Attila
(LE VAGYOK GYŐZVE...)

Le vagyok győzve, (győzelem ha van)
de nincs, akinek megadjam magam.
Úgy leszakadtam minden más világról,
ahogyan lehull a gyümölcs az ágról.

Szurkálnak, óvnak tudós orvosok,
irnak is nékem, én hát olvasok.
S „dolgozom”, imhol e papírhalom -
a működésben van a nyugalom.

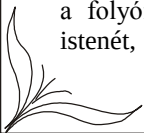
Én állat volnék és szégyentelen,
nélkületek, kik játszotok velem -
Köztetek lettem bolond, én a véges.
Ember vagyok, így vagyok nevetséges.

1937. október

*

„Sziszüphosz mítosza

Sziszüphoszt, Aiolosz fiát, Korinthusz alapítóját a görög mitológia a világ legagyafúrta emberének tartotta, akinek sikerült kijátszania az olümposziakat is. Zeusz haragját azzal vonta magára, hogy elárulta az egyik folyóistennek: látta, amint Zeusz elrabolta a lányát, s a rejtekhelyet is megmutatta. Cserébe soha ki nem apadó forrást kért a folyóisténtől Korinthusz akropoliszára. Zeusz elküldte Thanatoszt, a halál fekete istenét, hogy vigye le Sziszüphoszt az alvilágba, de a dolog visszájára fordult: az

agyafúrt halandó vetette fogságba Thanatoszt. Az istenek összefogtak ellene, így végül lelke mégiscsak az árnyak birodalmába került. Ekkor ékesszólásával meggyőzte Hádészt, az alvilág urát, hogy engedje őt vissza a földre, amíg ellátja a felesége baját. (Előzőleg ugyanis az asszonynak ravasz módon meghagyta, hogy halála esetén testét ne égessék el, és a temetési áldozatot ne mutassák be – így Hádész hiába fogja várni az előírt adományokat.)

Miután Sziszüphosz megkapta az engedélyt, visszament a földre, és ott is maradt. Ekkor Zeusz végképp türelmét vesztette, kegyetlen büntetést mért rá. Az alvilágban az idők végezetéig egy magas hegyre egy sziklát kellett felgörgetnie, amely még a csúcs elérése előtt visszazuhan, így a munkát újra és újra előlről kellett kezdenie.” (A Képes mitológiai enciklopédia nyomán)

*

Albert Camus: *Sziszüphosz mítosza* – részletek (1935–36)

„Értjük már, hogy Sziszüphosz abszurd hős. Azzá teszi szenvedélye, szenvedése. Megveti az isteneket, gyűlöli a halált, szenvedélyesen szereti az életet, ezzel érdemelte ki elmondhatatlan büntetését; egész lényével a semmit teljesíti be. Ez a földi szenvedélyek ára. [...] Sziszüphosz pokolbeli életéről nem szól a monda. A mítoszok arra valók, hogy megmozgassák a képzeletet. Itt csak azt látjuk, hogy megfeszül a test, fölemeli a hatalmas követ és görgeti, görgeti fölfelé százszor is ugyanarra a hegyre: látjuk az eltorzult vonásokat, a kőhöz nyomódó arcot, az agyagos, pattanásig feszülő kart, a földet markoló kéz emberi bizonyosságát. A mennybolt nélküli térrel és a mélység nélküli idővel mérhető mérhetetlen erőfeszítés után ott a cél. Sziszüphosz nézi a követ, amint görög lefelé, amaz alantas világ felé, ahonnan majd vissza kell hoznia a csúcsra. Elindul lefelé. Ekkor kezd érdekelní engem Sziszüphosz, a visszatérés, a szünet közben. A kővel küzdő, kőnek feszülő arc maga is kő. Látom, amint súlyos, de egyenletes léptekkel halad saját sorsa felé. Ez a balsors bizonyosságával folyton visszatérő, lélegzetvételní idő az öntudat órája. Mikor elindul lefelé a csúcsról, s mind közelebb jut az istenek nyomorúságos hajlékához, minden pillanatban fölötte áll a sorsának. Erősebb, mint a sziklája. Ez a mítosz azért tragikus, mert tudatos a hőse. Hová is lenne a gyötrelem, ha minden lépésnél a siker reménye támogatná?

Manapság a munkás élete minden napján hasonló feladatot végez, s nem kevésbé abszurd a sorsa. [...] Sziszüphosz, az istenek tehetetlen és lázadó proletárja teljes mélységében látja sorsa nyomorúságát: ezen gondolkodik, miközben lefelé halad. A tisztánlátás adatott neki, számára ez a győzelem. Nincs sors, melyet le ne győzne a megvetés. [...] Ha van is személyes sors, legfeljebb olyan, melyet végzetesnek és megvetésre méltónak ítél. Egyébiránt tudja, hogy ő rendelkezik saját életével. [...] Ott hagyom Sziszüphoszt a hegy lábánál! Minden ember megtalálja a maga terhét. De Sziszüphosz a felsőbbrendű hűségre tanít, mely isteneket tagad és sziklákat emel. Ő is úgy ítéli, hogy minden jól van. A gazdátlan ná vált világ neki se meddő, se kicsi. A kő minden egyes darabja, a sötétlő hegy minden egyes ércszilánkja külön kis világ számára. A csúcsokért vívott küzdelem maga is betöltheti az ember szívét. Boldognak kell képzelnünk Sziszüphoszt.” (Fordította: Vargyas Zoltán)

*

Örkény István: *Levél a nézőhöz* című előszavában megidézi és ártértelemezi Albert Camus (1913–1960) francia egzisztencialista filozófus, író Sziszüphosz mítosza című esszéjét.

Örkény István: Levél a nézőhöz (részlet)

„[...] Én is sokszor gondolok Sziszüphoszra, különösen azóta, amióta megéltem a háborút, és megjártam a frontot. Odáig azonban csak a sorsával küzdő ember jelképét láttam benne, s ezt úgy értelmeztem, hogy a halál: a nehézkedési erő. A háború azonban, életem és gondolkodásom sorsfordulója, sok mindenre megtanított. Arra is, hogy a magyar sors mindig tele volt sziszüphoszi helyzetekkel, korszakokkal, évszázadokkal, de annyira talán még soha, mint ebben a háborúban. [...] De én, az én Sziszüphoszomat egészen másként látom. Például, egészen más helyzetben. Nem a csúcsról lefelé indulóban, mint Camus; én mindig a síkságon láttam, amikor a sziklának feszülve, görgetni kezdi felfelé. Mit gondol ő akkor? Azt, hogy mire van ő ítélve, tudja. Gyötrődése hiábavaló, a szikla legurul majd, és újra meg újra legurul, az idők végeiglen. Ezt ő tudja, de hiába tudja. Az ember nem csak tapasztalat. Az esze ugyan azt mondja, hogy minden hiába, de ösztönei nem hallgatnak az észre. (Ők azt mondják, hogy ez lesz az utolsó erőfeszítése, Sziszüphosz pedig bizakodva vág neki a meredélynek, újra meg újra, mindig csalódva, de mindig új erőre kapva.) Abban a paradoxonban élünk, hogy csak értelmünk veszi számba a ránk váró végzetet. Életösztönünk mást mond. Néha amannak szava győz, néha emezé. Ha a belátás, akkor az én Sziszüphoszom is szomorú, de ha az életösztön hangja az erősebb, akkor az én Sziszüphoszomnak is öröm tölti el a szívét. [...]

Tót Lajos persze nem volt Korintosz királya, hanem csak egy községi tűzoltó egy hegyvidéki községben. Ennélfogva sohasem sértette meg az isteneket. Hát akkor mi volt a bűne? Talán nem is volt bűne, legfőljebb az, hogy abban a korban élt, amikor csupán egy választás volt: vagy lázadónak, vagy Sziszüphosznak lehetett csak lenni. A történelem sokféleképpen ismétli önmagát. Nem egy ilyen kor volt, sok tehát a Tótunk. Ha egy népet beletörődni tanít a sors, persze nehéz bűnösnek bélyegezni azt, aki a végkimerültségig folytatja a beletörődést. Még nehezebb elítélni éppen ezt a tűzoltót, hiszen eljön a perc, amikor azt mondja: nincs tovább – és maga zúdítja le a sziklát a völgybe. Igaz, a percet nem jól választotta meg: lázadása már hiábavaló, elkészt, esztelen. De ebben is miért ő a hibás?

Vannak boldog népek: ők a jókor lázadók. Mi a nem jókor lázadók fajtája vagyunk. Ha igaz, hogy életünk a remény és a reménytelenség ingajátéka, akkor maga a létezés nem abszurd, csak azzá válhatik, bizonyos helyzetekben, korszakokban, időpontokban. Amikor már reménytelenül cselekszünk, akkor az a cselekvés abszurd. Én azt vallom – és ezt példázza a Tóték –, hogy az ember egyetlen kiútja a tett. Ezért „hagyom” gyilkolni is Tótot, pedig az a gyilkosság akkor már fölösleges és esztelen. Ilyen értelemben, a reménytelenség állapotában, Tót Lajos valóban »abszurd hőssé lesz«.

*

„Albert Camus a Sziszüphosz mítosza (*Le Mythe de Sisyphe*) című könyvében szemére veti Dosztojevszkijnek, hogy fölismerve a világ abszurditását, mégse írt abszurd regényt, hanem a hit vigaszába menekült. Csakhogy a világ abszurditásának fölismerésén túl – és épp nem a menekvés irányába – van egy még következetesebb, ha úgy tetszik, még abszurdabb lépésünk, s ez a világ képtelenségének a vállalása. Camus szerint Dosztojevszkij azzal, hogy egyszerre mondott igent az öröklét boldogságára s a világ boldogtalanságára, valójában a megalázkodást választotta („La réponse de Dostojevski est l’humiliation”). Csakhogy magunkra venni a világ képtelenségének a súlyát, mintegy beöltözve a lét és tulajdon ellentmondásaink terhébe, Dosztojevszkijnél távolról sem megalázkodást, hanem épp az ellenkezőjét jelenti. Alázat a neve, s túl, messze túl a

szabadságon, már a teremtés szféráját érinti. Passzív teremtés, legyen bár a legteljesebb szolgaság hordozója is; vagy épp azért.”¹⁴⁰

*

NIETZSCHE: *Im-ígyen szóla Zarathustra*, 1883. – részlet¹⁴¹

(...) „És mitévő a szent az erdőben?” – kérdező Zarathustra.

Felelé a szent: „Dalokat költök és dalolom őket, és ha dalokat költök, kacagok, sírok és dörmölök; im-ígyen dicsérem istent. Énekkal, sírással, kacagva, dörmölve dicsérem az istent, a ki az én istenem. De mit hozol te nekünk ajándékkal?”

Zarathustra hallván e szavakat üdvözlé a szentet és mondá: „Vajjon mi adni-valóm volna számotokra! De eresszetek el gyorsan, hogy csak ne vegyek el tőletek semmit!” És illetéknéppen elválnak egymástól, az aggastyán és a férfi, nevetve, ahogyan két fiú nevet.

Mikoron azonban Zarathustra egyedül maradt, im-ígyen szóla szívéhez: „Vajjon lehetséges-e? Ez az öreg szent az erdejében még semmit sem hallott volna arról, hogy isten meghalt?!”

3. Midőn Zarathustra a legközelebbi városba ért, a mely az erdők mellett fekszik, nagy tömeget talál ott a piacon egybegyűlve: mert híre ment vala, hogy kötél tánccal lehet látni. És Zarathustra szóla a néphez: Hirdetem néktek az emberfölötti embert. Az ember olyas valami, a minek fölébe kell kerülni. Mit tettetek, hogy fölébe kerüljetek?

Eleddig minden lény teremtett valamit, őt fölülmulót: ti pedig ennek a nagy árnak apadása akartok lenni és inkább váltok megint állattá, semhogy az embernek fölébe kerüljetek?

Mi a majom az embernek? Nevetség avagy fájdalmas szégyen. És kell, hogy ugyanez legyen az ember az emberfölötti embernek: nevetség avagy fájdalmas szégyen. Megtettétek az utat a féregtől az emberig és bennetek még sok van a féregből. Egykor majmok voltatok és még most is az ember majomabb akármelyik majomnál. De még a ki a legbölcsebb köztetek, az is csak szakadék és felemás lény növény és kísértet közt. De vajjon azt mondom-e néktek, hogy kísértetekké avagy növényekké legyetek?

Ime, én az emberfölötti embert hirdetem néktek!

Az emberfölötti ember a föld értelme. Mondja akaratotok: az emberfölötti ember legyen a föld értelme!

Kérve kérlek benneteket, véreim, maradjatok hívek a földhöz és ne higgyetek azoknak, a kik túlvilági reményekről fecsegnek előttetek. Méregkeverők ők tudván, tudatlan.

Az élet megvetői ők, haló-félben levők ők és maguk is megmérgeztettek, a kiket megelégtelt a föld: hadd pusztuljanak tehát! Valamikor az isten ellen való véték volt a legnagyobb véték, ámde isten meghalt és ekkor kihalának ezek a vétkezők is. Most a legborzasztóbb: a föld ellen vétkezni és a „kifürkészhetetlen” beleit többre tartani, mint a föld értelmét! (...)”

*

¹⁴⁰ *Beszélgetések Pilinszky Jánossal* (25-28.) Hornyik Miklós levélinterjúja (392-395.) Híd, 1968. április. Kötetben: *Az ártatlanok szenvedése.*, H. M.: *Beszélgetés írókkal.* (122-128.) Fórum, Újvidék 1982. *Beszélgetések Pilinszky Jánossal.* (25-35.) Magvető, Bp. 1983.

¹⁴¹ (Ford. Wildner Ödön, 1908.) (<http://mek.oszk.hu/01700/01740/01740.htm>, 2008.02.26.)

A Hemingway által megrajzolt Santiago azzal a tudattal küzd, hogy győzni fog, különben ki sem ment volna a tengerre. A végsőig harcol a dicsőségért, amikor már előtte is világos, hogy a nagy hal nem lesz az övé, csak az az erkölcsi fizetség, amelyet azért kap, hogy megmutatta, még tud diadalmaskodni a nehézségeken és el tudja magát látni. Nem ő a hibás azért, hogy mégis alul maradt. A legyőzhetetlen természet ereje érvényesült, amellyel még elesett korában is szembe mert szállni. Még sem lett belőle Sziszüphosz, mert cselekedete egyszeri. Megismételhető ugyan, sőt lehet győzedelmes is, mert nem biztos, hogy a sorsformáló cápák ismét előjönnek. Előfordulhat, hogy kijátszhatja őket. Egyedül hanyatló ereje az, amelyen már nem lehet úrrá, és ez nem tőle függ, hanem azon az eleve elrendelésen alapul, hogy senki sem élhet örökké, következésképpen a végső győzelmet nem az élet, hanem a halál csikarja ki; még akkor is, ha példája sokáig lelkesítő mintául szolgál az utána következő nemzedékeknek. Ő még nem tudja, hogy haló porában válik győztessé, mert életében legyőzhető, de beleszületve egy másik világba, éppen „haló pora” marad halhatatlan.

Nagyon szeretem a bölcséletet, mert benne az emberi elme pallérozódásának kiváló lenyomata az írás megszületése óta olvasható. Minden gondolatunkat a filozófiának kellene áthatnia, hogy cselekedeteink az emberiséget szolgálja. Mégis azt hiszem, hogy a bölcsesség nem rendelhető alá a természetnek, mindent a törvényei irányítanak. Az én filozófiámban a természet az, amely megfordít, állandónak vélt bölcs elméleteket megváltoztat és bizonyítja emberfölötti erejét. Korunkban így minősülhet más fogalommá Santiago cselekedete, és Hemingway felülírhatatlannak vélt mondata is a győzelemmel kapcsolatban. Az író tévedése, hogy az élet győzelemmel zárul. Éppen ő szolgáltatott példát erre, hiszen magát is csak úgy győzhette le, hogy az általa meghívott halálba menekült.

Bár a természet mit sem törődik a mi gondolkodásunk állandóságával vagy változásaival, utunk elválaszthatatlan tőle, és ne feledjük, hogy az ember sorsa a természethez kötődik, győzelmünket és fennmaradásunkat együtt alkotjuk.

Hódmezővásárhely, 2007. augusztus 30.

*

A meghívott halál

A MEGHÍVOTT HALÁL

A *meghívott halálnak*, vagyis az *önagresszió*nak, *öngyilkosság*nak igen sok formája ismert, amelyet az egyes népek, kultúrák és személyek tettek változatossá. Kötetünkben ezek egyik szélsőséges változatát – a kényszerű éhezést következtében végzett kiközösítést – mutatjuk be, amely a közösségből való eltávolítással járó önpusztításba menekülés példáit különböző korokból és népek gyakorlatából érzékelteti.

Az éhezés

Az orvostudomány megkülönböztet *általános táplálékhiányból* eredő, és *részleges éhezést*. Az előbbi akkor következik be, amikor a szervezetbe nem jut be elég táplálék, és ez valamennyi szükséges tényezőre: energiaadókra, zsírra, fehérjére, szénhidrátra, katalizátorként szereplő vitaminokra, ásványi anyagokra és nyomelemekre vonatkozik. *Alultápláltság* lép föl, ha a bevitt napi kalória nem éri el a 800–1000-et, de ezen csak vegetálni lehet, dolgozni nem. A haláltáborokban, ahol a foglyok módszeres megsemmisítése folyt, a napi ugyanennyi kalóriát tudományosan kiszámították, adagolták, és ezen még keményen dolgoztatták is őket. Így testtömegüknek akár a kétharmad részét is elveszítették. Olyan élőhalottakká váltak, mint a kilátszó csontvázra feszített száraz bőr.

Részleges éhezés akkor következik be, ha bár a bevitel bőséges lehet, a szervezettől a felsorolt bármelyik fontos tápláléktípust megvonják, és a tápláléklánc megszakad. Hiába fogyaszt valaki teljes értékű ételeket, ha például egyetlen egy láncszem, mondjuk a C-vitamin hiányzik, ez esetben a skorbutnak nevezett súlyos betegség lép föl, amely íny-sorvadással, foghullással, és más súlyos tünetekkel jár. Abban az ivóvízben, amelyikben nincs kellő mennyiségű jó nyomelem, föllép a pajzsmirigy szövetének túltengése, a golyva, amely a nyak látható megvastagodásával és szellemi tompultsággal jár együtt.

A koplalás és „művészete”

Ezek az eljárások legtöbbször önként vállaltak. Modelleknél megszabják, hogy milyen testmérethez mennyi tömeg elégséges, és ha azon túl a kívánt formát nem tudják tartani, tudományosan táplálkoznak, mindent kimérve és napszakokra elosztva. Ezzel, amíg modellként dolgoznak, a koplalást is vállalják. A testforma egyén szerinti ízlésének megfelelő kialakítás érdekében, sokan az étkezésükből még alapvető táplálékfeleségeket is kihagynak, főleg a zsírt és a szénhidrátokat. Hamarosan

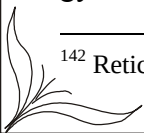

föllép az *anorexia*, amely különösen nőknél gyakori, és nem egyszer jóvátehetetlen károsodásokat okoz, majd halálhoz is vezethet. Ha például naponta nem jut be a szervezetbe a kritikus zsírtömeg, leáll, megszűnik a havi ciklus, a zsírban oldódó vitaminok fölhasználatlanul kiürülnek a szervezetből, csökken az energiaszint, és vele a teljesítőképesség, amely nemcsak a fizikai, hanem a szellemi tevékenységet is érinti. Utóbbihoz tartozik, hogy az idegnyúlványok zsírhüvelybe ágyazott védelem alatt állnak, és ez úgy oldódik föl, mint amikor az elektromos vezetékről a szigetelést lehántják. Nyomában állandó fájdalomérzet és ingerült idegállapot is jelentkezik. Amikor a szénhidrátok hiányoznak, hiába van zsír, a fehérjék nem bomlanak le – pedig ez a legfontosabb táplálékunk –, mivel „a protein a szénhidrátok tüzeiben ég el”. Ilyenkor a szervezet kénytelen a saját fehérjét lebontani, hogy magát becsapva, a hiányt visszatáplálja, de ezzel megindul az izomsorvadás és a teljes fizikai leépülés. Ha tehát a gyakori szénhidrátmegvonást alkalmazzák, azzal súlyos károsodás éri a szervezetet.

Még jóvátehetetlenebb a helyzet, ha a fehérjék mennyisége és összetétele módosul. A bicsérdisták, vegetáriánusok abban bizakodnak, hogy szervezetük a növényi fehérjékkel is boldogul. Óriási tévedés! Volt kolléganőm másfél évig bogyókon és magvakon élt, míg bekerült a szegedi Belgyógyászati Klinikára, ahol újabb másfél évig küzdöttek előbb az életéért, majd az egészsége helyreállításán, de nagyon nehéz volt a beindult fogyást megállítani, és korábbi egészségét soha többé nem nyerte vissza. A kutatók megállapították, hogy az emberszabású majmok sem voltak vegetáriánusok, és mindenevő, közvetlen állatőseink akkor kezdtek az emberré válás során gyors ütemben fejlődni, amikor táplálékukat az állati fehérjék egészítették ki. Kiderült, hogy szervezetünk ellenállórendszerében (RES¹⁴²) azok a nagyon fontos sejtes elemek és hatóanyagok, amelyek a védelmet biztosítják, csak a bevitt állati fehérjék jelenlétében termelődnek, hozzájuk tudnak kötődni, és így fejtik ki hatékonyságukat. Ha a táplálékunkban nincs meghatározott mennyiségű állati fehérje, a RES gyöngül, nem látja el föladatát, és szervezetünk különösen a fertőző betegségekkel szemben védtelen marad. Így a helytelen koplalás és fogyás során a RES nem tud számunkra biztonságos segítséget nyújtani, és az ilyen szerencsétlen legtöbbször nem a táplálék hiányában, hanem annak következményében halhat meg.

Már a középkorban fölléptek a *koplalóművészek*, akik mára elképesztő cselekedeteket hajtanak végre. Mesterségesen teljesen kiürítik a gyomor- és béltraktusukat. Felülről nyelik, alulról ujjukkal tömik a

¹⁴² Reticulo Endothelialis Systema.

nedves gézt a gyomrukba, és az így elérhető vastagbélszakaszukba, majd légzésüket és szívritmusukat lecsökkentve, a hibernáláshoz hasonló állapotot érve el, például üvegkoporsóba záratják magukat, vagy fakoporsóban föld alá temetkeznek, és csövön keresztül kapnak levegőt. Szinte múmiát készítenek magukból. Az ilyen önkívületi állapotban töltött napok száma már meghaladja a százat – a közel harmadév nem tévedés! –, majd amikor újraélesztik őket, lassan ismét föltáplálják testüket. Azt nem írják a tudósítások, hogy közben szervezetük mennyire károsodott, és ezt a teljesítményt hányszor lehet megismételni. Azt viszont nem tudom elhinni, hogy ez nem nyüvi a fizikumot.

Japán északi szigetén van olyan szektás buddhista szerzetesrend, amelyiknek erre elszánt boncai már életükben élő múmiát alkottak magukból. Módszeresen végzett, kemény fizikai munkával eltávolítják testükből a szövetek közötti kötött zsírt, élelembevitelüket minimálisra csökkentik, meditációkkal kikapcsolják szervezetük akaratlagos központi irányítását. Ez a leépítési folyamat évekig tart, míg csont-bőrállapot áll elő. Végül az utolsó hetekben az erdőben a fenyőfák kérgét fogyasztják. Ezzel fölgyorsítják a test mérgezését, és a kéregbevitellel fenyőgyanta rakódik le a kiélt szövetek helyén, amely beépülve, a test pusztulását gátolja a halál után. A még élő szerzetest minden víz és élelem nélkül földött földalatti aknába helyezik egy csengővel, amit mindennap megráz. Meditációjával halad a teljes megvilágosodás felé. A csengő egyre halkul, míg végleg megnémul. Várnak még néhány napig, majd múmiáját kiemelik, díszese ruhába fööltöztetik, és templomuk szentélyében elhelyezik. A hívek, mint szent emberhez járulnak és könyörögnek segítségéért. A japán kormány ezt a tevékenységét betiltotta.

A diéta a mérsékletesség alapköve!

Nincs olyan ember, akinek élete során valamilyen okból adódóan ne kellene diétázni. Ez nem koplalást jelent. Mindent lehet enni – sőt kell fogyasztani! –, de a napi élelemszükségletet nem szabad egyszerre bevinni, hanem arányosan elosztva. Mind az idő, mind a mennyiségi és a minőségi tényezők összhangjában a legfontosabb a mérsékletesség. Ez biztosítja a jó kondíciót testnek és szellemnek egyaránt, hogy a lélek ép maradhasson. Mindezt a fejtegetést az utolsó mondatrészt miatt kellett megtennem. Ugyanis, ha a táplálékbevitel során bármilyen zavar keletkezik, és ezt időben nem hozzák helyre, hanem állandósul, súlyos lelki gondok lépnek föl, amelyek elképesztő rendellenes magatartásokat, életellenes cselekményeket hoznak létre, tovább súlyosbítva a kialakult helyzetet. Ezt olvassuk Fukazava elbeszélésében is, ahol a rosszul élő

közösségekben évszázadok óta jelen volt a táplálkozási gond és a vele járó élelemmegvonás. Így alakulhatott ki az önpusztítás folklórral is kiépülő hagyománya. Erre látunk további hasonló példát Sánta Ferenc kitűnő emberábrázoló elbeszélésében, de a természet gyermekének, a vásárhelyi parasztembernek Bibó Lajos által leírt: *A föld terem tovább* című elbeszélésében is.

*

Minden népnek a saját fájdalma a legmélyebb, amelyet nehezen tud földolgozni, de felejtene nem szabad. Fukazava Hicsiró és Sánta Ferenc elbeszéléseiben a följjajdulás mégis kiegyenlítődik, mivel az emberséges-ség ott érvényesül, ahol nem a kultúra vagy a földrajzi távolság közelítése a döntő, hanem a lélek közös szenvedése jelentkezik.

*

Taigetosz

FUKAZAVA HICSIRÓ: ZARÁNDOKÉNEK

Tanulmányok a Narajama dalokról

(1956)

Fordította: SZENCZEI LÁSZLÓ

Európa Könyvkiadó. Modern Könyvtár 85. Budapest, 1965.

Bevezető

Ez a novella 1956-ban jelent meg a japán *Csuo-kóron* nevű folyóiratban. Írója akkor negyvenkét éves volt, és írásaival helyt kér a korszerű japán irodalomban. Mély hatással volt rám. Amikor elolvastam Tőkei Ferenc utószavát, amelyben a kapitalizmus válságának és a középkori japán beletörődésnek, buddhista lemondásnak tudta be a főszereplő, Rin anyó áldozatos – ámde európai értékrenddel vizsgálva –, szörnyű öngyilkosságát, ez a magyarázkodás olyan volt számomra, mintha nem ugyanazt a novellát olvastuk volna. Az első elbeszéléskötetemben¹⁴³ elhelyeztem a *Lehoztam anyámat a hegyről*¹⁴⁴ című „ellenelbeszélésemet”, a Fukazava írás továbbgondolását és befejezését.

Valószínű, hogy ritka az ilyen irodalmi föllépés. Lehet, hogy sokan igazat sem adnak nekem. Hivatkozni lehet Sánta Ferenc *Sokan voltunk* című elbeszéléseire, amelyben – végeredményét illetően a vállalt ön-emésztést – a japán társadalmi háttér európai székely–magyar megfelelőjét fogalmazta meg. Kérdés, hogy ezt a „voodoo halálnemet”, ezt a „föl-adott életet” vajon csakugyan minden nép esetében a társadalom csikarja-e ki az egyénből? A közösségek minden lakott kontinensen, ahol ez a tragédia valamilyen formában ismert és gyakorolt volt, évszázadokon keresztül miért nem tudtak olyan hely- és idősajátos megoldásokat létrehozni, amelyek nem a legkönnyebb ellenállás irányába hatottak, hanem vállalták volna az együtt maradást a legszorítóbb történelmi, gazdasági és természet adta kényszerhelyzetekben is?

Az emberségesség akkor nyilvánul meg igazán és mutatja meg mélységét, amikor mindenki bajban van. Ha az „egy mindenkiért, mindenki egyért” mondás kölcsönösen jelentkezik, és nemcsak az egyén áldozatvállalásában nyilvánul meg. Mert így az a kegyetlen példa jut eszembe, amelyet főiskolás koromban beszélt el tanárom a rágcsálóirtás kapcsán. Amikor a patkányjáratba befűjják a fojtógázt, a legerősebbek odavonszolják a beteg, öreg, gyöngé társaikat, és velük tömlik el a bejáratot.

¹⁴³ *A tetejetlen fán*. Lazi Bt. Szeged, 1997.

¹⁴⁴ U.o. 55-57.

Amikor megírtam említett elbeszélésemet, távolról jött, hazatért gyermekként már a hegyen találva kiszenvedésre váró anyámat, fölvettem a hátamra, és az ellenkező utat tettem meg vele, mint az Fukazava és Sánta elbeszélésben olvasható. Így fejeztem be: „Amikor letettem anyámat az ajtóban, tudtam, hogy a nehéz zárándokút véget ért, s azt is sejtettem, hogy egy még küzdelmesebb idő következik. De már együtt leszünk.” Mindez akkor jutott eszembe, amikor 1984 nyarán Auschwitzban megálltam a később szentté avatott Maximilián Kolbe minorita lengyel atya büntetőcellája előtt, aki egyik társa megmentéséért bement az éhségzárkába, és 1941. augusztus 14-én éhenhalásával példát mutatott. Egyik fogolytársa mondta el: „A páter haláláról az egész táborban beszéltek. Ő nemcsak egy embert mentett meg az életnek: tettével sokakban fölébresztette a bátorságot ahhoz, hogy túléljék a tábort. Fel tudta ébreszteni bennünk az emberi jószágba vetett hitet.” Volt és voltak, akik a történelem során egyért tömegesen is tudtak áldozatot hozni! Ma a cezarómánia és hatalmi mámor korszakában az egyes emberek tömegeket áldoznak föl saját boldogulásukért.

A zárándokének

Hegyek között huszonhét házból kicsi falu állt. „Rin anyó mint menyecske került ide, jó ötven évvel ezelőtt... Rin anyó az idén töltötte be hatvankilencedik évét, de férje már több mint húsz esztendeje halott. Egyetlen fiának, Tappeinek a felesége tavaly, gesztenyegyűjtésre menet, belezuhant a szakadékba, s halálát lelte. Tappeinek második feleséget kell keríteni, s ez több gondot okoz Rin anyónak, mint a négy árva gondozása. Sem a faluban, sem a szemközti tiben nem akadt arra való özvegy.” Ezzel a nem éppen kedvező családi helyzettel kezdődik a történet, majd követi az első Narajama dal:

„Ha eljön harmadszor Narajama ünnepe,
Kivirágzik mind a sok elhullott gesztenye.”

Kiderül, hogy ez a faluban a buddhista halottak napi ének. Ekkor „a hetvenévesek elzárándokolnak a Narajamára [a Tölgyek hegyére], a dal tehát emlékezteti az öregeket, hogy közeleg ez az idő.” Milyen idő és mit hoz majd nekik? Rin anyó látta, hogy a fia is hallja a távoli éneket és csillog a szeme, amelyből arra következtetett, hogy neki majd nem kell egyedül menni a hegyre, hanem elkíséri a fia. „Derék fickó a fiam!” – gondolta a vénasszony és „összeszorult a szíve.” A hegyen már nincs gond, hiszen a csúcsnak istene van, akit többen láttak, és aki oltalmába

veszi a hozzá érkezőket. Az az öreg pedig szerencsés, aki „mihelyt a hegyre ért, szépen lehullt a hó”, mert istenével gyorsan találkozott.

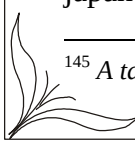
A hegyen kevés az élelem, gombát szednek, a bozótok, fák bogyóit, termését gyűjtik és eszik. Fő táplálékuk a köles. Rizst csak a nagy betegnek adnak és a Narajama ünnepen fogyasztanak. A hegyen alig található termőföld, nem lehet kellőképpen gazdálkodni, ezért marad a legősibb gyűjtögető életforma. A hegy mégis Isten, hiszen táplálja őket és befogadja. Az alföldi sík róna mezőgazdaságból élő emberének Földanya az istene. A föld is nehezen adja meg magát. „A termés kint hál az ég alatt”, és a természet gyakran nemcsak ad, de el is vesz. A föld az itt élő embert táplálja és befogadja, akár övéit a hegy.

Az élet olyan itt, a Tölgyek hegyén, hogy néha derűre is okot ad. Hírvívő jött, hogy a szomszéd faluban meghalt egy asszony férje. Sok teketóriázásnak nincs helye, hiszen az özvegy olyan korú, mint az ő fia. „...ha a felek tetszenek egymásnak, szabadon meghányják-vetik egymás közt a dolgot, s utána nincs semmiféle külön szertartás, menyegzőféle: az illető nő átköltözik új otthonába, és minden rendben van.” Ahol keserves az élet, csak úgy folydogálhat tovább, ha nem vetnek neki gátat, hanem rábízzák magukat az árra. Régen az uradalmi magyar cselédek is úgy boldogultak, ha összeálltak és „egy szegényből kettőt csináltak”. A természet rendje, ha valaki kidől a sorból, másik lépjen a helyére. Ha pedig van a folytonosság fönntartását gátló akadály, azt el kell távolítani, vagy esetünkben – a kialakult ősi rend szerint – ráhagyni, hogy a feszültséget annak hordozója maga oldja meg. Ilyen egyszerű is lehet az élet, cicoma és lelki gyötrődés nélkül. Rin anyó boldog volt, hiszen van még egy éve a narajamai zarándoklatig, és addig a fia jövőjét ki kell alakítani.

Az öregasszony évek óta fölkészülve várta a zarándoklatát. Van a búcsúzáshoz szükséges rizsbora, és már készen áll az ülőgyékény, ami a hegyen kell. Ükanyám is, ahogy a többi parasztasszony annakidején, amikor megözvegyült, elkészítette fekete halotti ruháját és egy batyuba kötve mindig magával hurcolta, hogy bárhol éri a vég, méltóképpen föl tudják öltöztetni.¹⁴⁵ Rin anyó életében megoldatlan kérdés is maradt. Vénységére épek a fogai, és ez azt jelentheti, hogy mindent föl tud falni, ami a háznál akad, márpedig az ilyesmi nagy gond az élelemben szűkölködők között. Fogta tehát a tűzkövet, és verni kezdte a fogait, de azok egyelőre keményen tartották magukat.

A néprajzkutatók megállapították, hogy a hagyományos faluközösségben minden embernek, még a bolondnak is meg volt a mag helye. A japán hegyi faluban ócsárolták és szajhálták azt az asszonyt, aki

¹⁴⁵ A tanya. 1979. 86.

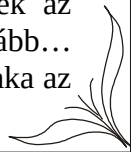

dédunokát ringatott a karján, mert olyan kéjsóvár volt és úgy szaporodott, akár az egerek, mivel hasonló módon utódokat nevelt, éhes szájakat, ezért szégyen volt ezt a kort megérni. A természetes az volt, ha valaki nagyszülő korában fölment a hegyre, mely igen messze esett a településtől. Tavak, völgyek és csúcsok sokaságát kellett legyőzni hozzá. Olyan volt ez az út, mint a népmesékben az akadályokat legyőző hős próbatétele.

A falu a Narajama ünnepre készült, és aznap megérkezett az új asszony a szemközti faluból. Rin anyó boldog volt, hogy a hegyre menetele előtt a fia sorsát is elrendezte. Bátorságot gyűjtött és a kőmozsár törőjével kiverte metszőfogait. Nagyon boldog volt, hogy új menyé fogatlanul láthatja. Az ünnepen a falubelieknek is büszkén megmutatta csorbáját. Ezzel az utolsó akadály is elhárult zarándoklata elől. Elhatározta, hogy már újév után elindul. Az idő váratlanul sürgette, hiszen legnagyobb unokája lányt hozott a házhoz, akinek már jócskán domborodott a hasa, „és ha megszüli ezt a gyereket, Rin anyó meglátja az egérfiat”, vagyis a dédunokáját. Micsoda szégyen lenne! Amióta két új asszony is érkezett a házhoz, Rin anyó munkájára nem is volt szükség, és sokat unatkozott.

Fia egy nap meg is kérdezte tőle: „– Nagyanyó, ugye jövőre felmész a hegyre?” Anyja büszkén és örömmel válaszolt igennel. Menyének eltérő véleménye volt. A család hirtelen megnövekedett létszámát másként is lehet enyhíteni. Az unoka asszonyára gondolva, így beszélt: „– Ha megszületik az egérfiók, bedobom egy szakadékba a hátsó hegységbe, s nagyanyót nem fogják kiénekelni...” Meg ne botránkozzék senki! Az ókori görög Taigetosz a ma élő „művelt” emberek között is remek megoldási lehetőség, ezért itt van köztünk, minden földrészben, és valamennyi nép gyakorolja. Naponta értesülünk a médiából, hogy a megszült gyermeket hogyan teszik el láb alól. Kit véres módszerekkel, kit zsineggel fojtva, vagy szemetes kukába dobva; hogy ne találjanak rá, elásva, széttrancsírozva, vagy kazánban elégetve. Az öregeknek, súlyos betegeknek pedig itt van a mindinkább követelt eutanázia. Teszünk ezek ellen többet, mint szörnyülködünk, és napirendre térünk fölötte? Ki a hibás? Mi azután nem, hiszen most még nem a családunkban történt, különben is foglalkozzon vele a bűnüldözés. Ez nem a mi feladatunk. Adófizetőként ezért pénzeljük a hatóságokat!

A természet adta nép legalább nem volt szemforgató, és a számára megoldatlan kérdésre világos, egyértelmű feleletet adott. Amikor korábban tűz ütött ki a hegységben és semmi sem maradt, „mindenki felment, azt mondják.” Mit számít egy esendő élet, amikor egész közösség végez önemésztést. És ez kinek fáj? Jönnek újra az „egerek”, születnek az „egérfiak”, és elmennek a kivénhedtek. A természet forog tovább... Amikor a faluban lopáson értek egy embert, elhatározták, hogy éjszaka az

egész családot kiirtják. Úgy menekültek meg, hogy elszöktek a lincselés elől. Azóta sem látták őket.

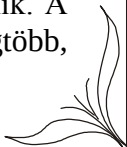
Valahol mélyen elbújva élt ugyan a lélek, mert amikor az öregasszony zarándokútjáról beszéltek, Rin anyó látta, hogy fiának „csillog a szeme...” Anyja meg is botránkozott, amikor még a menyje is kiszaladt, hogy ne lássák könnyeit, és így vélekedett: „csupa málé emberrel nem sokra megyek!” A fiát sajnálta, hogy – bár öregségére kicsi csomóvá vált, de – a téli, számára egyre járhatatlanabb utakon a fia hátán kell majd a csúcsra érnie, és ez milyen fárasztó lesz neki.

Az unokája az idevonatkozó dallal oldotta meg a kínos helyzetet, amikor így énekelt apjának:

„A hegység lázban áll, mennyi a csupasz ág.
Menni kell, tedd fel már hátadra a deszkát.”

A „deszkát”, amelynek *hordkosár* jellege volt, ebbe kapaszkodva kuporgott az öreg az utolsó útján. Mielőtt az egérfiók megszületett, Rin anyó szolt fiának, hívja össze azokat, akik már túladtak öregeiken és voltak a hegyen. A hagyomány szerint, búcsúvacsorát és szakét akart kínálni nekik. Mivel az idő hidegre fordult, a férfinak nem volt túl nagy kedve hátán egy öregasszonnyal a hegyre mászni, de anyja hajthatatlan maradt. Az összegyűlt vendégek előadták a hegyre zarándoklás íratlan szabályait. Mindenekelőtt: „a hegyre menet nem szoltok.” A zarándokút során az érzélgősségnek semmi helye sem volt. Az előírás azt célozhatta, ne kezdjenek el sajnálkozni, búcsúzkodni, nehogy szégyenszemre visszaforduljanak. A következő parancsok is ezt a követelményt erősítették meg: „úgy távozzatok hazulról, hogy senki se lásson.” Senkinek se essen meg a szíve a búcsúzó öregén. A harmadik kíváncsi, hogy „a hegyről jövet semmi szín alatt se tekints vissza.” Ne lásd, hogy anyád vagy apád kihűlő teste milyen magányosan marad a hegyen.

Ezzel a három próbával – ismét a népmesék hőseinek vizsgájára utalt az írás – a fogadalomra fölhívás befejeződött. A következő résztvevő elmondta, milyen az út oda, és hogyan lehet a Narajamára följutni. Végül minden emberivé és szépre fordul: „Tölgyek közt hág az ember mind magasabbra és magasabbra, s ott vár benneteket az isten.” A hit a legfontosabb lelki kapaszkodó, mert míg a társ, a szerelem, a barát és a hitves e világon nyújt támaszt, Isten a hosszú léttelen létben gondoskodik rólunk. A buddhizmus nirvánájában bekövetkezik a vágyaktól való megszabadulás, vele a vágyak eléréséhez szüksége harc is megszűnik. A lélek megpihen, és föloldódik a természetben, ahonnan jött. Ez a legtöbb,

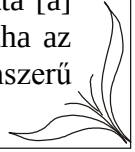
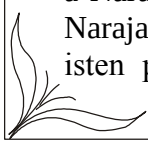
amit a hívó ember elérhet, mert ez a legnagyobb boldogság. Azonosulni és eggyé válni istenével.

A szertartás alatt tizenennyolc liter rizsbort ittak meg, amely hozzájárult ama másik világba vezető út elejére találni. Akkor éjjel Rin anyó és fia nem aludtak, készültek a következő éjjel induló zarándokútra. Hajnalban nyöszörgést hallottak a bejárat felől és kiderült, hogy a szomszéd idős ember volt, akit fia kényszerrel akart fölvenni a hegyre, mert az öreg elrágta a szalmakötelet, amellyel megbéklyózta, hogy el ne szökjön, de fia menekülés közben rátalált és durván elfogta. Rin anyó magyarázta az öregnek: „Ha még ezen a világon megszakad a kapcsolatod Önagysága, a hegy istenével meg a saját fiaddal, ugyan mi vár rád?” Vagyis nincs választási lehetőség, kibúvás, enyhítés. Nemde ugyanígy vagyunk mi is? Ha hívnak, menni kell. Az orvostudomány egyszer, esetleg néhányszor újraéleszt, „megment”, de előbb-utóbb eljön az a perc, amikor többet nem tudunk sem visszatérni, sem az Útról letérni, mert az nem visszafelé vezet! Jaj, ha hitetlen voltál, és nincs semmi elképzelésed, hogy merre, mert az Út végtelenített és nem találsz ki belőle. Egyedül maradsz és birkózol a távolsággal, amely nem akar véget érni. Nincs, aki segítsen!

Másnap éjszaka az öregasszony még elkészítette és hátrahagyta az utolsó ételt, amit, ha a család reggel fölébred, majd elfogyaszt. Fölkuporodott fia hátán a deszkára, és a sötét éjben elindultak. Fia csak a zarándokút elejét ismerte, „de ezután olyan utat kellett követnie, amelyre a hagyomány értelmében csak narajamai zarándok léphetett.” Ezen az úton, akár a mesében, ember, vagyis ő még nem járt, nem ismerhette. Ez a belső Út, a Tao, amely az egyszerű japán ember hite szerint éppen úgy hegyes vidéken kanyarog, ahogy az alföldi, így a vásárhelyi parasztember szerint pusztán vezet át, szűrős tövissek, csaholó és támadó kutyák között.

A japán író így érzékelteti az Út nehézségeit: „A hegyet, ahová Tappei feljutott, völgy választotta el a Narajamától, olyan szakadékos, mély völgy, hogy az ember azt hitte, egyenest a pokol fenekére nyílik.” Minél jobban kíváncskozol vissza, és minél több bűnnel terhelt a lelked, annál több és kegyetlenebb az akadály, de ha megbékélve és bűneidtől a rögzös úton szabadulva igyekszel előre, annál inkább enyhülnek kínjaid és rövidebbé válik a zarándoklat, majd célba érsz. Nem kell térkép, helyismeret, mert az Úton Te magad vagy a jel, amely e világot itt hagyva, ha rá akaratod és megbánásod segít, előrébb vezet.

„Mivel a négy hegy övezte völgy mély, mint a pokol, Tappei óvatosan, de szilárdan róttá az ösvényt... Ahogy mind közelebb kerültek a Narajamához, már nemcsak lépteire ügyelt. Mihelyt megpillantotta [a] Narajamát, az ott lakó isten szolgája lett, s úgy rémlett neki, mintha az isten parancsára lépkedne.” A valós természeti kép és az álomszerű

misztika árnyaltan keveredik a leírásban. Így válik a valódi világ túlvilággá, megőrizve sok mindent az elhagyott vidék képéből. „Felpillantott: szemközt a Narajama úgy tetszett, mintha ülné. Úgy magyarázták, hogy a Hét völgyön túl van út meg nincs is, s ő mind magasabbra, magasabbra hágott.” Eljutva ama másik világba, az Út lassan eltűnik. Te magad válsz azzá, így nem azt keresed, amin járnod kell, mert többé nem mozdulsz, nincs miért, nincs hová, mert ez a cél, amelyet elértél.

Mi marad a földi létből? Ahogy följutottak a csúcsra, a szikláknál holt embereket láttak. „ismét egy szikla, s lábánál kifehéredett csontok. A két lábcsontról magvult, de a koponya legurulhatott a törzsről, mert oldalvást hevert. A karok is messze vetődtek a sziklának tapadva...” A test elmúlásához és a lélek kiszabadulásához már a neolitikumban megjelent a *lélekmadár*, amely a holtból elvitte a szellemet, majd átszállt vele a másik világba. A férfi azt látta, hogy a frissebb tetemek mozogtak. „A hulla a melle táján mozgott. Egy holló volt benne... Ahogy feljebb hágott, mind több és több lett a holló.”

A hegy maga volt az élők temetője. Ez az isten emberáldozatot követelt. Elképesztő, hogy a falvakból mennyi idős embert vittek a hegy istenével találkozni: „kissé odább kopár tisztásra bukkant, merő szikla az egész. Itt annyi volt a fehér csont, hogy mint hó, körös-körül mindent ellepett.” Eljött az idő, hogy megváljon halálra ítélt anyjától: „néhány lépés után talál egy sziklát, amelynek a lábánál nem volt hulla. Amikor ideértek, Rin anyó ráütött Tappei vállára, s a lábával verdeste. Jeladás, hogy Tappei segítse le a hátán levő deszkáról, amelyen ült.” A férfi most került szembe az anyjával. „A derekán öv helyett szalmakötél. Tappei nézte a mereven álló Rin Anyó arcát. Úgy rémlett neki, hogy nem is a hazulról ismert arc. Kiültek rajta a halál vonásai.” Az asszony elhatározásában hajthatatlan volt: „keményen szorította Tappei kezét, aztán hátba taszította. Tappei elindult. Megtartotta a hegy törvényét, amely tiltotta, hogy hátratekintsen.” A hegyről lefelé botorkálva, látott egy hullát, amelyiknek vékony nyakán kötélt tekerődzik. „Nekem sohase lenne ennyi bátorságom...” Már majdnem megtette a Narajamáról levezető út felét, amikor valami fehérség villant meg előtte. Megállt, s merőn figyelt. A tölgyek közt fehér pihék szállkostak. Havazott.” Ez boldoggá tette, hiszen anyját a hó elfődte a hollók és az élet elől. Elmúlását megkönnyítette. Fölrúgva a törvényt, visszafordult és ismét mászni kezdett a hegyre, hogy bejelentse anyjának: „havazik!”

Rin anyó hótól lepve ült a szikla tövében. „Szemét merőn egy pontra szegezte, s a Buddha-imádás zsoltárát énekelte. Tappei erős hangon megszólította:

– Mama... Havazik!

Rin anyó szelíden kidugta a kezét, s intett fiának: fordulj vissza!

A férfi rohant lefelé. A völgyben találta a szomszédot, aki apját cipelte fölfelé, aki az előző éjjel megszökött. Mata apó a deszkán ült, „szalmakötéllal úgy odakötözve, mint egy gonosztevő.” Fia éppen azon mesterkedett, hogy nem cipeli tovább, hanem letaszítja „a Hét völgy tetejéről a négy hegy övezte, feneketlen, pokoli mélységbe.” Az öreg, amennyire ujjaival a kötelékből ki tudott nyúlni, megkapaszkodott a fiába, aki hasba rúgta és az öreg belezuhant a mély szakadékba. Onnan, „mint fekete füstgomolyag, megszámlálhatatlan sok holló szállt fel keringve...” Tappei ekkor jutott tudatára, hogy ezek nem lélekmadarak, amelyek a lelket viszik át egy másik világba, hanem dögevők, mert akiket nem visznek végig az Úton, azok kárhozottak. Márpedig a sereg hatalmas száma mutatta, hogy szüleivel sok gyermek nem járja végig az Utat, hanem hamarabb eltaszítja őket, hogy terhétől szabaduljon.

Tappei éjszaka ért otthonába. Az ajtó előtt megtorpant. Vajon mit fog mondani, amikor kislánya megkérdezi, hogy „Nagyanyó mikor jön haza?” Kihallatszott, amint a kisebbik fiú ezzel a dallal szórakoztatta a kislányt:

„Fenn maradt a hegyen a vénasszony,
Csakhogy mint a rák, vissza ne csússzon.”

A házban közben elosztották Rin anyó használható holmiját és abban fesselegtek. Asszonyt hozott fia a tegnapi szertartás maradék borától részegedve, nagyanyja vattás ruhájába bújt. Tappeinek ez a dal jutott eszébe:

„Bárhogy vacogj is, a vattás ruha
Nem földhet be, ha vár a hegy ura.”

Az Úton mindannyiónknak hamarosan el kell indulni... Lesz, aki aranypalástban, a másik prémes bundában, vagy vattás ruhában megy, sokan rongyokban dideregve. De az Úton minden ruha, még alatta a hús is lefoszlik a csontról, és nagyon, nagyon mezítelenül kell elébe lépni, „ha vár a hegy ura!”

Hódmezővásárhely, 2008. május 14.

*

SÁNTA FERENC: SOKAN VOLTUNK

Szépirodalmi Zsebkönyvtár, 1972.

A családi tragédia ezzel a mondattal kezdődik: „Már harmadik hónapja éhezünk, s két hete csak egyszer ettünk egy nap.” A második világháború alatt és főleg utána, kisgyerekként nekem is volt módom az éhezést megtapasztalni. Ezt egyik elbeszélésemben megírtam.¹⁴⁶ Nálunk a jelenség szerencsére nem úgy következett be, hogy folyamatosan nem volt mit enni, mert szüleim, ha a föld alól is, néhány nap múlva a legalapvetőbb táplálékot beszerezték, ha az nem is volt mennyiségileg mindig elegendő, és főleg *komplettált*, vagyis minden szükséges elemet tartalmazó étel. Ettől függetlenül nem kívánom senkinek sem az éhezéssel járó szenvedést.

Itt, a Dél-Alföldön, ahol gyakran vetés nélkül is kikelt az aratáskor elszóródott gabona, és a tyúk valamelyik boglya alól orozva keltetett csirkéit is elővezette, de a hegyvidéken az élet sokkal szigorúbb volt. „Apám már nem járt napszámba, élet után. Eleget próbálta. Sok volt a szegény, kevés a gazda, neki nem jutott. Ült egész nap a kis vékán a kályha mellett” – írta Sánta Ferenc. No, ez a magatartás az, amivel én sem a családomban, sem a környezetemben nem találkoztam. Egy másik könyvemben leírtam, hogy dédapám tanyáján Ida nénémrel még néhány fészekalja verébrojásból is rántottát készítettünk – el lehet képzelni, mennyi jutott belőle –, de nem üldögéltünk a sült galambra várva, azt még neveletlen fiókként kiszedtük és fölfaltuk; de főleg senkit sem löktünk ki a már magatehetetlen, csak „ételpusztító” szeretteink közül.¹⁴⁷ Vagy mindenki evett vagy senki sem. Nem volt megkülönböztetés. Ha volt, éppen a fordítottja történt, mint amit a japán vagy az erdélyi elbeszélésben találtam. Első volt a gyerek és az idős, vagy beteg ember. Elképzelhetetlen volt, hogy dédanyám koplaljon, amikor ő volt a *család Anyja*, akire mindenki fölneézett, és akit szeretett. Inkább a munkabíró, fölnőtt emberek nem ettek, csakhogy az elesetteknek maradjon. Amikor nagyon szorított bennünket a helyzet, anyám a magáét titokban átadta nekem, de ez az ő dolga volt, senkit sem hozott vele kényszerhelyzetbe, legföljebb önmagát.

¹⁴⁶ *Az utolsó üveg befőtt.* 15-20. In: *Kalászkisasszony.* Budapest, 2001.

¹⁴⁷ *A tanya.* Budapest, 1979. 124.

Anyám szeretete. 48-49. In: *Confessio*, 1996. 1. sz.

Hagynak-e nyomot? 18-19. In: *Confessio*, 1998. 4. sz.

Érdekes, számunka ismeretlen volt az elbeszélés öregének mesemondása is. Amíg esetünkben a mesélő mindig, minden mesének egy este a végére jutott, hacsak nem könyvből olvasott, hosszú történetet kellett megszakítani, Sánta Ferenc ezt írta: „Sohasem mondta végig. Nem is bántuk. Akkorákat hallgatott mesemondás közben, hogy jobb volt, ha megült a helyén.” Minden valószínűség szerint, az éhségtől már olyan gyöngeség fárasztotta, hogy nem volt ereje beszélni. A koplalás során az emlékezet is kihagy, az agy lelassul, nem úgy működik, ahogy a rendszeren táplált embernél szokott.

Egy alkalommal, középiskolás koromban, amikor már meglehetősen önálló voltam, szándékosan kipróbáltam az éhezést, hogy hatását magamon tanulmányozhassam. Az első napok után érzéksalódás, hallucinálás és látomás jelentkezett. A különös az volt, hogy már nem éreztem az éhség okozta hastáji görcsöket és fájdalmakat. A szervezetem lenyugodott. Olyan könnyű volt a fejem, mintha röpülnék, de ez nem szédülésben jelentkezett, hanem föl szabadultságban; mintha testemtől elváltam és elindultam volna az Úton egy szurrealista álomvilág felé, amelytől nem féltem, sőt izgalommal töltött el, hogy hová jutok és milyen lesz? Kábítószer sohasem fogyasztottam, még csak nem is cigarettáztam, ezért nincs összehasonlítási alapom, de valószínű, hogy e szerek használatát kiváltó állapothoz hasonlóba kerülhettem, mert az alkoholos befolyásoltsághoz sem volt mérhető. A város Népkert nevű vasútállomása előtt találtam magam. Ekkor ijedtem meg, hogy mit keresek itt, ahol vonatok és autók szaladgálnak. Hazamentem és újra enni kezdtem. Azóta nem tiltakozom a rám rakódott fölös kilóim miatt, de tudom, hogy ez is egyfajta érték és tartalék azokra a napokra, amikor esetleg külső kényyszerből vagy betegség miatt kell éheznem.

„Nagy dolog az éhség” – írta Sánta Ferenc. Elbeszéli, hogyan kaparták össze a puliszka maradékát a deszkáról. „Ilyen éhségben minden száj számít. Minél több van belőle, annál nagyobb a baj. Mi pedig voltunk elegen.” Az általam gyakorlatból ismert jelenet, hogy az utolsó falatokat a gyerekek és öregek fogyasztották el, itt így következett be: a hetven év körüli nagyapó „nem ette meg a maga adagját, hanem odahozta az ágyunkhoz. Nagy ráncos kezével szétszórta közöttünk, s mi kaptunk rajta, mint a csirkék.” A gyerekek apja, amikor meglátta, így értékelte: „– azt bizony jól teszi.” Az öreg megkérdezte fiától: „– Gondolod, Ferkó? – Én igen!” Ez a határozottság a végítélet kimondását jelentette, melyet a gyerekek nem értettek, de valami szörnyű sejtésük volt abból, hogy „anyám leejtette a nagy mosogatótálat, és arra ráfigyeltünk. Nézett megijedt arccal a beszélőkre...”

Az öreg búcsúzóul még gondosan eligazgatta a gyerekek feje alatt a párnát, fiának adott néhány gazdasági tanácsot, majd odaszólt: „– Hát akkor, ne késlekedjünk, Ferkó, hallod-e fiam? Apám felállott, megrázta magát egy kicsit, s mintha anyámnak mondta volna, odanézett: – Hát készüljön. A többit én elrendezem.” Közben az anya a ládából kiszedte az öreg váltó alsó ruháit és apósa magára szedte. Az öreg úgy ült az asztalnál, mintha vendég lenne. Fia hozott egy üveg kölcsönként pálinkát és tyúkot. Amíg az ura bicskával a körmét vágta, apósa meg a pálinkát itta, az asszony megfőzte a tyúkot, amit az öreg egyedül mind megevett. A gyerekek vágyódva nézték, egy darabot akart is adni nekik, de a fia nem engedte: „– Őket csak hagyja, egye meg, mert az mind a magáé.”

Az öreg még le sem nyelte az utolsó falatot, amikor az asszony már szedni kezdte az asztalt. Nagyapó „vette a lábujját, kabátját, fejszéjét.” Az ajtóban kérőleg nézett szeretett unokájára, és ennek engedve, anyja felöltöztette. Az öreg kilépett az éjszakába. Mindenki megállt és várt. Ez volt az a pillanat, amelyben az idő nem rohant tovább. Végtelen, lélektelen, üres állandóságba merültek, mint a teremtés előtt, amikor semmi sem volt ezen a világon, csak Isten markában a látható megvalósulásra váró energia. Talán könnyekkel küszködtek, amelyeket elnyeltek, letörültek, vagy magától lepörgött. Az éjszakában nem lehetett biztosan tudni. Pedig a múlhatatlan idő most nem az újrakezdést hozta, hanem a végső elmúlást sugallta. Az öreg végre megszólalt: „– Holnap reggel gyertek ki, mert mindent otthagytok.” Egy-egy „Isten áldjával” elköszöntek, majd az öreg elindult az éjszakában. Ebben a helyzetben szinte ironikusnak tetszik, amikor fia utána szólt, hogy „– Aztán vigyázzon magára.”

Nagyapó kisvártatva visszafordult, és kérte fiát, hogy az unokája darabig elkísérhesse. Ferike darabig botladozott mellette. Az egészből nem értett semmit, de érezte, hogy valami nagyon rossz és igazságtalan történik, aminek nem szabadna. Az öreg a kerítésnél megállt. Jött az unokáján alkalmazott védelmező mágia: „Nézegetett egy darabig, aztán megköpdösött háromszor egymás után keresztre, ahogy az újszülöttet vagy a kicsi beteg gyereket szokták, hogy ne fogjon rajta soha semmi rossz.” Ez természetes, de ami utána következett, az ebben a rideg világban érthetetlen és megdöbbentő volt, mert az érzelmeket ritkán mutatták ki: „Meg is csókolt, amit soha nem tett, és csúnya rekedt hangon azt mondta: – Menj be, s mondd meg anyádnak, ügyeljen rád, mert engem többet nem látsz!”

Akár a japán Rin anyónak, a székely nagyapónak is szerencséje volt utolsó útján: „mire észbe kaptam, csak épp hogy láttam a nagy hóban, ami közben eleredt, hogy megy, és elvész a fák között, mert ott volt mindjárt az erdő.” Amikor apa és fia visszatértek, a gyerek nem bírta tovább és

megkérdezte: „– nagyapám mikor jön vissza? – Ő akkor, amikor te nem kérdezed!” Az asszony is előkerült egy csomó ággal, amelyet az ember kezdett a tűzre rakni. Jött a rituális áldozat az egyik legaktívabb őselemmel, a mindent elpusztítani képes tűzzel, amely áldozatainak testéből segíti a lelket kiszabadítani, hogy földi pányvától szabadult szárnyas lóként repüljön a végtelen és örök birodalom felé. „Csak rakta, rakta. Akkor tűznek, hogy olyant még nem láttam a kemencében. A lángja kicsapdosott a fején, az ajtaján is úgy fújta ki magát, mint az istennyila, úgy forogtak, ropogtak a szikrái, mint a pokol tüze. És ropogott, nyöszörgött az egész alkotmány.” Az ajtón kopogtattak, és a nagyapó öreg komája jött megkérdezni, hogy „– Aztán igaz-e, hogy elment? – Apám felkapta a fejét. – Hová? – kérdezte, és nézett Ignác bá'-nak a szeme közé. – Fel a Búdösbe – válaszolta az.” Ferike most kezdte megérteni, hogy hová ment a nagyapja, és miért nem tér többet vissza. „Jaj a Búdös. Aki csak belészíppant, mind megfullad egy sorban. Onnan élő fia ki nem jön. Ha madár belérepül, ki nem száll, mert meghal. Nagyapám is meghal... Hát éppenséggel odament, és apám akarta, anyám is hagyta, ha csak nem ők küldték.”

A fiú végiggondolta az egész történetet és megvilágosodott, mi történt a nagyapjával. „Volt már egy hónapja, hogy más mesélte, és azt mondta, ez a rendje.” Tegyük föl önmagunknak a kérdést? Vajon tényleg ez a dolgok rendje? Ezekben a történetekben hol van a felebaráti szeretet? Bármilyen kemény is az élet és kőkeményre edzi a szíveket, csak a halál nyújthat kiutat a földi pokolból? Nem ismerjük az irgalmat és a másikért való áldozatvállalást, miközben mi önmagunkért ugyanezt elvárjuk még a szüleinktől is? Hol van itt az emberségesség? Érdemes volt-e emberé válnunk, mert még a legtöbb állat is védelmezi családját.

Az öreg látogató, mikor elment, az ajtóból visszafordulva az unokákra pillantott és kérdezte: „– Őköt megcsókolta-e? – Egyet se – mondta anyám...” Ebben a cifra világban, ha van is érzelem, azt nem lehet, sőt nem szabad kimutatni, mert az a gyöngeség jele. Micsoda tévedés, hiszen a tehetetlenségnek éppen az a fokmérője, hogy hagynak valakit elpusztulni, sőt az erősnek véltek lökik őket a halálba. Azok az edzettek, akik vállalják és meghívják maguknak a halált, és azok a gyöngék, akik ezt hagyják beteljesülni. Nem hiszek, és nem adhatok föloldozást e rémtett elkövetésében! Az apa „lángoltatta a tüzet jobban, mint előbb.” Az áldozat nem hoz megbocsátást, mert a tűz mindent elhamvaszthat, de ezt a bűnt nem emészti el! Olyan ez, mint Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versében, hogy ott munkál örökké az emberben, és nem szabadulhatsz tőle. Ha megégetik, még a porodban is tovább működik!

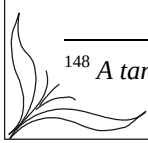

Reggel az apa magával vitte Ferit az erdőbe fát vágni, mert az éjjel minden tüzelőt a lángoknak áldozott. Délig vágták a fát és az apa, csodák csodája, egyszer sem ütötte meg a fiát, „pedig az ujjamba is belevágтам”, bizony az ügyetlenség ebben a világban nagyobb bűn volt, mint a „kegyes” gyilkosság. Elindultak a Büdös felé, de útközben a férfi nem fogta gyereke kezét, ahogy a nagyapja szokta. Csak nem kezd elérzékenyülni és a fiába elültetni a fennmaradás ellen ható szeretet szikráját, pedig ebből nagyobb és éltetőbb lángot lehetett volna szítani, mint abból, amit ő táplált.

Sánta Ferenc nem azért kiváló író, hogy a történetet embertelenül hagyja, mintha beletörődne a változtathatatlanba. Az utolsó sorokban jön a reményadás, amely bennünk is elindít egy folyamatot, hogy ez a világ végre lezárult, mert van helyette jobb és jövőt mutatóbb. „A barlang szájában megtaláltunk mindent. Szép sorjában rakva ing, gatyá, kabát, a nagyapám holmija. Legfelül a kucsmája, lenyomtatva egy nagy kővel. A fejszét elvitte magával.” Az apa adogatni kezdte a holmikat a fiának. A kucsmából kigurult a hóra valami. „Egyik combja volt a tyúknak.” Belecsúszhatta fia tarisznyájába, megsimogatta a gyerek fejét, amit eddig sohasem tett, és így szólt: „– Majd otthon megeszed...” Nem akarta szétosztani, mert tudta, hogy fia volt az öreg kedvence és azt is fölismerte, hogy ezt neki szánta. Tiszteletben tartotta apja végső akaratát. A fej érintése és simogatása olyan, mint a keresztelezés, amikor valami szörnyű bűnt lemosnak vele és helyette áldást nyújtok. Ezt éreztem magam is akkor, amikor dédanyám levitt a partról az ér kiszáradt medrében és megmutatott egy dögöt, elmagyarázva, hogy mindnyájan így végezzük, de van bennünk valami, ami eltávozik, és nem porlad el. Valamit érintésével átadott akkor és a szívemben őrzöm ma is. Ha majd mennem kell, nyugodt leszek, mert a simogatással kapott szeretetet védelemül magammal viszem.¹⁴⁸

Az író egy utolsó, nagyszerű emberi tettet is hagy a végére: „lejjebb, a barlang feneke felé még egy holmi feketéllett. Megismertem. A Csűrös Ignácé volt. Azért még nem jött senki...” A nagyapó öreg barátja utána ment társának, akinek ettől kezdve fölöslegessé vált a baltája, az utolsó szalmaszál helyetti kapaszkodója, ha minden szakad, azzal végezhet magával; ugyanakkor kedves eszköze volt, hiszen azzal kereste kenyerét. A két öreg a barlangban találkozott. Nem volt már szükség semmire, hiszen egymásra leltek. Az Út végére egymást segítették.

¹⁴⁸ A tanya. Budapest, 1979. 96-97.

Az elbeszélés befejező mondata döbbenetet hagyott bennem. A Csűrös ruhájáért „még nem jött senki, s talán ezután sem jön majd, mert még így is látszott, lyuk lyuk hátán, egy garast sem adna érte senki.” Ennyit ért az az ember, aki életét becsülettel élte, családját fölnevelte, embereket faragott belőlük, és ha kellett, barátjáért föláldozta magát. Az ilyen élnetetlennek olyan rossz gúnyák jutottak, ami meghatározta a családon és a közösségen belüli értékét is.

Amikor 2008. március 15-én családommal elmentem a vásárhelyi Tornyai János Múzeumba, hogy ki tudja, hányadszor megnézzük a Plohn József fotózta helyi negyvennyolcas hősök portréját, kiderült, hogy közöttük még nagyon sok ismeretlen. A múzeum hiába kéri sokadszorra, hogy a leszármazottak próbálják beazonosítani őket, csak a módosabb gazdákat, polgárokat ismerik föl és vállalják hozzátartozóik. Ugyanakkor megannyi nyomorult szegény, elviselt, agyonfoltozott és szakadt ruhában öltözött egykori férfi kérően ott néz velünk szembe, hogy semmi mást, csak a nevüket adják vissza. Ezzel az utókor legalább a tekintetükön kívül az emléküket is maradandóan megőrizhetné, és megkapnák megérdemelt emberi méltóságukat. De hozzájuk sem jön el senki, mert éppolyan szégyellni való és fölösleges, mint Csűrös Ignác rongyait hazavinni. Egy nép esetében is két szélsőség így találkozik, mert belül alig különbözünk!

Hódmezővásárhely, 2008. május 24.

*

A sziget ura

TOM NEALE:¹⁴⁹ AN ISLAND TO ONESELF (1967)

Karig Sára fordításában: EGYSZEMÉLYES SZIGET¹⁵⁰ (1970)

Bevezető

Az új-zélandi férfi hat éven keresztül „két részletben a Csendes-óceán déli részén egy fél mérföld¹⁵¹ hosszú és háromszáz yard¹⁵² széles, lakatlan korallzátonyon lakott” – írta magáról Tom Neale. Egy alkalommal Noel Barber író¹⁵³ látogatta meg, az akkor még benépesítetlen Suwarrow korallzátonyhoz tartozó apró szigeten. Noelről a kötet *Bevezetésében* a szerző azt írta, hogy megismerkedett „egy férfival, aki valóra váltotta azt, amiről az emberek milliói csak álmodoznak, de amit sohasem valósítanak meg.” Mi volt ez? A magány biztosította szabadság egy édenkertben, ahol csak magára számíthat az ember, kipróbálva testi-lelki erejét.

Amikor Barber leírta Neale külsejét, rögtön emlékeztetett Santiagóra, az öreg halászra, és némiképpen Derszura, a gold vadászra. „Magas és szikár férfi, bőre sötétbarnára sült... Őszülő haját rövidre nyírta. Csak a szeme ragadott meg voltaképpen. Barna és figyelő szem – élenkségét napbarnította arcának ráncai csak hangsúlyozták – [amely] sohasem volt mozdulatlan.” Belső értékei már eltértek az említett személyekétől: „úgy találtam, hogy nagyon szerény, nyugodt és intelligens, kiváló humorérzéke van, és élenken érdeklődik az általa elhagyott világ eseményei iránt. Nem, ez a férfi semmiképpen nem hóbortos.” Ráadásul házias volt. Elmosogatott, minden eszköze a helyén állt és naplót vezetett. „(...) élvezte a

¹⁴⁹ 1902-ben, Új-Zélandon, Wellingtonban, hat gyermekes családban született. Hajón szolgált, hogy megismerhesse a csendes-óceáni szigeteket. Anchoragera 1952. október 7-én érkezett először, és magányosan 1954. június 24-ig élt itt. Másodszor 1960. április 23-tól 1963. december 27-ig tartózkodott ugyanitt. Életrajza szerint még egy harmadik útja is volt kedves atolljára. Összesen tizenhat évet töltött a szigeten magányban. Közben 1956. június 19-én megnősült, és „gyorsított tempóban”, már novemberben Aucklandon fia, 1958 februárjában Palmerstonban lánya született. 1972-ben elvált. 1977. november 11-én gyomorrákban halt meg, Rarotongán temették el.

¹⁵⁰ Eredeti kiadásban: Collins, 1967. London – Auckland. Magyarországon: Táncsics Könyvkiadó – Művelt Nép 12-13, Budapest, 1970.

¹⁵¹ 1 mérföld = 1.6 km. (A sziget 800 méter hosszú.)

¹⁵² 1 yard = 3 láb = 90 cm. (A sziget 270 méter széles.)

¹⁵³ Noel Barber (1909-1988) Brit író, újságíró, aki gőzhajókon és mindenféle járművel bejárta a világot. A *Daily Mail*-nél és más lapoknál dolgozott. 1956 októberében Pesten Nagy Imrével is találkozott. A forradalom alatt Budapestről rendszeresen tudósított. A Lánchídnál október 25-én tüzharcba keveredett, és egy pesti fiatal a karjai közt halt meg. Október 28-án a fején ő is megsebesült. Nálunk szerzett forradalmi élményeit *Egy marék hamu* címmel Londonban adta ki.

beszélgetés pusztá örömét, a szavak egybefűzését... bár nyilvánvalóan örült látogatásomnak és el volt ragadtatva a hozott élelmiszerektől, nem hiányzom majd neki, amikor elmegyek.”

A középszerű, nem gazdag polgári származású Neale-ben harminc éven keresztül érlelődött, hogy életének egy részét magányosan töltsön egy szigeten, és ehhez ötven évesen kezdett hozzá. Barber kérdésére: „Mi készítetett rá, hogy így élj?” – kitért a válasz elől, de elmondta, hogy „Szeretem az embereket – igazán szeretem! Nem a felelősség elől menekülök. Voltaképpen, ha becsületes akarok lenni, meg kell vallanom, nem egészen tudom, hogy elsősorban miért is jöttem ide.” Nem világot látni, mert attól elzárkózott. Mindenki benne él ez a belső készítés, legfőleg nem ismerjük föl, vagy nem merjük, sokan nem tudjuk megvalósítani szabadságunkat és természetközelségünket. Ez utóbbi a legfontosabb az ember ösztönvilágában, ami megszólal bennünk, és visszahív. Neale így fogalmazta meg: „Azért választottam tartózkodási helyemül a csendes-óceáni szigetet, mivel az élet ott olyan ütemben zajlik, amelyet eredetileg Isten képzelhetett el magának, mikor megteremtette a napot, hogy melegítsen minket, és gondoskodott a föld gyümölcseiről, hogy táplálékunk legyen; de bár az összes szigettel megismerkedtem, ha agyonütnek, sem tudnám megmondani, mi volt a véremben, ami a szigetre üzött.”

Az ösztön nem magyarázható, hiszen velünk született készítés, legfőleg egy darabig szunnyad, amíg lassanként föléled és jelentkezik, vagy robbanásszerűen kitör. Az író elkap egy fontos gondolatot Istenről. A keresztény teológusok szerint az Atyát magánya indította arra, hogy *játszótársként* embert teremtsen, de ahhoz, hogy ez a bonyolult és törékeny lény életben maradjon, egész világot kellett számára alkotni. Milyen lehetett Isten magánya? Elképzelni sem tudjuk. Valószínű, azért serkentette munkára, mert nem volt neki jó egyedül. Ezt a tulajdonságot adta át az embernek is, ezért váltunk társas lényekké. Ezzel megszületett az egymáshoz való kötöttségünk, ami gyakran válik terhessé, és magányosságra vágyunk. Micsoda egymást szülő ellentétek kerekednek ki ebből, melyeket nem tudunk kiegyenesíteni, hogy egy határozott irányba vezető Úttá¹⁵⁴ váljon, amelyen haladhatunk. Mindig vissza-visszatérünk, és az egész életritmust kezdetjük előlről.

Hemingway *öreg halászának*, vagy *Arszenyev öreg vadászának* könnyű dolga volt a természettel, hiszen beleszülettek. Neale egy darabig városban élt, és ennek megfelelő neveltetést kapott, mégis tengerésznek készült. Kora miatt nem vették föl hajóistisztjelöltnek. Elment hajófűtő-

¹⁵⁴ Ebben az esetben gondolhatunk a Taora.

nek, csakhogy a Csendes-óceánt láthassa, de a kikötők egyhangúsága jutott neki, ezért munkáját otthagya. A déltengeri szigetekre vágyott. Tíz-évi bolyongás után visszatért a családjához. „Lelkileg azonban kívülálló maradtam” – írta. Pár hónap múlva Moorea szigetére utazott. Ez volt számára „A bőség szigete.” Egyelőre letelepedett. A bennszülöttek kevés élelmiszerért építettek neki egy kunyhót. „Saját kertem volt, fával fűthető kemencém, és bővelkedtem a zöldségben, gyümölcsben, és halban.” Valljuk be, mindez nem nagy igényre utal. Hasonló volt, mint az öreg halász kunyhója és életmódja Kubában. Pedig szorgalmas ember mind a kettő, csakhogy nem güzültek. A harácsolás és a kényelem számukra nem adott életcélt. Írta is, hogy „egy vagyont takarítottam meg önállósággal.” A civilizált életből „Egyetlen fényűzésem az volt, hogy könyveket vásároltam.” Kezébe kerültek Robert Dean Frisbie¹⁵⁵ amerikai író művei, amelyek a Csendes-óceán szigetvilágáról számoltak be. Az író személyesen meg is ismerte, és ajánlotta Tomnak a Suwarrow-atoll egyikét, Anchorage szigetét, mint a világ legszebb édenkertjét. Amikor Tom először meglátta, így áradozott hajóskapitány barátjának: „(...) most már tudom, hogy ez az a hely, amely után egész életemben vágytam.” Ettől kezdve még hét év telt el, mire ide visszajöhetett, közben társtalanul elmúlt az ifjúsága. Milyen különös egyéniség volt, hiszen, míg a fehérbőrű szigetlakók azért estek depresszióba, mert távol a világ forgatagától elzártan kellett élniük, addig Neale szomorúsága azért fokozódott, hogy nem húzódhatott vissza.

Fölkészülés az utazásra

Végre lehetőséget kapott, hogy a civilizációt maga mögött fölszámolva, elmenjen a lakatlan szigetre. „Nem féltem – írta – (...) álomom, amely most vált valóra, lényegében ifjúkori álom volt.” Nem Robinsonnak készült. Mindent pontosan megtervezett, amit vinni akart. Így osztotta be: ingóságok, élelmiszer és szerszámok. Nők ajánlották föl szolgálataikat, hogy elmennek vele, de úgy döntött, „Mégiscsak jobb lesz nekem öregedő agglegényként magányosan élni!” Arra gondolt, hogy vadászpuskát vigyen magával, noha „Sok minden szólt a vadászpuska ellen. Nem szívesen ölok meg élő állatokat; de nem is volt pénzem puskára.” A

¹⁵⁵ Amerikai származású hajókormányos, kutató, regényíró; Polinéziáról útleírást készített. Született: 1896-ban, Clevelandban, Ohio államban. Rossz egészsége miatt nem bírta az amerikai hideg telet, és 1920-ban Tahitire, majd a Cook-szigetekre utazott. *The Book of Puka-Puka* című kötetével debütált. Fő műve *A vágy szigete*. Ez nagy hatással volt Tom Neale-re. 1940-ben Suwarrowon akkor járt családjával, amikor hurrikán pusztított. 1943-ban Samoán kórházba került tuberkulózissal. Meghalt 1948-ban, 52 évesen, a Cook-szigetekhez tartozó Avatiun.

telepes rádióról is könnyen lemondott. De vitt két macskát, néhány lávakövet kemenceépítéshez, és összerakott huszonegy csomagot, tele a legfontosabb eszközökkel. Ezek között igen sok konyhai fölszerelés akadt, még olyan haszontalanság is, mint a partvis. Gyógyszert alig vitt, mert drága volt, és nem telt rá. Fölszereléséből, gondolkodásmódjából látható, hogy öntörvényű, különös ember volt, akire azt mondjuk, hogy „magának való”.

A szigeten

„(...) ott álltam, kissé elveszve, a forró, fehér homokparton az égető napfényben, ládák, csomagok és fekete kövek halmazával körülvéve (...)” – írta, amikor kirakták a kicsi korallszigetre és magára maradt. Csalódás érte. A második világháborúban itt szolgáló parti őrség kunyhóját és a hátrahagyott csónakot a trópusi időjárás alaposan megviselte. Lassan hozzászokott, és egyre jobban örült annak, hogy a kunyhó belsejében több, még jól használható bútort talált. „Úgy hatott rám, mint Crusoe-ra a hajóroncs, valahányszor felkerestem.” Ő még sem volt modern Robinson, hiszen elődje sorscsapásként vált hajótörötté, míg Neale maga választotta az emberektől távoli világot és a természet közelségét. Kalandja próbatétel lehetett, hogy mennyire bírja a magányt. Crusoe-val abban hasonlítottak egymáshoz, hogy az emberi civilizáció segítségét mindkettő élvezte, hiszen nem egy szál ruhában kerültek a maguk szigetére, különben elpusztultak volna. Itt történik az a szembesülés a valósággal, hogy az emberiség elől már nem lehet elbújni, eltaszítani mindazt, amit a civilizáció és a kultúra évezredek óta teremett. Tom boldog volt, amikor még használható könyveket is talált a kunyhóban. Ez a lelki igény határozza meg, nem a magával vitt szerszámok és eszközök, hogy az ember már soha többé nem tud teljesen elszakadni mindattól az értéktől, amit a társai teremtettek. Lételemünkkel váltak a szellemi alkotás eredményei. Ha Desmond Morrist idézném, úgy határozhatnám meg az angol etológus filozófiáját, hogy amikor a szőrzetünket elveszítettük, vele levetettük állati mivoltunkat – ahogy a bábból lepke mászik elő –, de a csupasz majom bőréből már soha többé nem tudunk kibújni, mert – tetszik, nem tetszik –, nincs több bőrünk, emberré váltunk. Neale további története mutatja, mennyire más lett a közvetlen kapcsolatunk is a természettel, mint amilyen az állatoké, főleg a főemlősöké maradt.

Amikor a leszóródó virágok között elindult fölfedezni kis birodalmát, így fogalmazott: „Felmarkoltam a virágszirmokat, és míg kezemből hullottak, egy pillanatig mozdulatlanul álltam, magamba szíva a táj szépségét.” Ugyanakkor nagy öröm töltötte el, amikor talált egy tekercs

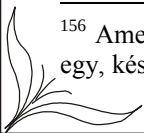

kerítésdrótot. Ez a kettősség élt benne. A szkúner¹⁵⁶ távozása után azonnal kibújt a rövidnadrágból, és ettől kezdve „vademberként” csak egy ágyékkötőt viselt. „Elmondhatatlanul boldog voltam ezekben ez első napokban (...) Szinte észrevétlenül zökkentem a kerékvágásba, amely azután számomra az életet jelentette.” Alkonyatkor lement a tengerpartra, „és elüldögéltem ott egy ládából készült széken, amelyet úgy állítottam fel, hogy lássam a naplementét – ez volt a kedvelt szórakozásaim egyike.”

Az esős évszakban, amikor a napi elfoglaltságai mellett többet tudott olvasni, kezébe vette Aldous Huxley *Szép új világ* című könyvét. Szinte vele egy időben, pontosan 1954-ben olvastam el én is. Számomra rettenetes élmény volt, és ma sem hagy nyugodni. Tom így vélekedett róla: „Neale, ha a világ ilyen lesz, akkor jobb, ha ott maradsz, ahol vagy!” Huxley sajnos nem tévedett. Rohanunk fantasztikus, utópista víziója felé, amely lassanként hétköznapi valóságunkká válik. Neale már nem él, őt nem érdekli, mi történik majd ezen a bolygón. De mi még itt vagyunk. Mit tegyünk? Elutazzunk az egyszemélyes szigetre, hogy elbújjunk a fenyegető világ elől? Csakhogy elfogytak és benépesültek a talpalatnyi édenek is, és lassanként pokollá alakulnak. Mindenütt megjelent a kapzsi ember, ahol még valami természeti kincset tud kipróbálni. Nincs hová menni, ráadásul már a temetők is megteltek, és a modern nagyvárosokban a hamvakat a szóróparcellába ürítik, máshol folyókba, tengerekbe szórják. Nem tudom, ez az új világ mitől is lehet szép? Egyelőre Tom Neale maga választotta „szép új világát” érzem emberinek, aki így fogalmazott: „jó időben főztem egy csésze teát, és levittem magammal a tengerpartra. Ott ültem, hallgattam a passzátszelek halk sóhaját, amely megzizegettette a baldachinként fejem fölé boruló pálmaleveleket. Néha kis tüzet raktam... Tökéletesen elégedett voltam. Semmi sem lehetett jobb ennél (...)” A háború alatt itt tartózkodó őrség elutazása előtt szabadon engedte a tyúkokat és néhány disznót. Ez utóbbiak megkeserítették Tom életét. Válaszút elé került: „Hosszas gondolkodás után tudatára ébredtem, hogy csupán egyenként végezhetek velük (...) Nem mintha valaha is aggályaim lettek volna, hogy megöljem a húsállatot, ha éhes voltam (és most sokkal több forgott kockán, az életben maradásom lehetőségéről volt szó), de bármilyen okból történjék is, ezeknek a disznóknak a kipusztulása komor előérzettel töltött el, és minden részletében utálatos sintérmunkának látszott.”

Az élővilágban kialakult tápláléklánc csúcsán az ember áll. Neale tisztában volt azzal a természeti törvénnyel, hogy vagy ő pusztul el, vagy az Isten által a Biblia szerint ránk bízott állatok. Nincs más választás. Bár

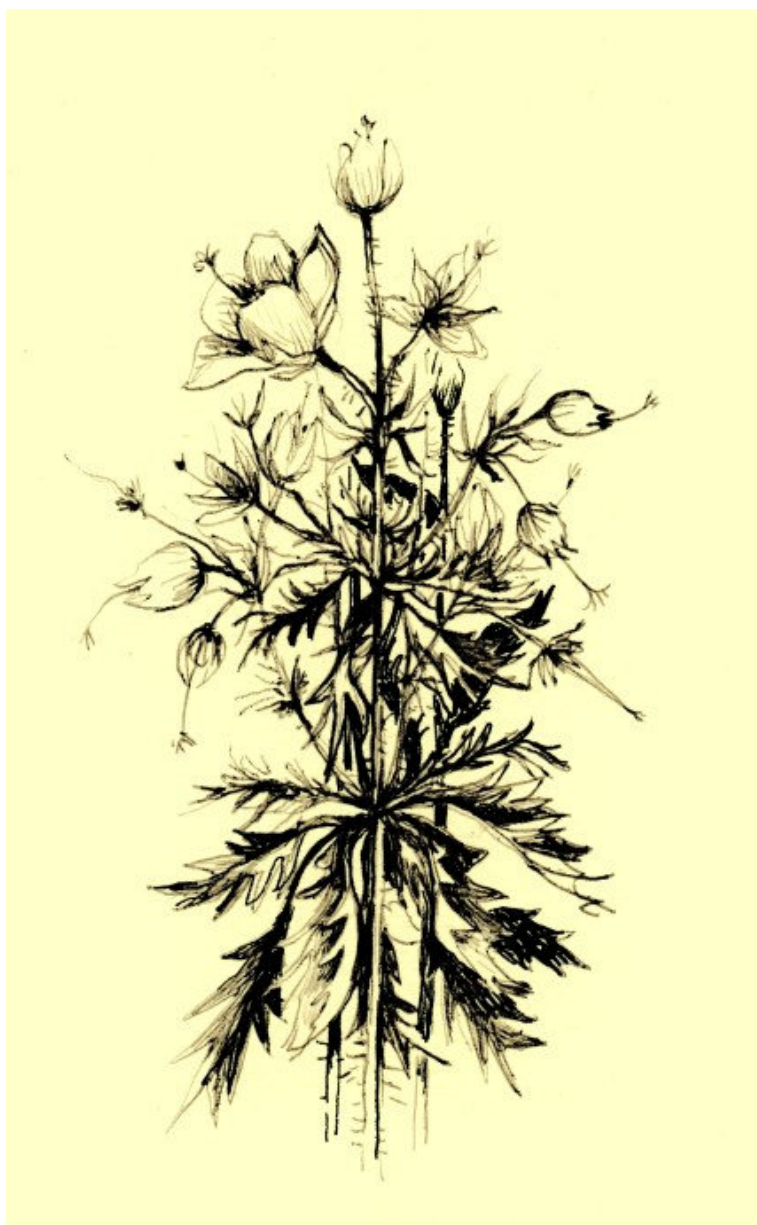
¹⁵⁶ Amerikából származott. Eredetileg kétárbocos, ágvtorlázatú hajó. Előárbocán előbb egy, később két keresztvtorlát hordott. A XIX. század végén már hétárbocos is épült.

korábban is kénytelen volt néha állatot ölni, különösen amióta magáról kellett gondoskodni, nem tartozott azon állatimádók közé, akik inkább elpusztulnak, mint egy hangyát eltapossanak. Mély erkölcsi félelem élt benne, hogy életet kell kioltania. Amikor az ötödik éjszaka egy fára épített leshelyről észrevette a közeledő agyaras disznót: „Szinte elállt a lélegzetem. Rázott a hideg, de a gyűlölet eltöltött, és még szorosabban megmarkoltam szigonyomat.” Amikor végzett az állattal: „Tántorogva hátráltam, vérrel befröcskölve, és egy pillanatig azt hittem, rosszul leszek.” Amikor „láttam ott feküdni, hirtelen elfogott a búskomorság érzése (...) Egyszerre már nem vadász voltam, hanem csak egy ötvenegy éves, idős férfi, egyedül egy korallszigeten.” Az ölés mindenféleképpen az élet kioltása. Az evilági lét a legnagyobb érték, amit a gyilkos nem adhat. Most értjük meg igazán Derszu Uzala kétségbeesését és dühét, amikor látta, hogy az orosz katonák fölöslegesen akarnak öldökölni, vagy Santiago belső küzdelmét, amikor megölte testvérét, a nagy halat. Tom Neale ekkor már nemcsak ötvenegy éves, magányos, a természet erőinek kitett ember, hanem érző Ember. „Lassan mentem haza, és elhatároztam, hogy másnap elásom az állatot. Semmiért a világon nem ettem volna belőle egy falatot sem.” Az író az ölés előtt abba a helyzetbe került, amibe a disznó: mindketten a természetnek voltak kiszolgáltatva. A közös élettér, amely a parányi szigeten a két faj számára szűkösnek bizonyult, testvért faragott belőlük még akkor is, ha nem szerették egymást. Ez az állat nem egy sertésólban fölnevelkedett hízó volt, amely haláláig mindent megkap gondozójától, és csak azért tartják, hogy elpusztítsák, hiszen neki kellett magáról gondoskodni. Akaratlanul is sorsközösségbe került a magányos emberrel. Nem alakult ki köztük személyes kapcsolat. Nem egy gazdát láttam, aki inkább böllért hívott, mint levágja saját jószágát, mert mire meghízott, a szívéhez nőtt, és nem bírta leszúrní. Neale esetében az érzelmi kötődés elmaradt, de maga a gyilkolás mégis lelki teherré vált. Ismét jelentkezett az emberré válásnak a tanulással megszerzett értéke, az erkölcsi magatartás megnyilvánulása. Ez bizony adott esetben lehet érték és teher is. A harctereken minduntalan akadnak emberek, akik otthon soha nem öltek állatot, és belekényszerülnek, hogy embert pusztítsanak. A tét nagy: megvédem családomat, hazámat, vagy kiszolgáltatam az ellenségnek, amely leigazza, meggyilkolja. Melyik erkölcsi törvénynek engedelmességek? Bűn ez is. És az is, ha védtelenül hagyom szeretteimet, pedig lehetőségem lenne a bajt elhárítani. Melyik gyötrelmem írja fölül a másikat?

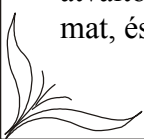
Gólyaorr

Vizsgáljuk a szigetet úgy is, mint életteret, ami mindaddig elégséges volt az ott élő állatvilágnak, amíg az ember meg nem jelent. De ott volt, sőt a háború után kialakult ökológiai rendszert kezdte átalakítani a maga életszükségletei szerint. Metaforikus értelemben a sziget a naprendszerünkben maga a kis égitestünk, ahol az ember elszaporodik, és kíméletlenül átalakítja a kialakult életteret a maga szolgálatára, és pusztítja azt. A túlnépesedés szörnyű víziójaként eljön az idő, amikor egymástól is mindenáron meg kell szabadulnunk, hogy a maradéknak ismét legyen kellő élettere, mert ezt meg a természet törvényei követelik. Micsoda ellentmondások, amelyeket nem lehet világpusztítással sem feloldani.

Tom Neale közben kiirtotta a kártékony disznókat, baromfiudvart és kertet épített magának. Megszelídített egy vadkacsát, beporzással bírta termőre veteményes ültetvényét, küzdött a remete- és kókuszrákokkal, melyek dézsmálták termését. Berendezkedett, és jól érezte magát. Szó sincs róla, hogy aszkétaként élt volna, vagy tétlenül élvezte szabadságát. A legtöbb embernek, ha magányos életformát választ, a szabadság semmittevést és ősi állapotokat jelentett volna. Tom naponta elmosogatott, tisztára mosta, és a napra kiterítette konyharuháit, gondozta magát és kis birodalmát. Valójában áttételesen azt az európai értékrendű életmódot honosította meg, amelyet az angol telepesek hoztak a csendes-óceáni szigetvilágba, és az ottani adottságokhoz alkalmaztak. Semmi merevség, de semmi renyheség! Az író akaratlanul is azt a fegyelmezett életet élte, amit ősei, vagyis változatlanul az angol királyi korona alattvalójának minőségi szokásait igyekezett követni.

Egy nap két házaspár érkezett a szigetre, akikkel nagyon kellemes két napot töltött mind a szigeten, mind a hajó fedélzetén. Neale „vadembersége” pillanat alatt visszaváltozott kultúrszintre, mintha nem is élt volna a szigeten magányosan. Amikor a búcsúzásra került sor, így fogalmazott: „Gyakran tűnődtem azon, amikor magamban éltem, hogy vajon nem vágyom-e majd a civilizáció után, mihelyt látogatóim eltávoznak. Azt képzeltem, hirtelen elfog a honvágy, amelyet a váratlan emberi kapcsolat ébresztett bennem... Semmi ilyesmi nem történt.” Vagyis, magányos szigeti életmódját a fentiek ellenére sem érezhetjük a mai szleng szerinti „műbalhénak”. Arra gondolt, hogy vendégeit Apiába érve autók túlkölése, csillogó fények, szállodák és nyüzsgés fogadja. „Ez volt az az ár, amelyről már régen megállapítottam, hogy nem érdemes megfizetnem.” Ahogy pillanat alatt kultúremberré vált, magára maradva azonnal és nosztalgia nélkül visszatért magányába. Finom érzékkel írta le belső átváltozásának külső megnyilvánulását: „Legelőször is levettem sortomat, és újra felhúztam agyékkötőmet.”

Két világ határán élt. Ahhoz túl sok időt töltött emberek között, hogy a civilizációval teljesen szakítson, ahhoz még keveset a szigeten, hogy teljesen a természet gyermeke legyen. Egyik életet sem tagadta meg teljesen, de igazán a magányos létforma tette kiegyensúlyozottá. Az író egyszemélyes világot teremtett magának, amelyben boldogan élt. Nagy kincs birtokában volt. Ma már közel hétmilliárd ember küzd a földön a legkülönbözőbb körülmények között. Igazán egyik sem vált be. Ebből a rengeteg egyedből vajon hányan mondhatják el magukról, hogy olyan világot tudtak kialakítani maguknak, amit szeretnek, és ebben boldogok?

Neale-t munkamániája nem hagyta nyugodni. Egész nap úgy dolgozott, akár egy rabszolga, és ebben gyakran sok fölösleges föladat elvégzése is szerepelt. Ilyen volt a korallszírt-darabokból épített, de egy ciklon által szétrombolt régi kikötő helyreállítása. Szépérzékét bántotta, ahogy ez a terület kinézett, és erején felül küzdött az óriási kőtömbökkel. Kiderült, hogy a hal és baromfihús nem pótolta szervezete igényét. Előbb kitört rajta a *proteinéhség*, ami tipikus volt a szigetvilágban, valamint minden olyan közösségben, ahol nem jutottak hozzá emlőshúshoz,¹⁵⁷ és nem egy kultúrát tett tönkre, majd sodort a kihalásra, mint például Heyerdahl¹⁵⁸ szerint a húsvét-szigeti népet. Neale-nek már csak egyetlen marhahús-konzervje volt, amit talán dobozostól fölfalt volna, ha nincs benne szinte embertelen önuralom, de a csemegét karácsonyra tartogatta. Bár a szigeten sem légy, szúnyog, sem más köztes kórokozó-terjesztő nem élt, ellenállórendszere legyöngült, és leromlott szervezetén kitört a váltólázhoz hasonló betegség, ami négy napig tartott. Ez erőnlétét tovább gyöngítette. Lassanként minden magával hozott tartaléka elfogyott,

¹⁵⁷ Már az emberré válás előtt őseink dögevők voltak. Az emberi szervezet komoly fizikai igénybevétel nélkül elvegetál, elsínylődik ugyan növények és alacsonyabb rendű állatok fehérjebevitelén, de erőt kifejteni ettől nem lehet. Kell az emlőshús. Neale-t, amikor két amerikai férfi megmenti, hússal táplálja föl. „Megint beláttam, hogy az emberi szervezetnek bizonyos fajta húsról van szüksége, hogy életben maradjon, különösen akkor, ha nehéz fizikai munkát végez” – fogalmazta. Minél közelebb áll egy faj fehérjéje az emberéhez, szervezetünk annál jobban tudja a hasznosítani. Nem véletlen vált a kannibalizmus több népnél szükségletté, de ezt valamilyen rituális szertartásba csomagolva végezték. Éhínségek, háborúk, rendkívüli állapotok során, amikor az éhenhalás fenyeget, mindig a kannibalizmus menti meg a kényszerhelyzetbe került egyedet vagy közösséget. Legközelebbi rokonunk, a 97,8 százalékban azonos génállománnyal rendelkező csimpánzok között gyakori a hordaháború, amikor a szomszédos csoportok egymásra vadásznak, majd az elfogott példányt proteinéhségük csillapítására azonnal szétépik és fölfalják. Ők még őszinték, mert áldozatukat nem tekintik ellenségnek, koponyáját nem tüzik karóra, és skalpjával nem díszítik fészküket.

¹⁵⁸ Thor Heyerdahl (1914–2002) norvég felfedező. 1953-ban 25 fővel expedíciót vezetett a Húsvét-szigetekre. Erről magyarul *Aku-Aku* címen 1963-ban jelent meg könyve.

elszívta az utolsó csikket is, ereje pedig változatlanul hanyatlott. Étvágát elvesztette, napokon át gyomor- és fejfájással küzdött, nagyon lefogyott. „Első ízben, hirtelen kétségbeesetten magányosnak éreztem magam. Bármit adtam volna egy yacht látványáért (...) nagy érzelmi válságot éltem át (...)” Ennek egy része a megszelídített kacsához fűzte: álmaiban szép ropogásra sülve egy ezüst tálcán jelent meg előtte. Egy nap annyira kívánta már, hogy nyúlt felé, amikor hápogására lehanyatlott a keze. „Megbízott bennem, nem élhetek vissza bizalmával.” Inkább tovább szenvedett, pedig tudta, hogy ebben az állapotában a kacasült életmentő lehet. Senki se gondolja, hogy ez egyszerű eset volt, amely arra sem méltó, hogy megírta. Tom többet nem etette kézből, nehogy ismét kísértésbe essen, hanem a kacsáé ételét és italát. Csakhogy nem nyúlt hozzájuk. „Ez a küzdelem közöttünk egy hétig tartott, és ezalatt talán a legrosszabb állapotban voltam. Azután egy napon nem jött vissza.” Az író kétségbeesve kutatta át a környéket, a közeli szigetet, ahol napközben tartózkodni szokott, de nem találta meg. „A vadkacsa eltűnt. Soha többé nem láttam. Be kell vallanom, hogy ezután rendkívül unalmas és szomorú lett az életem.”

Föltételezni sem tudjuk, milyen csalódás mehetett végbe a kacsában, hogy barátja egyik óráról a másikra, számára indokolatlanul megszüntette közös életrendjüket és fölszámolta közvetlen kapcsolatukat. Az bizonyos, hogy nagyon mély volt a bánata és a lemondása, hogy később sem kísérelte meg a köztük kialakult kötelék visszaállítását. Talán bele is pusztult. Neale viszont úgy járt, mint Ábrahám a fia, Izsák föláladozása-kor. A kacsá helyett a közelgő karácsonyra Isten küldött a partra egy óriás teknősbékát, amelyhez még semmilyen érzelmi szál sem kötötte. Amikor megölte, közben így bízta magát: „Neale, ez hús – meg kell tenned, ha egészséges akarsz maradni! (...) Ez az egyheti kiadós táplálkozás csodákat tett. Felfedeztem, hogy a naponkénti jó, tápláló teknősbéka-eledellel nem csupán egészségem, hanem életfelfogásom is megjavult.” Közben korallkőből befejezte a kikötőgát újraépítését. Félévébe került a heroikus munka, minden szerszám és emelő nélkül. Hamarosan kiderült, hogy értelmetlen kínlódás volt, amelyre kis híján az élete is ráment. Hatalmas vihar tört a Suvarrow-atollra, ami az óriási köveket, mint játékszert ismét széthányta, partra vetette. Szétrombolt magánvilágában úgy állhatott Tom Neale, akár egy korszerű Szigüphosz. „Olyan lever voltam – írtam naplómbe –, hogy még csak nem is káromkodtam, hanem lassan visszamentem a házhoz.”

Akkor éjszaka, amikor a vihar tombolt, szinte halálfélelemben tartotta. Nyögött, recsegett felette és körülötte a kunyhó. A vak sötétben a folyamatos villámlás fénye a réseken keresztül átvillant, és a lámpája is pislákol. A nagy félelem mindig a sötétséget is jelenti az embernek, még akkor is, ha ez nem átható, teljes fizikai, az univerzum *fekete lyukaiban* honos fénytelenység. A szemünkön, agyunkon át a magunk keltette külső világosság a világűr nagy fényforrásaihoz mért elenyésző gyöngesége ellenére is lelki kapaszkodót nyújt. A fény társunk, vele nem vagyunk egyedül. A ciklon rombolta az emberi alkotásokat: szálláshelyet, baromfiudvart, veteményeskertet, és hatalmas, élő kókuszpálmákat éppen úgy kicsavart, mint ahogy kitepte a jelentéktelen növényeket. A természet nem válogat, amikor pusztító erejével figyelmeztetni akar bennünket, hogy bár magunkat a Föld urának képzeljük, bármikor elsöpörheti egész civilizációnkat, mert a tengeri viharoknál is vannak erősebb fegyverei. Az emberi alkotások közül mindig azt pusztítja el, amelyek a kor legjobb technikája alatti szinten készültek, és nem voltak kellően szilárd építmények. Amikor a természet magát rombolja, és az élővilágot tönkreteszi, a kevésbé jól kapaszkodó egyedeket követeli. Ugyanakkor kegyes, mert málló testükből új életet fakaszt. Így újíttja meg önmagát.

A vihar elmúltával Neale átevezett a szomszédos kis szigetre kókuszdió-pálmát ültetni. Amikor partra dobta a csónak horgonyául használt jókora vasnehezéket, rossz mozdulattal túlelmezte magát, és föltételezése szerint porcsérvet kapott. Egyedül és teljes kiszolgáltatottságban maradt a természettel. „Most első ízben néztem szembe olyan helyzettel, amelyet soha sem tartottam lehetségesnek, azzal a pillanattal, amikor kénytelen voltam bevallani: „»Neale, most azonban semmit sem tudsz tenni!«” Óriási akaraterővel bevonszolta magát a csónakba: „az emberi testnek megvan az a képessége, hogy megalkudjon a fájdalommal.” A fájdalomkutatás még elmard az orvoslás más ágainak rohamos fejlődése mögött. Valójában nem sokat tudunk róla, nehéz meghatározni is. Amikor valaki végveszélybe kerül, és az élete forog kockán, a fájdalomküszöb csökkenhet, és a megmaradásáért folytatott harcában felülírja a fájdalom erősségét. Miután a ladik megindult vele, „legalább négy órát tölthettem azután a fájdalomtól ködös aggyal.” Isten ismét vele volt, mert egy hirtelen jött hullám a szigeten csónakostól partra vetette. Igaz, szörnyű fájdalom volt az ára. Elvonszolta magát kunyhójáig és néhány tárggyal, enni és innivaló nélkül befeküdt az ágyba. Legfontosabbnak egy naptárt tartott, amelyre a múltó napokat kívánta jegyezni.

A természetbe való beolvadása, ahogy a veszedelem erősödött, lefoszlott, és a civilizáció adományaiba kapaszkodott. Legjobban egy cigaretta hiányzott neki: „és ha az túlságosan nagy kívánság, úgy csupán egy csikkért, amely néhány szippantást biztosítana”, a világon mindent föláldozott volna. A bódulat élvezete és a szenvedély kieléleése már az állatoknál is jelentkezik. Az emberiség tudatosan használt bizonyos növényeket, azok kivonatát, erjesztett nedvét, hogy kellemes órákat szerezhesen magának. Ezek a boldogságra törekvés pótlékai, mert az igazi öröm a lelki kielégülésből származik, minden más csak másod- vagy tucatrendű érzés. Nem is tudják azok a hajósok, akik Amerikából hozták és elterjesztették a dohányt, milyen súlyos bajt zúdítottak vele az emberiségre. Ma már jobban pusztít, mint az alkohol és a kemény drogok, mert alattomosabb. Az egyik legocsmányabb sejtmemreg, amely különösen a nőknél, az utódok méhen belüli életében, majd az anya viselkedését látva, tapasztalatszerzéssel e világon gyermekeikben válik rombolóvá. Neale most a nikotinért, mint föltámadó vágyért ácsingott, pedig már régen nem jutott hozzá, és gyakran nem is kívánta.

Görösbemeredt izmokkal, talán bénulási tünetekkel feküdt, amikor Isten újfent megmentette. „Mivel nem vagyok vallásos, nem hittem a csodákban (...)” A Teremtő talán azért volt elnéző ezzel az emberrel, mivel ebben az egyszemélyes élettérben magát kemény rabszolgamunkára ítélte, ahol öntudatlanul is bűneit vezekelte. A negyedik napon megjelent a szigeten két amerikai férfi, és mit hoztak Tomnak? Cigaretta meg rumot. Természetesen rendesen megettették, hússal táplálták, hátát kenőccsel kengették, és kétheti együttléttel megmentették. Fölajánlották, hogy elviszik a legközelebbi lakott szigetre, hogy orvos gyógyítsa, mivel még mindig súlyos állapotban volt. „Velük ellentétben, a sziget nekem nem kaland volt, hanem valami végtelenül nagyobb dolog (...) egy egész életforma (...)” – fogalmazta. Még a gyötrelmei dacára sem adta föl, mivel számára ez volt az élet: „és ha el kellett hagynom Szuwarrowot, tudtam, mennyire fontos számomra, hogy az utolsó néhány hetet egyedül tölthessem el a szigeten.” Két hét múlva hajót küldtek érte, ami elvitte. Az addig eltelt rövid, magányos időszakra így emlékezett: „életem legboldogabb két hete volt ez.”

Annál nagyobb aggodalom fogta el, amikor meglátta az érte küldött hajót: „nem csupán félelem, hogy a szkúneron emberekkel kell találkoznom, sem az a kilátás, hogy olyan életmódot kell folytatnom Rarón, amelyet nem szeretek. Valami sokkal jobban bántott ennél. Egyszerűen nem akartam elmenni (...)” Tom alkalmazkodott, és a magányos szigeten már otthon volt. Ettől kezdve jobban a természet, mint a társadalom gyermekévé vált. Kis birodalmának nagyobb részét ő teremtette a sem-

miből. Elképzeltük, milyen fájdalommal töltötte el, amikor „Ott álltam a hajó tatján, és figyeltem, amint a korallzátony eltűnik a kékszürke messzeségben.” Ekkor eszébe jutott egy tahiti közmondás: „A korall nő, a pálmafa növekedik, de az ember elmegy.” Istenem, ma már ez is csak részben igaz. Folyik az emberek özönlése. A korall egyre kevésbé nő a szennyezett és fölmelegedő víz miatt, a pálmafákat pedig a még nagyobb haszon reményében kivágják. Egész világunk denaturálódik.

A röntgenfelvétel szerint nem porcsérve volt, hanem ízületi gyulladása. Az orvos megtiltotta, hogy bármikor is nehezet emeljen. A hatóságok felelősséget éreztek érte, ezért hat éven keresztül meggátolták, hogy visszatérjen a szigetére. Ismét raktáros állást vállalt, de közben édesanyja halála után örökölt annyi, hogy képzeletét fölgyújtotta az Anchoragera való visszatérés láza. Ismerősei segítettek. Épített egy jó csónakot, és beszerezte a szükséges holmikat. Egy amerikai barátja hajóján, 58 éves korában, viharos időben ismét eljutott a szigetre. „Akárhová néztem magam körül, azt láttam, hogy mindent előről kell kezdenem.” Az eltelt évek alatt a természet nagy pusztítást végzet elhagyott kis birodalmában, és jelentősen építkezett a maga világában. Indák szövevénye és trópusi dzsungel nőtt a ledőlt, összeomlott épületek, kerítések, kertek fölött. A természet visszahódította, amit Neale civilizációja rontott rajta.

A kai-szoba (étkező) asztalán egy levél várta. Távozása után nem sokkal San Franciscoból hajó járt itt, és utasai két hétig tartózkodtak Tom birodalmában. Az elfogyasztott tyúkok, gyümölcsök ellenértékeként ott hagytak húsz dollárt. Fél évszázaddal korábban a távol-keleti tajgában Derszu is készletet hagyott hátra egy elhagyott kalyibában, hogy aki utána érkezik, találjon magának táplálékot. Az emberi természet az egész világon mindenütt hasonlóná válik, amikor az egymásra hagyatkozás és a gondoskodás lép előtérbe. Tom kísérője megjegyezte: „Az ördögbe is, nem tudtam, hogy még mindig vannak becsületes emberek a világon!”

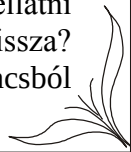
Az újabb utazást legjobban a magával vitt tyúkok sínylették meg. Amikor szabadon engedte őket, a tengeri betegségtől úgy tántorogtak, mint a részegek, ahogy a hajó hánykolódik a hullámokon. A kirakodás után visszafordultak a Rarotongán maradt készletért, és három hét múlva értek vissza. Barátja végleg elment, ő pedig folytatta magányos életét. Az eltöltött három és fél év alatt hat jacht kötött ki rövid látogatásra. Életritmusán Neale sokat változtatott. Nem dolgozott kíméletlenül. Figyelembe vette gyöngébb kosztolási lehetőségét és életkorát. Belátta, hogy első tartózkodása idején „akaratlanul is ráerőszakoltam a sziget időtlen jellegére a modern városok életritmusát és hajszáját, amelytől annyira igyekeztem elmenekülni.” Legmeghatóbb volt, hogy az otthagyt, elvadult maradék baromfiban visszajövele „rég emlékeket ébresztett,

annyira, hogy alighogy megláttak, futottak hozzám eledeléért.” Csónakjával egyre messzebb merészkedett az atoll szigetein, és a hat mérföldre lévő Motu Tou-n kis nyári lakot épített magának. Gyarmatosított, és birodalma határait kijebbe tolta, hogy ha újabb látványra éhezik, átjöhessen nyaralni. Egyetlen személy életében ismétlődött meg az emberiség történelme. Az első látogatói két katonai helikopteren érkeztek. Megdöbbenetek, amikor meglátták, és mint szegény magányos embert meg akarták menteni. „– Biztos benne, hogy nem akarja velünk együtt elhúzni a csíkot? – kérdezte egyikük.” De Tom Neale búcsút intett nekik. Öt hónap múlva érkezett hozzá Noel Barber író és újságíró egy fényképésszel. Ekkor készültek Tomról és kis birodalmáról azok a fölvételek, amelyek könyvében szerepelnek. Következő látogatója az a hajóskapitány barátja volt, aki először Suwarrowra hozta. Amikor meglátta, föltolult benne a múlt, és másodszori itt-tartózkodása alatt először érezte a szomorú magányt, de vele sem ment vissza a civilizációba.

A természet nem mindig az édent nyújtja, gyakran ellenségesen viselkedik. „Soha életemben nem találkoztam a Csendes-óceánnál kegyetlenebb, könyörtlenebb természeti erővel – írta Tom Neale. Néha olyan ellenségre emlékeztet, aki türelmesen vár, amíg eljön egy pillanat, amikor készületlenül talál” Fölmerül bennem: ennek az irdatlan víztömegnek ki és miért adta a *Csendes* nevet? Tisztában volt-e azzal, amit Tom leírt? Aligha. Az író szép, nyugodt időben új csónakján átevezett egy másik szigetre, miközben váratlanul hatalmas vihar tört ki. A lélekvesztő fölborult. Az idő csöndesedésével a legnagyobb gondot az árboc és a vitorla okozta. Hősünknek sokszor kellett alámerülnie, mire megszabadult tőlük, hogy a csónaktestet ismét hajózható állapotba hozza. Hasonlóan fogalmazott, mint Hemingway az öreg halász esetében: „Neale! Nem engedheted, hogy ez legyőzzön!” Ebben az emberben, aki a fényképe szerint „vaságyastól együtt sem volt ötven kiló”, annyi lelki erő élt, amennyi minden életveszélyes helyzetben megmentette. Ezért nem félt a szigeti magánytól, tudta, hogy mindent, amire szüksége van, megold. Korábbi szigeti tartózkodása során együtt sem akadt annyi látogatója, mint amennyi most. A következő egy amerikai férj volt, aki samoai feleségével és lányával lépett Tom szigetére. Összebarátkoztak. Egy viharos éjjel a jövevények kikötött, erősen himbálódzó jachtja korallszirthez csapódott, léket kapott és elmerült. Hajótörötté váltak. Robinsoni küzdelem indult, hogy a hajóban lévő értékeket kimentsék és berendezkedjenek az új életformára. Tom Neale magánya egy csapásra véget ért. A két nő érdekében nem járhatott ágyékkötőben, hanem rövidnadrágot kellett viselni; ellátni őket, és életének legapróbb részeit is megosztani velük. Ezért jött vissza? Megszokott napirendjén humánuma miatt változtatott. A hajóroncsból

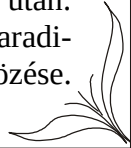

kimentett aggregátorral áramot termeltek, és Anchoragen hódítani kezdett a civilizáció, amely elől Tom menekült. Két hónapot töltöttek együtt, de kölcsönös kulturáltsággal elviselték egymást és új életüket, sőt kezdtek megbarátkozni vele. Nagy szó volt ez, mert a korábbi történelmi példák nem ezt mutatták. Igaz, az összezárság viszonylag rövid volt, és nem éveket vett igénybe. Az író eljutott oda, hogy: „titokban reménykedtem: talán sohasem mennek el a szigetről.”

Haditengerészeti hajó igyekezett a parthoz. Észrevette tükörrel adott fényjeleiket, és megállt. Röviddel később már mind a négyen a fedélzeten búcsúztak. Tom sírással küszködött és magát korholta: „A fenébe is, Neale! Magad választottad ezt az életmódot – hát ne rontsd el!” Az ember ilyen esetekben arra nem gondol, hogy ha éveinek száma szaporodik, mind érzékenyebb lesz, egyre inkább vágyik a civilizáció kényelme és a társak után. Tom már korábban is bizonyította, hogy nehéz körülmények között, amikor csak önmagára számíthat, megállja a helyét. Fiatalabb éveiben élvezte a magányt, amit teremtett. Visszaálmodta az emberiség történelmének ősi kezdetét, midőn a természet kiszolgáltatottságában kellett fönnmaradni. Hányatott életével a hatvanhoz közeledve már nem volt igazán a régi. Ilyenkor az ember szeretne megpihenni, átadni a küzdelem folytatását utódainak, hogy lélekben csöndesen fölkészüljön a nagy Útra, amely még előtte tornyosul, és ha tetszik, ha nem, végig kell járni. Mert halálodban magadra maradsz. A nehéz órákban drága nőd vagy gyermeked hiába fogja kezed, senki sem halhat meg helyetted.

Amikor e könyvet évtizedek múlva újra elolvastam, már nem emlékeztem a befejezésére, amit Neale az *Utószóban* írt meg. Az bizonyos, hogy e tanulmány előző bekezdésének gondolatait már megfogalmaztam és papírra vettem, amikor a kötetet tovább olvastam, és Tom más szavakkal ugyanezeket a gondolatokat írta le, a hajótöröttek távozása után két hónappal, amikor ő is föladta magányát. Így elmélkedett: „A legnyomósabb ok nagyon egyszerű volt. Tudatára ébredtem annak, hogy öregszem, és az a kilátás, hogy magányosan halok meg, nem túlságosan vonzott. Nem érzelegettem, de megértettem, hogy fel kell ébrednem egy szép álomból, mielőtt lidércnyomássá alakul át.”

Volt még egy döntő ok, amiért Tom elment. Különös az élet, hiszen a civilizáció elől menekült, majd belátta, hogy nélküle további sorsa kudarcba torkollik, tehát visszamenekült a társadalomba; mégpedig az atollon kialakult újabb civilizációs hatás miatt. Ez a fura ördögi kör – a modern világ előli gyakori menekülés, majd visszatérés – egy újabb emberi nyomás miatt történt, mert a hajótörött család távozása után: „tizenegy gyöngyhalász telepedett le Suwarrowon – és bevallom, paradicsomomat pokollá változtatta.” Ezekkel nem volt semmi összeütközése.

„Felelőtlen, vidám manihiki emberek voltak, és nem utáltam őket, de rendetlenségük, lármájuk, közelségük eloszlatta habozásomat az elutazással kapcsolatban.” Kiderült, hogy hamarosan még több gyöngyhalász érkezik, és tovább terjed a civilizáció: eldobált üres konzerves dobozokkal, hangos rádiókkal, vízen hullámszó, kiivott üvegekkel. Tom Neale számára az utolsó kapaszkodó is megszűnt. A világ túlnépesedik, és minden zugába bebújik valaki, aki az ott lévők életét megkeseríti. Nem éppen lelkesítő jövőkép! Mi marad? „Rengeteg emlékem van, amelyeket senki sem vehet el tőlem (...)” – fogalmazta meg befejező mondatában.

*

A fekete sereg

BIBÓ LAJOS:¹⁵⁹ A FÖLD TEREM TOVÁBB¹⁶⁰ GALYASI MIKLÓS¹⁶¹ PARASZTTÁRGYÚ VERSEINEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL

Bevezető

Hód és Vásárhely neve először a XIII. századi oklevelekben jelent meg. Mezővárosi (*oppidum*) rangját Hunyadi Jánostól, kormányzónak megválasztott földesurától, 1446-ban kapta. A török hódoltság alatt jelentkező reformációban a lakosság zöme református hitre tért, és a toronyi zsinattól kezdve önálló lelkésszel rendelkezett. A XVII. század utolsó évtizedében, a fölszabadító háborúk idején a város elpusztult, mintegy nyolc évig lakatlan volt. Az újratelepülést követően, az ország egyik legnagyobb határral rendelkező, 1743-tól gyorsan tanyásodó városa, ahol meghatározó volt a lakosság többségét alkotó jobbágyság, majd a XIX. század utolsó harmadától a föltörekvő parasztpolgárság. A XX. elején a népesség 39.3 százaléka tanyán lakott. A világháború, majd a világgazdasági válság súlyosan érintette a parasztságot. Kezdte fölszámolni a *nagycsaládi* köteléket, a gazdatársadalom birtoka elaprózódott, és újra nőtt a nincstelen szegény emberek tömege.

A vásárhelyi parasztság távol a fontos országutaktól, a Tisza–Maros–Körösök árterében, gyakran az ár- és belvizektől is elzártan, belterjesen házasodott. Gyakran öngyilkosságba menekült. Kialakult egy belső alkotóerővel, östehetiséggel, művészi hajlammal megáldott, a ma-

¹⁵⁹ Hódmezővásárhelyen született 1890-ben, itt is halt meg 1972-ben. A két világháború között ünnepelt, jobboldali író, újságíró, akinek drámáit, színműveit a Magyar Nemzeti Színház a korabeli legjobb színészekkel tűzte műsorára. 1923 és 1968 között mintegy hetven könyve jelent meg. Színpadi művein kívül írt regényeket, elbeszéléseket és novellákat. Szívesen ábrázolta a vásárhelyi szegény parasztok, kubikosok, napszámosok: a föld fiainak életét. Drámai erővel jelenítette meg hőseit és a táj arculatát. 1945 után itthon a létéért küzdött: volt rizsarató és földmérő segédmunkás. Igazságtalanul félreállítva, elfeledve halt meg.

¹⁶⁰ Elbeszélése a *Subások* című kötetben jelent meg. (Magvető Könyvkiadó, 1968. 56–62. oldal. A kötet Darvas József előszavával indult. Darvas elkésve, ezzel akarta visszacsempészni a magyar irodalomba.)

¹⁶¹ Galyasi Miklós Bibó kortársa. Hódmezővásárhelyen 1903-ban született, itt halt meg 1974-ben. Jogi diplomát szerzett. 1946-tól 1957-ig a helyi közgyűjtemények, majd a külvilág Tornyai János Múzeum igazgatója, művészettörténész, több kötetes, kiváló költő, a Tornyai Társaság és a Vásárhelyi Őszi Tárlat egyik megalapítója. Előbb megszervezte a zsidó munkaszolgálatot, 1956-os szereplése, magyarsága miatt börtönbüntetést kapott. Németh László *Égető Eszterének* „Gyenes” szereplőjét róla mintázta. Méltatlanul nincs említve a nemzet költői között.

gyarságtudatot és hazaszeretetet mélyen őrző, a földet mindennek fölött szerető embertípus. Ezekre az olykor ellentmondásos tulajdonságokra fölfigyeltek az orvosok, írók, szociológusok és a képzőművészek is. A hagyományos parasztlét során, a történelmileg szabályszerűen fejlődő tanyás gazdálkodás: a röggel és a jószágokkal való szüntelen létküzdelem meghatározóvá vált. 1950-ig, az országos területrendezésig, közel hétezer tanyaszámot osztottak ki. A tanyás gazda és külső munkásai szabadsághoz szokott emberek voltak, akik minden évben birkóztak a természettel, hogy boldoguljanak. Ezen a tájon – a halászok, pákászok és pásztorok megfogyatkozásával – a természet igazi gyermekévé a kétkézi paraszti munkát végzők váltak. Bibó Lajos ennek az életmódnak belső feszültségekkel teli világát, és a táj egyéni varázsát írásainak javarészában előszeretettel ábrázolta.

Bibó tájábrázolása

A mintául választott elbeszélés második részében ilyen, már-már szabadversformát idéző, költeményekbe illő sorokat írt. „Körös-körül a földeken a vetések zöldjén a tavaszi reggel harmatos fénye tündöklött... A porhanyós földön, a vakondtúrások göröngyei között futók, a fűszálakon katicabogarak sütkéreztek, és a kubikokban¹⁶² fehéres csillogással ragyogott a felszivárgott tavaszi víz... A vetés szélén a kutya feküdt, és nagynéha felvetve a fejét, eltekintett a messzeségbe, amely csillámló szikrákat reszketetett a meggyülemlett vizek láthatatlan párájában... ...a föld és az ég¹⁶³ mozdulatlan maradt. Egyedül a levegő reszketett, úsztatva most már a fényt, amely előmölve megülte, és ezüstre törve zengte át a mindenséget.”

¹⁶² Itt a tanyaépítés során a földfalaknak kitermelt gödröket kell érteni, amelyek a hátsó udvaron, a kutak mellett terültek el.

¹⁶³ Ezen a tájon a három őselem: a föld, a víz és az ég (levegő) uralkodott. Minden más, így a tanyák is az ember keze munkája volt. Ezt a „mindenséget” jelentő pusztaságot nevezte Tornyai János „nagy sömminek”. A parasztember számára éjszaka a felhőtlen ég – amikor nem lehetett látni a levegő rezgését – világító égitesteivel részben az ezoterikus túlvilágba szárnyaló végtelent, részben az anyagi világ határtalanságát jelölte. Ez a kettősség egymás mellett, kiegyensúlyozva élt benne.

Volgamenti hérics

A parasztember számára a pusztaság és a tanyás alföldi táj, mivel benne élt és a lakóhelye egybeesett a munkahelyével, az otthonát jelentette, amelyhez nemcsak a birtoka tartozott, hanem a családja is. Az emberekhez kötődtek a háziállatok, amelyek a *hagyományos paraszttélet*¹⁶⁴ évszázadaiban még jóval szorosabb biológiai, sőt lélektani egységet képeztek, mint a XX. század második felétől, amikor is a nagybani állattartás során, az egyes egyedek már nem váltak külön, és eltűnt a „kezes állat” fogalma.

A rétekkel, legelőkkel, szántóföldekkel tarkított pusztai és tanyás tája egyúttal a hazáját jelképezte, ezért kész volt meghalni. Számára a föld jelentősebb a vagyont érő birtoknál. Kossuth Lajos toborzó beszédére 1848 októberében többen álltak katonának, mint amennyit a településtől az akkori lélekszám szerint a haza elvárt. A parasztság mindkét világháborúban kivért, mert még nem ismerte föl, hogy a nagyhatalmak játékszere. Hitte: tettével egész nemzetét szolgálja. Érezhetjük, hogy a természet gyermeke a tájból kiindulva, hogyan nyit a kisebb, majd a nagyobb közösség felé, de itt még nem állt meg. Végül a föld pogány kori tiszteletéből az életadó, és a halál után befogadó Földanyát látta, miközben vasárnapokon ünneplőbe öltözve eljárt a templomba, ahol keresztény hite szerint Krisztust imádkozta. Föld és ég, mint tájalkotó őselemek szerepelnek, de belőlük eredően eljut szemléletének kialakításához, amikor természetközelségében a mindenséget látja bennük. Bibó mindezt nagy-szerűen érzékelteti.

Galyasi Miklós: *Isten háta mögött* című versének első két szakaszában szimbolikusan így festi meg tájunkat:

„Szittyó, lenge-nád, dús televény fölött
»Magyar Miatyánk«, fülldt mélabú,
Kenyér terem s egy-egy tévedt nóta,
Egyik fekete, másik szomorú.

Lent aszály fest freskót a fulladó tájra,
Fönt délibáb épít Pazar palotát.
A tanyák közt orvos a pióca,
S kútgém méri a szomjazók borát.”

¹⁶⁴ A magántermelés időszaka: külterjes gazdálkodással, önellátásra termelő, családi közösséget szolgáló életmóddal. Még a feudalizmus korában, a földesúr által irányított gazdálkodás időszaka is beletartozott, mivel, különösen Vásárhelyen, a *kemény*-, máskor *vastagnyakú*, rebellis, kálvinista parasztnépesség öntörvényű gazdálkodása, az intéző fenyegető korholása ellenére, egyre szabadabb teret engedett magának.

Érzékelhető, hogy mind az író, mind a költő esetében a megfogható, naturalista táj összevegyül az itt élő ember lelkületével. Ez az a pont, ahol a tájban benne van a nép lelke, és egyiket sem lehet a másiktól különválasztani, hiszen a tájalakító ember a maga arculatára teremtette meg azt a tájat, amelyben a természet „bárddal”: szél- és hóviharral, vízzel és szárazsággal, „látomtól vakulásig” végzett munkával faragta ki az ember portréját. Micsoda kölcsönhatások érvényesültek itt!

A dráma kibontakozása

A Bibó Lajos ábrázolta vásárhelyi tanyán négy ember élt: János a férj, Örzse a felesége, a gyerekük, akinek az író nevet sem adott, jelezve, hogy még „nem embör”,¹⁶⁵ csak eltartott, és Péter az öreg, János édesapja, akit „atyának” illetett hívni. Valószínűsítjük, hogy az *atya* megszólítás a bibliabeli Atyaisten, mint teremtmény után megtisztelő névként került a parasztcsaládok szóhasználatába, hiszen a család feje volt, akitől származtak és függtek. Haláláig, vagy a vagyon megosztásáig övé volt a birtok. Egészen addig tekintélyt élvezett, amíg dolgozni tudott és ellátta magát.

Galyasi Miklós: *Paraszt* című versének első két szakaszában így jellemezte a táj emberét:

„Szívós akác, száraz száron,
Könyörtelen, mint a szik.
Földsüket, s mint a hal, néma,
Él, robotol, uralkodik.

Sorsát évszakok hordozzák,
Tavasza, nyár, az ősz, a tél.
Bőszívű, mint a zsidó zsák,
S kemény, min a böjti szél.”

Az elbeszélés a szorgos hétköznapi munkák közben ábrázolta a családot. „Örzse, az asszony megfejt... János, a férje a górénál foglalatoskodott, reperálni való volt valami kevés rajta... Péter, az öreg, a ház háta mögött, a kertben hernyózott... Féldele jött az idő, amikor a gyerek is előkerülközött, hogy kéznél legyen a nagyapjának...” A munka javát, a kukoricatároló javítását a fiatal paraszt végezte. A legtöbb tanyában, a zárt színben kialakítottak egy műhelyrészt, ahol a legszükségesebb javító-

¹⁶⁵ A gyerek akkor válik „emberré”, amikor a kenyéréért már együtt dolgozik a felnőttel.

munkákat elvégezhettek; gyakran új szerszámokat is maguk eszkábáltak, csak végső szükségben fordultak mesteremberhez. Az, hogy az atya már „csak” a fákról a száraz és a hernyós ágakat szedte, vagyis a könnyebb munkát választotta, két dolgot jelzett. Egyfelől a család kímélte, nem terhelte, másfelől a kora miatt egyre nehezebben végződött, az életből már „kifelé haladt”.

A következő jelenetben elindult a dráma kibontakozása. Kiderült, hogy azokat az ágakat hernyózta, „amit a kezével is elért, mert a szeme, az valahogy most felmondta a szolgálatot. – Na fene... – ütődött meg első ízben az öreg... később a derekában is fájást érzett, a keze meg minduntalan elnehezült. Igaz ugyan, hogy az ősz óta most volt először kint, de hát tavaly még, hetvenkét éve dacára, csakúgy győzte, akár a fiatalok.”

Derszu Uzala, a gold vadász a tajgában öregedését és lassú ellehetetlenülését onnan vette észre, hogy puskájával hiába célzott, nem látta jól a vadat és elhibázta. Ez intő jel volt neki, és ettől kedve egyre inkább búslakodott. A természet gyermekeinél az életben maradáshoz legszükségesebb érzékelésnek, a látásnak a romlása biztos igazolása annak, hogy visszavonhatatlanul itt a nem kívánt öregség és közeledik a halál. A természet kegyetlen tud lenni, hiába szeretjük, azonnal tudomásunkra hozza, hogy nem bírjuk vele a versenyt, ahogy Hemingway öreg halászának is tudtára adta, hogy egy ideje már *salao*.

Az atya vizet kért az unokától, miközben még tovább erőltette a munkát. „csak akkor támasztotta oda a karos ollót a fának, amikor sem a keze, sem a lába nem bírta tovább. A homloka, a tarkója csupa víz volt.” A gyerek előre szaladt és kiabált az apjának:

„– Gyűjjék kend gyorsan, gyün atyám, oszt nagyon düllöngézik.” Az öreg próbálta magát tartani, „hanem János közvetlen-közelében megint csak megtántorodott.

– Na nézd csak... – mondta, és odakapott a falhoz.

Nem az első eset volt, éppen ezért János nem igen ütődött meg a dolgon.

– Így ni – vezette a vacokhoz,¹⁶⁶ és leültette.”

János visszament a színbe barkácsolni, és csak napnyugtával jött elő. Felesége az ételt találta, közben odavetette férjének:

„– Az a vénembör mög beteg...”

¹⁶⁶ Házilag eszkábált, hevenyészett *sükségágy*, vagy egy kiszolgált, öreg deszkaágyra ócska ruhákat, rossz pokrócokat terítettek, és napközben az öregeknek ez szolgált pihenőhelyként. (Részletesen írtam róla *A tanya*, Gondolat, 1979. című könyvemben.)

A vénember kifejezésben benne volt menyének ítélete. Ő nem szólította apósát atyámnak, ahogy ez minden családban illett, ahol az idős családfőt tisztelet övezte. A fiatalasszonynak a beteg már terhére volt, akivel törődni kellett, de hasznót nem hajtott. Férje nem utasította rendre, ahogy megérdemelte volna. Kerülte a perpatvart, de megvédte apját:

„– Nincs annak sömmi baja. Koros...”

Az öreg tisztában volt vele, hogy a menyé miként vélekedik róla, mert az étkezésre elő sem jött. Kimentette magát, hogy nem éhes. Ez fontos győzködés volt. Jelezte, hogy nem kívánja pusztítani azt a kenyeret, amelyet nem az ő munkája hozott létre. Ezzel azt is hírül adta, hogy nincs tartozása.

Galyasi Miklós így fejezte be a *Paraszt* című versét:

„Magányos, mint fa a mezőn.
Maga őse és fia.
Szeme messzi néz keresőn –
Rokona se rokona.

Egy a földdel, a szava is
Mintha messziről szólna,
Mintha nem is anya szülte,
Mintha magról kelt volna.”

A tragédia végkifejlete

Múltak az órák, de Péter szemére nem jött álom. Igazán most ébredt tudatára, hogy rosszulléte mérföldkő az életében, hiszen a sors már figyelmeztette, amikor „a múltkorában szél érte, és három hónapig nyomta utána az ágyat.” Meddig „élhet vissza” azzal a helyzettel, hogy öreg és beteg, vagyis másoktól függ és kiszolgáltatott? „...valójában az a helyzet, hogy aligha tud ennek utána dolgozni, süket, üres rémület szaggatott a csontjaiban, és úgy érezte, hogy valami hirtelen rázuhant igazságtalanság bunkózta le a lábáról... mi is lesz akkor, ha véletlenül végképpen ágynak esik, éppen mos, dologidő előtt.” Nem akarta magát menteni, de egyre jobban erősödött a félelme. Megszületett benne a pontos helyzetfölmérés: „Az öregember egyébként is útban van, hát ha még ráadásul tehetetlen is. Csak pusztítja a kenyeret.”

Az író így fejezte ki az aggasztó helyzetet: „Valami horkant benne, nyögött, úgy égette ez a gondolat, amelynek alján a szégyen meg a düh parázslott.” Elsősorban Örzse volt az a szilárd mérföldkő, amely előtte tornyosult, és érezte, már nincs ereje sem félrelökni, sem megkerülni.

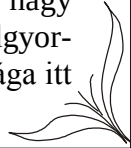

„Szinte hallotta... a sóhajtást, amelyik ezt mondta, meg azt, hogy: hej, édös jó Istenöm, de soká vöszöd magadhoz...”

Az öregben lázadt a tehetetlenség és az igazságtalanság, hiszen „kié ez a tanya, a föld meg minden, ha nem az övé?” Csakhogy alig bírt zihálva föltámaszkodni. „A dolog ellen a Teremtő akarata szerint nem tehet semmit. Elvégezte. De meddig húzza így?” Végiggondolta a jövőt. Rá kellett jönnie, hogy már az első intő jelre át kellett volna adni fiának a vagyont, vele a családi hatalmat, hogy a menyé teljesen nyeregbe érezze magát, és ne az ő pusztulására várjon, de ezzel már elkésett. Az idő ellene dolgozott. Eljön a nyár, sok munkával, a nap is melegen süt ismét, „és az élet zajtalanul tereli maga előtt az időt.” Nagyszerű költői kifejezés, amelyben benne van az a tudat is, hogy a fiatalok még irányítják a sorsukat, és képesek maguk előtt terelni, befolyásolni az időt. De az öreg többé nem ura neki, mert a helyzet megfordult: ő már csak kullog az idő mögött, és a múltórák vezetésére szorul.

„...hirtelen ismeretlen vágyat érzett a pihenés után, hogy valahol sokáig hanyatt feküdjék...” Mintha a koporsóban fekvő holt ember örök nyugalma született volna meg benne. A természet embere nem riad meg a haláltól. Az élet természetes velejárójaként veszi tudomásul. „Egész teste fáradt volt, és érezte, hogy a gondolatok, a külső képek, az egész világ elpihen csendesen a szívében.” Rövid időre állomba szenderült, majd föl ijedt. „Ismeretlen vidékre álmodta magát...” Nem a környékben, nem is valahol a tenger partján lehetett ez a táj, ahol esetleg, mint katona megfordulhatott. Túl ezen a világon, egy másik, jobb mindenségben terülhetett el, „és egészen megdöbben, hogy még mindig így kínlódik a vackon, holott már pitymallik.” Félelme menekülési ösztönné változott. Távozni innen, minél hamarabb, hiszen lassan világosodik, fölkel a család és lekési az alkalmat. Ismét az idő után kellett igyekeznie, amely könnyortelenül futott előtte, és utolsó erőfeszítésre ösztönözte: „reszkető inakkal a fal mellett az istálló felé tapogatódzott. Odaérve betaszította az ajtót, leakasztotta a kampóról az istrángot, és visszabotorkált a kamráig.”

Közben szürkülni kezdett, és az országútról idehallatszott a városba igyekvő első kocsi zörgése. A kamrába érve „szíve alatt meleg forrás fakadt fel. Halott párja, Eszti alakja ködlött a homályban előtte...” Itt van az a táj, ahol őt, a vén, tehetetlent is várja még valaki. Ahogy e világon lassan még a legközvetlenebb családban is magányossá vált, odaát társra lel. Nincs többé gond a munkával és azzal, hogy mennyi kenyeret pusztít még. Ott egyiket sem kérik tőle számon. Ez reményt adott neki, és bátorítást kigondolt tettének elkövetésére: „látta, hogy az asszony a nagy mosóteknőben Jánost fürösztö.” A halálra készülő előtt gyakran fölgyorsulva egész élete leperreg, és átéli az elmúlt évtizedeket. Az idő fogsága itt

enged a szorításból, de csapdát is állít vele, mert fölkelte a vágyat, hogy megforduljon. A múlt után igyekezzon, és megfutamodjon a jövő elől. Nemcsak az idő, de álmok és valóság is összevegyül, mint a víz két eleme, hogy a gázokból teljesen új minőségű és halmazállapotú anyag keletkezzen, amely az élet alapvető föltétele. Így van ez azzal a másik étellel is, amely ebben a lelkiállapotban vonzóvá válik.

Fukazava Hicsiro: *Zarándokénekében* fia viszi föl anyját a hegyre, Sánta Ferenc: *Sokan voltunk* elbeszélésében a nagypapa maga megy be a bűdös barlangba. Eszkimók, indiánok elhagyják tehetetlen öregeiket. A vásárhelyi Pusztán láttam magukra maradt öregeket, akik földadták életüket, és tanyájuk előtt naphosszat tétlenül, étlen, szomjan üldögéltek, a megváltó halálra várva. Sorolhatnám az irodalmi és néprajzi példákat. Az elmúlás tragikus, de megváltó beteljesülés. Kegyetlen a *meghívott halál*, amelyet *önagresszióként* az embernek maga ellen kell elkövetni. A társadalomban gyakran nincs rá magyarázat és megbocsátás. A keresztény egyházak korábban vallásos búcsúztatással el sem temették az öngyilkosokat, ezzel haláluk után is kivetették őket a közösségi normákat betartók közül.

Hol volt már az atyában az a kemény, ezer gyökérrel a rögbe kapaszkodó élet, amely a parasztembert a megmunkált föld költőjévé tette, és alkotását, mint a könyvben szaporodó sorok, a barázdák költészetévé formálta? Galyasi Miklós: *Isten háta mögött* című versének befejező két szakaszát idézem:

„Sáremberek vagyunk. Itt nincsenek kövek,
Erre még fa is csak elvétve akad.
Márványunk: vályog. Bronzunk: árva tőzeg,
S földbe kaparjuk be a holtakat.

Itt nem lehet szőke szonetteket írni.
Sár és göröngy fordul az eke nyomán.
Költő, ha itt tollat fogsz kezédbe –
Ordíts, üvölts a végső szó jogán.”

Amíg az öreg paraszt az eke szarvát markolta, valóban a föld versét fogalmazta újra meg újra. De a szerszámot már elhagyta, kezében a kötéllel most új, rettenetes rímet próbál faragni. Az öreg Péter „fellépett a zsámlira, és az istrángot beakasztotta a szegbe.” Még innen is lett volna lehetősége visszafordulni, hogy ne az idő után bukácsoljon, hanem maga elé eresze, hogy mint védelmező burokból, benne gördüljön tova. Csakhogy az a világ, amelyben élt, nagyon kíméletlen volt az elesőkkel. A

természet itt hét-tizenegy évenként váltogatva hol vizes, hol aszályos éveket hozott. Egyszer a termést a sok víz, máskor a szárazság vitte el, vagy tizedelte meg. Ami maradt, nyelte az adó, a katonaság, a sáskajárás – ami ellen itt még a XIX. század elején is hiába küzdöttek –, a betegségek, a tűzvész; minden, ami csak összefoghat az ember megmaradása ellen.

Fölvetődik a kérdés, vajon szívtelen világ volt-e, amit Péter készült elhagyni? Zsarnok volt-e a természet, amelyet az ember korábban még nem tudott a maga javára fordítani? Az élet nagyon olcsó volt és halandó ezen a tájon, hiszen a megszületett gyermekek felét, harmadát tudták kesserves körülmények között fölnevelni, hogy közülük majd sokak szerencsétlenné váljanak a társadalom és a természet ezerféle béklyójában. Számított-e egyáltalán egy-két élet, vagy, ahogy az elbeszélés címe is figyelmeztet, jó, sajnáljuk, vagy sem, de azért „*A föld terem tovább*”, és ez a fontos, mert a természet körforgalmában ez meghatározó, élet és halál ebbe illik bele.

Galyasi *A paraszt örök* című versének utolsó szakaszában így fogalmazott:

„Árvíz a fák közt, bujtogatás rajtad
Mint hegyről a hó völgybe szalad,
Mert eltűnik – érzed: város, gróf és polgár,
A paraszt örök, s a föld megmarad.”

Bibó főhősének sem volt könnyű a választás. Itt nincs hegy, jégmező, ahová az embert fölviszik, kirakják; sem bűdösbarlang, ahová csak be kell sétálni és tétlenül várni az irgalmas beteljesülést. Itt az embereknek még a halálért is gyakran keményen és maguknak kellett megküzdeni. Hódmezővásárhelyen volt olyan határrész, amelyet az idevalók „öngyilkosok dűlőjének” neveztek, mert alig akadt olyan tanya, amelyben valaki ne választotta volna a sajátkezü halált, amely koronként járványszerűen pusztított.

Péter „ebben a pillanatban ismét Örsét látta, az vizet adott neki. Az ágyban feküdt, nem tudta a fejét felemelni, s a hideg víz végigcsorgott az arcán.” Szörnyű sors tehetetlenül feküdni a lucsokba, arra várva, hogy majd a testmeleg fölszárítja. Ez a vízió segítséget adott neki, és megerősítette abban, hogy amit megkezdett be is fejezze: „Bal kézzel elkapta tarkójánál az istrángot, azután kirúgta maga alól a zsámlit.”

Befejező gondolatok

Bibó Lajos írásában a történet itt ért véget. A valóságban a tehetetlen öreg, ha végzett magával, szánalmat váltott ki a családtagokban. Ha viszont nyomorultul az ágyban, fölfekvésekkel lepedőn forgatva, rendszeresen tisztába téve pusztul el valaki, föllélegeznek, és még könnyet sem ejtenek érte. Így legalább az unoka sajnálta egy darabig. Az atya pedig elindult azon az úton, ahol már Eszti, a felesége várta, és a kapálódzó testből kiszálló, menekülő léleknek kapaszkodóul szellemkezét nyújtotta.

Hol tartott a világ a XX. században, és merre tart most? Az emberré válás óta folyamatosan átalakítjuk a természetet. Az erdőkkel fedett Balkán-hegység azért kopasz, mert lerágták a juhok, a kecskék. A vásárhelyi Pusztta mezőségekkel tagolt, fás, ligetes övezet volt, ahol a repülőgépes gyomirtás következtében az erre érzékeny akácfa is kipusztulóban van. Az ősgyepeket fölszántották, a legelőgazdálkodás helyett, amire a terület még alkalmas volt, földművelést folytattak, amely, különösen a Rossz-pusztán, alig hozott hasznot. Természetátalakításunk pusztítássá vált, és a denaturálódó környezetben teljesen átalakult az ember élete is. Az édenkert elsivárosodott, az emberi civilizációval járó kapzsiság a lelket mételyezte.

A XX. század elején élt Derszu, a gold vadász, látva az akkori városi életet, visszamenekülne a tajgába, pedig már az is egyre kizsákmányoltabb, de célja elérése előtt agyonütik. Tom Neale édenében föladya magányos életét, mert jönnek környezetének kizsákmányolói, a gyöngyhalászok, akik megváltoztatják a természet sok évszázados rendjét. Ezt a változást miért kerülte volna el a két világháború közötti vásárhelyi parasztság?

A vagyon elaprózódásával, a természet beszűkülésével egyre nehezebb volt a társadalom kívánalmainak eleget tenni. Gyarapodtak a föltételek, nőtt a lemondás, az önkizsákmányolás, a reménytelenség és az önpusztítás. Az emberöltővel korábban még családjával a természet gyermekeként élő földműves körül, ahogy zsugorodott az élettér, a civilizáció elől, sőt már a társak, családtagok elől sem tudott hová menekülni. Beletörődött sorsába, vagy erős akarattal átlépett az élet küszöbén egy boldogabbnak hitt világba.

Hódmezővásárhely, 2007. november 22.

*

